

IN HONOREM

*Viorel Faur*

ISTORIOGRAFIE,  
CULTURĂ  
ȘI POLITICĂ  
ÎN VESTUL ROMÂNIEI



Editura Universității din Oradea, 2011

**IN HONOREM  
VIOREL FAUR**

**ISTORIOGRAFIE, CULTURĂ ȘI  
POLITICĂ ÎN VESTUL ROMÂNIEI**

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**  
**Istoriografie, cultură și politică în vestul României /**  
coord.: Romînașu Radu. - Oradea : Editura Universității  
din Oradea, 2011  
Bibliogr.  
ISBN 978-606-10-0417-1

I. Romînașu, Radu (coord.)

930

Editura Universității din Oradea este recunoscută de CNCSIS, cod 149.

**Volumul omagial apare cu sprijinul financiar al  
Asociației Culturale “Crișana”**

**UNIVERSITATEA DIN ORADEA**

**ISTORIOGRAFIE, CULTURĂ ȘI  
POLITICĂ ÎN VESTUL ROMÂNIEI**

**Volum îngrijit de:  
Radu ROMÎNAȘU**



**Editura Universității din Oradea  
Oradea, 2011**



**Profesorului și istoricului**  
**VIOREL FAUR,**  
OMAGIU DIN PARTEA PROFESORILOR,  
STUDENȚILOR,  
MASTERANZILOR, DOCTORANZILOR, COLEGILOR  
ȘI COLABORATORILOR DIN BIHOR ȘI ALTE ORAȘE  
ALE ȚĂRII,  
**LA ÎMPLINIREA VÂRSTEI DE 70 DE ANI.**



## TABULA GRATULATORIA

1. Dr. CRISTIAN APATI,  
Consilier-asistent - Arhivele  
Naționale-Serviciul Județean  
Bihor

2. Dr. FLORIN ARDELEAN,  
Lector – Universitatea din  
Oradea

3. FLORIN N. ARDELEAN,  
Doctorand – Universitatea din  
Oradea

4. Dr. LAURA ARDELEAN,  
Asistent – Universitatea din  
Oradea

5. CRISTIAN NICOLAIE  
BALAJ,  
Doctorand – Universitatea din  
Oradea

6. MIRON BLAGA,  
Cconsultant artistic pe lângă  
Centrul Județean pentru  
Conservarea și Promovarea  
Culturii Tradiționale Bihor

7. Horațiu BOCȘAN,  
Doctorand – Universitatea din  
Oradea

8. Dr. BODO EDITH,  
Asistent – Universitatea din  
Oradea

9. MIHAELA CIOCA,  
Doctorand – Universitatea din  
Oradea

10. Dr. IONUȚ CIORBA,  
Consilier al Primăriei din Oradea,  
Biroul Turism-Cultură-  
Regenerare urbană

11. Dr. FLORINA CIURE,  
Muzeograf - Muzeul „Țării  
Crișurilor” – Oradea  
Șef Secție Istorie

12. Dr. CORNELIU CRĂCIUN,  
Conferențiar – Universitatea  
Creștină „Partium” din Oradea

13. Dr. ADRIAN DUME,  
Lector asociat – Universitatea din  
Oradea

14. Dr. SEVER DUMITRAȘCU,  
Profesor – Universitatea din  
Oradea

15. Dr. ANTONIO FAUR  
Profesor – Universitatea din  
Oradea

16. MIHAI GEORGIȚĂ,  
Inspector superior - Arhivele  
Naționale-Serviciul Județean Bihor

17. Dr. MIHAELA GOMAN,  
Lector – Universitatea din Oradea



18. DIANA IANCU,  
Doctorand – Universitatea din  
Oradea

19. Dr. RADU MILIAN,  
Consilier superior - Arhivele  
Naționale-Serviciul Județean Bihor

20. Dr. GABRIEL MOISA,  
Conferențiar – Universitatea din  
Oradea

21. NICOLAE NISTOROIU  
Doctorand – Universitatea din  
Oradea

22. Dr. IOAN AUREL POP,  
Profesor – Universitatea  
„Babeș-Bolyai” din  
Cluj-Napoca  
Membru al Academiei  
Române

23. MONICA POP,  
Lector – Universitatea din Oradea

24. GEORGE ROBOTIN,  
Doctorand – Universitatea din  
Oradea

25. Dr. RADU ROMÎNAȘU  
Lector – Universitatea din  
Oradea

26. Dr. FLORIN SFRENGEU,  
Lector – Universitatea din  
Oradea

27. Dr. ION ZAINEA,  
Profesor – Universitatea din  
Oradea

28. Dr. BARBU ȘTEFĂNESCU,  
Profesor – Universitatea din  
Oradea

# PERSONALIA

## PROFESORUL VIOREL FAUR LA 70 DE ANI

de

Barbu ȘTEFĂNESCU

Ca disciplină cu valențe științifice responsabilă cu cultivarea memoriei unui grup uman, istoria are datoria de a nu-i lăsa în afara discursului său și în afara propriei memorii pe cei care o slujesc, o alimentează cu încheieri ori informații noi. Tradiția academică de a-i omagia pe istorici în momentele de răscruce ale vieții și în același timp de bilanț profesional, este totdeauna prilej de a ne exprima, prin slujitorii ei, prețuirea pentru disciplina pe care o slujim, una venerabilă și cu putere permanentă de a se adapta la condițiile fiecărei epoci. Pentru că, așa cum s-a spus, istoria ca discurs rămâne și fiica timpului în care trăiește istoricul, nu doar a timpului epocii evocate. Așadar, a ne reîmprospăta memoria prin istorie, ideile, faptele și mentalitățile altor epoci, presupune să nu-i uităm pe cei care ni le fac inteligibile, adică pe istorici, cu atât mai mult pe cei de lângă noi, instituțional și sufletește.

În asemenea momente se cuvine să avem eleganța de a le aprecia meritele la justa lor valoare, științifice și instituționale în egală măsură, și de a nu cădea în capcana pe care în cultura și societatea noastră mulți nu o pot evita, de a li se părea că totul începe cu ei. Ni se pare că a avea drumul pe care ai ales să îl parcurgi jalonat de contribuții anterioare înseamnă a avea șansa, onoarea, de a te alinia unei tradiții. În lipsa ei, contribuțiile, oricât de importante ar fi în sistemele proprii, ori chiar colective de valori, riscă să rămână stinghere, izolate.

O asemenea abordare ne obligă ca înainte de a revendica pentru noi dreptul la un loc în memoria breslei, să subliniem meritele reale, importante, pilduitoare, ale celor care, în condițiile istorice în care li s-a derulat viața, au pus pietrele de temelie. Între ei se situează, fie că vorbim de istoriografia contemporană a acestei părți din țară, de instituționalizarea ei la Muzeul Țării Crișurilor și la Universitatea din Oradea, profesorul Viorel Faur. Alături de alți reprezentanți ai generației sale, formați în mediul istoriografiei critice clujene, repusă în drepturi, din anii 60 ai secolului trecut, au pus bazele unui colectiv performant de istorici la Oradea, care a cultivat istoria națională de pe

pozițiile istoriei de tip științific; au înființat și au susținut reviste și fundații cu caracter istoric și cultural, au îndrumat cu generozitate generațiile de după ei în virtutea spiritului critic. Sub ochiul lor exigent, scrisul istoric românesc nu doar că a explodat cantitativ dar și-a păstrat, în general, o condiție științifică de ținută, de la care orice abdicare duce în derizoriu.

La șapte decenii de existență, profesorul Viorel Faur are aceeași relație cu istoria ca disciplină științifică pe care o slujește cu vigoare ca profesor conducător de doctorate și cercetător, ca propovăduitor al ei în spațiul extrauniversitar. Necazurile vieții, care din nefericire nu l-au ocolit, trecerea anilor, n-au putut pune sub semnul întrebării legătura sa indestructibilă, de o jumătate de veac, cu cercetarea trecutului.

Pentru Viorel Faur istoria nu este doar o știință care studiază devenirea umană, la care cercetătorul este chemat să se raporteze rece și obiectiv; fără a face rabat de la rigoarea științifică, de la legătura intrinsecă cu documentul de arhivă, cel ce ne înlesnește relația cu epoca la care ne raportăm, istoricul Viorel Faur este un sentimental, asumându-și subiectivismul nu în modul de tratare – riguros științific – a temelor, ci în alegerea și includerea lor într-un proiect de cercetare a strămoșilor săi cei mai apropiați, românii din Bihor în epoca modernă.

Îl interesează cu deosebire dimensiunea culturală a istoriei românilor bihoreni, într-un proces de recuperare, de aducere la zi, de sincronizare cu cercetările efectuate în alte spații și medii culturale în acest sens. Viorel Faur n-a admis din start teza că românii de pe aceste meleaguri, cei transilvăneni în general, prin statutul social și politic inferior pe care l-au avut timp de sute de ani, prin calitatea preponderent țărănească, printr-o elită intelectuală și clericală, în rândurile căreia predominau numeric preoții și învățătorii rurali, nu s-au exprimat cultural, demonstrând contrariul de-a lungul unei cariere prestigioase. A făcut acest lucru prin studiile și cărțile sale, prin proiectele doctorale pe care le-a propus în ultimii zece ani, multe materializate în cărți tipărite și bine receptate.

Istorie de legitimare? Putem fi de acord. Nu putem fi însă de acord cu sensul peiorativ ce se dă acestei sintagme, cu privire la opera de istoric a lui Viorel Faur. Pentru că ea, opera, este în primul rând una cu strict caracter științific. Mai degrabă istorie de recuperare, în condițiile în care cercetările profesorului Viorel Faur vin să pună de acord scrisul istoric cu o realitate anterior neglijată, din varii motive. Că amendează privirea istoriografică anterioară, care scotea din

ecuație exprimarea culturală românească, ori o trecea în plan secundar, este iarăși adevărat.

Opera istorică a lui Viorel Faur nu este una polemică în sensul programului lăsat de Școala Ardeleană. Este în schimb una reparatorie: ea dă viață, acreditează imaginea unei lumi rurale românești cu autonomia vieții ei spirituale și culturale, a unor intelectuali care și-au asumat un mesianism civilizator și totodată sensibilizator *vis à vis* de problemele politice ale unei elite tot mai active și în egală măsură mai clară în exprimările și în țelurile sale și totodată conștientă că proiectele pe care le promovează nu pot fi materializate decât într-o legătură foarte strânsă cu lumea din care provenea, cea a satului. Schimbarea de statut economic, social și politic pentru români, în spiritul liberalismului, ce se impunea la nivel general european și care aducea cu sine abolirea privilegiilor, propunea egalitatea juridică a tuturor cetățenilor, trebuia să schimbe, așa cum credeau corect fruntașii români ardeleni la 1848, și realitățile politice în beneficiul elementului etnic majoritar, fapt care s-a și întâmplat de altfel, favorizat de bulversările pe care le-a adus cu sine sfârșitul primului război mondial. Această legătură foarte strânsă între elitele românești și marea masă țărănească, conjugată cu schimbarea de paradigmă în relațiile internaționale, prin asumarea principiului naționalităților, a condus inevitabil spre ziua de 1 Decembrie 1918, așa cum demonstrează fără emfază și cu simbolismul faptelor, mai mari ori mai mărunte, Viorel Faur în sintezele ori în volumele de documente publicate.

Fără îndoială, legătura pozitivistă, cu documentul, este altă caracteristică a operei lui Viorel Faur. Dar, într-o perioadă în care și pozitivismului suntem dispuși să-i dăm sensuri peiorative, în care alte paradigme interpretative ni se propun, eforturile pozitiviste nu sunt oare depășite? Răspunsul este fără echivoc: poate la nivelul altor istorigrafii, la noi nu. Recunoscând eforturile mari și încununute de succes făcute în anumite etape ale evoluției istoriografiei românești de a tipări corpusuri de documente, știm foarte bine că ele au deocamdată un caracter selectiv, fiind axate pe perioade istorice, precum Evul Mediu, ori pe teme istorice care au părut cu mai mare relevanță pentru epocile în care au fost publicate. Evident, n-au încăput, deocamdată, în seriile de volume de documente publicate, teme considerate dacă nu periferice în tot cazul nu de prim plan. Desigur, problemele culturale ale românilor din Bihor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea nu s-au aflat printre ele. În

aceste condiții, istoricul Viorel Faur, ca de altfel cei mai mulți dintre noi, a trebuit ca, în paralel cu eforturile interpretative, să-și „creeze” baza documentară, cum scriu istoricii francezi, să cerceteze fonduri arhivistice inedite ori să le editeze, devenind, fără îndoială, un istoric cu importante contribuții în acest sens.

În această ecuație, eforturile pozitivistice ale profesorului Viorel Faur trebuie apreciate cum se cuvine, nu supuse unei judecăți reduționiste ale unui sincronism interpretativ schematic și intransigent. Doar această legătură elastică între punerea în circuitul științific a unor documente reprezentative pentru tema studiată și discurs poate duce la acreditarea unei imagini corecte, elocvente asupra dimensiunii istoriografice a multor istorici români – a celor mai mulți -, inclusiv a lui Viorel Faur.

Foarte bun orator și în egală măsură atașat valorilor naționale în care crede cu tărie și pe care le vedea promovate într-o perioadă – cea de după 1989 – în care constrângerile anterioare dispăruseră, profesorul Viorel Faur s-a angajat cu entuziasm în politică, devenind senator și președinte al Grupului Român al Uniunii Interparlamentare. S-a aflat printre cei care au pus umărul, în această calitate, la resuscitarea Facultății de Istorie-Geografie la Universitatea din Oradea, una din structurile tradiționale ale instituției academice orădene și care are mari merite în impunerea unor standarde ridicate de performanță într-o universitate tânără și dominată, în primii ani, de o afirmare cantitativă spectaculoasă. Activitatea profesorului Viorel Faur se exprimă în mare măsură prin implicarea, uneori cu discreție, dar cu maximă eficiență, în organizarea unor acțiuni cu larg impact național și internațional, care contribuie prin calitatea și impactul lor științific și mediatic la consolidarea prestigiului Facultății de Istorie-Geografie și Relații Internaționale și a Universității din Oradea.

Din discuțiile avute cu profesorul Viorel Faur știm că are în continuare vise (istoriografice) pe care vrea să le materializeze, în proiecte personale, ori în proiecte ale altora. Mai mult, profesorul Viorel Faur dovedește că este capabil de a se adapta la imperative ale momentului, fie ele de ordin instituțional, birocratic ori istoriografic. Cunoscându-i tenacitatea, inteligența și dragostea împătimită față de istorie, suntem convinși că se va exprima în continuare la parametri înalți, ce rezultă din experiența vastă, din lecturile multiple, din dorința de a rămâne în prim-planul exprimării istoriografice.

Îl asigurăm pe domnul profesor că vom fi alături de Domnia Sa și la alte aniversări ulterioare, pe care le dorim cât mai multe,

rugându-l totodată să rămână alături de noi, cei care recunoaștem rolul modelator al personalității Domniei Sale asupra formării noastre ca oameni și cercetători, și, nu în ultimă instanță, al reconstrucției instituționale, a păstrării cercetărilor de istorie în prim-planul celor efectuate la nivelul Universității din Oradea, a afirmării Oradiei ca un centru important al istoriografiei românești.

Avem nevoie de inteligența, verva, pasiunea cu care-și susține punctele de vedere, puterea de persuasiune asupra celor cu care intră în dialog, în sălile de curs, în cele de conferințe, în dialogurile neinstituționalizate, de recunoașterea, de expertiza profesorului Viorel Faur în diferite planuri, după cum avem nevoie să ni se reamintească faptul că „meseria” de istoric este nu doar una frumoasă, interesantă, ci și una cu mari responsabilități sociale și ca atare trebuie să-și păstreze ținuta, rigoarea științifică, în mod obligatoriu.

Încheiem, afirmând cu toată responsabilitatea credința că Universitatea din Oradea are în profesorul și istoricul Viorel Faur una din personalitățile sale emblematice. Cu această convingere, îi urăm domnului profesor multă sănătate, putere de muncă și implicare, în beneficul familiei Domniei Sale, a instituției noastre și a istoriei ca disciplină științifică.

# A FI CONTEMPORAN CU TIMPUL TĂU

de  
Corneliu CRĂCIUN

Sunt vieți pe care le măsurăm prin ani sau decenii doar dintr-o obligație de administrare a vieții, dintr-un obicei al organizării timpului în unități prea bine știute și servind ca repere cunoscute pentru toți. Această distribuție a timpului vieții, retrospectiv, are, pentru oricine, valori de informare și de reflexie, dar, deasupra unor posibile justificări și foloase generale, înregistrează moduri de raportare a omului la timp. Cum trăim și cât trăim din timpul care ni s-a dat?

Profesorul universitar doctor Viorel Faur aparține categoriei privilegiate a oamenilor care au privit timpul vieții cu respect și înțelegere și l-au trăit cu responsabilitate. În cazul lui – ca și în cazul altora care aparțin stirpei însemnate, prin propria voință, de muncă și realizări -, s-a produs fericita împletire dintre durată și asumarea vieții într-un ritm dinamic și într-un mod constructiv. Aparține oamenilor care au înțeles darul vieții ca o posibilitate de a adăuga ceva acestei lumi și oamenilor ei, de a o face să fie mai rațională și mai tolerantă, de a-i înlesni cunoașterea propriilor posibilități și de a o determina să creadă în perspective. Alternând, de-a lungul timpului, ocupații și funcții diverse: profesor în învățământul preuniversitar, muzeograf, parlamentar, cadru didactic universitar, director de fundație și de reviste, le-a considerat nu circumstanțe întâmplătoare, ci șanse de a dezvolta experiențele propriei vieți, de a le transforma în surse de cunoaștere și de servire a comunităților. Și, în tot timpul practicării acestor profesii, a rămas, constant, cercetătorul aplecat peste trecutul – îndeosebi – al acestei zone, pe care l-a evaluat în integrarea sa naturală în cadrul național sau mai larg, adunând oră după oră și an după an de investigații și construind corolarul pasiunii sale în lucrări de referință, scrise documentat, într-un stil convingător și angajând deschideri înspre timpuri care, altfel, ar fi rămas opace sau insuficient știute.

Într-un context în care accesul la informație – inclusiv informația istorică – este lejer, profesorul Viorel Faur a materializat și a susținut prin propriul exemplu obligația istoricului contemporan de a căuta, a analiza și a valorifica sursele primare, pentru că anumite straturi și procese ale istoriei naționale au rămas în arhive și în

biblioteci și e nevoie de săpători tenace pentru a se ajunge la ele. Fără să se fi angajat în polemica separării atitudinilor față de condiția actuală a istoricului, față de modalitatea abordării faptului istoric, neprivilegiind-o pe una în dauna celorlalte, istoricul Viorel Faur admite pluralitatea perspectivelor și crede în complementaritatea lor. Refuzul exclusivismului istoric echivalează, în planul profesiei sale, cu spiritul echilibrat, logic, îngăduitor, care-l caracterizează și ca om.

Oriunde a profesat, a făcut-o cu seriozitate, competență și bună-credință. Modificările de statut profesional au fost trepte firești în împlinirea personală și tot atâtea ocazii de a accentua și diversifica relațiile cu comunitatea.

Explicativ și organizat când îndeplinea serviciul la Muzeul Țării Crișurilor, argumentat și persuasiv, deopotrivă rațional și calculat când a devenit o persoană a spațiului public național, informat, apropiat și avizat în prelegerile susținute în fața studenților, dr. Viorel Faur obligă la respect și instituie – dacă nu relații de prietenie – atunci relații de comunicare și de cooperare. În oricare mediu ar fi – amical, academic, științific, ceremonios -, manifestă prestanță, preocupare pentru înțelegerea și ascultarea celorlalți; în relațiile cu colegii sau cu apropiații, e deschis, prietenos, trăind frenezia dialogului și plăcerea schimbului de informații în domeniul istoriei sau al politicului, al literaturii ori al jurnalismului sau, pur și simplu, al cotidianului. Nu-și arogă autorități false și nu avansează poziții plasate numai pentru a provoca discuții gratuite; interlocutorul simte că are în față un partener serios, informat cât trebuie pentru a purta o discuție, atent la reacțiile celuilalt, în funcție de care își elaborează propriul răspuns și-și construiește continuarea dialogului.

Cine a avut posibilitatea să-l urmărească de-a lungul timpului pe profesorul Viorel Faur, s-a putut convinge cât de naturale și importante pentru el sunt spațiul de comunicare și certitudinea unei audiențe. Având în față un public căruia poate să i se adreseze, - desigur că publicul preferat i-au fost studenții -, oratorul, îndată ce a luat pulsul celor prezenți, prin mijloace doar de el știute, deschidea comunicarea prin enunțuri lente, de tatonare, de parcă n-ar fi convins în ce direcții să meargă sau nu era sigur ce liant să lanseze înspre ascultători, pentru ca, apoi, vorbirea să se reverse arborescent și cumulativ, cu accentuări periodice ale unor idei. Oricare ar fi fost construcția și derularea lui, era un discurs subordonat întotdeauna dorinței de a comunica și de a învăța studenții – când despre ei este vorba – cum să se situeze față de știința istoriei, cum s-o respecte și să



se împrietenească cu ea, după ce știință a organizării studiului individual să fac fișe și să elaboreze lucrări. A profesat la catedră cu dăruire și cu pasiune, investind în studenți convingerea că, din colaborarea cu ei – așa cum se petrec lucrurile în atât de multele amfiteatre ale țării –, se vor decanta profesorii serioși și cercetătorii împătimiti atât de necesari zilei de mâine.

Fie înainte de a se fi stabilit în Oradea, fie după ce a venit aici, ocupându-se de secția de Istorie Modernă a proaspăt înființatului Muzeu al Țării Crișurilor, dr. Viorel Faur a rupt amenințarea anonimatului și s-a conturat ca o personalitate multiplă și având un cuvânt de spus în timpul său.

Inerției profesionale i-a opus neliniștea și interogațiile intelectuale, comoditatea eventuală a serviciului și rutina lui le-a anulat prin dinamism și implicare, existenței paralele cu viața civică și socială i-a contrapus implicarea continuă. De câteva decenii încoace, Viorel Faur a devenit o marcă intelectuală a orașului său – uneori spațiul acesta este lărgit –, o prezență familiară în cadrul activităților științifice, al evenimentelor aniversare sau comemorative, al inițiativelor și continuărilor culturale. Orator captivant, cu un discurs logic și argumentat, alternând enunțul exact cu dezvoltări tumultuoase, având în permanență în vedere un fir fundamental al demonstrației, el are capacitatea de a-și modela discursul după auditoriul pe care-l are în față: un public eterogen sau o grupă academică de studenți sau doctoranzi.

Demersurile sale în plan cultural au dat rezultate remarcabile – se cuvine să accentuăm în acest moment frumoasa legătură pe care o stabilește cu trecutul spiritual al zonei și al orașului – prin revista de cultură „Cele Trei Crișuri” -, angajându-se în continuarea publicației cu același nume din Oradea interbelică, sub egida căreia a tipărit cărți de interes, multe dintre ele fiind rezultatul editorial al unei generozități sufletești emoționante. În anii postrevoluționari, după lunga perioadă de dificultate sau imposibilitate a exprimării libere, un ziar de atitudine sau un periodic cultural atenuau amintirea opreliștilor și certifica aerul de libertate; susțineau promisiuni și angajamente de altceva, ceva mai bun decât ceea ce fusese înainte. Inițiativa lui Viorel Faur de a construi o nouă publicație, care să consolideze spiritual Oradea, i-a solicitat perseverență, muncă și căutări. Rezultatul l-a reprezentat o întreprindere intelectuală care s-a extins pe durata a două decenii, în care profilul întemeietorului s-a estompat treptat, lăsând loc afirmării atâtor oameni de carte ai orașului și ai vecinătăților

geografice. Cu generozitate, paginile revistei s-au deschis mai vârstnicilor și mai tinerilor, consacraților și consacrabililor, dezvoltând un larg evantai de forme și teme: poezie, proză, dramaturgie, istorie politică și istorie culturală, traduceri, restituiri documentare, recenzii, folcor etc.; într-un cuvânt, o publicație primitoare, dar și exigentă. În peisajul presei culturale din Bihor, cele două serii postrevoluționare ale publicației ocupă un loc distinct și apreciabil.

În cazul profesorului dr. Viorel Faur s-au asociat în mod fericit rigurozitatea și pasiunea omului de la catedră cu vocația întreprinderilor culturale extrauniversitare și cu gesturile publice așteptate.

În mod voluntar, istoricul Viorel Faur și-a trasat suprafața de cercetare istorică pe liniile de demarcație a zonei natale. Și în interiorul acestui perimetru a realizat lucrări care confirmă angajarea cu seriozitate și adevăresc un principiu valabil în oricare domeniu: acela că performanța trebuie căutată și e realizabilă oriunde, dacă se întemeiază pe considerarea că nu există spații majore și spații minore, subiecte puternice și subiecte fragile, probleme de importanță generală și chestiuni de semnificație minoră; dintr-o asemenea perspectivă asumată, derivă și recunoașterea generală. Și tot din acest punct de vedere, activitatea științifică desfășurată în ani de cercetare probează faptul că actul istoriografic se creditează valoric nu prin dimensiunea geografică a obiectului analizat, ci prin calitatea și profesionalismul abordării. Lecția predată, nu numai în fața studenților și a doctoranzilor, când, de altfel, suprafața de raportare tematică a fost mult mai largă decât aceea a studiilor și cărților proprii, dar în planul istoriografiei din România transmite, pe de o parte, că nu se poate face istorie națională fără temeinice cercetări pe zone geografice determinate și, pe de altă parte, că valoarea acestora presupune exact aceleași criterii de exigență ca orice act științific. Istoria modernă a Bihorului are în istoricul Viorel Faur reprezentantul ei avizat; i-a consacrat cea mai mare parte a vieții și a energiei sale, primind, în schimb, bucuria lucrului făcut cum trebuie, eficient, și conștiința că a dus la capăt o misiune asumată în cine știe ce moment al tinereții, întotdeauna mai curajoase decât orice altă vârstă.

La împlinirea frumoasei vârste pe care o celebrăm, constatăm că Viorel Faur știe să-și păstreze natura dinamică și constant atentă la ceea ce se întâmplă în viața publică și, în egală măsură, interesul pentru cercetarea istorică și pentru pregătirea viitoarei generații de

istorici, precum și energia de a lucra. A răspunde așteptărilor oamenilor din timpul tău, a face în așa fel încât ei să se simtă mai bine și mai siguri, să înțeleagă mai clar și să se cunoască mai profund, cred că înseamnă a fi contemporan cu timpul care a fost hărăzit.

De aceea, prof. univ. dr. Viorel Faur poate privi cu mulțumire spre ceea ce a fost și spre ceea ce va veni.

# UN INTELECTUAL BIHOREAN NEPERECHE: VIOREL FAUR

de  
Miron BLAGA

Este greu să scrii despre un Om, chiar și într-un moment de circumstanță, la ceas aniversar; este greu fiindcă, dincolo de Bine, Frumos și Adevăr, stă ființa vie, concretă - un complex fizic, psihic și intelectual armonios sau disproporționat, un ansamblu de afecte, trăiri și exteriorizări nu totdeauna perceptibil în toată profunzimea sa; și este cu atât mai greu, când Omul se numește Viorel Faur, una dintre personalitățile accentuate ale culturii românești actuale. Când, trecând peste prețuirea și devoțiunea ce i le porți, luciditatea și temperanța ar trebui, totuși, să domine demersul omagial întreprins.

Viorel Faur a făcut ochi în urmă cu 70 de ani, într-un ținut aparte cam la jumătate distanță între vidicul Beiușului și vidicul Coului, în Dumbrăvani, într-o familie de țărani așezați, cu dragoste de carte.

După absolvirea Facultății de Istorie - Filosofie a celebrei universități clujene, Viorel Faur se întoarce, ca profesor, în ținutul natal (în satul Ghighișeni), apoi este cooptat ca muzeograf, la recent înființatul Muzeu al Tarii Crișurilor, unde va desfășura o prodigioasă și plină de satisfacții muncă de organizare și cercetare. Totodată, va susține o fertilă activitate publicistică, în presa locală și în reviste de prestigiu național, articolele și studiile sale, ca și comunicările științifice, de altfel, atrăgând atenția specialiștilor, atât prin valoarea lor documentară și științifică, cât și prin stilul concis, riguros, bine strunit, și, totuși, vibrant, în stare să capaciteze și să implice lectorul, pe care-l face părtaș chiar și la demersul cel mai arid.

De remarcat, în același timp, o adevărată școală istoriografică formată în jurul lui Viorel Faur, între care și câteva nume de prestigiu, aici, la muzeul orădean. Remarcabile, constituind adevărate modele, sunt studiile și cărțile sale despre anul revoluționar 1848-1849 în Țara Crișurilor, despre reflectarea Războiului de Independență, despre anul Marii Uniri și următorii, în același ținut, sau studiul monografic dedicat localității Seghiște etc. care i-au adus istoricului Viorel Faur notorietatea, nu numai printre colegii de breaslă, ci și în cadrul publicului larg. Notorietate care l-a propulsat pe Viorel Faur printre universitarii orădeni.

Ca Dascăl de Istorie, a strălucit și strălucește prin temeinicia și profunzimea cursurilor sale, prin aticismul și vibrația stilului în care sunt scrise.

Orator desăvârșit, cum au fost puțini printre istoricii noștri, prof. univ. dr. Viorel Faur captează și înflăcărează conștiințele tinere, călăuzindu-le pe drumul plin de asperități ale Adevărului.

Exigent, în primul rând cu sine, este exigent și cu cei din jur, mai ales cu tinerii săi discipoli, pe care-i sprijină și promovează în arena istoriografiei, unii dintre aceștia devenind, deja, nume cunoscute și apreciate. Ceea ce, în mediul studentesc, îl fac, deopotrivă, "temut" și extrem de iubit.

Aceeași notorietate publică l-a condus în primul Parlament postdecembrist al României, ca senator. Calitățile deosebite i-au fost recunoscute și aici, colegii alegându-l și președinte al Grupului Român al Uniunii Interparlamentare, calitate în care a făcut o impresie mai mult decât frumoasă, vizitele sale în fruntea unor delegații în țări din Asia, Europa și America reușind să dezghețe pojghița creată de unele declarații și atitudini revoluționar-belicoase, iscate de amatorismul unor "politicieni" postdecembriști.

Tot datorită senatorului Viorel Faur, Ziua Națională și Imnul României sunt 1 Decembrie și Un răsunet, al lui Mureșanu, pledoaria sa, bine argumentată și orchestrată, convingând plenul Parlamentului. Spirit de luptător, lucid și ferm, tenace, a pledat numai cauze nobile, generoase, de bună convețuire și conlucrare, pentru binele țării și al cetățenilor, în cea mai exemplară moralitate politică și civică, Viorel Faur fiind, de la Aurel Lazăr încoace, cea mai prominentă figură politică pe care a dat-o, țării, Bihorul.

Printre realizările de excepție ale lui Viorel Faur trebuie menționată și apariția unei noi serii din revista "Cele Trei Crișuri", ca și editarea unei reviste de istorie și teorie militară - "Cetatea Bihariei", în redacțiile cărora a reușit să adune cei mai buni creatori și specialiști în istorie din Oradea, cele două reviste având colaboratori de marcă în toată țara și chiar din străinătate.

De aceea, acum, la împlinirea a 70 de ani de viață, pe Viorel Faur îl omagiază nu numai comunitatea universitară, ci și publicul larg, care și-a redescoperit identitatea și prin întreaga activitate și viață a ilustrului Om de Cultură bihorean. Un Om este un univers. Viorel Faur este un univers cunoscut, dar de câștigat - cu inima și cu rațiunea - de fiecare dintre noi. Pentru Binele, Frumosul și Adevărul nostru, al fiecăruia dintre noi. Pentru o identitate exemplară.

La mulți ani, Magister!

# RISIPITORUL ȘI UMBRELE

de  
Florin ARDELEAN

O siluetă de pasoptist, un călător vag rătăcit – pletele albe căzute peste guler și omoplați, ținuta glisând dinspre aerul solemn spre lejeritatea unui context oarecare, puțin adus de spate, nici prea mult pentru a nu da senzația unui gârboy, dar destul pentru a prefigura personalitatea unui ins mereu provocator, mâinile desenând în aerul intimist volutele unor argumente și geometriile unor perorații patetice, mici spasme, din când în când, atunci când finalul unor argumentații lasă audienței răgazul unor meditații de interval. Un... *cineva*, e limpede! De departe vezi doar silueta aceasta, care de cele mai multe ori te intrigă sau cel puțin te face curios. De aproape, de foarte aproape, poți vedea ochii omului în care coabitează strălucirea unuia posedat de idei și oboseala sleită a celui pentru care nimic nu mai apucă să se constituie într-o senzație demnă de-o uluială, fie ea și de-o clipită. Aceiași ochi te pot fixa și ține prizonier sau te pot evita, exersând cruzimi fără premeditare. Fruntea înaltă, flancată de șuvițele ce trădează un suflet ce a păstrat savoarele adolescenței, veghează olimpiian peste ridurile în care s-au adunat, de-a valma, splendorile unei vieți mereu cravașate, dar și durerile nemistuite ale unui destin din care nu lipsesc amarul unor înfrângeri și lacrimile unor despărțiri irevocabile.

Dar nimic din toate acestea nu ar putea prinde cheag și nu ar constitui măcar o palidă reprezentare dacă nu am adăuga acel sunet al vocii declamative, glasul ce urcă în arpegii agresive ori coboară domol în timbrul unor cuvinte rostite parcă într-o spovedanie spontană, sinceră și oferită tuturor. Nici o grimasă nu trădează emoția acestui actor, care niciodată nu-și alege scena, dar totdeauna își improvizează, strălucitor și convivial, rolul. Improvizațiile sale te duc cu mintea la un recital de jazz, iar retorica perfectă, capacitatea de a convinge îți sugerează carisma unui tribun.

Iată schița în cărbune în care îl puteți recunoaște pe Viorel Faur. Are, se vede lesne, alura unui personaj. Este croit dintr-o stofă rară, în care spiritul și-a înțepat altoiul. De cele mai multe ori te simți intimidat lângă o astfel de prezență, poți acuza chiar o sincopă, ai senzația că orice ai spune riști un anume ridicol. Totul este riguros și

serios, iar micile cascade de răs pe care profesorul le produce spintecă parcă o atmosferă în care este atâtă curent electrostatic încât ar putea alimenta iluminatul stradal, o noapte întreagă, în tot Cartierul Rogerius. De fapt, Viorel Faur mai are încă timiditățile unui puștan surprins de mână cu o colegă de gimnaziu, sfiala unui fecior din Depresiunea Beiușului și aerul trist al celui bântuit de nevrozele perfecțiunii.

Numai cine nu i-a cerut un serviciu nu-i cunoaște generozitatea care, în lumea în care trăim, frizează mult prea adesea inocența dacă nu chiar nesăbuinta. Nu știe să-i răspundă răului prin rău și, așa cum e și firesc, nu are arme de apărare împotriva ticăloșiei. Dimpotrivă, el este de fiecare dată rușinat de cinismele altora. Toate aceste calități morale trădează un om incapabil de acea maturitate pe care noi toți o asociem cu interesul, compromisul și foloasele trase dintr-un calcul cu profitul prognozat. Pletele sale albe sunt adiate de candoarea vremurilor în care basmele erau la fel de autentice precum faptul divers.

Dacă l-ai vedea pe profesorul Faur, în amurg, cu o lance în mână pornit într-o cavalcadă furibundă împotriva tramvaiului 4 negru nimic nu te-ar putea opri să crezi că ipostaza unui Don Quijote post-modern a prins a se reîncarna tocmai în cel de-al treilea an de mandat al premierului Boc, aici, în Oradea Mare, la aproape o mie de ani după Regele Ladislau.

Nimic nu e posibil în afara iluziei, adică în absența a ceea ce-ți dă viziune. Nimic nu are valoare în detrimentul gândului asiduu. Nimic nu e seducător atunci când e lipsit de patimă. Or profesorul Faur și-a găsit în viziune un reper, în gând un mod de-a fi și în patimă chiar expresia unei vieți fără rest. În matricea sa, e un risipitor.

*Fericirea după Viorel Faur*, iată titlul posibil al biografiei personajului nostru. Căci fericire se cheamă să-ți nimerești, dar mai ales să-ți împlinești vocația. A fi istoric nu este decât parafraza cât se poate de firească a simplului, înfricoșătorului și impenetrabilului *a fi*. Un joc al sorții, o decizie pe care ielele au știut să o ia, dincolo sau dincoace de vâlul ce separă existentul de prealabilul său. Dar, pentru Dumnezeu!, ce este acela *un istoric*? Răspunsul poate fi dat pe nerăsuflăte sau riști, după o îndelungă chibzuință, să taci indefinit și cuminte. Sunt atâtea lucruri simplisime la care dacă apuci să meditezi cazi iremediabil în incapacitatea articulării, în gânguritul ființei din scutece. Interogația despre calitatea de istoric este unul dintre ele. Tocmai pentru a nu rata răspunsul mă voi repezi și voi spune că a fi

istoric este, înainte de toate, o vrajă. Ce este altceva călătoria în timp decât o cutezanță sfruntată? Ce este întâlnirea cu stafiile trecutului decât un altfel de basm, o trăire în vecinătatea transei? Doar o vrajă le fac posibile, iar atât de invocatul adevăr nu pare a fi decât produsul rezidual din ranița acestui peregrin insolit prin tenebre. În fiecare istoric, în măsura în care și-a asumat calvarul și măreția misiei, locuiește un Orfeu. Lira lui are puterea magică de-a extrage din văgăunile morții câte o Euridice. Puritatea fiecărui sunet minunat și-o trage din mistuitoarea iubire pentru făptura pierdută. Aceasta este forța care o smulge pe Euridice din Infern. Aceiași iubire este elixirul fără de care istoricul își ratează vocația. Altfel spus, el este singurul care are un har nemaîntâlnit – acela de a fi un *medium*, de a comunica între două tărâmurii. Ce poate fi mai ambițios decât temeritatea de-a da glas umbrei? Este limpede că istoricul ori este acest *medium*, ori se dovedește a fi doar un măscărici. La a treia soluție nici să nu vă gândiți!

Priviți-l pe Viorel Faur și îi veți avea clarviziunea lirei sale. O viață întreagă a produs acel sunet pur, capabil să disloce și să lumineze tenebrele. A avut puterea să o facă tocmai pentru că a fost și este un om capabil de iubire. Un istoric care urăște este o monstruoșitate. Un istoric ce se lasă ademenit de umori este refuzat nu doar de adevăr, ci chiar de accesul la vis și la iluzie. Direct spus, un astfel de ins e un nevolnic. Dimpotrivă, istoricul de vocație este un om eminent bun. A fi bun înseamnă a fi construit în sine după un plan armonios, înseamnă a avea un spirit echilibrat, cutezător și profund, în sfârșit, înseamnă a avea un suflet deschis și generos. Deși pare destul de accesibil, în mod paradoxal acest desen interior este destul de rar întâlnit în mod natural, în comunitățile alcătuite din bipezi.

Este o glumă faptul că, iată, Viorel Faur a împlinit 70 de ani. Nimic nu pare a demonstra această... neleguire. Ne putem consola însă, cu deplin temei, cu faptul că personajul nostru ar putea avea 7, 17 sau, la fel de bine, 37 de ani. Niciodată vârsta nu s-a dovedit a fi mai fals-convențională ca în cazul de față. Niciodată performanța intelectuală nu a luat mai abitur în derâdere fatalitatea biologică. Dar mai cu seamă, niciodată patima de-a iubi viața, profesia sa și oamenii nu s-a dovedit mai puternică decât neiertătorul cod genetic.

Să mai stăruim asupra unei întrebări: câtă vreme e limpede că nu și-a ratat vocația, ci și-a împlinit-o cu prinos de iubire, oare nu și-a greșit Viorel Faur timpul în care i-a fost dat să trăiască? Ce caută în această scenografie plebeiană? Poate că merita altceva această siluetă



de cărvunar sau de pașoptist. Nu cumva suferă de un defect de situație în alt veac acest aristocrat scăpătat, credincios muzei Clio? În loc să-l vedem plin de distincție într-o masă de inși de acompaniament, n-ar fi fost cu mult mai firesc să-l situăm între unioniștii lui Cuza, în anturajul Junimii, ori, de ce nu?, printre cei chemați să răspundă cu deplin mister unui surâs pândit de subînțeleșuri al Mariei Obrenovici? Nu știu ce ar fi fost dacă... Știu însă că într-o astfel de ipostază aș fi într-o mare încurcătură, fiind obligat să improvizez steril în absența unei siluete și în trena unui personaj.

# STUDII ȘI ARTICOLE

## DIRECȚII ȘI TENDINȚE ALE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE CONTEMPORANE

de

Ioan-Aurel POP

Analizele istoriografiei românești actuale, mai precis ale ultimelor două decenii de scris istoric, se derulează în acord cu o largă paletă de opțiuni, de la cele excesiv critice până la cele de un optimism debordant. Variantele pesimiste vorbesc despre lipsa unui proces de decontaminare față de influența materialismului istoric și despre marea rezistență față de tendințele modernizatoare, luându-se ca argumente tratatul de istorie al Academiei Române (privit ca mostră de tradiționalism și, eventual, de plagiat), precum și căutarea obstinată a documentelor inedite (producătoare de erudiție seacă, fără consecințe)<sup>1</sup>. Cu alte cuvinte, căutarea documentelor ar fi o mărturie de conservatorism și o dovadă de istorie tradiționalistă. În această cheie, se trec în revistă numai noile teme și abordări, legate de imaginar, mitologii politice, noua istorie socială, istoria familiei, a sexualității, a cuplului, antropologia istorică, mentalitățile rurale, violența domestică și socială, sensibilitățile și mentalitățile religioase, referirile la thanatologie etc. Tratatările de tip clasic sunt considerate – fie și numai după titluri – conservatoare, ratate, întârziate, nostalgice, depășite, dacă nu de-a dreptul marxiste.

Dimpotrivă, optimiștii văd o istoriografie românească contemporană foarte dinamică, ancorată în marile direcții europene și mondiale actuale, istoriografie care a reușit să recupereze marele handicap din 1989 și să pătrundă, prin sistemul de vase comunicante datorat globalizării, în dialogul general despre trecut<sup>2</sup>. În general însă, predomină imaginile sumbre, fiindcă este de bon ton printre intelectualii „subțiri” să demonizeze nu doar trecutul, ci și prezentul

---

<sup>1</sup> T. Nicoară, *Aspecte și probleme ale istoriografiei românești contemporane (1990-2007)*, în vol. "Simpozion. Comunicările celui de-al XVIII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 29-30 noiembrie 2008)", Giula, 2009, p. 8-29

<sup>2</sup> Pentru o imagine globală (până în 2006), relativ cumpănită, vezi G. Moisa, *Direcții și tendințe în istoriografia românească (1989-2006)*, Oradea, 2002

românilor. Dacă societatea actuală românească este marcată – conform acestora – de tendințe conservatoare comuniste, de nostalgici comuniști, de securiști, de naționaliști incurabili și de protocroniști vulgarizatori, cum ar putea istoriografia contemporană să facă excepție de la acest trend nefast?! Suntem asigurați în continuare că, după două decenii, românii sunt tot comuniști și conduși de comuniști, ceea ce este complet derutant, iritant și demobilizator. Cu alte cuvinte, dacă prezentul este deplorabil, nici scrisul istoric din acest prezent nu poate fi altminteri.

În ceea ce ne privește, nu împărtășim aceste viziuni întunecate, nici cu referire la prezentul României, nici în legătură cu trecutul ei și nici cu discursul despre trecut. Nu credem că destinul românilor a fost, de-a lungul istoriei, mai trist sau mai tragic decât al altor popoare și nici că românii au o incapacitate înnăscută de a urma binele, de a descoperi dreptatea și de a trăi libertatea.

Ne situăm între acei analiști care nu constată, cu excepția regimului comunist, mari cezuri în evoluția istoriografiei românești<sup>3</sup>. Dimpotrivă, vedem o dezvoltare organică, de la cronicari până în secolul al XX-lea, dezvoltare care presupune – cu particularități notabile, cu avansări și reculuri – trecerea prin toate marile curente culturale, incluzând medievalismul și umanismul, iluminismul, romantismul, pozitivismul și școala critică etc. Regimul comunist a întrerupt, într-adevăr, această organicitate, înghesuind creația istoriografică, controlată și dirijată, într-un „pat al lui Procust”, construit inițial de comuniștii de la Moscova și apoi de cei de la București. Etapa stalinistă (1948-circa 1960) a prohibit aproape complet temele de istorie națională, în favoarea celor despre trecutul mișcării muncitorești și comuniste, centrate pe „evoluția glorioasă” a Rusiei și a URSS. Această deviere „internaționalistă” (de fapt rusă și sovietică) a creat un curent de respingere, manifestat parțial prin etapa următoare, numită națională (circa 1960-circa 1975), când s-a putut reveni, în oarecare măsură, la valorile tradiționale ale istoriei românești. Echilibrul – cât a fost posibil – a durat însă puțin, fiind copleșit de un alt grav dezechilibru, anume abordarea „naționalist-comunistă” (circa 1975-1989), în cadrul căreia, pe lângă cultul personalității dictatorului, s-a subliniat unicitatea istoriei românești, imacularea ei, „unitatea, permanența și continuitatea românilor”, eroismul marilor voievozi, necurmatele victorii militare românești etc. Această

---

<sup>3</sup> Vezi, în același spirit, P. Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970; L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976 (curs universitar)

pecete deformantă și falsificatoare a lăsat tare puternice în abordarea trecutului, greu de șters instantaneu, persistente și, pe alocuri, chiar rușinoase. Aparent, istoriografia românească din cele patru decenii de comunism a fost complet compromisă, direcționată spre un tezism iremediabil, comandat de partidul unic și de o ideologie care s-a dovedit falimentară, distructivă și falsă.

La o analiză mai atentă, constatăm însă nuanțe surprinzătoare. În deceniul obsedant (1948-1958-1960), „istoriile” publicate au fost proletcultiste și vulgarizatoare, dar marile direcții interbelice au supraviețuit în catacombe. Pe lângă detențiile dureroase (Constantin C. Giurescu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir și alții) și morțile tragice (Gh. I. Brătianu și alții), mulți dintre marii istorici, chiar și dintre cei închiși, au supraviețuit fizic și, fără să mai poată publica în mod liber, și-au putut transmite mesajul, fie și numai oral, unor grupuri mici de emuli. Așa au fost Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu și alții. Unii dintre ei, care au avut șansa unei vieți mai lungi, au putut să și publice, de prin anii '60 încoace, studii și cărți de mare rezonanță, care, dincolo de formulele standard impuse în prefețe, purtau semnul marilor școli istoriografice europene. De prin 1960-1964, deschiderea (controlată) a fost evidentă, încât marea direcție a istoriografiei românești a fost dată de nume precum Constantin și Hadrian Daicoviciu, Dionisie Pippidi, Emil Condurachi, Mihail Macrea, I. I. Russu, Radu Vulpe, Mircea Petrescu-Dâmbovița, Ion Barnea, Dumitru Tudor sau Dumitru Protase (în istoria antică și arheologia clasică), Andrei Oțetea, David Prodan, Virgil Vătășianu, Mihail Berza, Maria Holban, Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Ion Ionașcu, Francisc Pall, Samuil Goldenberg, Ilie Grămadă, Pompiliu Teodor, Ștefan Ștefănescu, Sigismund Jako, Iosif Pataki, Aurelian Sacerdoțeanu, Nicolae Stoicescu, Eugen Stănescu, Șerban Papacostea, Florin Constantiniu, Radu Popa (în istoria medie și modernă timpurie), Cornelia Bodea, Camil Mureșanu, Dan Berindei, Gheorghe Platon (în istoria modernă) și alții. Trebuie să adăugăm imediat că unii dintre ei au colaborat mai strâns sau mai formal cu autoritățile comuniste, deținând chiar înalte demnități, în vreme ce alții au fost reticenți sau de-a dreptul refractari, promovând chiar un fel de rezistență surdă. Nu-i pomenim aici în funcție de acest criteriu, pentru analiza de față formal, ci în funcție de creația lor, singura care rămâne și care le probează valoarea.

Pe lângă acești mari profesioniști, incontestabile valori – unele de nivel european – au existat și instrumente fidele ale regimului, create la comandă și care îndeplineau fidel directivele ideologice

trasate de sus. Unii preamăreau grevele și manifestațiile muncitorești, istoria partidului și cariera „revoluționară” a dictatorului, inventând chiar fapte și atitudini; alții treceau printr-o grilă nouă întreg trecutul, căutând unitatea, permanența și continuitatea românilor, din neolitic până la zi; alții, în fine, mai ales de prin anii '80 încoace, într-o cheie protocronistă vulgarizatoare, cultivatorii tracologiei, subliniau originea traco-dacică a românilor, negau romanizarea și romanitatea noastră, ne plasau pe spații imense, ca pe unul dintre cele mai mari popoare ale Terrei, împingând totul în superficial, în ridicol și în rizibil. Aceste „direcții” controlate de autorități, mai ales prin Institutul de Studii Istorice de pe lângă CC al PCR, prin Academia „Ștefan Gheorghiu” și prin Academia de Științe Sociale și Politice, s-au activat mai ales în ultimul deceniu de existență a dictaturii.

Analizând însă lucrurile la rece, după cele două decenii trecute, trebuie să constatăm cu onestitate că marile direcții sănătoase ale istoriografiei românești – corelate, atât cât se putea atunci, cu tradiția interbelică și cu unele teme europene – au continuat să funcționeze. Îndrăznim chiar să spunem că aceste direcții sănătoase dădeau tonul în educația (instruirea) și în creația istoricilor și nu directivele venite de la autorități. Mai notăm, de asemenea, că materialismul dialectic și istoric – deși predat asiduu în licee și universități – rămăsese pentru mulți dintre marii istorici care contau atunci o formă fără fond. Materialismul istoric era mai mult invocat (și aceasta doar ocazional, atunci când era absolut necesar) decât asumat sincer și integrat în discursul istoric, în cercetarea trecutului. Cu excepția a doi valoroși istorici, anume Andrei Oțetea și David Prodan<sup>4</sup> – dintre cei mai mari ai noștri, făuritori de școli istorice la București și, respectiv, la Cluj! –, care erau de orientare materialistă încă din epoca interbelică și care nu au ascuns niciodată acest lucru, cu excepția altor câțiva care s-au adaptat la materialism pe parcurs, adesea de nevoie și parțial, ceilalți (vorbim de cei importanți) au scris despre trecut după alte grile, dând numai aparența respectării rigorilor impuse.

În acest fel, direcția principală a istoriografiei noastre a rămas una onestă și corectă, deși mult restrânsă, controlată și contorsionată. Această istoriografie onorantă și onorabilă din anii comunismului a lăsat lucrări esențiale, valabile în linii mari și astăzi, lucrări care nu

---

<sup>4</sup> În legătură cu D. Prodan, se face și astăzi o confuzie, afirmându-se, de către unii care l-au cunoscut și l-au citit superficial, că ar fi fost marxist, când, de fapt, marele istoric a fost materialist.

suferă în niciun caz de contaminare proletcultistă ori marxistă. Firește, în analiza lor actuală, la distanță de decenii, trebuie să ținem seamă de faptul că au fost elaborate, totuși, într-un regim de dictatură, că anumite concluzii ale lor s-au perimat în chip firesc, așa cum se întâmplă, de regulă, în urma unor noi descoperiri și că, unele dintre ele, nu s-au putut înscrie neapărat pe coordonatele cele mai moderne europene și mondiale. Această din urmă carență nu ținea de incapacitatea autorilor de a o face, ci de limitările sistemului, care diminuase și chiar oprise, la un moment dat, circulația oamenilor și ideilor, stopase abonamentele la marile reviste de istorie din Europa și Statele Unite, interzicând până și contactele epistolare.

În aceste condiții, anul 1989 a relevat și pe tărâm istoriografic o situație critică, din care trebuia ieșit cât mai repede cu putință. Încă din zilele Revoluției din decembrie 1989, marii istorici români ai momentului au semnat un manifest prin care cereau cu fermitate eliminarea ideologizării scrisului istoric, emanciparea lui de sub tutela politicului și a concepției marxiste, revenirea la deplina libertate de exprimare. Natural, toate acestea erau principii generale, aplicabile în chip diferit, în funcție de persoane și școli istorice, de tradiții, de posibilități, de dorințe. Unii s-au așteptat la o întoarcere rapidă, cu 180 de grade, spre temele cele mai moderne europene, spre abordările în vogă atunci, cerând abandonarea imediată a tuturor preocupărilor considerate vetuste, metodologic învechite, naționaliste, marxiste etc. Au fost și voci, venite mai ales din câmpul eseisticii, care au cerut eliminarea tuturor lucrărilor de istorie scrise în anii comunismului, ca fiind lozincarde, false, mincinoase.

Istoricii profesioniști sau „de meserie” au fost însă mult mai reticenți – pe bună dreptate – prevăzând și pretinzând o adaptare destul de lentă, în acord cu anumite transformări organice și, mai ales, după asimilarea temeinică a ceea ce produsese Occidentul și față de care accesul istoricilor români fusese atâta timp interzis sau foarte serios obturat. Pe de altă parte, pentru aceștia era clar că nu se făcuse revoluția spre a se înlocui o ideologie unică, marxistă și comunistă, glorificatoare, cu alta, tot unică și obligatorie, dar în cheie occidentală. Noua eră de libertate – dacă era autentică! – trebuia să permită afirmarea tuturor direcțiilor, școlilor și temelor, cu anumite condiții, firește. O condiție trebuia să fie deontologia profesională, cultivarea profesionalismului numai în cadrul moralității, cu metodele cele mai oneste cu putință. O alta ar fi trebuit să fie păstrarea specificului disciplinei, adică tratarea trecutului după regulile meseriei de istoric și

nu după cele ale literaturii, ale scenariului de film, ale eseisticii și jurnalisticii etc. Firește, trecutul era și putea să fie nestingherit subiect în varii domenii de creație și de activitate umană, de la artă și politică până la parcuri de distracții, dar protagoniștii acestor domenii nu erau istorici ori încetau să mai fie istorici. În fine, o altă condiție se cuvenea să fie insubordonarea față de factorul politic și evitarea apologeticii, legate cu precădere de extremismul de stânga ori de dreapta (fapt interzis, de altminteri, chiar de Constituția României). Din acest punct de vedere, abordările de tip materialist și chiar marxist – care continuă de vreo sută cincizeci de ani încoace, cu multe meandre, în toată lumea liberă! – făcute în cadrele specialității, aveau și au tot dreptul să existe și la noi. Din păcate, considerăm că nu sunt încă destule abordări serioase de acest fel – cum au fost cazurile evocate, ale lui Andrei Oțetea sau David Prodan – spre a genera o confruntare autentică de idei în cadrul scrisului istoric românesc.

Datorită unor astfel de puncte de vedere extreme, exprimate prin mass-media cele mai penetrante, s-a creat o atmosferă de dezorientare pentru publicul larg și pentru mulți dintre istorici – mai ales tineri – incapabili să găsească un drum de urmat, direcționați pe căi greșite sau insuficient pregătiți spre a putea aborda trecutul cu metode profesionale.

Altminteri, dincolo de aceste discuții teoretice, istoriografia română a ultimelor două decenii, a evoluat și pe coordonate noi, tot mai sincrone cu direcțiile importante ale scrisului istoric european. Mai întâi, s-a renunțat la periodizarea marxistă pe epoci istorice rigide, dublate de „orânduirii social-economice”, iar dacă s-au mai păstrat noțiuni precum „antichitate”, „lume medievală”, „epocă modernă” (uzitate încă în toate marile istoriografii!), ele au rămas criterii de formă, facultative și redimensionate sub aspectul cronologic și sub acel al conținutului. Astfel, de exemplu, Evul Mediu românesc, întins odinioară din secolele VIII-IX până spre 1800 și suprapus peste ceea ce se chema „feudalism” în sens marxist, se consideră astăzi ca derulându-se, conform unor solide criterii de conținut, între secolele V-VI și XVI, în sincronizare cu întreaga Europă. De altminteri, tendința aceasta pornise încă înainte de 1989, prin câteva luări de poziție ale specialiștilor, între care o carte despre civilizație românească între medieval și modern, scrisă de Răzvan Theodorescu<sup>5</sup>.

---

<sup>5</sup> R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii, 1550-1800*, vol. I-II, București, 1987

În plan general, abordările marxiste și chiar materialiste au fost, în linii mari, abandonate sau serios diminuate. Este drept că, în unele cazuri, această repudiare s-a făcut mai mult formal, neputându-se șterge instantaneu decenii de „educație comunistă”. Treptat însă, schimbul de generații și dispariția biologică a unora dintre istorici, pe măsură ce trec anii, rezolvă cumva de la sine și această problemă. Nici tendințele naționaliste și protocroniste vulgare nu s-au putut elimina instantaneu, dar au rămas tot mai stinghere, făcând loc altora, adaptate instrumentarului actual. S-a cerut insistent și uneori s-a și realizat reîntoarcerea la tradiția noastră interbelică, cu rezultate variabile, fiindcă, după circa patru decenii, nu mai era tocmai acesta exemplul de urmat. În schimb, s-au refăcut legăturile cu marile istoriografii europene și cu scrisul istoric american, trecându-se treptat la abordări noi ale trecutului.

În plan tematic, au fost repudiate vechile direcții cultivate de „institutele” ideologice, patronate în mod direct de partidul comunist, precum chestiunea luptei de clasă, istoria mișcării muncitorești și comuniste, anumite aspecte de istorie socială, succesiunea „orânduirilor social-economice” etc. Au fost continuate teme vechi, viabile și demne de investigat pe mai departe, dar au fost aduse în atenție și teme noi, prohibite ori foarte puțin tratate sub regimul comunist: istoria monarhiei moderne în România, de la 1866 până la 1947 și istoria Casei Regale a României în anii comunismului; trecutul provinciilor istorice românești anexate în 1940 și reanexate de URSS în 1944; studiul dictaturilor din secolul al XX-lea, istoria critică a URSS și a comunismului mondial, relațiile româno-sovietice în lumina noilor documente de arhivă; istoria religiei și a bisericii, mai ales a Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolice), interzise între 1948 și 1989; demografia istorică și studiul populației, națiunile și grupurile etnice, istoria minorităților, istoria mentalităților și a imaginarului etc. Multe dintre aceste abordări – măcar *in nuce* – au antecedente. Astfel, D. Prodan tratase încă din anii '60 ai secolului trecut chestiunea emancipării naționale a românilor transilvani și rolul bisericii greco-catolice în această mișcare, în mod corect, în acord cu realitățile<sup>6</sup>; abordări parțiale ale rolului pozitiv al dinastiei de Hohenzollern în marile momente ale istoriei moderne (Constituția din 1866, proclamarea independenței de stat și Războiul de Independență, Primul Război Mondial și Marea Unire etc.) – controlate, limitate și

<sup>6</sup> D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, 1967



distorsionate – se mai făcuseră, grație unor cercetători de la institutele bucureștene sau de la universitățile din București, Cluj și Iași<sup>7</sup>. Despre națiunea medievală scrisese – este drept, sub forma unor lucrări destinate numai specialiștilor – Șerban Papacostea<sup>8</sup>, așa cum deschizător de drumuri în istoria mentalităților fusese Alexandru Duțu<sup>9</sup>. Chiar și despre imaginarul colectiv se scriseseră anumite studii, publicate, unele dintre ele – firește, cu voia cenzurii și cu sprijinul autorităților – în străinătate (vezi Lucian Boia)<sup>10</sup>. Istoria scrisului istoric, introdusă ca disciplină universitară în anii '70 ai secolului trecut (mai ales prin strădania lui Pompiliu Teodor și Alexandru Zub) avea să cunoască după 1989 direcții noi, fertile, mai ales la Cluj, Iași și București.

Natural, direcțiile tematice importante ale istoriografiei românești, urmate acum în libertate, au cunoscut o dezvoltare nouă. Școlile de preistorie din cele trei mari centre academice s-au racordat la cercetarea internațională a acestor teme, reînnoindu-și limbajul de specialitate și conținuturile, inclusiv în funcție de noile săpături arheologice. Arheologia clasică a cunoscut evoluții aproape spectaculoase, pe cele trei direcții consacrate – dacică, romană și post-romană – conducând la concluzii deosebite, făcute cunoscute în lume prin periodice apărute în limbi de circulație internațională. Nume precum Dionisie Pippidi, Alexandru Vulpe, Alexandru Barnea sau Zoe Petre la București, Ioan Piso, Ion Glodariu sau Mihai Bărbulescu la Cluj, Mircea Petrescu-Dâmbovița, Dan Gh. Teodor ori Silviu Sanie la Iași au servit ca exemple tinerilor sau mai tinerilor colegi, porniți pe calea specializării în istorie veche. Arheologia medievală, continuând legatul lui Radu Popa – care a dat adevărate modele de cercetare, prin monografiile dedicate Țării Maramureșului și Țării Hațegului – și

---

<sup>7</sup> D. Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979; I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, 1984; N. Adăniloiaie, *Independența națională a României*, București, 1986; Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zonner, *România și Tripla Alianță (1878-1914)*, București, 1979; L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986; Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, București, 1980; Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980; V. Vesa, V. Pușcaș (coord.), *Dezvoltare și modernizare în România interbelică, 1919-1939. Culegere de studii*, București, 1988 etc.

<sup>8</sup> Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988

<sup>9</sup> Al. Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, 1982

<sup>10</sup> L. Boia, *L'exploitation imaginaire de l'espace*, Paris, 1987; idem, *La fin du monde: une histoire sans fin*, Paris, 1989

exemplul lui Victor Spinei – care a dedicat Moldovei din epoca sa de început o carte de excepție – a trecut la abordări curajoase, ale populațiilor migratoare, ale interferențelor dintre ele și dintre acestea și români ori străromâni, ale fortificațiilor, așezărilor și cimitirelor din secolele VIII-XIV etc.

Evul Mediu și Renașterea, teme europene deopotrivă prin conținut și formă, ajunse relativ târziu în atenția istoricilor români, au fost reluate prin analize deosebite, pornind de la studierea noilor volume de surse publicate, de la descoperirea de izvoare inedite și de la noile sensibilități de tratare. Creatori de școli în domeniu sunt Radu Manolescu și Stelian Brezeanu (în Evul Mediu occidental și românesc și bizantinologie), Șerban Papacostea (Evul Mediu românesc) Mihai Maxim (în turcologie), Sigismund Jako (în Evul Mediu ungar și în Renaștere), Constantin Rezachevici, Andrei Pippidi, Ștefan Andreescu, Teodor Teoteoi, Victor Spinei, Nicolae Edroiu, Avram Andea, Ion Toderașcu, Ion Caproșu, Ștefan S. Gorovei și alții, în direcții diverse, de la cronologia domnilor Moldovei până la spiritualitatea omului medieval și de la Ștefan cel Mare ca „atlet al lui Hristos” până la unitățile administrative ale Transilvaniei și la statutul cnezimii românești. De mare importanță a fost și este continuarea colecției naționale de documente medievale (*Documenta Romaniae Historica*), ajunse la aproape o sută de volume, cu cele patru serii ale sale, elaborate și scoase sub egida Academiei Române, la institutele din București, Cluj și Iași. Școlile de medievistică au continuat să pună accentul, atât cât le-a fost în putință, pe științele auxiliare ale istoriei și pe filologie, instruindu-i pe tineri în domeniile complexe ale paleografiei, diplomatiei, sigilografiei, heraldicii, genealogiei, cronologiei sau ale limbilor izvoarelor.

Atenția multor studiosi s-a îndreptat spre modernitate, spre plămădirea lumii noi, spre studiul revoluțiilor, al conștiinței revoluționare, spre constituirea națiunilor și a statelor naționale etc.

Marii maștri în domeniu au fost Gheorghe Platon, Camil Mureșanu, Cornelia Bodea, Dan Berindei, Liviu Maior sau Nicolae Bocșan. Natural, abordările s-au primenit prin racordarea la temele universale, prin comparatism, prin aplecarea spre imaginarul colectiv, spre ideologiile înnoirii, spre grupurile marginale, spre raportul dintre popor și putere.

Cea mai spectaculoasă izbucnire de noutate s-a înregistrat în tratarea secolului al XX-lea, secolul celor două conflagrații mondiale, al nașterii și al morții sistemului comunist, al decolonizării, al poluării

mediului, al dictaturilor, al discriminării, al drepturilor omului, al terorismului, al non-statelor etc. Aici, îmbinarea istoriei cu sociologia, cu politologia, cu psihologia colectivă a dat cele mai bune rezultate în relevarea unui trecut recent complex, tulburător și fascinant. Lumea contemporană s-a dovedit nepuizabilă, greu de descifrat cu metode tradiționale și deschisă spre cele mai spectaculoase înnoiri. Cele mai numeroase institute de istorie din România sunt astăzi dedicate studiului comunismului, al dictaturilor, al conflictelor, al minorităților actuale, al marilor transformări de la finele anilor '80 și de la începutul anilor '90, care au condus la căderea regimurilor comuniste și a URSS. Aici nu a existat o tradiție de cercetare românească viabilă în domeniu, fiindcă cel mai controlat, mai politizat și mai dirijat sector era acela al istoriei contemporane. Dar deschiderile de după 1989, marcate prin ridicarea unei generații de tineri istorici cu studii în occidentul Europei și în SUA, au suplinit lipsa tradiției și au generat teme și direcții foarte moderne, aducând în câmpul cercetării subiecte complet inedite, surprinzătoare, precum și concluzii de mare actualitate. Peste tot, periodicele de specialitate, scrise, cele mai bune, în limbi de circulație internațională, au făcut cunoscute și în exterior eforturile istoricilor români. De asemenea, o serie de monografii și studii au apărut și ele în limbi străine, la edituri din România sau au fost publicate de-a dreptul în străinătate.

În istoria istoriografiei, dătători de ton au fost Pompiliu Teodor, Alexandru Zub, Vasile Cristian și alții, fini analiști ai scrisului istoric românesc și universal din toate timpurile, dar aplecați cu precădere spre modernitate, spre descifrarea mecanismelor schimbării din secolul al XVIII-lea înapoi.

Până la urmă, toate marile epoci și teme au beneficiat de tratări deosebite, elaborându-se lucrări de mare valoare, unele chiar spectaculoase. Au fost revigorate comparatismul istoric și perspectiva europeană, precum și lecturi diferite, pluraliste ale surselor existente, trecute prin grila sensibilității contemporane și nemediate de „comanda socială”, de ideologii impuse de regimuri dictatoriale, de propagandă. S-a inițiat studiul sistematic al regimului comunist din România, de la mișcarea rezistență din munți până la colectivizarea agriculturii și de la suprimarea fizică a vechii elite și a intelectualilor anticomuniști până la cultul personalității lui Ceaușescu și al familiei sale. Pentru aceasta, au fost utilizate varii metode, de la cercetarea izvoarelor scrise, provenite din arhive odinioară închise, până la istoria orală, la anchetele de teren, făcute prin chestionarea martorilor

oculari aflați încă în viață. Au fost analizate critic „miturile” comunismului<sup>11</sup> și temele sale recurente, ajunse stereotipuri, repetate până la obsesie, precum dictatura proletariatului, lupta de clasă, clasa muncitoare, inginerul, tânărul erou comunist, femeia eroină etc. Toate au fost cercetate și criticate în detaliu, mai ales de către specialiști tineri, în special de către aceia grupați în jurul școlii create în jurul lui Lucian Boia, la București. Tot acolo, au fost abordate insistent și „miturile” generale ale românilor<sup>12</sup>, ca descendența din daci și romani, romanizarea, continuitatea dacică, daco-romană și românească, etnogeneza, voievozii medievali, eroii medievali și moderni, Țările Române ca poartă a Creștinătății, Nicolae Bălcescu, cultul personalităților, trecutul imaculat, ospitalitatea românească, vecinii răi, străinul vinovat etc. Toate acestea au condus la o remodelare a trecutului, pregătită pentru noile conștiințe, pentru tineri mai ales. Această remodelare este, în acești ani, de departe dominantă.

În același timp, au continuat și o seamă de abordări vechi, care puneau în prim plan istoria politică, factologică și narativă, care preamăreau, destul de stângaci uneori, națiunea română eternă și ceea ce se considera a fi valorile ei, cultura tradițională, personalitățile consacrate, raporturile bilaterale dintre state, publicarea izvoarelor istorice etc. Unele dintre aceste orientări aflate pe linia tradițională proveneau din convingerea autorilor că trebuiau continuate, cu real folos, asemenea teme și metode, începute, dar nefinalizate; altele erau, poate, rodul nepriceperii și neputinței; altele rezultatul nostalgiei după timpul comunismului. Până la urmă însă, într-o lume liberă, era normal să se întâmple așa.

O parte dintre cei ce doreau cu orice preț „înnoirea” păreau să încerce impunerea universală a concepției și metodei lor. De aceea, unii autori „revoluționari” au trecut la demolarea sistematică a întregii creații istoriografice din anii comunismului. Au urmat, astfel, anumite lucrări de istorie (de fapt, de istoriografie), destinate să-i lumineze pe românii neștiutori și naivi, greșit educați de comuniști. Suntem deplin de acord că astfel de lucrări trebuiau să fie scrise, fiindcă – mai ales în ultimii 10-15 ani de regim Ceaușescu – România apărea în propaganda oficială drept țara cea mai avansată, locuită de cel mai glorios popor, condus de un geniu și cu o istorie imaculată, adevărat corolar de împliniri și succese. Desigur, lumea nu credea aceste

---

<sup>11</sup> L. Boia, *Miturile comunismului românesc*, București, 1998

<sup>12</sup> Idem, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997 (2000)

minciuni, însă, prin repetiție, trecutul apărea serios alterat în conștiința colectivă, în opinia publică. Ne-am fi așteptat, de aceea, să apară corecturi, puneri la punct, iluminări, negări ale exagerărilor și minciunilor, toate absolut necesare. În locul acestora, au apărut însă, de multe ori, adevărate demolări, eradicări severe, distrugerii complete a aproape tot ceea ce s-a scris despre trecut în timpul comunismului<sup>13</sup>. Era ca un cataclism natural, ca și cum toți cei care trăiseră sub comunism fuseseră ființe primitive, nedemne și murdare, ele fiind bune de spânzurătoare, iar operele lor demne de foc (ca să parafrazăm cuvinte rămase celebre, legate Petru Maior și de o carte a lui). Erau dați ca exemplu, de regulă, cei mai devotați „istorici” ai partidului comunist și ai lui Ceaușescu, slugile regimului și – prin cunoscutul procedeu *pars pro toto* (luarea părții drept întreg) – se arunca blamul asupra întregii istoriografii din cele patru decenii trecute. Faptul acesta se mai putea înțelege și chiar justifica: regimul comunist fusese atât de odios și adusesse atâtea suferințe oamenilor încât condamnarea globală a lumii sale venea cumva ca o compensație necesară. Era nedreaptă această generalizare, dar se putea înțelege, în vâltoarea argumentării și în entuziasmul speranței de mai bine. Critica a mers însă, necruțătoare, mai departe, mult mai departe! Pe măsură ce străinii ne făceau sperjuri, josnici și nedemni, pentru cele 60 000 de așa-zise victime ale revoluției din 1989, pentru copiii din orfelinate, pentru cei bolnavi de SIDA, pentru violențele etnice și sociale, pentru mineriade și pentru câte toate, noi înșine – adică anumiți exegeți din mijlocul nostru – ne turnam cenușă în cap cu mult mai mult zel.

O latură a acestui proces demolator a privit trecutul românesc în general, nu doar cel comunist. Întreg acest trecut apărea – iar românii luau act stupefiați de aceasta – ca „mitizat”, adică, în accepțiunea dată de autorii pomeniți, falsificat cu bună știință. Referința nu se făcea la miturile antropologice, la marile mituri existențiale și esențiale, ci la miturile istoriografice. Era vorba despre întreg scrisul istoric românesc, de la cronicari și Școala Ardeleană până la Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, P. P. Panaitescu și C. C. Giurescu și, evident, la „comuniștii” Constantin și Hadrian Daicoviciu sau Andrei Oțetea. Nu se mai făcea nicio distincție între autorii minori, servili, ocazionali, stipendiați, gata să scrie orice – și care au

---

<sup>13</sup> Vezi o parte dintre lucrările lui L. Boia și ale elevilor săi, mai ales citata *Istorie și mit în conștiința românească*, precum și o seamă de replici, între care I.-A. Pop, *Istoria, adevărul și miturile (Note de lectură)*, București, 2002.

existat în toate epocile și la toate popoarele – și marii specialiști, savanții, numele de referință ale culturii noastre. Toți erau puși în aceeași categorie și sub egida acelorași erori fatale, anume naționalismul, preamărirea trecutului național, înfrumusețarea trecutului, glorificarea eroilor, ridicarea în slăvi a națiunii, condamnarea străinilor etc. Scrierile lor erau răstălmăcite, trunchiate, greșit interpretate și puse, mai toate, sub semnul întrebării. Mergând atât de departe, unii dintre acești vizionari și-au dat seama de lipsa lor de credibilitate, care urma sau trebuia să iasă, în chip inexorabil, la iveală. Și au încercat un paliativ, care a încurcat însă și mai rău lucrurile: au tentat să reînvie ideea imposibilității cunoașterii obiective a trecutului, transpunând vechi teorii – altminteri ispititoare – ale agnosticismului filosofic pe tărâmul istoriei românești. Cu alte cuvinte, istoricul, nefiind capabil să ajungă niciodată la adevăr, nici nu mai avea rost să-l caute, el putând fabula liniștit, crea la nesfârșit mituri și prostii cu nonșalanță auditoriul. Toate acestea – bune de dezbătut între istorici și filosofi – au creat în publicul larg o atmosferă de neîncredere, de dezamăgire, de dispreț pentru istorici și pentru meseria lor. Natural, aici a fost exploatată concepția naivă și destul de răspândită că istoria este una singură, ca și adevărul, și că trecutul nu poate fi prezentat în chip „adevărat” decât sub o singură formă. De unde și întrebarea năucitoare, pusă adesea de profani: „Când veți scrie odată, voi istoricii, istoria cea adevărată?!”. În loc de un răspuns corect și onest, a fost mai spectaculos pentru unii să arunce opoziția asupra istoricilor „comuniști”, asupra tuturor istoricilor noștri, mari și mici, inclusiv asupra celor care au căutat și chiar au descoperit, cu probitate și cinste, să reconstituie faptele de odinioară și sensurile lor. De aici au rezultat dispreț și neîncredere față de istorici.

Dar disprețul și neîncrederea s-au răsfrânt deopotrivă asupra trecutului și mai ales asupra trecutului românesc. Poporul român, umil și umilit în vremea regimului comunist, apărea incapabil de făurirea unui viitor demn, așa cum fusese martorul și protagonistul unui trecut negru, rușinos și mincinos. În general, cei care au cultivat cu zel propagandistic neobosit aceste idei radicale nu au fost istorici profesioniști, iar cei care au fost, totuși „de meserie”, erau mai mult filosofi și ideologi ai istoriei sau istorici ai istoriografiei. Cu alte cuvinte, nu erau dintre specialiștii care să fi reconstituit, cu metodele consacrate ale disciplinei, vreo epocă istorică ori vreo temă majoră a trecutului, ci critici și analiști, dintre aceia, unii foarte onorabili, care scriseseră cărți din cărți. Or istoricul este și va rămâne – câtă vreme va

exista o formă de cunoaștere numită istorie! – un căutător și descoperitor de izvoare, un analist și un interpret al lor, un „artizan” capabil să pună informațiile din aceste izvoare în „ecuații” verosimile, demne să refacă universul vieții trecute. Până la urmă, credibilitatea unora dintre cei mai vajnici demolatori ai așa-numitului scris istoric tradițional s-a spulberat în mare măsură, după ce au fost dovediți până la urmă drept plagiatori și autori de platitudini (unii)<sup>14</sup> sau sperjuri și colaboratori ai securității (alții)<sup>15</sup>.

Firește, disciplina numită istorie, ca orice formă de cunoaștere omenească, se schimbă, se adaptează treptat vieții, exigențelor lumii, păstrându-și în același timp specificul. Este un fel de aducere permanentă la zi, dar însoțită de conservarea identității. Întreaga societate omenească a cunoscut în deceniile din urmă o succesiune de crize, nemaiîntâlnite ca număr, intensitate și conținut. De aceea, elementul fundamental care caracterizează lumea noastră pare să fie incertitudinea. Era de așteptat, până la urmă, ca și reconstituirea trecutului să intre sub semnul incertitudinii, cum s-a mai întâmplat în momente critice. Dacă prezentul și viitorul sunt incerte, și trecutul trebuia, după gustul multora, să ajungă la fel. De aceea, s-a revenit la ideea negării adevărului (relativ) al trecutului și a oricărei cauzalități, susținându-se că toată cunoașterea vieții de demult – câtă există! – se axează pe mituri sau pe construcții mentale fără relevanță și fără suport în realitate. Cercetătorii sunt îndemnați să nu mai studieze procese istorice în evoluția lor, construcții organice, ci acte de voință arbitrară și deliberată a unor persoane sau grupuri, precum „inventarea” Europei, a tradiției, a națiunii etc. Temele la modă – marginalii, sexul, moartea, deviațiile și devianții, imaginarul etc. – unele excepționale ca relevanță, sunt prezentate și cultivate ca singurele valide. Este absolut justificat îndemnul adresat tinerilor de a studia imagini și reprezentări mentale, dar este complet eronat a le inocula ideea că ceea ce s-a vehiculat în mințile oamenilor este mult mai important decât ceea ce a avut loc aieva. De mare actualitate este considerată condamnarea studiilor „de tip clasic” asupra națiunii,

---

<sup>14</sup> C. Avramescu, *O istorie a longevității* (Lucian Boia, "Tinerețe fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi", București, 2006), în "Dilematica", nr. 9, februarie 2007; C. Horea, Boia, *le mal-aimé* (recenzie la lucrarea lui L. Boia, "Napoleon III cel neiubit", București, 2008), în "Saeculum", nr. 4, 1 iunie 2009.

<sup>15</sup> Vezi cazul, mediatizat la un moment dat, al eseistului Sorin Antohi, divulgat drept colaborator asiduu al securității și drept uzurpator al titlului de doctor în istorie.

statului național și naționalismului, pe motiv că aceste realități sunt depășite și că au fost generatoare de mari suferințe, conflicte și nedreptăți. Cele „două secole de naționalism” sunt blamate adesea în asemenea măsură, încât cu greu se mai poate îndrepta cineva spre studiul lor, altfel decât cu idei preconcepute. De cele mai multe ori, astfel de teme, dacă nu sunt condamnate, sunt ignorate de către cei ce vor să fie de bon ton. Conform acestei logici, ar trebui ocolite și familia, și biserica, și religia, și dragostea, și averea, și provincia, și cetatea-stat, fiindcă și ele au generat, de-a lungul vremii, conflicte sângeroase. Tratarea noilor teme se cuvine făcută – spun noii ideologi – în stil eseistic, cu idei extrase mai ales din alte cărți și combinate ingenios, nu din sursele istorice. Căutarea și interpretarea surselor este considerată o piedică în calea modernității. Ceea ce reprezintă un rezultat logic al ideii inexistenței adevărului sau, mai exact, al neputinței reconstituirii trecutului în funcție de criteriul adevărului. Dacă realitatea trecută nu poate fi, oricum, recreată în funcție de criteriile obiective, ce rost mai au izvoarele? Ce importanță mai are faptul, de exemplu, că numai pentru trecutul Transilvaniei există circa 2 milioane de înscrisuri în limba latină, elaborate între secolele al XI-lea și al XIX-lea, din care sunt publicate și cunoscute de specialiști între 5 și 10%?! Ce importanță are faptul că trecutul nostru este cunoscut până acum în chip trunchiat sau fals, din moment ce, oricum, el nu poate fi cunoscut cu-adevărat?! E ca și cum ai spune: ce rost are să mai mănânc azi din moment ce, oricum, mâine îmi va fi foame din nou?!

Manualele școlare de istorie, din păcate, reflectă și ele aceeași stare de incertitudine. După repunerea în prim plan a unui manual interbelic (ca și cum istoria ar fi rămas pe loc vreme de cinci decenii!), după elaborarea altuia factologic și supradimensionat, au urmat experimente de-a dreptul hilare, în care buzele lui Decebal, relațiile extraconjugale ale lui Alexandru Ioan Cuza sau câteva versuri de Ștefan Roll erau mai importante decât structurile sociale ori decât apărarea valorilor creștine europene. Manualele actuale – integrate modelului european, ni se spune! – nu mai conțin în titlu decât termenul „Istorie” (fără vreo indicație cronologică și mai ales fără vreo referire la România!) și nu respectă două principii fundamentale ale disciplinei, anume diacronia (adică desfășurarea faptelor istorice în succesiune cronologică sau în timp) și spațialitatea (adică derularea unui fapt într-un loc anume și imposibilitatea repetării lui identice în alt loc). De aceea, se tratează în aceeași secțiune civilizația incașilor și



apariția calvinismului, în timp ce studiul Marii Revoluții Franceze (1789-1794) vine, pentru elev, la câteva săptămâni după lecția despre Revoluția de la 1848-1849! În aceste condiții, nu este de mirare că, nu se mai înțelege nimic din trecut, care rămâne ca o nebuloasă în mințile oamenilor. Dar de ce s-ar înțelege trecutul, din moment ce prezentul este prezentat ca fiind și mai obscur?!

După instruirea schițată mai sus în învățământul preuniversitar, urmează instrucția universitară de specialitate, la facultățile de istorie. Și aici, de regulă, superficialitatea este ridicată la rangul de principiu. Deocamdată, se mai dă o luptă surdă între cei care apără "vechiul" și mai cultivă științele auxiliare, filologia clasică și modernă, culegerea și prelucrarea izvoarelor, pe de o parte și promotorii „modernității”, pe de alta, care-i introduc pe învățăcei direct în „mituri” și în „imaginar”, în filosofia istoriei și în meta-istorie, învățându-i să ocolească arhivele și să scrie eseuri, reasezând în formă nouă ideile și frazele altora. Lupta este însă inegală și ne temem că, așa cum se cuvine și cum a fost mereu, „noul” va învinge în curând. Astfel, peste puțini ani, arhivele vor zăcea goale de angajați și de specialiști, fiindcă nu va mai fi nimeni să știe limbile izvoarelor istorice și metodele descifrării documentelor. Iar atunci, istoria va redeveni ceea ce a fost cu mult timp în urmă, de pe vremea muzelor și a trubadurilor, adică poveste, poezie și muzică, cu alte cuvinte artă.

Firește, am exagerat, zugrăvind aici un tablou prea pesimist și sumbru. Nu credem că se va putea întâmpla, din fericire, acest lucru, adică revenirea la poveste și la artă. Dar nu înțelegem cum se poate susține și inocula în mințile tinere ideea că studiul documentelor de arhivă ar dăuna istoriografiei noastre sau că ar menține această istoriografie cantonată în înapoiere și marxism. Când, de fapt, este exact pe dos, adică lipsa sau ocolirea surselor autentice îndepărtează istoriografia de menirea sa, de esența sa, de statutul său. Modernizarea nu înseamnă eșuarea scrisului istoric în literatură, în sociologie, în politologie, în discurs politic sau în eseu despre trecut. Orice temă, oricât de nouă și de surprinzătoare, trebuie tratată cu metodele și după principiile istoriei, spre a deveni istorie. Altminteri, tratarea poate fi sublimă, dar nu mai este istorie, iar autorul său nu este istoric<sup>16</sup>.

---

<sup>16</sup> Vezi, în acest sens, mărturia unei Doamne a istoriografiei franceze (Régine Pernoud, *Pour en finir avec le Moyen Age*, Paris, 1977, p. 123-124): „Istoria are domeniul său. Ea încetează să existe dacă nu mai este căutare a adevărului, întemeiat pe documente autentice; ea se evaporă literalmente; mai bine spus, ea nu mai este

Istoriografia română de astăzi, judecată în context european, are încă de recuperat etape importante, etape pe care marile școli istorice occidentale le-au traversat în mod organic, în secolele trecute. A-i cere scrisului istoric românesc actual să se racordeze scrisului istoric occidental, în sensul de a trata în același fel aceleași teme socotite la modă, este o utopie, care, ca orice utopie, nu conduce nicăieri. Istoriografia română, ajunsă mult mai târziu la faza modernă, trebuie să-și descopere și să-și publice mai întâi izvoarele, ceea ce în Occident și chiar în multe țări din Europa Centrală s-a împlinit demult (mai ales în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Apreciem că, din noianul de izvoare interne și externe referitoare la trecutul românilor și al celorlalți locuitori de pe teritoriul României, istoricii au acces la circa 30-40%. Restul își așteaptă prelucrarea și publicarea. În al doilea rând, trecutul românesc mai trebuie reconstituit inclusiv sub aspect evenimentțial. Nu se cunosc încă bine succesiunea la trona principilor noștri, natura unor domnii, raporturile cu regatele, imperiile, țările etc. din jur, structurile sociale, compoziția stărilor, regimurile politice, mecanismul muncii, izbucnirile violente și multe altele. În al treilea rând, pentru abordarea trecutului românesc mai îndepărtat prin grile ajunse astăzi la modă (sensibilități și mentalități, sexualitate, cuplu, antropologie, violență rurală, universul copilăriei, marginali etc.), este nevoie neapărat de sursele potrivite, care să reflecte astfel de realități. Or, pe teritoriul Țărilor Române și chiar în partea din Ungaria în care trăiau românii, astfel de surse nu există decât începând cu Epoca Modernă (mai precis din secolul al XVII-lea încoace). Natural, anumite surse se pot citi și în altă cheie decât până acum, astfel încât se pot evidenția anumite aspecte în sensul temelor de mai sus, dar, cel mai adesea, forțând nota, recurând la analogii sau făcând presupuneri și ipoteze. Se poate să apară și la noi surse relevante în sensul dorit, inclusiv pentru Evul Mediu, dar, deocamdată, asemenea înscrisuri zac necercetate pe kilometri întregi de arhivă! Cu totul altfel stau lucrurile în Franța, de exemplu, unde au existat registre parohiale vechi, instituții medievale producătoare de documente și surse narative sau familii care au conservat arhive

---

decât fraudă și mistificare. Este aici ocazia de a cita o foarte frumoasă definiție a lui Henri-Irénée Marrou: *Om de știință, istoricul se află în postura de delegat al fraților săi, oamenilor, întru cucerirea adevărului*". Cu alte cuvinte, în cercetarea trecutului sunt fundamentale adevărul ca scop și documentul ca metodă; fără ele, nu există istoriografie și istorici, ci se trece în alte domenii și la alți protagoniști.

private din secolul al IX-lea. Or, în lipsa acestor condiții elementare pentru trecutul românesc, ne temem că tinerii au început să improvizeze mai mult ori mai puțin grațios, copiind, alături de teme și metode, și anumite conținuturi de aiurea, care nu au nimic de-a face cu istoria noastră. Se nasc astfel anumite produse numite istoriografice, dar care au mai multe în comun cu eseurile decât cu studiile istorice. De aceea, credem că mai de folos ar fi și este acțiunea în câmp istoriografic pe mai multe planuri: continuarea descoperirii, prelucrării și publicării surselor, alături de reconstituirea unor segmente din trecut, fie și în manieră pozitivistă, împreună cu atacarea celor mai moderne teme și forme de abordare, în acord cu sensibilitățile omului secolului al XXI-lea. Aceste munci paralele nu trebuie privite în contradicție și nu trebuie contrapuse. Dimpotrivă, ele pot foarte bine să meargă în paralel și chiar să intre în interferență. A renunța la căutarea și publicarea surselor ar fi o tragedie cel puțin la fel de mare cu a părăsi modernitatea și a ne cantona în narativ și evenimential. Rămânem la ideea că o lucrare de istorie – fie că reconstituie, de exemplu, la modul clasic, statutul Mitropoliei Moldovei în secolul al XV-lea, fie că tratează opinia elitei ieșene despre femei în secolul al XVIII-lea – este bună dacă respectă criteriile fundamentale ale cercetării istorice, dacă aplică în mod corect metodele istorice și dacă urmărește veridicitatea. Orice temă, oricât de adecvată cerințelor actuale, poate fi tratată prost sau bine, iar un autor la modă care scrie despre trecut nu este neapărat și un istoric bun!

Important este că, în ultimele două decenii, s-a revenit la pluralitate, că scrisul istoric nu mai este dirijat și nici cenzurat de către o instanță politică dominatoare. De aceea, sentințele legate de caracterul scrisului istoric actual, indicațiile de urmat pentru a face istorie la modă sau direcțiile de cultivat spre a ieși din presupusul conservatorism nu-și mai au locul, devin caduce sau excentrice. Iar a acuza o generație veche de istorici și a lăuda generațiile noi, pe cale de formare, este foarte simplu, dar total neproductiv și inexact. Fiecare generație, de regulă, în condiții normale, își dă măsura propriei valori. La fel au făcut și generațiile de istorici. Deocamdată, pentru cele două decenii istoriografice de după căderea comunismului, este dificil de făcut judecăți definitive, dar este sigur că au produs opere durabile, racordate deopotrivă la tradiție și la direcțiile de viitor.

# DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PREISTORICE DIN VALEA BISTREI (JUD. BIHOR)

de  
Florin SFRENGEU

În jumătatea vestică a României un rol important în declanșarea procesului de neolitizare le-a revenit comunităților grupului Gura Baciului-Cârcea, grup ce prefațează evoluția propriu-zisă a culturii Starčevo-Criș. Grupul cultural Ciumești-Pișcolt reprezintă expresia sintezei cu comunitățile epipaleolitice din Europa centrală a grupurilor Starčevo-Criș, în partea de nord-vest a României<sup>1</sup>. Analizând originea și evoluția acestui grup, redefinit ca grup Pișcolt, pe baza numeroaselor și a celor mai reprezentative materiale arheologice descoperite la Pișcolt, Zoia Maxim afirmă că acest grup își are originea în fondul vechi Starčevo-Criș fiind influențat de elemente ale culturii Vinča venite pe câmpie precum și contribuția unor manifestări de tipul Szolnok-Szanda și altele. Stațiunile acestui grup cultural, cu trei faze de evoluție, au fost bine delimitate, fiind cuprinse între Valea Turului și Crișul Repede, zonă ce cuprinde și valea Bistrei<sup>2</sup>. Acest grup face parte din complexul cultural Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă – Iclod, fiind definit ca o civilizație ce aparține neoliticului dezvoltat, format din aspecte culturale și grupe înrudite cu trei etape evolutive<sup>3</sup>.

În comuna Popești, satul Vărzari, în toamna anului 1980 au fost descoperite artefacte ce aparțin acestei vechi civilizații neolitice, pe malul pârâului Vărzărel. Sondajul efectuat de arheologul Doina Ignat au permis observația că materialul arheologic, ce constă din ceramică pictată sau cu urme foarte corodate de pictură, provine dintr-o groapă cu diametrul de 1,50 m, se pare singulară, cu toate că a fost cercetat malul pârâului fără a se putea evidenția stratul de cultură<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> N. Ursulescu, M. Petrescu-Dîmbovița, D. Monah, *Neo-eneoliticul*, în *Istoria românilor*, vol. I, București, 2001, p. 125-134, harta de la p. 126-127 unde la poziția 120 apare și localitatea Vărzari încadrată grupului cultural Ciumești-Pișcolt.

<sup>2</sup> Z. Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999, p. 75-80; în planșa XV-2 este reprezentat un vas descoperit la Vărzari, o amforă pictată cu tortițe mici și o adâncitură care marchează umărul.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 69

<sup>4</sup> D. Ignat, *Un aspect mai puțin cunoscut în cadrul ceramicii neolitice pictate din nord-vestul României*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 361-370

Ceramica descoperită a fost încadrată în două categorii principale: de uz comun și fină. S-au putut reconstitui un număr de patru oale iar alte fragmente aparțin altor vase de acelaș fel, în număr de nouă, sau unor boluri sau cești. Decorul a fost realizat prin pictare cu o substanță bituminoasă, cu aspect de lac negru lucios sau mat, și constă din benzi negre groase dispuse în curbe sau unghi, mărginite de fascicole de benzi mai subțiri, linii paralele și linii curbe mărginite de altele oblice precum și din benzi negre late dispuse unele pe buza vasului, iar altele sub buză. Sunt și alte motive decorative interesante, descrise în lucrare, precum decorul realizat din benzi negre late între care sunt intercalate linii subțiri punctate cu mici buline<sup>5</sup>.

Grupul cultural Pișcolt a evoluat spre cultura Tisa și grupul Suplacu de Barcău. Acesta din urmă este considerat a avea o origine comună cu grupul Iclod, însă diferențiat de elementul caracteristic care este pictura, în comparația cu Iclodul care dezvoltă incizia. O altă caracteristică a grupului Suplacu de Barcău este descoperirea unor morminte de incinerare, fapt ce demonstrează practicarea biritualismului. Așezarea de la Suplacu de Barcău a avut un rol important în zonă datorită exploatării și comercializării zăcămintelor bituminoase, aflate la suprafață, substanța fiind utilizată în epoca neolitică pentru pictarea vaselor<sup>6</sup>.

În vatra satului Varviz a fost făcută o descoperire izolată ce aparține aceleiași epoci în locul numit *La râpă*, fiind vorba de un topor de piatră de tip calapod, cu analogii în cadrul comunității grupului cultural Suplacu de Barcău. Tot în acest loc al Varvizului este semnalată, de către autorul monografiei localității, istoricul Gabriel Moisa, o așezare neolitică mai întinsă unde s-au descoperit fragmente ceramice și fragmente de chirpici de la vetrele și pereții unor locuințe, neexcluzându-se posibilitatea unei locuiri din alte epoci<sup>7</sup>.

În eneolitic valea Bistrei a făcut parte din arealul de răspândire a culturii Tiszapolgár, în cadrul căreia schimbarea stilistică a ceramicii față de cea anterioară a fost legată de începuturile metalurgiei cuprului, fapt ce a dus la schimbări majore. Remarcăm faptul că, grupul cultural Suplacu de Barcău, în fazele sale finale, dezvoltă

---

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 361-363, planșele I-VI

<sup>6</sup> Z. Maxim, *op.cit.*, p. 93; D. Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Timișoara, 1998

<sup>7</sup> G. Moisa, *Monografia istorică a satului Varviz*, Oradea, 2005, p. 21

forme de vase care vor evolua în cultura Tiszapolgár. Comunitățile umane din acea perioadă au locuit în Câmpia de Vest, pe dealurile din jurul Munților Apuseni și în peșterile de la Vadu Crișului, Cheile Turzii, Cheile Turenilor și Peștiș. Această cultură, în arealul avut în vedere a fost urmată de aspectul cultural Bodrogkeresztur<sup>8</sup>. Tot în satul Varviz a fost descoperit, în 1881, un topor (târnăcop) de cupru aparținând acestei perioade, piesă care putea ajunge aici în urma unor schimburi comerciale sau a fost realizat de un meșter ambulant<sup>9</sup>. Pe valea Bistrei, în localitatea Tăuteu au fost descoperite o serie de unelte eneolitice pe dealul *Telek-Mezo* iar pe *Dealul de Sus*, unde este amintită o locuire atribuită culturii Tiszapolgár, s-au descoperit topoare de tip Pločnik și Jászládány, varianta Orșova<sup>10</sup>.

Târnăcoapele de aramă găsite pe teritoriul localității Tăuteu sunt amintite de-a lungul timpului de mai mulți cercetători. Astfel, Ion Nestor le pomenește în lucrarea sa privind stadiul cercetărilor preistorice din România publicată în 1933<sup>11</sup>, iar M. Roska, în timpul celui de-al doilea război mondial, le amintește atât în repertoriul cu descoperirile arheologice din Transilvania, cât și într-un studiu privind târnăcoapele de aramă<sup>12</sup>. Târnăcoapele se păstrează la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea și au dimensiunile respective, 21 cm, 21,5 cm și 19,5 precizându-se că au fost descoperite în locul numit *Dealul înalt - Felsőhegy*<sup>13</sup>.

Epoca bronzului acoperă cea mai mare parte a mileniilor III și II a. Chr., prima etapă fiind considerată „un veritabil mozaic cultural, în care se juxtapun civilizațiile de tip tranzitoriu cu cele caracteristice epocii bronzului”<sup>14</sup>. În opinia unor cercetători, cea mai mare parte a mileniul III (2700-2000 a. Chr) a fost considerată ca fiind o perioadă de tranziție spre epoca bronzului, proces caracterizat prin restucturări

<sup>8</sup> Z. Maxim, *op.cit.*, p. 119-125

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 192; G. Moisa, *op. cit.*, p. 21-22

<sup>10</sup> Z. Maxim, *op.cit.*, p. 188

<sup>11</sup> I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22 *Ber RGK*, 1933, p. 77, n.301, apud. S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni- Bihor*, Oradea, 1973, p. 22-23, n. 40

<sup>12</sup> M. Roska, *Erdély régészeti repertórium*, I. Cluj, 1942, p. 292, s.v. *Toti, Pusztatóti, Tăuteni, Totii*; Idem, *Über die Herkunft der kupfernen Hachen, Axthacken, Hammeräxte und Pickelhacken vom ungarische Typus*, în *Közlemények*, II, 1, Cluj, 1942, p. 15-77; apud. S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 22-23

<sup>13</sup> S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 22-23, n. 43

<sup>14</sup> M. Rotea, *Preistoria*, în *Istoria României*, coordonatori Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 20

etno-culturale și social-economice, iar din punct de vedere etnic, în urma contactelor autohtonilor agricultori și crescători de vite eneolitici cu noii veniți din stepele nord-pontice a avut loc procesul de indoeuropeanizare, în urma căruia a rezultat o nouă sinteză etno-culturală numită pretracică<sup>15</sup>. Pentru Crișana este tipic blocul cultural mixt Coțofeni-Baden.

În epoca Bronzului, în aceeași regiune din care face parte și valea Bistrei, sunt localizate culturile Wietenberg, Otomani și Suci de Sus. Comunitățile culturii Wietenberg locuiau în așezări cu poziție înaltă, fiind crescători de vite și agricultori. La geneza acesteia a contribuit fondul mai vechi al culturilor Coțofeni și Schneckenberg, precum și a ceramicii striate. În partea de nord-vest un rol important în evoluția ei revine culturii Otomani după cum o atestă descoperirile de la Derșida și Otomani. Cultura Otomani a fost localizată între Mureș, Tisa și Munții Apuseni extinzându-se în diverse etape spre est în aria culturii Wietenberg, până în centrul și sud-vestul Transilvaniei precum și spre nord-vest în partea de nord-est a Ungariei, estul Slovaciei, Ucraina transcarpatică și sud-estul Poloniei. Această cultură s-a dezvoltat în Crișana pe fondul culturilor Baden și a ceramicii cu impresiuni de măturică, cu unele influențe din afară, având o evoluție lungă cu trei faze până în bronzul târziu.

În perioada bronzului târziu (aproximativ 1300-1150 a. Chr.) metalurgia bronzului cunoaște o mai mare dezvoltare, așa cum arată descoperirile arheologice a numeroase depozite de unelte, obiecte de podoabă, piese de harnașament și arme, ce aparțin seriei Uriu-Domănești, repartizate în trei arii mari compacte din nord-vestul, centrul și sud-estul Transilvaniei, ce corespund cu teritoriile culturilor Otomani, Suci de Sus, Wietenberg și Noua<sup>16</sup>.

În opinia arheologului Sever Dumitrașcu, în Crișana, pe baza descoperirilor arheologice de la: Andrid, Biharea, Cociuba Mare, Girișul de Criș, Oradea-Salca, Roșiori, Sanislău, Suplacu de Barcău,

---

<sup>15</sup> M. Petrescu-Dîmbovița, *Schimări etno-culturale pe teritoriul Daciei în perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*, coordonator M. Petrescu-Dîmbovița, București, 1995, p. 67

<sup>16</sup> *Ibidem*, p.92-97, din numeroasele lucrări amintim doar: N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul României. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978; amintim și descoperirea recentă a unei așezări cu materiale din epoca bronzului în stânga șoselei Chiribiș-Popești, la locul *Rât de Mori*, necercetată cu material inedit.

Tărian, din aria culturii Otomani și care sunt ne-Otomani și post-Otomani (Br C-D – Ha A1), s-a conturat un grup de sine stătător, numit cultura Biharea. „Ea este cultura epocii de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului și contribuie concret la înțelegerea procesului de *hallstattizare* și de atribuire a depozitelor de bronzuri (Br C-D – Ha A1) celor care le-au creat”<sup>17</sup>.

Perioada timpurie a epocii fierului (Hallstatt A și B) este bine reprezentată în zona de nord-vest a României și s-a bucurat de o atenție deosebită din partea specialiștilor mai ales în ultimele decenii. Complexul cultural cu ceramică canelată, cunoscut și sub numele celor două culturi înrudite Gáva și Holihradý a cuprins inițial nord-estul Ungariei, sud-estul Slovaciei, nord-vestul României și Ucraina transcarpatică apoi s-a extins spre sud-vestul României, nord-vestul Moldovei și zona submontană a Ucrainei. Așezările acestui mare complex cultural sunt de două tipuri: fortificate prin valuri de pământ și palisade și deschise. Ceramica descoperită în așezări este de mai multe categorii și o mare diversitate de forme și decor, caracteristice fiind vasele de formă bitronconică cu marginea răsfrântă și cu gâtul înalt, de culoare neagră, lustruite la exterior și de culoare roșiatică în interior, decorate cu caneluri orizontale, oblice și în ghirlande. La geneza culturii Gáva pe lângă culturile locale premergătoare din aria de formare: Otomani, Berkesz, Suciu de Sus, Piliny, se adaugă contribuția grupelor Cehăluț și Igrîța din Crișana și a grupului Lăpuș din Maramureș. În Crișana și estul Ungariei încheierea bruscă a evoluției culturii Gáva, atribuită de majoritatea specialiștilor neamurilor tracice, a fost pusă în legătură cu apariția grupului Mezöcsát, în cursul secolului al IX-lea a. Chr. În componența acestui grup cercetătorii au sesizat și unele elemente de origine estică, din zona caucaziană și nord-pontică<sup>18</sup>.

Din perioada de început a epocii fierului sunt cunoscute o serie de depozite de bronzuri, dintre care aducem în atenție seria Moigrad-

<sup>17</sup> S. Dumitrașcu, *Biharea*, Oradea, 1994, p. 111, a se vedea și considerațiile istorice de la p. 239-240 din care redăm un scurt fragment: „În ce ne privește, ținem să subliniem și în aceste rânduri, că această cultură din perioada de tranziție de la epoca bronzului la prima vârstă a epocii fierului ridică în protoistoria provinciei Crișana, a Daciei și chiar a Europei Centrale, împreună cu celelalte culturi contemporane, marea problemă a individualizării *unității* comunităților protho-trace și apoi thrace din centrul și sud-estul Europei.” (p. 239)

<sup>18</sup> A. László, *Prima epocă a fierului. Perioada timpurie (Hallstatt A și B)*, în *Istoria românilor*, vol. I, București, 2001, p. 305-312



Tăuteni (Tăuteu) din Hallstattul B1. În cadrul acestei serii amintim depozitul de bronzuri descoperit în valea Bistrei la Tăuteu în anul 1934, unele piese fiind achiziționate de Muzeul Național de Antichități din București, fiind publicate de către Vladimir Dumitrescu<sup>19</sup>. Alături de obiectele de bronz: 5 brățări de bronz, 4 bare de bronz, un celt, o seceră, un cuțit de bronz, două aplici de bronz, cercetătorul arată că au fost descoperite și 5 verigi de aur (cercei) într-un vas<sup>20</sup>. În revista *Familia* din Oradea a fost publicat un articol în anul 1936, de către Fr. Ardoș unde este pomenit și acest depozit<sup>21</sup>. Arheologul Sever Dumitrașcu, într-o notă a cărții privind tezaurul de la Tăuteni (Tăuteu), arăta faptul că în repertoriul publicat de M. Roska numărul pieselor descoperite este mai mare: „1 celt, 1 seceră, un fragment de cuțit (pumnal), 6 fragmente de fierestrău, 4 brățări întregi și 7 rupte, 2 aplici cu urechi, 1 fragment de la un ac de bronz, o ceașcă de lut înaltă de 8 cm și cele 5 verigi de aur (2 verigi mici, 2 mai mari, 1 și mai mare”<sup>22</sup>.

La Voivozi au fost semnalate fragmente ceramice hallstattiene, la locul numit *Cilogoș*, unde a fost parțial sondată o stațiune arheologică cu trei nivele discontinue de locuire aparținând epocii de început a fierului (Hallstatt), dacilor liberi de epocă romană din secolul al III-lea A. D., poate și începutului secolului al IV-lea A. D., precum și din perioada secolelor VII-IX A. D.<sup>23</sup>.

În perioada mijlocie a primei epoci a fierului (750-600 a. Chr.) în Transilvania pătrunde dinspre sud cultura Basarabi, cele mai numeroase descoperiri concentrându-se pe cursul mijlociu al Mureșului. Este o cultură influențată de civilizația elenică care a contribuit la intensificarea utilizării fierului în Transilvania. Au fost semnalate mai multe morminte și cimitire precum cele de la Apahida, Oradea-Salca, Uioara de Sus care arată faptul că ritul de înmormântare

---

<sup>19</sup> Vl. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze, découvert à Tăuteni*, în *Dacia*, V-VI, 1935-1936, București, 1938, p. 225-238, apud. S. Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, 1973, p. 22-23, n. 39

<sup>20</sup> S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 23, n. 45

<sup>21</sup> Fr. Ardoș, *Date arheologice privitoare la Oradea și județul Bihor*, în *Familia*, III, 4, 1936, p. 12-14, apud. S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 23, n. 44

<sup>22</sup> S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 23, n. 44

<sup>23</sup> *Repertoriul Monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, redactor responsabil S. Dumitrașcu, Oradea, 1974, p. 86

a populației autohtone era incinerarea<sup>24</sup>. În această perioadă mijlocie a primei epoci a fierului, a civilizației hallstattiene clasice (Ha C), au fost încadrate și descoperirile grupului Biharea-Girișul de Criș-Râpa (sau grupa Barcău-Crișul Repede-Crișul Negru), cu valea Bistrei cuprinsă în acest areal, fiind atribuite populației autohtone thracice. În zona acestui grup au pătruns și elemente sudice – illyre, și estice din Transilvania și chiar mai dinspre est - scitice și cimmeriene<sup>25</sup>.

---

<sup>24</sup> V. Vasiliev, *Prima epocă a fierului*, în *Istoria Transilvaniei*, I, coordonatori Ioan-Aurel Pop și Thomas Năgler, Cluj-Napoca, 2003, p. 59-61

<sup>25</sup> S. Dumitrașcu, *Biharea*, Oradea, 1994, p. 119

# O SCENĂ DIN VIAȚA NOBILILOR MARAMUREȘENI. FAMILIA VOIEVODULUI CRĂCIUN DIN BILCA

de  
Mihaela CIOCA

Țara Maramureșului a exercitat dintotdeauna o deosebită atracție pentru cercetătorii istoriei medievale a României, datorită în special rolului pe care l-a avut în epoca încheierii procesului de formare a statelor feudale românești. Același interes l-au manifestat pentru Maramureș și cercetătorii altor discipline din ramura științelor sociale, etnografii, lingviștii, istoricii ai artelor, atrași de dăinuirea pe aceste meleaguri, până în zilele noastre, a unor străvechi moșteniri de cultură materială și spirituală<sup>1</sup>.

Începând cu secolul al XIV-lea avem și mărturii scrise cu privire la acest teritoriu. Documentele maramureșene conțin numeroase informații, putând fi considerate adevărate fragmente de cronică cu atât mai mult cu cât, uneori, ele redau episodul istoric în mod direct<sup>2</sup>. În aceste documente românii pot fi identificați și datorită expresiilor folosite alături de numele și titlul nobiliar pe care îl purtau, expresii cum ar fi „olahus”, „olahi”, „volahus”, „olaci”<sup>3</sup>. Prin intermediul diplomelor maramureșene tot mai multe nume de sate românești ne apar din negura istoriei, românii avându-și propriile lor organizații politice și religioase<sup>4</sup>.

Mase compacte de români se mai găseau la începutul secolului al XIV-lea în ținutul Muncaciului și de-a lungul văii Bârlavei și a afluenților săi. Aceștia, la rândul lor, stăteau sub conducerea voievozilor proprii, a voievodului de Bereg, cu reședința la Bilca, și a voievodului de Ung, cu reședința la Dolha. În anul 1343 voievod de Bereg este menționat Crăciun din Bilca, fiul lui Tatomir<sup>5</sup>. Sunt istorici care afirmă proveniența ruteană a neamului Bilcenilor, însă între românii și rutenii maramureșeni a existat, sub aspect social, o

---

1 Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 13

2 *Ibidem*, p.16

3 Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 35

4 Ștefan Manciulea, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV-XV*, Cluj-Napoca, 2001, p. 138

5 Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 39

deosebire fundamentală, constând din faptul că primii au format în secolele XIV-XV quasitotalitatea feudalității stăpânitoare de sate și de pământ în Maramureș, excepții fiind doar trei sau patru familii de feudali catolici prevăzuți cu dani regale în timp ce nici un rutean nu este atestat ca stăpânind un sat sau o parte de sat la această vreme<sup>6</sup>. În ajutorul susținerii ipotezei noastre, aceea a originii române a Bilcenilor, vine însuși numele familiei, nume care, în general se referă fie la cel mai îndepărtat ascendent cunoscut, fie la centrul stăpânirii acestora – numele românesc al Bilcenilor fiind probabil acela de „Vâlceni”, deoarece Bylke are sensul de Vâlc-Lup<sup>7</sup>.

Începând cu domnia regelui Carol-Robert al Ungariei tot mai mulți lideri maramureșeni se vor afla în mod oficial în slujba regelui. Făcând unele concesii coroanei maghiare, unii cnezi și voievozi români au fost recunoscuți drept nobili donatari ai coroanei, cu dreptul de a fi judecați numai de rege, recunoscându-li-se astfel respectarea autonomiei și a organizației cneziale și voievodale. În schimbul acestui privilegiu trebuiau să plătească regelui jumătate din a 50-a parte din vitele supușilor lor, iar jumătate constituia venitul lor. Printre cei ridicați la treapta nobiliară îl regăsim și pe Crăciun din Bilca<sup>8</sup>.

Într-un document emis în anul 1338 lui „Karachun de Bylke” i se întărește „possessio sua Bylke” stăpânită deci de el dinaintea anului menționat, în cuprinsul domeniului regal. În anul următor, 1339, se hotărânește „possessio Bylke” lui „Karachyno Olako et suis heredibus” delimitând-o de moșiile altor nobili și îndeosebi de cele regale din comitatul Bereg. Actele sunt confirmate în anul 1343 la cererea lui Zerechen, „filius Karachun de Bylke”<sup>9</sup>.

Într-un alt document datat la 21 octombrie 1343 și emis la Oradea, Crăciun este numit „Karachyum, woyvoda de Bylke”<sup>10</sup>. Întrebarea care se ridică după lecturarea cu atenție a documentului este cea cu privire la contextul politic și social al vremii în care fost redactat.

Introducerea feudalismului după model apusean în Maramureș a provocat serioase nemulțumiri între o seamă de fruntași români în frunte cu Bogdan, fiul și urmașul lui Ștefan vodă, care, din rațiuni

6 Radu Popa, *op. cit.*, p. 55

7 *Ibidem*, p. 58

8 Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 43-44

9 Radu Popa, *op. cit.*, p. 114

<sup>10</sup> *Documente privind istoria României, veacul XIV, seria C., Transilvania*, (în continuare: *Documente privind istoria...*), București, 1955, p. 157

politice, nu a fost investit decât cu atribuțiunile de voievod, cele de comite fiind date lui Andrei Lackfy. Comitele, fiind ocupat cu organizarea de expediții militare împotriva tătarilor, l-a avut ca locțiitor pe Ioan, fiul lui Dionisie din Kôlçse, cel din urmă fiind însărcinat și cu supravegherea și spionarea activității lui Bogdan.

Profitând de contextul favorabil ivit în anul 1342 și anume răscola sașilor care a izbucnit cu ocazia încoronării tânărului rege Ludovic, Bogdan a pus la cale o răzbunare împotriva lui Ioan din Kôlçse, ale cărui moșii au fost devastate de către „voinicii” maramureșeni, conduși de Ștefan, fiul lui Iuga și de consăngenii săi, fiii voievozilor din Bilca și din Dolha<sup>11</sup>.

Această interpretare nu este însă singura ce i se dă documentului din 1343. Unii istorici susțin ipoteza unui conflict care s-a purtat în principal între Crăciun din Bylke și Ioan din Kôlçse, voievodul Bogdan intervenind ca vecin. În acest sens pledează știrea conform căreia încă din anul 1341 Crăciun se afla în conflict cu feudalii maghiari și cu oaspeții regali din vecinătatea moșiilor sale. Însă Ioan din Kôlçse nu figurează în 1341 printre adversarii lui Crăciun<sup>12</sup>.

Prima variantă este deci mult mai plauzibilă, fiind acceptată de către majoritatea istoricilor.

Ancheta ordonată în anul 1343 de către rege constată vinovăția lui Bogdan și a nepotului său Ștefan, declarându-i infideli de notorietate publică, ceilalți acuzați fiind achitați<sup>13</sup> (contra Karachun woyvodam de Bylke et duos filios ejusdem super facto conflictus quem Boghdan quondam woyvoda de Maramorosio noster infidelis contra prefatum Johannem filium Dyonisy et fratres ejusdem in yeme nunc preterita habuit – împotriva lui Crăciun, voievodul din Bylke și a celor doi fii ai săi, în legătură cu cearta pe care Bogdan, fostul voievod de Maramureș, a avut-o cu sus-zișii Ioan, fiul lui Dionisie și cu frații acestuia)<sup>14</sup>. Față de ceilalți - de Crăciun din Bylke în special - Ludovic s-a arătat binevoitor, confirmându-le vechile privilegii nobiliare acordate de către tatăl său, regele Carol-Robert, și scutindu-i, deocamdată, de obligația de a îmbrățișa religia catolică impusă tuturor

---

11 Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 47

12 Radu Popa, *op. cit.*, p. 242

13 Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 47

14 Ioan Mihalyi de Apsa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Ediția a III-a, Cluj-Napoca, 2002, p. 17.; *Documente privind...*, p. 157

nobililor din Ungaria, sub pedeapsa pierderii calității de nobil și a confiscării averii nobiliare<sup>15</sup>. (Noi, Ludovic, ... am lăsat și am îngăduit lui Crăciun de Bylke să țină și să aibă acea moșie Bylke... cu aceeași putere... și cu aceeași îndatorire, cum se cuprinde în scrisoarea prea înălțatului principe domnul Carol, ilustru rege al Ungariei, părintele nostru prea iubit și voim... ca acea scrisoare... să rămână în tăria și trăinicia ei)<sup>16</sup>.

Lecturând cele două documente noi întrebări se impun: De ce se arată regele necruțător față de voievodul Bogdan în timp ce față de Crăciun din Bilca este binevoitor? Cel puțin două răspunsuri sunt posibile. Unul dintre ele ar putea fi acela că, deși la început Crăciun și fiii săi sunt alături de Bogdan, pe parcursul desfășurării evenimentelor este posibil ca el să fi luat o altă poziție, anume aceea de a i se alătura regelui în schimbul unor favoruri. În susținerea acestei ipoteze pare să fie bunăvoința arătată de Ludovic, Crăciun este iertat iar posesiunile sale sunt reconfirmate cu acest prilej. Un alt răspuns la întrebarea de mai sus ar putea fi și acela că regele, diplomat, încearcă să dezbină unitatea nobililor români maramureșeni, pedepsind exponentul principal, nu și pe cei ce au participat cu rol secundar la răzbumarea împotriva loțiiitorului comitelui. Există și posibilitatea ca voievodul Crăciun, deși nu se alătură reprezentanților coroanei, anticipând eșecul planului lui Bogdan, să fi cerut în mod public iertare regelui, iar acesta, din rațiuni politice, arătându-și mărinimia față de supușii săi, să-i acorde nu doar iertarea ci și o recompensă pentru gestul de umilință al voievodului maramureșean.

De o valoare deosebită este și menționarea în actul de la 21 octombrie 1343 a relatării lui Ștefan Lackfy care, probabil, depune mărturie în fața regelui în favoarea lui Crăciun din Bilca, mărturia sa influențând decizia regelui în direcția absolvirii lui Crăciun<sup>17</sup>.

Un alt fapt interesant este apariția numelui lui Crăciun într-un document, pomenit și el în rândurile de mai sus, datând din același an, după 21 octombrie, de data aceasta fără titlul de voievod, după cum nu îl are nici în documentele din anii 1339-1341, dovadă că mențiunea titlului voievodal, fără nici o altă precizare, nu reprezintă argument sigur pentru exercitarea funcției la data documentului. Instituția voievodală la românii din Bereg este în acea vreme mult mai aproape

---

15 Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 47

16 *Documente privind...*, p. 159

17 Radu Popa, *op. cit.*, p. 243

de dispariție, fapt ilustrat și de eforturile pe care le depun bilcenii pentru a li se recunoaște dreptul de alegere a voievodului „ca la românii din Maramureș”<sup>18</sup>.

Tot în anul 1343, fiii voievodului Crăciun, încrezuți în situația tatălui lor, au ocupat niște cnezate, stăpânirea cărora le este mai apoi confirmată de către rege, în anul 1350, cu condiția de a le popula<sup>19</sup>. Cele două sate, Lypche (Lipce) și Zeleumezeu (Herince) sunt date fiilor voievodului Crăciun, Serechin, Nicolae, Valentin și Luca cu „drept de cnezat”, cu obligația de a da regelui 20 de berbeci anual și un lăncier în caz de război<sup>20</sup>. Cei patru fii ai voievodului sunt numiți „românii noștri credincioși”<sup>21</sup> fapt ce ne-ar putea îndreptăți să credem că în anul 1343, an al reconfirmării drepturilor nobiliare ale părintelui lor, această reconfirmare precum și darea cu drept de cnezat a celor două sate să fie de fapt consecința trecerii voievodului din Bereg în tabăra regelui.

Peste 54 de ani regele Sigismund de Luxemburg dăruia cele două sate lui Ioan, fiul lui Ștefan, strănepot la voievodului Bogdan (pentru atitudinea filoregală în conflictul armat din 1403 dintre rege și marea nobilime). Noul proprietar a încercat să recupereze cele două sate dar urmașii voievodului Crăciun și-au păstrat dreptul de cnezat asupra acestora, cu drept de a strânge veniturile de la locuitorii lor, iar cei 20 de berbeci trebuiau să-i dea noului proprietar și nu regelui, lăncierul făcea și el parte din steagul (banderiu) acestuia<sup>22</sup>.

Într-un alt document din anul 1412 bilcenii (de data aceasta fiii lui Ștefan din Bylke) erau confirmați în stăpânirea cnezatului satelor Lipce și Herince și a altor 11 sate, pe cele dintâi le stăpâneau în calitate de cnezi, iar pe celelalte ca și nobili<sup>23</sup>. Se impune astfel diferențierea dintre drepturile de tip cnezial și cele de tip nobiliar.

Cnezatul (*keneziatus*) este uneori identic cu satul (*possessio*), sat obște și cnezat de obște, dăruit cu drept cnezial. Nu este însă identic *keneziatus* cu *possessio* în sens de moșie, de proprietate funciară. În aceste cazuri documentele semnalează deosebirea dintre *possessiones et keneziatus*,<sup>24</sup> un nobil român putând deține moșii sub

---

18 *Ibidem*, p. 196

19 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1968, p. 491-492

20 *Ibidem*, p. 386

21 *Documente privind istoria României...*, p. 159

22 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 386

23 *Ibidem*, p. 435-436

24 *Ibidem*, p. 386

formă de *possessio*, confirmate prin act, dăruite de rege, sau sub formă cnezială, cnezul având posesia în fapt a pământului dar nu și act de donație asupra lui.

Dacă la început pădurile cu vânatul lor bogat au atras regalitatea maghiară, mai târziu prezența bogățiilor minerale a îndrumat coroana să colonizeze acest bazin cu elemente germane, maghiare și rutene pentru exploatarea zăcămintelor subsolului<sup>25</sup>. Chiar și în aceste condiții, elita românească maramureșeană nu a dispărut, documentele consemnând cazuri de cnezi și voievozi care și-au conservat proprietățile și chiar au fost înnobilați, titlurile fiind primite chiar din partea coroanei maghiare.

---

25 Ștefan Manciulea, *op. cit.*, p. 138-139



# RELAȚIILE DINTRE MIHAI VITEAZUL ȘI POLONIA DUPĂ UNIREA RELIGIOASĂ DE LA BREST-LITOVSK

de  
Mihai GEORGIȚĂ

Acțiunile politice și militare ale voievodului Mihai Viteazul vor avea reverberații și asupra credincioșilor pravoslavnici, aflați sub sceptrul regal al Poloniei catolice. Aceste acțiuni se desfășoară în interiorul coordonatelor privind relațiile politice cu Polonia și în legătură cu rezistența ortodoxă în fața prozelitismului catolic și a tendințelor unioniste din marele cnezat al Lituaniei, după alipirea acestuia în 1569 la regatul Poloniei<sup>1</sup>. Cu o largă autonomie și cu o populație majoritar ortodoxă (formată din ruteni, ucrainieni și bieloruși), împreună cu cea din Galiția, cnezatul contracara foarte puternic forța catolică a regatului polonez, șubrețită și așa de succesele Reformei protestante, putând reprezenta astfel oricând tendințe centrifuge. Consolidarea noului stat, rezultat în urma acestei uniuni, se putea face doar prin anihilarea elementelor centrifugale. Generată de politica Contrareformei, condusă de iezuiții din Polonia și sprijinită de regalitate, s-a început o campanie de atragere la unirea a ortodocșilor, lipsiți de drepturi civile, după ce înainte s-a dus o politică denigratoare la adresa confesiunii lor. S-a urmărit, de asemenea, eliminarea de la conducerea uniunii polono-lituaniene a protestanților și ortodocșilor. Bisericele și averile clerului ortodox au fost sechestrate și apoi date catolicilor, iar scaunele vlădicești au fost vacantate până când se afla un ierarh dispus să colaboreze. Încălcând autonomia bisericească, regele și-a arogat dreptul de a numi ierahi bisericii ortodoxe<sup>2</sup>. Astfel, supuși la diferite presiuni, dar și promisiuni, mulți nobili ortodocși au trecut la catolicism ori au îmbrățișat pe urmă unirea, alături de ierarhi lor, pentru a-și păstra moșiile și demnitățile

---

<sup>1</sup> Piotr S. Wandycz. *Prețul libertății. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, București, 1998, p. 71-72

<sup>2</sup> Ortodoxia ruteană se confrunta și cu o criză internă, generată de amestecul laicului, probabil după model protestant, în problemele activității bisericesti și în sfera de competență a episcopilor, acuzându-i în mod public de nerespectarea obligațiilor lor. Vezi Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență(1667-1761)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 50.

din Dietă<sup>3</sup>. Propaganda unionistă s-a întetit mai ales, după ce, mitropolia Moscovei a fost ridicată la rang de patriarhie în anul 1589 pentru toți ortodocșii de limbă rusă, devenind o serioasă amenințare la adresa statalității poloneze, a cărei supuși de rit ortodox gravitau de acum în jurul noii patriarhi. De aceea, prin campania de atragere la unire cu biserica Romei nu se urmărea doar întărirea poziției elementului catolic din Polonia și din răsăritul Europei, ci ea se va împleti cu o puternică componentă politică<sup>4</sup>.

La urcarea pe tron a lui Mihai Viteazul, perspectivele unirii religioase din Polonia deja se configuraseră. În sprijinul opoziției ortodoxă de aici, grupată în jurul câtorva episcopi, magnați și frații negustorești, a venit patriarhia ecumenică de la Constantinopol, țarul și patriarhul rus, la care mai târziu, după afirmarea sa în geopolitica regională, s-a alăturat și Mihai Viteazul. Terenul era tatonat și în Țările române, de unde misionarii catolici trimeteau la Roma semnale că domnitorii acestor principate doreau să se supună Papei<sup>5</sup>. Patriarhia ecumenică a intervenit direct în 1589, prin prezența patriarhului Ieremia al II-lea pentru a stinge conflictul dintre laicat și ierahii ortodocși și pentru a-și consolida controlul, numind un „exarh patriarhal” pentru ortodocși din uniunea Polono-Lituaniană și acordând statut de „stavropighi patriarhale” confreriilor de comercianți și bresle din Liov și Vilnius. Însă în detrimentul autorității ierarhilor locali. Lezați de acest drept, după plecarea patriarhului, au organizat imediat un sobor, prin care aceste confrerii au fost readuse sub ascultarea episcopilor. Așadar, nemulțumirile față de autoritarismul patriarhiei ecumenice, îngrijorările generate de

---

<sup>3</sup> Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. IV, Iași, 2005, p. 188-189; Ioan Rămureanu, Milan Șesan, Teodor Bodogae, *Istoria bisericească universală*, vol. II, București, 1993, p. 298

<sup>4</sup> Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii* - cu documente inedite în anexe -, București. 1937, p. 119. Istoriografia catolică susține faptul că unirea de la Brest din 1596 a fost rezultatul unei mișcări voluntare, născute înăuntrul clerului rutean ortodox, fără înfrâuriri exterioare ori strategii politice. Vezi: Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal Nichifor Dascălul, cneazul Constantin Vasile de Ostrog și Mihai Viteazul*, în R.I., tom 3, seria nouă, 1992, nr. 5-6, p. 499. Piotr S. Wandycz este de părere că prin unirea religioasă de la Brest s-a încercat întărirea federației polono-lituaniene, dar că ea a „dus la diviziuni interne cu consecințe politice și religioase crunte”. Piotr S. Wandycz, *op.cit.*, p. 73.

<sup>5</sup> Cesare Alzati, *Terra rumena tra oriente e occidente. Chiese ed etnie nel tardo 500*, Udine, 1982, p. 169-179, 207-217. Vezi în special atitudinile filocatolice ale lui Petru Cercel în Țara Românească și Petru Șchiopul în Moldova.

prozelitismul protestant, care reușise să câștige aderenți chiar și în familiile atașate profund de tradiția pravoslavnică, precum și promisiunile și speranța că prin simpla recunoaștere a punctelor florentine își vor putea mai bine conserva autonomia și ritualul sau că vor obține recunoașterea egalității în drepturi cu prelații catolici, parte din ierarhi ortodocși și-au îndreptat privirile spre Roma. Încă din iunie 1590, patru arhieri ruteni i-au comunicat regelui decizia lor de a recunoaște autoritatea Papei<sup>6</sup>. Deranjați de prozelitismul catolic și de ideile uniației, cazaci se răscoală în anul 1592, dar răscoala lor a rămas fără răsunet<sup>7</sup>. Iar din 1593, episcopul ortodox de Liov, Ghedeon Balaban, și cel de Brest, Hipatie Pocij, au întrerupt legăturile cu patriarhia de Constantinopol, gestul lor atrăgându-le anatimizarea, în timp ce alți episcopi ruteni tratau la vedere cu episcopii catolici. În martie 1594, patriarhul Meletie Pigas, scria cu îngrijorare cneazului Constantin de Ostrog, principalul pion al rezistenței ortodoxe, să nu-și părăsească credința strămoșească, iar la 8 iulie un sinod al rutenilor ortodocși îl cateriseau pe Ghedeon Balaban<sup>8</sup>. De acum lucrurile s-au precipitat, cele două tabere intrând într-o luptă strânsă. Pentru a contracara acțiunile catolicilor și procatolicilor, tabăra ortodoxă s-a mobilizat. La 22 iunie 1595, mitropolitul și episcopii ruteni reuniți într-un sinod la Brest, semnav un document compus din 32 de articole privind condițiile acceptării unirii religioase cu biserica romană<sup>9</sup>. Una din replicile date acestui gest a fost organizarea unui sinod antiunionist la Iași în luna august, la care au luat parte și arhieri din cele două principate române cu acordul domnilor<sup>10</sup>. P. P. Panaitescu, spre deosebire de alți istorici, susține că acest sinod a avut loc cu un an înainte<sup>11</sup>. Nicolae Șerbănescu aduce argumente că acest sinod n-a

<sup>6</sup> Ovidiu Ghitta, *op.cit.*, p. 50-53

<sup>7</sup> Nicolae Iorga, *Nichifor Dascăul...*, p. 190

<sup>8</sup> P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 2002, p. 98

<sup>9</sup> Ovidiu Ghitta, *op.cit.*, p. 49

<sup>10</sup> Nicolae Iorga, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1928, p. 204-205, Idem, *Nichifor Dascăul exarh patriarhal și legăturile lui cu Țările române*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, tom, XXVII, 1905, p. 189; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 185

<sup>11</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 98-99. Argumentele sale sunt următoarele: mitropolitul Mihai al Țării Românești nu mai era în funcție în august 1595, când s-a semnat actele sinodului; atunci turcii invadaseră principatul, iar, în Moldova, Ștefan Răzvan era alungat de poloni; președintele sinodului, exarhul patriarhal Nichifor Dascăul, nu putea fi la Iași pe 17 august, deoarece se afla alături de Sinan pașa în

putut avea loc în 1594, ci mai sigur anul următor. Ba mai mult, se îndoiește de existența lui reală. El demonstrează că președintele sinodului, exarhul patriarhal Nichifor Dascălușul, nu a trecut prin țările române în anul 1594, că, în esență, actul sinodului se referă la evenimente petrecute în preajma uniri de la Brest. La fel, tratativele pe care Aron Vodă le ducea în acel an cu imperialii nu permitea organizarea unui sinod potrivit aliaților. Însă cele mai solide argumente în favoarea unui sinod în 1595 le-a găsit în faptul că, în afară de episcopul Luca de Buzău și mitropolitul Mihail al Țării Românești, ceilalți ierarhi români semnatari ai actului sinodal nu erau în funcție în 1594, iar unul este inexistent. În schimb, prima atestare a prezenței exarhului patriarhal la Iași abia în octombrie 1595, precum și imposibilitatea ca mitropolitul Mihail, ce nu mai păstora în anul 1595, să participe la sinodul din august, îl îndreptățește pe Nicolae Șerbănescu, pe de o parte, să se îndoiască de existența acestui sinod, iar o serie de inadvertențe canonice din cuprinsul actului sinodal și păstrarea lui în copie în versiune greacă și slavonă presărată cu influențe dialectale ucrainiene, îl face să creadă, pe de altă parte, că este vorba despre o măsluire aranjată de ortodocși ruteni pentru a da greutate argumentelor în lupta antiunionistă<sup>12</sup>. Ștefan Andreescu reia și el dosarul acestei dezbateri pentru a clarifica această chestiune controversată. Se alătură opiniei lui Nicolae Șerbănescu în ce privește falsificarea acestui act, numai că el o situează cu un an mai târziu, deși el a fost datat în 17 august 1595, adică în octombrie 1596, considerând că numai atunci își avea rostul. Această hotărâre, a așa-zisului sobor de la Iași, va fi capul de serie a unor acte similare în conținut, pe care partida ortodoxă avea să le producă în perioada imediat precedentă sinodului de la Brest-Litovsc din 16-20 octombrie 1596. Ea va fi fost întocmită de către Nichifor Dascălușul, aflat la sfârșitul verii lui 1596 în Ostrog la cneazul Constantin, fiind ajutat probabil de Gheorghe Palamed, numit „notar patriarhal”, pentru a-i servi în viitoarea confruntare cu partida procatolică. Data de 17 august 1595, când ar fi avut loc sinodul de la Iași, a fost stabilită să pară cât mai veridică. Ea încadra ultimele zile ale domniei lui Ștefan Răzvan, domnitorul

---

Muntenia. De aceea, mută data sinodului cu un an mai devreme, când Nichifor Dascălușul a putut fi prezent la un astfel de sinod, iar mitropoliții, semnatari ai actului sinodal, erau în funcție și situația internă a principatelor române o permitea.

<sup>12</sup> Nicolae Șerbănescu, *S-a ținut un sinod antiunionist la Iași în anul 1595 ?*, B. O.R., an LXXXI, nr. 7-8, 1963, p. 774-780

credibil, ce putea aproba adunarea unui sinod antiunionist. Semnătura mitropolitului Mihail al Munteniei, care fusese de fapt înlocuit cu Eftimie, pare justificată dacă ne gândim că cel din urmă nu primise confirmarea patriarhală decât la sfârșitul anului 1597 cu ajutorul lui Mihai Viteazul. De asemenea, semnătura mitropolitului Moldovei Mardarie, din timpul lui Ștefan Răzvan, care pe urmă s-a refugiat probabil la curtea cneazului din Ostrog, fiindcă în 1602 era deja arhimandrit de Dorohobuz, pe un domeniu al acestui cneaz. Singura iscălitură autentică rămâne cea a lui Nichifor Dascălul. Se pare că nu este un caz izolat, căci în practica cancelariei patriarhale s-au mai produs asemenea acte cu semnături celor care n-au participat la sinoade. De pildă, actul recunoașterii înălțării la rang patriarhal a a bisericii ruse din mai 1590<sup>13</sup>. Chiar dacă, totuși, avem de a face cu un fals, trebuie să admitem că pretextul reunirii ierarhilor din Moldova și Țara Românească într-un sinod antiunionist era menit să servească la întărirea coeziunii facțiunii ortodoxe și anticatolice din Lituania. Din aceasta putem deduce ce rol important juca biserica românească în mediul pravoslavnic. Actul, în forma sa alcătuită de Nichifor Dascălul, se adresează tuturor creștinilor ortodocși de orice stare socială de pe cuprinsul coroanei polone, atrăgând atenția că episcopii de acolo „care de puțină vreme au alunecat de la dogmele și rânduiala bisericii noastre... făcându-se călcători ai propriei lor mărturisiri...s-au îndepărtat de la scaunul patriarhal al Constantinopolului ca nepărtași la Sfânta Scriptură și la orice hotărâre legală și canonică”. „În chip sinodal” s-a hotărât că dacă acei episcopi ruteni își vor renega fapta vor fi iertați, iar dacă vor persista în apostazia lor „să fie lipsiți de orice lucrare și rânduială arhierescă” fiind caterisiți total și „decăzuți din scaun și eparhie”. În consecință, credincioșilor li se cere să nu-i urmeze, ci să-i deconspire și să aleagă din rândul lor alți clerici virtuoși ce merită să fie hirotoniți ca arhieriei<sup>14</sup>. Deși făcut cunoscut în mediile ortodoxe rutene actul nu și-a atins obiectivul, căci tratativele pentru unirea religioasă au continuat. Hotărârile sinodului de la Brest din iunie 1595 au fost înfățișate spre sfârșitul anului la Vatican de către episcopii ruteni Terlecki și Potij. Aceștia au insinuat că au

---

<sup>13</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 497-499. Date despre modul cum s-au desfășurat evenimentele legate de recunoașterea noii patriarhii ruse la: Liviu Pillat, *Între Roma și Constantinopol. Biserica și puterea în vremea lui Ieremia Movilă*, în „Movilești. Istorie și spiritualitate românească”, vol. II, Suceava, 2006, p. 162-166

<sup>14</sup> Nicolae Șerbănescu, *S-a ținut un sinod...*, p. 769-770

autorizare în acest sens de la nobilii ortodocși și au obținut semnături în alb<sup>15</sup>. Însă la Vatican unirea în spiritul ideilor florentine, precum și condițiile cerute de hotărârea de la Brest nu au convenit, ci au fost nevoiți să negocieze potrivit scenariului gândit de partea catolică. În cele din urmă s-au prosternat în fața suveranului pontif jurând credință și supunere în numele tuturor ierarhilor ruteni, fără a mai pune vreo condiție<sup>16</sup>. Firește, opoziția pravoslavnică a reacționat în tot acest timp. Tonul l-a dat cel mai puternic și influent magnat din Polonia și cel mai fervent apărător al ortodoxiei, voievodul Kievului și mareșalul Voliniei, Constantin Vasile de Ostrog<sup>17</sup>. A protestat imediat după sinodul din iunie 1595, iar în septembrie nunțul apostolic din Polonia, Germanico Malaspina, aflase că acesta i-a scris patriarhului ecumenic să-i destituie pe episcopii apostazi. Unul din cei opt arhieri ruteni, care semnaseră hotărârea sinodului, anume episcopul de Liov, Ghedeon Balaban, a revenit de partea ortodocșilor. Pentru a opri delegația celor doi episcopi la Vatican, s-a pus la cale de către voievodul de Kiev asasinarea lor, salvându-se cu greu dintr-o astfel de ambuscadă când ei se aflau în apropiere de Cracovia. Un alt nucleu de rezistență ortodoxă la format „Frăția” din Liov. Manifestul de protest către papă al acestei organizații, precum și proclamația lui Constantin de Ostrog împotriva unirii cu biserica catolică au încins spiritele atât de tare, încât se putea ajunge la un război civil. Există mărturii că voievodul de Kiev declarase în proclamația lui că este dispus să pregătească pâna la 20 de mii de călăreți, nu în lupta contra tătarilor, cum se crezuse, ci împotriva catolicilor. Din cauza acestei situații, la Cracovia s-a întrunit de urgență comisia nobililor și prelaților catolici, unde au fost audiați și cei 2 episcopi delegați, și s-a stabilit să se acționeze neîntârziat pentru unirea rutenilor cu biserica Romei, pentru

<sup>15</sup> Ioan Rămureanu, Milan Șesan, Teodor Bodogae, *op.cit.*, p. 298; Nicolae Chifăr, *op.cit.*, p. 190

<sup>16</sup> Ovidiu Ghitta, *op.cit.*, p. 54

<sup>17</sup> Făcea parte din neamul marilor duci de Kiev și era cel mai bogat om din Polonia, stăpân peste 35 de orașe și mai mult de 1000 de sate, ce cuprindea o mare parte a Voliniei, și părți din Podolia și Ucraina, totodată era ctitor a peste 1000 de biserici și a două episcopate. Atras de cultura umanistă și chiar la început de ideile reformei protestante, patrona la reședința sa din Ostrog o academie cu predare în limba slava, latină și greacă, unde se tipărise în 1581 și o biblie în slavonă, pe cheltuiala și la inițiativa sa. Datorită acestor lucruri lui îi încredințase patriarhia ecumenică le la Constantinopol protectoratul ortodoxiei din Polonia. Adept la început al unirii, se ridică cu toată forța împotriva ei. Vezi Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 120-121; Nicolae Iorga, *Nichifor Dascălul...*, p. 190

că se putea ca între timp ei și mitropolitul Kievului să fie demiși, iar acțiunea lor să nu mai aibă legitimitate, deoarece rutenii din partida ortodoxă făcuseră apel la patriarhul ecumenic de la Constantinopol cu câteva luni în urmă să-i depună din funcție pe episcopii și mitropolitul de Kiev, care aveau intenții unioniste<sup>18</sup>.

În timp ce voievozii Moldovei și Țării Românești erau prinși în conflictul cu Poarta Otomană, singurul sprijin extern se aștepta de la patriarhia ecumenică, forul tutelar al ortodocșilor. Cu acest scop a fost însărcinat „exarhul patriarhal” Nichifor Dascălul<sup>19</sup>, a cărui misiune nu a rămas necunoscută voievozilor români. Fiind din neamul Cantacuzinilor s-a implicat în numirea lui Mihai Viteazul<sup>20</sup>, iar pe Aron Vodă la ajutorat nemijlocit și cu sume mari de bani să ocupe tronul Moldovei<sup>21</sup>. Se știe din mărturiile proprii că în toiul pregătirilor pentru răscoală împotriva turcilor (iarna 1594-1595), Nichifor Dascălul se afla la curtea lui Aron, pe care îl sfătuia să fie mai prudent în conflictul cu turcii și săi atragă de partea sa pe cazaci<sup>22</sup>. Colaborarea dintre exarh și voievod este confirmă și de agentul imperial Giovanni de Marini Poli, în două scrisori adresate consilierului Pezzen în aprilie 1595. În prima, datată în 10 aprilie, îi raportează că nu poate să aibă încredere în voievozii români, mai ales în Aron, nestatornic în deciziile sale din cauza sfetnicilor greci, „adepti ai Constantinopolului și mari dușmani ai tuturor creștinilor”, între aceștia se distinge (Nichifor) Dascălul locotenent patriarhal („logotenente di patriarchi di Constantinopoli”), „pe care acest Aron l-a adus legat de la Constantinopol, plătindu-l cu 20 de poveri de aspri

---

<sup>18</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 492-493

<sup>19</sup> Din neamul Cantacuzinilor, un om foarte educat, de tânăr se călugărește și este trimis de către patriarhul ecumenic Ieremia, după ani mulți de învățătură, a fost trimis să-și desăvârșească studiile la colegiile grecești din Padova și Veneția, apoi se întoarce și este numit mare protosinghel și chiar locțiitor patriarhal, cât timp patriarhul va călători în Rusia. Avea o mare influență la curtea sultanului, fiind înrudit cu soțiile sultanului și ale vizirului. În 1580 vine în țările române pentru a cere un ajutor bănesc în numele patriarhiei. Vezi Nicolae Iorga, *Nichifor Dascălul...*, p. 184-185.

<sup>20</sup> Mihai Viteazul în conștiința europeană, vol. I., p. 66. (în continuare MVCE). Iezuitul Petru Skarga afirma despre Nichifor Dascălul că l-ar fi ridicat pe Mihai Viteazul pe tronul Țării Românești.

<sup>21</sup> Nicolae Iorga, *Nichifor Dascălul...*, p. 186; P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 190-191. Nichifor Dascălul a fost învinuit că s-ar fi aflat în spatele uciderii lui Petru Cercel, a cărui cadavru umplut cu paie a fost trimis lui Aron Vodă, adversarul său.

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 198; *Ibidem*, p. 191

și astăzi e sftenicul său de frunte împreună cu alți greci din Constantinopol, dușmanii creștinătății”. Drept urmare, i-a cerut principelui Transilvaniei să-i înlăture pe acești greci<sup>23</sup>. În scrisoarea din 28 aprilie, reiterează ideea că domnitorul Moldovei se afla sub influența sftenicilor săi greci<sup>24</sup>. În vara acestui an îl aflăm pe exarh în tabăra lui Sinan pașa, care venise cu oaste să cucerească Țara Românească, după ce se întorsese mai înainte la Istanbul (Constantinopol) din cauza răcirii relațiilor cu domnul Moldovei, care-l învinuise că l-a băgat la cheltuieli prea mari în capitala imperiului. Probabil, la Constantinopol patriarhul l-a însărcinat să meargă în Polonia să rezolve conflictul religios iscat între ruteni. Ajuns la Târgoviște, de aici este trimis de marele vizir cu solie în Moldova la cancelarul polon Zamoyski și la noul principe Ieremia Movilă, să negocieze pacea cu tătarii și recunoașterea domniei lui Ieremia Movilă, instalat de poloni<sup>25</sup>. Desigur, pe lângă discuțiile diplomatice și strategice cu cancelarul Zamoyski, exarhul a discutat și despre situația religioasă a rutenilor, ceea ce îi va atrage adversitatea din partea cancelarului. Cu toate serviciile aduse lui Ieremia Movilă, aflăm dintr-un raport al nunțiuului apostolic de la Varșovia din 14 decembrie că a fost prins și întemnițat în cetatea Hotinului, din porunca voievodului moldovean, pe când se pregătea să treacă în Polonia, având misiunea patriarhiei de a opri pe cei care doreau să facă unirea religioasă<sup>26</sup>. În interogatoriul din martie 1597 el a fost acuzat că era un spion al turcilor și că ar fi vrut să-i otrăvească pe Movilă și Zamoyski<sup>27</sup>. Însă, Nichifor Dascălul declară în apărarea sa că a fost de fapt arestat pentru că i s-a interzis de către rege și cancelar să treacă în Polonia, unde

<sup>23</sup> E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (în continuare: Hurmuzaki, *Documente...*), vol. XII, București, 1903, p. 41-44. Traducerea parțială în: *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 252-254.

<sup>24</sup> Andrei Vereș, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești.*, vol. IV, București, 1932, p. 203-206; traducerea parțială în: *Călători străini despre țările române*, vol. III, p. 255-257

<sup>25</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 191; Ștefan Andreescu a stabilit datele și etapele soliei lui Nichifor Dascălul în Moldova în toamna anului 1595 în vederea negocierilor dintre turci, poloni și Ieremia Movilă. În 25 octombrie acesta a ajuns în tabăra polonă de la Țuțora, iar a doua zi a avut discuții cu cancelarul Zamoyski. Însă el se afla în Moldova de 50 de zile, deci de pe la mijlocul lunii septembrie. Aici el și alți greci au primit scrisori de la Ieremia Movilă cu destinație la marele vizir pentru a-l recunoaște ca domn. Vezi Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 490-491.

<sup>26</sup> *Ibidem*, p. 192; Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 122

<sup>27</sup> Nicolae Iorga, *Nichifor Dascălul...*, p. 199



trebuia să ducă scrisori de la patriarhie ce nu trebuiau, în nici un chip, să ajungă pe teritoriul polonez. Evident că atât regele cât și cancelarul, dar mai ales acesta din urmă, au înțeles misiunea exarhului patriarhal. El era investit cu autoritatea de a convoca sinoade, în care prelați găsiți vinovați de apostazie și de tendințe unioniste puteau fi înlăturați<sup>28</sup>. După câteva luni de detenție reușește să scape și să treacă în Polonia la curtea lui Constantin de Ostrog cu care avea legături de pe vremea când fusese chemat de acesta pentru a fi profesor la academia sa<sup>29</sup>. A refuzat să-l extrădeze, așa cum îi ceruse Ieremia Movilă, devenind cei mai redevabili parteneri în apărarea cauzei rutenilor ortodocși. Astfel, cu ajutorul exarhului s-a încercat să se ia măsuri pentru a obstrucționa lucrările unui sinod care să ratifice actul unirii prelaților ruteni. Acest sinod s-a ținut tot la Brest-Litovsk (16-20 octombrie 1596). Confirmarea și semnarea actului de unire a fost făcută în prezența regelui, nobilimii și armatei de către mitropolit, împreună cu alți 5 episcopi și cu puțini credincioși<sup>30</sup>. Împotriva poruncii regale, cneazul Constantin de Ostrog îl aduce pe Nichifor Dascălușul la sinod, unde ortodocșii îl cer ca președinte al adunării nobililor și ierarhilor ruteni antiunioniști. Aici îi aduce și pe reprezentanți protestanților din Lituania și cer împotriva propagandei catolice și a regelui. Acțiunea va avea un mare ecou<sup>31</sup>. Se spune că Nichifor Dascălușul a fost acela care i-a determinat pe episcopii de Liov și de Przemysl să refuze la acest sinod să renunțe la ortodoxie, iar Constantin de Ostrog în ajunul deschiderii lucrărilor sinodului a încercat să-l cumpere pe mitropolitul Kievului, promițându-i 25 de sate, și împreună cu un grup mare de nobili ortodocși au încercat să tulbure lucrările sinodului. Nichifor Dascălușul i-a provocat pe doi teologi catolici de la colegiul grec din Roma, invitați la sinod ca experți, la o dezbatere pe tema purcederii Duhului Sfânt. De asemenea, i-a amenințat pe arhieriei adepți ai unirii către mandat de la patriarh să-l excomunică și să-l destituie pe mitropolitul Kievului Mihail Rahoza<sup>32</sup>. Împreună cu protosinghelul patriarhiei Alexandrie, Kiril Lukaris, rector al academiei din Ostrog, ce-l sprijinea necondiționat, și cu cei doi

---

<sup>28</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 491-493

<sup>29</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 190

<sup>30</sup> Nicolae Chifăr, *op.cit.*, p. 190

<sup>31</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 192

<sup>32</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 494

episcopi ruteni rămași fideli ortodoxiei, au organizat un contra-sinod, la care au participat o mulțime de preoți și monahi<sup>33</sup> și unde s-a decis excomunicarea și caterisirea ierarhilor uniți, în frunte cu mitropolitul de Kiev. În 21 octombrie, Nichifor Dascălul a anunțat pretutindeni în ținuturile rutene să nu mai fie pomenit mitropolitul, deoarece a fost caterisit. Un act similar, în limba greacă, a fost transmis din Ostrog către „Frăția” din Liov. Actul este semnat și de cărturarul grec Gheorghe Palamed în calitate de „notar patriarhal” și el zelos susținător al ortodoxie, care se afla atunci la curtea cneazului Constantin Vasile, probabil ca profesor la acea academie<sup>34</sup>. În lunile imediat următoare sinodului și contra-sinodului de la Brest-Litovsk tensiunea în rândul populației și fruntașilor ortodocși continuă. La puțin timp după excomunicările reciproce dintre arhierii ruteni, exista posibilitatea ca în orice moment să izbucnească o răscoală<sup>35</sup>. Se aștepta, prin urmare, ca la lucrările dietei din februarie 1597, nobili ortodocși, în frunte cu Constantin de Ostrog, să facă presiuni pentru ca declarația de unire a mitropolitului de Kiev și a episcopilor grupați în jurul său, să fie anulată. În acest context, catolici trebuiau să lovească în tribunul mișcării antiunioniste, Nichifor Dascălul, care a fost acuzat că ar fi spionul turcilor<sup>36</sup>. Cancelarul Zamoyski și chiar Ieremia Movilă, prin solii săi, cer judecarea exarhului patriarhal, învinuit pentru spionaj și intrigă împotriva Moldovei<sup>37</sup>. Ca atare, regele și întreg senatul, îi cer lui Constantin de Ostrog sub amenințarea cu grele pedepse, să-l aducă pe exarhul patriarhal în fața dietei, unde urma să fie judecat de o comisie de patru senatori, conduși de cancelar. Voievodul Kievului s-a supus, cu condiția să-l apere pe exarh în fața dietei, protestând totodată împotriva numirii lui Zamoyski ca președinte al comisiei. Nemulțumit de lucrările comisiei Constantin de Ostrog a părăsit lucrările comisiei în semn de protest. Astfel, Nichifor Dascălul a rămas să se apere singur și a făcut-o exemplar, însă comisia în frunte cu Zamoyski nu s-a lăsat impresionată de argumentele aduse de acesta împotriva capetelor de

<sup>33</sup> Nicolae Chifăr, *op.cit.*, p. 190

<sup>34</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 494-496

<sup>35</sup> Nicolae Iorga menționează pentru această perioadă răscoala căzăcească a lui Nalivaico și Lobodă. Nalivaico a fost prins în 1597 și decapitat. Vezi Nicolae Iorga, *Nichifor Dascălul...*, p. 190-191. Amănunte despre răscoala cazacilor la Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 37-38.

<sup>36</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 500; Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 122

<sup>37</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 192

acuzare și l-a condamnat la închisoare<sup>38</sup>. Așa a fost redus la tăcere unul din cei mai importanți protagoniști ai partidei antiunioniste, deși motivarea condamnării a fost pentru spionaj.

În urma acestui fapt, Mihai Viteazul intervine nemijlocit pentru cauza ortodocșilor ruteni, mai ales după ce renunțase din 1598 la o politică filopolonă. La început domnitorul muntean îi aștepta pe polonezi să i se alătore în lupta antiotomană și să intre în Liga creștină așa cum promisese. Pe urmă, dezamăgit de tratatul dezavantajos cu principele Sigismund, insuficientul ajutor pe care-l aștepta de la acesta în conflictul cu turcii, precum și neîncrederea în ungurii din Transilvania, îl determină pe domnitorul român să se apropie de regatul Polonie<sup>39</sup>, sub a cărui suzeranitate dorea să intre. Cu toate că oferta unui tratat de suzeranitate cu Polonia i-a fost refuzată, în momentul când aliați îl părăsira și oștile turcești îl încolțeau, Mihai stăruiește să ceară sprijinul polonezilor, care ocupaseră Moldova și au pus un domnitor vasal. Prin acesta și prin diferite solii va încerca să continue tratativele cu regatul Polinie și să ceară sprijin militar contra turcilor. Dar partida floturcească din Polonia, condusă de cancelarul Zamoyski, era mai puternică și s-a împotrivit hotărârii de a acorda vreun ajutor militar voievodului muntean, ba dimpotrivă, urmând o politică de deschidere spre Dunăre și Marea Neagră dorea să-l schimbe cu un vasal al Polonie ca și în Moldovei<sup>40</sup>. La această politică s-a raliat, de asemenea, Ieremia Movilă, care dorea să pună pe tronul Țării Românești pe un frate de-al său, formând astfel o uniune dinastică<sup>41</sup>. Dar nu numai polonezii doreau Țara Românească, ci și hanul tătar. Pe de altă parte, boierii trădători făceau demersuri să-l instaleze pe Radu Mihnea la tron. În schimb, turcii se arătau mai favorabili încheierii unei păci cu Mihai Viteazul, dispus să ducă tratative, în condițiile în care nu mai găsea

---

<sup>38</sup> *Ibidem*; Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 500-501, Ilie Corfus, *op.cit.*, , p. 122. O versiune a interogatoriului este publicat în original la: Nicolae Iorga, *Nichifor Dascălul...*, p. 196-199.

<sup>39</sup> Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV-XVI*, București, 2001, p. 354-356

<sup>40</sup> C. Ion Petrescu, *Mihai Viteazul și arta diplomației*, Ploiești, 2001, p. 153-155; Amănunte la: Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri(Țările române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea)*, Iași, 1991, p. 95-138

<sup>41</sup> Gheorghe Gonța, *Evoluția politică a Țării Moldovei în ultimul pătrat al secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 2000, p. 11-12

nici un aliat antiotoman<sup>42</sup>. De asemenea, Sigismund Bathori, pentru a scăpa de urgia răzbunării turcilor, dorea să-l predea pe Mihai<sup>43</sup>. La dieta din Varșovia, de la începutul anului 1596, când sosiră acolo și solii munteni pentru a cere ajutor, s-au purtat discuții cu emisarii împăratului Rudolf în privința aderării la Ligă cu condiția ca habsburgii să încredințeze polonezilor Transilvania și Țara Românească, iar Mihai Viteazul să fie înlăturat în favoarea altui candidat numit de împărat și întărit de sultan. Emisarii imperiali nu au putut accepta aceste condiții, pierzând astfel orice speranță de atragere a Poloniei în cruciada antiotomană. Dacă regatul polon nu a izbutit în negocierile cu imperiali, același lucru avea să se întâmple în tratativele cu turcii. Deși se pare că sultanul ar fi promis regelui Poloniei, într-un moment de furie, pe la începutul anului 1596, Țara Românească și Transilvania<sup>44</sup>, cu prilejul reînnoirii tratatului polono-otoman din toamna acestui an, delegația polonă reiterează cererea înlocuirii lui Mihai cu un vasal al regelui Poloniei, însă este respinsă cu diplomatie de padișah, invocând faptul că Țara Românească este predată Hanatului tătarăsc și fără voia lor nu poate schimba lucrurile<sup>45</sup>. Această soluție era greu de acceptat de către turci, căci ajungând stăpâni pe principatele române, polonii deveneau practic invincibili, prin urmare erau de preferat tratativele cu Mihai<sup>46</sup>. Încheind pace cu turcii și consolidându-și poziția geostrategică internațională, Mihai va duce o nouă politică față de Polonia, de astă dată la un nivel de quasiegălitare.

În seimul din februarie-martie 1597 a fost prezentă o altă solie a lui Mihai Viteazul, care a cerut mijlocirea regelui Poloniei pe lângă sultan pentru a încheia pace cu turcii. Așa cum a fost refuzată propunerea legatului papal Caetano de a intra și Polonia în Liga sfântă alături de împărat, tot așa a fost respinsă și solicitarea soliei muntene<sup>47</sup>, pe motiv că acest principat întreține relații cu rușii, cu habsburgii și atrage pe cazaci în armata sa<sup>48</sup>. Culisele acestui seim și deciziile luate în privința raporturilor cu Țara Românească și Ligă au

<sup>42</sup> Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, București, 1994, p. 114-115

<sup>43</sup> E. D. Tappe, *Documents concerning Romanian History 1427-1601*, Londra, 1964, p. 107-108. Informează un raport al ambasadorului englez la Poartă în iunie 1596.

<sup>44</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 26-27, 225

<sup>45</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 139

<sup>46</sup> Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 121

<sup>47</sup> C. Ion Petrescu, *op.cit.*, p. 155, Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 30

<sup>48</sup> Hurmuzaki, *Documente*, Vol. XII, p. 295

fost deslușite de Ștefan Andreescu. În 1 martie cancelarul Zamoyski înfățișa senatorilor o epistolă a lui Ieremia Movilă prin care se cerea de urgență ca armata regală să se întoarcă în Moldova, fiindcă era amenințată de principele Sigismund Bathori, ce revendica drepturile sale asupra Moldovei, după cum, într-adevăr, a cerut mai apoi în tratatul de pace cu Sultanul ca o condiție să fie restituirea dreptului său de protectorat asupra celor două Valahi. De fapt, abilul cancelar a încercat astfel să-i atragă de partea politicii sale prootomane, pe care le-a dezvăluit-o imediat. Era vorba de propunerea Porții, din octombrie 1595, făcută prin intermediul lui Nichifor Dascăluș (care tocmai fusese arestat ca iscoadă a turcilor și nu mai putea dezminți cele afirmate de Zamoyski) ca la cârma celor trei principate nord-dunărene să numească pe unul din membri familiei Bathori aflați în Polonia, iar în acest scop regatul polon trebuia să-și dea concursul. Adeziunea finală a seimului a fost adoptarea politicii urmărite de cancelar pentru a extinde autoritatea regatului polon asupra spațiului danubiano-pontic la înțelegere cu turcii în dauna intereselor habsburgilor. În realitate însă, propunerea asupra unui codominium polono-otoman a venit din partea Poloniei<sup>49</sup>, așa cum rezultă din alte documente (instrucțiunile solului Stanilslav Gulski la Poartă din iulie 1597 și în scrisoarea de răspuns a sultanului din noiembrie) și pe lângă recunoașterea dreptului asupra Moldovei, specifica numirea unui voievod în Țara Românească din partea Poloniei, care să plătească totodată haraciul către Poartă, iar Transilvania după ce va fi cucerită de către turcii să nu fie transformată în pašalac, ci să fie numit acolo un principe creștin tot de către regatul Poloniei. Sultanul nu s-a grăbit să accepte oferta, căci mai spera să poată redresa situația prin mijloace proprii<sup>50</sup>. Însă un document care relatează despre solia ciaușului în Polonia din martie 1598, pe fondul relațiilor încă tensionate cu Mihai, chiar dacă se încheiase pacea cu acesta<sup>51</sup>, menționează că sultanul îl recunoaște ca domn pe Ieremia, dar că dorește să-i schimbe pe Mihai și Sigismund și să numească polonii după voia lor, și într-un stat și în celălalt, pe unul dintre acei Bathori, aflați în Polonia și dușmani ai lui Sigismund<sup>52</sup>.

---

<sup>49</sup> Ilena Căzan, Eugen Denize, *op.cit.*, p. 362-363

<sup>50</sup> Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. III, București, 1997, p. 122-125

<sup>51</sup> *Ibidem*, p. 175-226. Capitolul: "O „pace prefăcută” la Dunărea de jos: tratativele transilvano-muntene cu Poarta din anii 1597-1598.

<sup>52</sup> Andrei Vereș, *op.cit.*, vol.V, p. 156 (vezi și nota noastră 148)

Refuzul polonilor din primăvara anului 1597 pe temeiul relațiilor pe care le avea Mihai cu rușii se justifică. Legătura dintre aceste popoare ortodoxe aveau deja o tradiție<sup>53</sup>, doar că acum erau îngreunate de o Polonie catolică care s-a extins între ele și ducea o politică externă diferită. Există mărturii că deja de la urcarea pe tron a lui Mihai au fost reluate legăturile cu rușii, - care tratau la rândul lor cu habsburgii pentru intrarea în ligă -, prin prezența unui sol rus la curtea voievodului român. Declanșează războiul cu turcii; o face și datorită promisiunilor date de ruși că vor împiedica pe tătari să pustiască țările române și îl vor sprijini în războiul cu turcii<sup>54</sup>. Apoi, solii români s-au întâlnit cu cei rușii la Praga<sup>55</sup>, de unde aceștia din urmă îi raportau țarului despre acțiunile lui Mihai. Despre o primă solie muntenească la Moscova avem informații că ea s-a desfășurat în primăvara anului 1596. Purtător prin viu grai al unui mesaj către țar, solul muntean, identificat în persoana episcopului Luca al Buzăului, a pornit spre Moscova în mod oficial după ajutoare pentru refacerea bisericilor și mănăstirilor distruse de expediția otomană din anul precedent. Deoarece desfășura și o misiune secretă, la întoarcere a adus tot prin viu grai un alt mesaj din partea țarului, pe lângă un dar de 200 de galbeni și cinci perechi de blăni de samur și de vulpe neagră. Ceva din acest mesaj putem desluși din scrisoarea țarului către Mihai, dată în iunie 1596, unde se comunică că își dă acordul să-l ia pe Mihai sub protecția sa și-l va păzi și îl va apăra de dușmani fără excepție<sup>56</sup>. Epistola mitropolitului Dionisie Rali din 12 martie 1597 adresată voievodului amintea de faptul că „omul Mărie tale ar fi venit de la împăratul moscal și ar fi adus vestea că moscalul s-ar fi înțeles cu polonezul”<sup>57</sup>. Însă epistola din ziua următoare, având același emitent și destinatar, evocă o recentă scrisoare a domnului muntean, de după întoarcerea episcopului Luca, în care se arăta perspectiva încurajatoarea a unei alianțe antiotomane dintre ruși, habsburgi, polonii, transilvăneni și alți principii creștini<sup>58</sup>. Prin urmare, trebuie să

<sup>53</sup> G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 2004, p. 58-70

<sup>54</sup> C. Ion. Pertrescu, *op.cit.*, p. 163

<sup>55</sup> G. Bezviconi, *op.cit.*, p. 77

<sup>56</sup> Ștefan Andreescu, *Relațiile între habsburgi și Rusia: misiunea la Moscova a lui Nicolae Warkotsch (1593)*, în „Revista istorică”, tom IV, nr. 5-6, p. 527-528

<sup>57</sup> *MVCE*, vol. I, p. 155

<sup>58</sup> Andrei Pippidi, *Notes et documents sur la politique balkanique de Michel le Brave*, în „Revue Roumen de Histoire”, tom XXIII, 1984, nr. 4, p. 356

admitem că tratativele dintre țarul rus și Mihai s-au purtat în principal pe tema războiului cu turcii.

Dar așa cum am arătat Polonia la seimul din primăvara anului 1597 a ales să fie în tabăra turcilor, iar relațiile cu Moscova se tot înrăutățeau după unirea religioasă de la Brest-Litovsk. Poate nu întâmplător voievodul muntean se îndepărtează și el de politica regatului polon și intensifică relațiile cu Rusia. În corespondența dintre Caetano și episcopul de San Severo din luna martie se arată că Mihai a cerut polonilor să permită unei solii să treacă prin țara lor pentru a merge în Rusia să ceară ajutor de la țar pentru a putea reface bisericile distruse de turci și tătari<sup>59</sup>. Pe un episcop și pe un postelnic îi întâlnește la Suceava emisarul polon Andrei Taranowski, un vechi prieten al domnului muntean, trimis de cancelarul Zamoyski la curtea din Târgoviște să aducă vești despre situația politică din zonă. De aici îi scrie în 4 iunie 1597 cancelarului să le elibereze celor doi salvconduce, căci merg în Polonia să cumpere câteva zeci de perechi de piei de samur pentru darul sultanului. Apoi îi cere să trimită prin postelnic două „scrisori de întoarcere”<sup>60</sup>. Așadar, se pare că drumurile celor doi soli s-au despărțit în Polonia, un fapt nesemnlat până acum. S-a afirmat că postelnicul ar fi Petru Grigorovici Armeanul<sup>61</sup>, iar episcopul n-ar fi altul decât tot episcopul Luca al Buzăului<sup>62</sup>, care mai făcuse o misiune în Rusia. Despre reluarea tratativelor cu turcii și despre emiterea unui pașaport pentru un negustor din Lemberg, cu scopul de a-i aduce blănuri de samur, care împreună cu alte daruri trebuiau date sultanului, se vorbește într-o scrisoare adresată în 20 mai chiar de domnitorul muntean cancelarului Zamoyski<sup>63</sup>. E posibil ca această scrisoare să fi fost transmisă, alături de alte scrisori adresate

---

<sup>59</sup> Cl. Isopescu, *Documenti inediti della fine del cinquecento*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice, seria III, tom X, 1929, p. 63

<sup>60</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 230-231

<sup>61</sup> Ștefan Andreescu crede că postelnicul ar trebui să fie Petru Grigorovici Armeanul, deoarece acesta un an mai târziu evoca misiunea sa la curtea regală din Polonia, unde i s-a propus să mijlocească supunerea lui Mihai Viteazul ca și Ieremia Movilă, oferindu-i-se în schimb câteva sate în Lituania, iar apoi în 1598 Mihai la ales din nou pe el pentru o misiune la voievodul Kievului. Vezi: Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 501-502.

<sup>62</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 200, Ilie Georgescu, *Ierarhi români, soli diplomatici în veacurile XVI-XVII*, în „Studii Teologice”, seria a II-a, anul IX, nr. 1-2, 1957, p. 267-268; Gheorghe Cronț, *op.cit.*, 361-362; Claudia Dumitriu, *Ierarhi ortodocși români în misiuni diplomatice*, în BOR, an CXX, nr. 10-12, 2002, p. 282

<sup>63</sup> Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II-1, p. 418-419

unor magnați poloni, între care una lui Ianusz Ostrogorski, castelanul Cracoviei și fiul lui Constantin de Ostrog<sup>64</sup>, de către acești emisari ai lui Mihai Viteazul. Ei au dus mesajul până la Varșovia, căci regele va cere senatului polonez un răspuns pentru voievodul român<sup>65</sup>, iar cancelarul îl anunța pe voievodul Vilnei că sultanul a promis pace lui Mihai, în schimbul supunerii sale. Această veste răspândită în Polonia avea menirea de a descuraja orice eventuală inițiativă polonă de pretenție asupra Țării Românești. În perspectiva unei alianțe cu habsburgii, Andrei Taranowski, având acordul cancelarului polon, încerca să-l atragă pe Mihai Viteazul înspre interesele Poloniei, dar domnitorul român, care urmărea atunci alte scopuri și dorea alte raporturi cu regatul polon și Moldova, nu s-a lăsat convins<sup>66</sup>.

Presupunem că episcopul, identificat cu Luca al Buzăului, care-l însoțea pe Petru Grigorovici Armeanul s-a despărțit de acesta în Polonia și s-a îndreptat spre Moscova, fiindcă în luna iulie îl găsim la curtea țarului. Precum în anul precedent misiunea episcopului nu s-a rezumat doar la obținerea milosteniei pentru biserica ortodoxă din Muntenia, greu încercată de războaiele cu turcii, ci a fost dublată de una politico-militară, desfășurată în secret. Cu toate dificultățile unei misiuni prin Polonia, episcopul a reușit să ducă corespondența scrisă și orală dintre Mihai și țar. În răspunsul țarului, în care este pomenit și numele episcopului milostiv, se arată că celelalte chestiuni i le comunică tot prin viu grai și că țarul îl ia sub protecția sa acum și în viitor, apărându-l de toți dușmanii fără excepție<sup>67</sup>. La sfârșitul lui august episcopul a sosit în Țara Românească cu acest răspuns, ocazie cu care agentul imperial Giovan de Marini Poli aflase că țarul rus i-a dat banii lui Mihai pentru a-l sprijini în războiul cu turcii<sup>68</sup>. Însă noi prin orice dușman nu înțelegem doar turcii, credem că și polonezii care duceau o politică filoturcească erau în vizor. Mesajele

<sup>64</sup> Ilie Corfus, *Mihai Viteazul...*, p. 31

<sup>65</sup> Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 312

<sup>66</sup> Vezi amănunte la Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. III, p. 126-131.

<sup>67</sup> Ilie Georgescu, *op.cit.*, p. 268; Claudia Dumitru, *op.cit.*, p.283; Ioan -Vasile Leb, *Zu den kulturellen und kirchlichen Beziehungen zwischen Rumänen und Russen bis zum 17. Jahrhundert*, in „Tausend Jahre taufe Russlands. Russland in Europa”, Leipzig, 1993, p. 170-171. Idem, *Biserică și implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj, 2000, p. 190-191

<sup>68</sup> Hurmuzaki, *Documente.*, vol. XII, p. 1261-1262. („essendo ritornato un suo huomo di Moscovia, il qual per il passato haveva mandato al detto moscovita, suplicarli per auxilio che di soccoresse con denari per difension delli christiani contra li Turchi, il qual moscovito, comn solo che li ha soccorso con dennari e mandatoli con detto suo homo, ma della quantita non sapiamo la verita”).



transmise prin viu grai, fără a putea fi interceptate în vreun fel pe teritoriul coroanei polone, probabil se refereau și la această chestiune. Oricum relațiile dintre Polonia și Rusia, care trebuiau să intre ca parteneri în liga sfântă, s-au răcit, iar una dintre principalele cauze era unirea religioasă. De pe urma degradării acestor relații politice a avut de suferit chiar și ambasada comună habsburgo-pontificală venită la Moscova în vara acestui an să trateze aderarea la ligă a Rusiei și a Persiei. Aceasta nu numai că nu s-a sincronizat cu emisarul persan, dar a și iritat Rusia pentru că papa și împăratul nu a tranșat litigiul dintre Rusia și Suedia. Dar mai ales ambasadorul Papei, abatele Comuleo, a avut parte de un tratament de-a dreptul ostil, fiind considerat un agent principal al unirii rutenilor din Polonia cu biserica Romei, lucru la care acesta nu se aștepta, deoarece reprezentanții sfântului scaun trăiau cu iluzia că realizarea acestei uniri va avea un ecou favorabil în lumea ortodoxă, în special între români și ruși, și exemplul de la Brest va fi urmat. Abatele Comuleo primise instrucțiuni de la nunțiul Malaspina să propovăduiască unirea rutenilor și să sondeze terenul în Rusia, însă câțiva ierarhi ruteni uniți l-au avertizat că orice încercare de propagare a catolicismului acolo se va finaliza cu un eșec zdrobitor, întrucât ruși nu-l recunosc pe Papa și îi urăsc și îi desconsideră pe catolici<sup>69</sup>. Aceleași speranțe hrănite de iluzii le avea Vaticanul în legătură cu principatele române, nu mai puțin generate de gesturi diplomatice amiabile din parte curților voievodale. De pildă, nunțiul catolic din Transilvania, Alfonso Visconti, episcop de Cervia, îl informa pe cardinalul Aldobrandini, la scurt timp după ce principatele române acceptaseră suzeranitatea lui Sigismund Bathori, că schismaticii din Moldova și Valahia, care doreau să înlăture dominația otomană, intenționează să se reconcilieze cu Sfântul Scaun și să accepte unire cu biserica catolică („che gli schismatici di Moldavia et di Valacchia davano qualche intentione, che sottraendosi quelle provincie dal gioco turchesco, si riconciliariano anco con la sede apostolica, et si rimettersi nell'Unione della santa chiesa cattolica”); prin urmare cardinalul se adresează, la 24 iulie 1595, nunțiului Germanico Malaspina din Polonia pentru căuta împreună cu colegul său din Transilvania o cale prin care să trimită alături de delegația ierarhilor ruteni, ce se pregătea să meargă la Roma pentru a semna actele unirii, o delegație românească<sup>70</sup>. Cum era de

---

<sup>69</sup> Ștefan Andreescu, *Relațiile între habsburgi și Rusia...*, p. 529-530

<sup>70</sup> Hurmuzaki, *Documente.*, vol. III, partea a II-a, p. 114; Chiril Karalevskij, *Bernandino Qirini, episcop de Argeș*, în „Revista catolică”, București, an IV, 1915, nr. 2, p. 192-193

așteptat reprezentanți ai bisericii românești nu au dat curs unor astfel de propuneri, care erau totuși insistente, căci Malaspina într-o scrisoare expedită cu o lună mai târziu cardinalului preciza că va interveni la nunțiul Visconti, pentru ca la întoarcerea prelaților ruteni convertiți să fie prezenți episcopi din Moldova și Țara Românească<sup>71</sup>. Însă lumea pravoslavnică tocmai se pregătea de reacții pe măsură. După unirea de la Brest-Litovsk, Polonia se aștepta la replica Rusiei. La Varșovia soseau vești în cursul anului 1597 că negustorii poloni au fost alungați și că o oaste numeroasă se îndrepta spre Polonia, în realitate ea era pregătită de război cu suedezi. Cert este faptul că negustorii poloni au avut de suferit, iar rutenii ortodocși au cerut ajutorul țarului. Unul dintre principali lideri ai rutenilor ortodocși care întreținea legături cu Moscova în privința contracarării politicilor Polonie catolice a fost desigur voievodul Kievului, Constantin de Ostrog<sup>72</sup>.

Emisari lui Mihai, în special episcopii, care au mers ori au trecut prin Polonia desigur au aflat despre situații ortodocșilor ruteni și i-au relatat acestuia. Ca un domnitor atașat de valorile pravoslavnice el a luat act de dificultățile cu care se confruntau confrății săi întru credință. A considerat că trebuie să ceară sprijinul și intervenția directă a patriarhului Meletie Pigas, informându-l despre ortodoxia ruteană. Însă știm că patriarhul era la curent cu disensiunile interreligioase din Polonia. Ne e greu să credem că a rămas neinformată după înlăturarea și arestarea lui Nichifor Dascălușul, căci Kiril Lukaris, colaborator al lui Nichifor Dascălușul și intim al patriarhului, căruia în timpul pregătirilor unirii religioase de la Brest, pe când se afla la Vilnius, îi publică o lucrare polemică celebră anticatolică „Dialogos”, participă la rezistența antiunionistă condusă de Constantin de Ostrog și, fiind dispusă arestarea lui, reușește să fugă la Constantinopol. Va fi numit exarh al patriarhiei ecumenice și însărcinat să ducă corespondența și să trateze atât cu regele polon și alți demnitari catolici, dar și cu liderii ortodocși din zonă, între care și domni români, în favoarea ortodoxiei rutene<sup>73</sup>. Așadar, în momentul când domnitorul muntean i se adresează, Meletie Pigas cunoștea destul de bine situația. De aceea, anumite afirmații din răspunsul înaintat lui Mihai Viteazul în 29 august 1597<sup>74</sup>, marcat de un

<sup>71</sup> Ștefan Andeescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 499

<sup>72</sup> Idem, *Relațiile între habsburgi și Rusia...*, p. 530-533

<sup>73</sup> Nicolae Chifăr, *op.cit.*, p. 159-160

<sup>74</sup> *MVCE*, vol. I, p. 165-166; Nicolae Șerbănescu, *Legăturile patriarhului Meletie Pigas cu Țările române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1946, nr. 7-9, p. 364-365

ușor stil de amvon, nu trebuie să ne surprindă. „Ne rogi să dăm o mână de ajutor fraților creștini ortodocși, care în Lehia sânt în conflict cu credincioși ce țin de veche Romă, de-ar da domnul să nu fie nevoie”. Evident patriarhul credea, în urma vechilor experiențe și tendințe unioniste nefinalizate, că acțiunile de rezistență a liderilor ortodocși vor reuși să redreseze situația. Însă înainte să-i răspundă concret solicitării, simte nevoia să-l laude pe Mihai pentru zelul său ortodox (rugându-se să-i sporească) și să-i explice ce înseamnă un bun ortodox, păstrător al învățăturilor tradiționale ale sfinților părinți și ale celor șapte sinoade: „este oare adevărata credință aceea pe care o strică înnoirile de curând aduse de unii oameni?”, îl întreabă retoric patriarhul, arătând că, deși ele apar pline de înțelepciune, în măsură să stârnească interes, nu sunt de fapt decât deșertăciuni. Întrezărim aici mai întâi grija păstorului turmei sale, dar și un avertisment, în subtext, pentru un lider important al ortodoxiei, care era implicat într-o alianță majoritar catolică, ce-l putea, în jocul intereselor politice, să-l convertească. Abia apoi, îi răspunde la solicitarea sa, ușor de anticipat din cele arătate mai sus. „Află că ceea ce ne rogi să facem am făcut de foarte multe ori prin intermediul epistolelor, ale căror copii le trimitem și smereniei tale, ca să cunoști câtă grijă purtăm, câtă trudă și osteneală ne dăm pentru credință”. Așadar, subliniem încă o dată, patriarhul acționase deja în direcția combaterii prozelitismului uniat, era la curent cu ce se petrecea în Lituania, doar că acum îi face cunoscut lui Mihai despre efortul depus la stăvilirea curentului uniat, sugerându-i parcă mai departe domnitorului român că și lui îi revine un rol însemnat în acest efort conjugat, deoarece patriarhia este extrem de preocupată cu toate problemele credincioșilor și este implicată în multe și diverse acțiuni. Patriarhul a vrut se pare doar să-i dea un imbold domnitorului muntean și astfel să-i delege o parte din responsabilitățile privind soarta ortodoxiei rutene. De aceea, poate, înscrisurile pe care patriarhul le expedia spre Polonia în această cauză și care au ajuns la Mihai, cere să le expedieze ca și cum ar fi fost emise chiar de voievodul român („celelalte scrisori pe care le trimitem în Lehia, expediază-le ca și cum ar fia le tale”). În final, îl îndemnă „să fii printre cei dintâi apărători ai credinței și Dumnezeu te va răsplăti în ziua judecării”. Mihai a dorit desigur să consulte pe cel mai avizat în această privință, înainte de a acționa.

Eșuarea tratatelor din anul 1597 cu Polonia l-au determinat pe Mihai Viteazul spre sfârșitul toamnei să se gândească la înlăturarea lui Ieremia Movilă și la ocuparea Moldovei, - părtașă intereselor

adverse polono-otomane -, având concursul și sprijinul militar al lui Sigismund Bathori<sup>75</sup>. Pentru a cunoaște mai bine intențiile Poloniei, Mihai trimite la începutul anului 1598 acolo în misiune pe spătarul Constantin Vorsi (un negustor grec care trăise la Lvov<sup>76</sup>), care trebuia să facă și niște cumpărături din Lvov pentru voievod și să ducă un mesaj prin viu grai lui Andrei Taranovski la Halici. Din scrisoarea adresată de Mihai Viteazul în 4 ianuarie lui Taranovski mai reiese faptul că acesta trebuia să-l informeze pe spătar în legătură cu rezultatul tratativelor dintre polonezi și turci în privința principatelor române, căci Mihai avea informații sigure că turcii nu vor să treacă Țara Românească sub protecția Poloniei. De asemenea, îi comunică faptul că, la rândul său, principele Ardealului este interesat de rezultatul tratativelor, scop în care și-a trimis și el emisari în Polonia, pentru că acesta urmărea de mult să ocupe Moldova, care-i fusese vasală. În final, îl roagă pe Taranovski să-i obțină prietenia cancelarului și a regelui<sup>77</sup>. Ca vechi prieten a voievodului român, dar și în calitate de slujbaș al cancelarului, nu întârzie să-i aducă direct la cunoștință acestuia în 26 ianuarie din urmă atât scrisoarea lui Mihai de mare interes pentru Polonia. Astfel, potrivit celor relatate de spătar, principele Ardealului se interesa dacă Poarta a consimțit să treacă Moldova sub asultarea Poloniei, iar la curtea din Târgoviște au sosit din Ardeal fiul și soția lui Aron Vodă împreună cu voievodul Marcu (fiul lui Petru Cercel și nepotul lui Mihai), pe care Mihai, la porunca lui Sigismund, trebuia să-l pună în scaunul Moldovei, în urma unei expediții plănuită în lunile trecute, -întreruptă însă de expediția de peste Dunăre din acea iarnă -, ce trebuia să fie reluată în primăvară. Taranovski susține totuși că are certitudinea că Mihai s-ar lăsa ușor oprit de la această acțiune dacă ar primi „cea mai mică scrisoare” de la rege și dacă nu ar fi silit de principele ardelean și de aceea ar trebui de grabă să se evite aceste primejdii. În fine, potrivit spuselor spătarului, principele ardelean negocia cu împăratul Rudolf să cedeze scaunul arhiducelui Maximilian, care pe urmă ar fi dobândi cu ușurință Moldova și Muntenia<sup>78</sup>. Ilie Corfus, cel care a descoperit și tradus prima dată acest document<sup>79</sup>, era de părere că prin acest joc diplomatic

<sup>75</sup> Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae...*, vol. III, p. 118-121

<sup>76</sup> *Ibidem*, p. 116

<sup>77</sup> Gh. Duzinchievici, *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (secolele XVI-XIX)*, Văleni de Munte, 1935, p. 8-10

<sup>78</sup> *MVCE*, vol. I, p. 117

<sup>79</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 232-234

voievodul român aștepta îndemnul polonilor pentru a intra în Transilvania înaintea habsburgilor ori încerca să le sondeze reacția dacă el ar fi ocupat Moldova și Transilvania și le-ar unifica sub sceptrul polon sau chiar al său. Firește, solia lui Mihai a rămas fără rezultat, căci polonii nu au renunțat la tratatul cu turcii, la înțelegerea cu tătarii și la controlul Moldovei<sup>80</sup>. În noul context politic dar și religios, el rămâne aliatul lui Sigismund și al habsburgilor. Cronicarul Szamosközy amintește că Mihai ar fi cerut lui Sigismund, la puțin timp ca acesta să părăsească tronul, cândva prin februarie 1598, ca „să-l sloboadă să meargă în Moldova asupra lui Ieremia Vodă, să ocupe acea provincie-și tot așa și asupra Țării Leșești, căci el este în stare s-o ia, are și credincioși, care așteaptă numai ca el să vină acolo, pentru ca toată Moldova să i se închine”. Însă Sigismund nu a fost de acord cu această acțiune, care ar fi deranjat pe papă și pe împăratul habsburg și ar fi provocat noi dușmani<sup>81</sup>. O informație insuficient pusă în valoare de istoriografie, care interpretată și în contextul luptelor confesionale din Polonia arată o preocupare a voievodului de a soluționa, pe lângă probleme politice, și cele de ordin confesional. Intrarea sa în Polonia, după ce ar fi cucerit Moldova, bineînțeles și cu suportul rușilor și al opoziției ortodoxe locale, ar fi schimbat radical soarta ortodocșilor ruteni.

Este ușor de presupus că emisarii voievodului muntean au consolidat relațiile cu ortodocșii ruteni și cu liderul lor Constantin de Ostrog. Ilie Corfus crede însă că cel care a mijlocit prima legătură între Mihai și Constantin a fost exarhul patriarhal Nichifor Dascălul, interesat să unească pe liderii politici de confesiune ortodoxă împotriva propagandei catolice<sup>82</sup>. O primă mențiune despre legăturile dintre cei doi lideri este făcută într-un raport detaliat al agentului imperial Giovanni de Marini Poli referitor la acțiunile voievodului muntean, întocmit în 24 octombrie 1597, pe când se afla la curtea de la Târgoviște. Acesta raporta între altele că Mihai este obstrucționat în planurile sale de război cu turcii de către polonii și voievodul moldovean, cerând astfel ajutorul împăratului pentru ocuparea Moldovei, și că pentru războiul contra turcilor el este înțeles și cu palatinul Constantin Vasile, care i-a promis că-i va trimite în acest

---

<sup>80</sup> *Ibidem*, p. 35-36

<sup>81</sup> Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566-1608)*, Cluj, 1928, p. 110

<sup>82</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 123

scop pe supuși săi cazaci<sup>83</sup>. Legăturile strânse dintre cei doi sunt subliniate într-un alt raport de la începutul anului următor, întocmit tot la curtea voievodală, după campania lui Mihai Viteazul făcută la sud de Dunăre: „et per altri havendomandato in Polonia, da Knes Vasyl, palatino di Rusia, con il qual ha bono inteligentia, per detti Kazakij, e per ogni altri necessarij”<sup>84</sup>. O scrisoare de răspuns dată lui Mihai din partea cneazului Constantin Vasile în cursul primăverii ne dezvăluie că în spatele bunei înțelegeri dintre cei doi nu stătea doar lupta antiotomană, ci și interesele confesionale comune. De la început cneazul rutean îl avertizează că, dacă dorește să se înțeleagă „asupra anumitor lucruri ce privesc binele și folosul întregii creștinătăți” să trimită de urgență un singur om de încredere, căruia să i se comunice cât mai multe prin viu grai. Așadar, pentru colaborarea și corespondența dintre cei doi în privința problemelor religioase era nevoie de maximă discreție, iar Mihai trebuia să trimită un emisar special și de încredere. Apoi, îi anunță că regele Poloniei vrea să se întoarcă în Suedia și că în ce privește recrutarea cazacilor pentru oastea sa, „spre a da împreună cu dânșii față cu păgânii, în vreme de nevoie”, aceștia se arată disponibili în orice moment, dar atunci când vor porni să nu lipsească bani, întărește cneazul la final scrisorii<sup>85</sup>. Credem, alături de Ștefan Andreescu, care a analizat și el acest document, că „binele și folosul întregii creștinătăți”, formula de la începutul scrisorii se referea la o cu totul altă chestiune, foarte discretă, decât războiul cu „păgânii”, menționat în scrisoare ca o problemă distinctă<sup>86</sup>. Desigur, mesajele secrete în „folosul întregii creștinătăți”, care nu trebuiau aflate de aliații catolici, priveau pe ortodocși, care trebuiau eliberați de sub povara păgână și de propaganda catolică. Mihai avea nevoie de mercenarii cazaci și de sprijinul cneazului Constantin de Ostrog pentru a înfrânge definitiv pe turci și pentru a-l elimina pe Ieremia Movilă și, odată înfăptuit acest deziderat, cneazul urma să primească ajutorul domnitorului român pentru a restaura pe deplin ortodoxia între ruteni. Alte mărturii vin să demonstreze acest lucru. Un raport al comisarilor imperiali, întocmit în 24 mai 1598 la Alba Iulia, după ce Sigismund Bathori părăsise Transilvania, dezvăluie o parte din mesajul pe care-l aduseseră acolo trimișii lui

<sup>83</sup> Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 1265-1267

<sup>84</sup> *Ibidem*, p. 331-332

<sup>85</sup> Idem, vol. III, partea I, p. 318-319

<sup>86</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 503

Mihai, Petru Grigorovici Armeanul și Ilie Kakucs, în privința înțelegerii dintre voievodul muntean și cneazul de Ostrog. Mihai cerea banii pentru leafa ostașilor, dar în taină și cu multă stăruință ruga pe împărat să îngăduie să-l atace prin surprindere pe Ieremia Movilă, să-l înlăture din scaun, iar în locul acestuia împăratul să numească un alt domnitor, deoarece-afirmă solii lui Mihai- „este înțeles cu ducele Constantin Vasile, palatinul Kievului, cum i se zice, rutean de neam, care are un fiu, Janusz, duce al Mazoviei, și altul, de același nume cu tatăl, palatin la Cracoviei, ca să-i dea tot ajutorul, nu numai al lui, ci și al cazacilor<sup>87</sup>, să aibă împotriva lui Ieremia moldoveanul, care are mereu în oaste 12000 de oameni, tot atâția și mai mulți, din Lituania, Valahia, Galiția, și alte provincii”. El își motiva această acțiune prin faptul că nu poate să întreprindă nimic peste Dunăre, așa cum o făcuse anul trecut, atâta timp cât îl are în spate pe voievodul Moldovei, care-i amenință țara și tronul. Comisarii imperiali s-au opus firește, întrucât nu doreau ca prin atacarea Moldovei să-i supere pe polonezi. Pe de altă parte, din scrisoare palatinului de Kiev, redactată în ruteană și din copia ei în maghiară, ce urmau să fie trimise împăratului, dar pe care o dorea Mihai (probabil e vorba de scrisoarea din primăvară expediată de palatin lui Mihai și care s-a păstrat doar în versiune maghiară), nu reieșea că i s-ar fi promis un astfel de ajutor voievodului Mihai, mai ales-credeau comisarii imperiali - că palatinul, fiind bătrân și din neam mare, nu „se putea arăta dușman deschis al polonilor și țării sale”. În plus, comisarii imperiali credeau că vor reuși să-l atragă pe Ieremia de partea lor, căci solul trimis în Moldova a zis că voievodul acestei provincii românești și-a dat cuvântul că nu-l va ataca pe Mihai când va trece Dunărea<sup>88</sup>. Pe când comisarii au ajuns la Târgoviște, după aproape două săptămâni, să discute tratatul cu Mihai, acesta a reluat chestiunea Moldovei și le-a arătat scrisori de la mai mulți seniori poloniei, care i-au promis ajutor<sup>89</sup>. Acest lucru și înțelegerea dintre Mihai și palatinul Kievului le va

---

<sup>87</sup> Există mărturii că în noaptea de 7 iulie un efectiv de aproximativ 7000 de cazaci au încercat să treacă prin Moldova de miazăzi, însă fără succes, pentru a intra în oastea lui Mihai. Vezi Cl. Isopescu, *op.cit.*, p. 109.

<sup>88</sup> *Lupta pentru unitate națională a Țărilor române (1590-1630). Documente externe*. Publicate de Radu Constantinescu, București, 1981, p. 59-61, 198-199. Pentru tratativele imperialilor în acest timp de a atrage Moldova în sfera lor de acțiune vezi Veniamin Ciobanu, *op.cit.*, p. 159, Ileana Căzan, Eugen Denize, *op.cit.*, p. 363.

<sup>89</sup> *Călători străini despre Țările române*, vol. IV, p. 102

prezenta Petru Grigorivici Armeanul, care se pare că era unul din emisari speciali ai voievodului muntean, arhiducele Maximilian într-un raport din Cașovia la 1 octombrie 1598. Între altele, îi comunică despre misiunea sa pe lângă palatinul Kievului, desfășurată în urmă cu 7 săptămâni, care și-a exprimat bucuria cordială pentru că la cârma Transilvaniei urma să vină arhiducele și că împreună cu Mihai vor face o bună ispravă împotriva dușmanului etern, adică împotriva turcilor. Totodată, îl înștiințează că după victoria împotriva turcilor, Constantin de Ostrog a plănuțit cu Mihai, ca acesta să se întoarcă asupra Moldovei și să o ia în stăpânire, deoarece el îi va veni în ajutor negreșit și o va ataca dinspre Polonia, având pregătiți 12000 de oameni și suportul întregii Rusii, Podolii, Volâniei și Lituaniei. Odată unite Transilvania, Țara Românească și Moldova, sub a cui sceptru nu ne spune, urma în viziunea lui Constantin de Ostrog să vină rândul Poloniei, mai ales că regele nu era în țară, întrucât avea mulți prieteni în regat și încă foarte mulți supuși. În final, palatinul Kievului își exprimă deschis speranța că, deși bătrân, va ajunge ziua când Maximilian să-i fie stăpân<sup>90</sup>. Îl încuraja astfel pe arhiduce să acționeze în direcția angajamentelor politice ale principalilor lideri ortodocși. Un rege habsburg, frate al împăratului Rudolf, care tocmai garantase în tratatul de suzeranitate cu Mihai Viteazul libertatea cultului ortodox<sup>91</sup>, îi mulțumea desigur pe ortodocșii ruteni, tot așa cum îi mulțumea și pe ruși<sup>92</sup>. Privind din altă perspectivă, Constantin de Ostrog se ralia de fapt partidei filohabsburge din Polonia adversară a politicii filootomane promovată de cancelarul Zamoyski. Acesta din urmă avea suspiciuni întemeiate cu privire la acțiunile lui Constantin, de aceea, aflând imediat de solia munteană care a poposit la reședința cneazului, a cerut lămuriri chiar de la cneaz despre scopul ei. În 22 septembrie, Constantin îi răspunde diplomatic că a informat deja pe secretarul cancelarului despre această solie și scopul ei, arătând că nu a uneltit nimic cu solii, cu care de altfel a stat doar o noapte și doar în prezența trimisului moldovean, ce avea și rol de tălmaci. Deși a dorit să-l informeze imediat, înainte de întoarcerea grăbită a soliei, a socotit că, în afară de a anunța prezența ei, nu era nimic demn de adus la cunoștință cancelarului<sup>93</sup>. Cneazul reușea abil să ascundă adevăratele

<sup>90</sup> Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 395-397

<sup>91</sup> *MVCE*, vol. I, p. 192. Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 186

<sup>92</sup> Ștefan Andreescu, *Relațiile între habsburgi și Rusia...*, p. 533

<sup>93</sup> Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 237-238



legături cu voievodul român. O altă scrisoare trimisă la curtea imperială tot pe 1 octombrie 1598 prezenta intențiile lui Mihai Viteazul care avea „înțelegere și scrisori de îndatorire cu palatinul Constantin și alți nobili poloni, vecini cu Moldova, ca atunci când va veni poruncă de la Maiestatea imperială, să poată nu numai a se face stăpân pe Moldova, ba chiar să treacă mai departe în Polonia, mai cu seamă atunci când prealuminatul Maximilian s-ar afla în Transilvania și ar dori să treacă în Polonia”. Această alianță dintre nobili poloni și Mihai, era pregătită, la nevoie, să-l alunge pe Sigismund din Transilvania, de îndată ce împăratul o va cere<sup>94</sup>.

O asemenea amenințare reală asupra Poloniei, probabil i-a determinat pe decidenții politici să mai revină asupra propunerilor făcute de voievodul român. Se pare că, în atare condiții, dialogul cu Mihai Viteazul a fost reluat cu mai multă persuasiune pentru a-l îndepărta de politica promovată de habsburgi. O mărturisește voievodul unui emisar imperial, când se afla la sfârșitul lui septembrie într-o tabără de lângă Dunăre, cerând ca arhiducele să nu cedeze și să continue lupta cu speranța în ajutorul neîndoielnic al divinități, mai ales din cauza planului rușinos al polonezilor, care încearcă mereu să-l convingă că nu va avea nici un sprijin de la imperiali și va fi părăsit cu siguranță, iar în schimb îi fac promisiuni mari, dacă va trece de partea lor, că îi vor da Moldova, Transilvania și alte posesiuni însemnate de la ei<sup>95</sup>. Posibilitatea de a negocia de la egal la egal cu Polonia a fost desigur un motiv în plus ca domnul muntean la sfârșitul acestui an să se facă mesagerul cererii patriarhului ecumenic și să mijlocească în numele acestuia și al său pe lângă cancelar și rege pentru a-l elibera pe Nichifor Dascălul din închisoare<sup>96</sup>. Cererea a rămas fără ecou imediat, de aceea s-a cerut -sigur de către patriarh - și intervenția directă a Sultanului, însă episcopii ruteni uniți au aranjat uciderea lui, motivând că în momentul solicitării sultanului Nichifor era deja decedat

---

<sup>94</sup> *MVCE*, vol. 4, p. 118-119

<sup>95</sup> Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 404-405. „ Mit grossen Verheissungen der Moldaw, Siebeburgean und andern ansehnlichen Herschafften bey ihnen, wen er sich zu ihnen schlagen welle”.

<sup>96</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 122; textul scrisori lui Mihai din 10 decembrie 1598 adresată cancelarului publicată în anexă la pagina 241. „, iar eu (Mihai Voievod - n.n.) voi fi gata oricând să răsplătesc această bunăvoință și grație milostivă a dumitale la un loc cu el (patriarhul n.n); anume ca acest Nichifor călugărul, care se află în coroana polonă ținut în temniță, să poată fi eliberat din grația milostivă a m.s. regelui”.

dinainte<sup>97</sup>. Așa relatează un raport informativ din Constantinopol la 25 iulie 1599, în care se arăta pe larg planurile și negocierile Poloniei cu Poarta în privința Țării Românești și unde se spune explicit că polonezii vor s-o stăpânească în același mod cum au făcut cu Moldova și Transilvania („Polachi si vogliono impatronire della Valachia, nel modo che hanno fatto della Moldavia et Transilvania”). Ce s-a întâmplat pe parcursul câtorva luni de la cererea de eliberarea a lui Nichifor, când vedem că Polonia are din nou ascendent asupra Țării Românești. Evident este vorba de interesele politice ale polonezilor care s-au materializat în defavoarea habsburgilor, a căror aliat și supus era acum și voievodul român. În primăvara anului 1599 sunt reluate acțiunile pe linia Dunării, iar domnitorul român, după ce respinge atacul turcilor, la sfârșitul lunii martie obține unele victorii răsunătoare. Tot acum, Andrei Bathori îl va înlocui pe vărul său Sigismund la cârma Transilvaniei, în urma unor înțelegeri secrete cu polonezii și domnul Moldovei. Astfel, Ardealul va fi scos din Liga Sfântă și anexat la axa de interese polono-otomane, deoarece Andrei Bathori, cetățean polon, era complet înfeudat intereselor polone. Noul principe moștenește pretențiile de stăpânire asupra Moldovei și Munteniei, realizând o uniune pusă sub protecția Poloniei. Deja în aprilie solii moldoveni la Poartă solicitau schimbarea lui Mihai cu Simion Movilă<sup>98</sup>. În aceste condiții, voievodul muntean a fost izolat politic și încercuit de forțe ostile. Sultanul îl recunoaște pe noul principe al Transilvaniei și deși, la reînnoirea tratatului cu Polonia din august 1598, a încercat să limiteze influența polonă la Nordul Dunării, acum i-a dat mână liberă să acționeze în întreg spațiu românesc, ceea ce le era folositor și turcilor, care vedeau astfel distruse planurile principalului rival, habsburgii<sup>99</sup>. În egală măsură, au fost afectate planurile partidei ortodoxe. La începutul lui aprilie regele polon oprește contingentele de mercenarii poloni și cazaci să meargă la Mihai Viteazul<sup>100</sup>, despre care sigur știa și Constantin de Ostrog. În 14

---

<sup>97</sup>Hurmuzaki, *Documente*, p. 443. „I Rasciani et altri contra i vescovi pretti, che andavano a prestar l'ubidienza a sua Santita, et che loro lo fecero morire subito, scrivedo qua che era morto avanti arrivasse l'orno (sic) mandato dalla Porta”. Mai târziu sultanul a scris regelui polon că atunci a dorit să-l aducă pe Nichifor în Istanbul pentru a-l pedepsi și că bine a procedat că l-a ucis. Vezi P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 193.

<sup>98</sup>Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 201-204

<sup>99</sup>Ileana Căzan, Eugen Denize, *op.cit.*, p. 365-366

<sup>100</sup>Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 242-243

mai se consemna la Dresda că a fost trimisă la Varșovia o solie din partea țarului Rusiei, care să mijlocească trecerea unei oștiri trimise în ajutorul domnitorului Țării Românești. Ea va fi, bineînțeles, împiedicată să treacă prin Polonia<sup>101</sup>. În replică, Mihai a poruncit să fie atacați și jefuiți negustori poloni care traversau Muntenia. Însuși regele i-a scris, în 23 mai, voievodului muntean să facă dreptate acestor negustori și să nu mai atragă din Polonia oameni în slujba sa „fără îngăduința și voia noastră”<sup>102</sup>, trimițând în același timp ordine staroștilor din Ucraina, pentru ca împreună cu Ieremia Movilă și cancelarul Zamoyski să-i oprească pe cazaci și pe mercenarii poloni să treacă în Muntenia<sup>103</sup>. Cu toate că Mihai, constrâns de noua situație, va semna, la 26 iunie 1599, cu Andrei Bathori un tratat de vasalitate asemănător celui din 1595, ținând în ascuns legăturile cu habsburgii, la sugestia și cu sprijinul polon și moldovean, și cu acordul tacit al turcilor, noul principe al Transilvaniei îi va cere lui Mihai Viteazul să abdice. În noul context, voievodul muntean își pregătește abil o strategie de atac și ocupă Transilvania<sup>104</sup>.

Stăpân acum pe două principate și pregătind cucerirea Moldovei, voievodul Țării Românești înclină balanța în favoarea strategiilor politice ale Ligii și implicit ale „contraofensivei ortodoxe”. Vestea ocupării Transilvaniei a bucurat în mod deosebit pe liderii ortodocși. O astfel de reacție de bucurie s-a manifestat cu ocazia întâlnirii de la Praga dintre Petru Grigorovici Armeanul și prima solie a noului țar Boris Gudunov, care a cerut o alianță împotriva Poloniei<sup>105</sup>, și care cu greu a căpătat încuviințarea să treacă prin Polonia<sup>106</sup>, iar l-a întorcerea a trebuit să ocolească prin Marea Baltică<sup>107</sup>. Întâlnirea

---

<sup>101</sup> Ion C. Petrescu, *op.cit.*, p. 156, 164-165: Potrivit declarațiilor bailului venețian, făcute în 14 mai la Constantinopol, Mihai Viteazul, în momentul când nu va mai avea nici un ajutor și nu va putea face față turcilor, era pregătit să treacă, împreună cu un număr mare de bărci și cu oastea, în Rusia. Probabil, exista o astfel de înțelegere între Mihai și țarul Rusiei. Dacă nu avem și alte documente care să confirme acest fapt, rămâne deocamdată doar o simplă ipoteză. Vezi *MVCE*, vol I, p. 233.

<sup>102</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 244-245

<sup>103</sup> *Ibidem*, p. 247 (anexă)

<sup>104</sup> Ileana Căzan, Eugen Denize, *op.cit.*, p. 370-371

<sup>105</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 200. Numai că împăratul Rudolf a întâmpinat cu maximă rețineră oferta unei alinațe împotriva Poloniei pe motiv că nu se poate angaja pe două fronturi. Vezi: Ștefan Andreescu, *Relațiile între habsburgii și Rusia...*, p. 533.

<sup>106</sup> Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 568-569

<sup>107</sup> *Ibidem*, vol. III, partea a II-a, p. 343

dintre solii a avut loc în 20 noiembrie 1599 la sediul ambasadei rusești, unde solul muntean a vestit victoriile recente din Transilvania și cele de la sud de Dunăre, cerând în continuare ajutorul țarului, iar solul rus a lăudat succesul lui Mihai în Transilvania și alianța dintre acesta și împăratul german împotriva turcilor, amintind, totodată, de ajutorul pe care țarul rus l-a acordat și înainte lui Mihai pentru repararea bisericilor<sup>108</sup>. P. P. Panaitescu a presupus că la această întâlnire, având în vedere scopul soliei rusești la Praga, - anume acela de a forma o coaliție antipolonă-, să se fi perfectat și o modalitate de acțiune comună ruso-românească contra Poloniei. Desigur, polonii cunoșteau vechile legături dintre cele două popoare și în martie 1600 a refuzat cererea voievodului muntean de-a acorda liberă trecere unui nou sol din Ardeal spre Rusia<sup>109</sup>. De aceea, îngrijorarea privind înțelegerea dintre Mihai și țarul Rusiei era destul de mare la curtea de la Varșovia. Astfel se exprima un oficial polon la începutul anului 1600: „unii, care cunosc lucrurile, dau de veste că Mihai uneltește ceva tainic cu Moscalul nu spre binele Republicii...însuși domnul voievod al Moldovei știe și ne amintește că Mihai pregătește o grabnică ieșire a Moscalului contra Poloniei și trebuie să fie acolo oarecare uneltiri”<sup>110</sup>. La începutul lunii ianuarie 1600 este semnalată prezența la curtea de la Alba Iulia a unui din fiii lui Constantin de Ostrog, Janusz, duce de Makoviza<sup>111</sup>, care s-a întors împreună cu generalul Basta la Hust, după ce a discutat despre înțelegerile dintre voievodul Mihai și palatinul Kievului<sup>112</sup>. Detalii despre aceste înțelegeri oferă emisarul imperial Carlo Magno arhiducelui Maximilian, la 31 ianuarie, după mai multe audiențe la Mihai. Dorința lui Mihai era să ocupe imediat Moldova, fiind îndemnat în acest sens de ducele Macovizei și de tatăl său palatinul rutenilor. De asemenea, voievodul era dispus să-i cedeze tronul Transilvaniei arhiducelui, de

<sup>108</sup> Solul rus afirmă între altele. „noi creștini pravoslavnicii ne bucurăm și rugăm pe Dumnezeu să se tot înalțe puterea creștinilor asupra păgânilor”, iar solul muntean „proslăvește miluirea și ajutorul pe care l-a primit de la el (țarul) pentru rezidirea de biserici și icoane și ajutorul împotriva turcilor din visteria proprie a țarului”. Vezi întreg documentul în *MVCE*, vol. I, p. 285-286.

<sup>109</sup> P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 200

<sup>110</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 129

<sup>111</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 505-506

<sup>112</sup> „Piu tosto como creatura di Chnes Vasil, paladin ruteno di Polonia, il qual fradelanza con el Vaivoda”. Este o relatarea a lui Giovanni Polini către împărat din 14 ianuarie 1600 de la curtea princiară din Alba Iulia. Vezi: Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 616-617.

unde să aibă un sprijin pentru ocuparea Poloniei, cu ajutorul potențailor din Polonia și în special a celor din Podolia, iar la întoarcere să cucerească și Moldova, dimpreună cu Podolia. Aceste țări românești să fie supuse habsburgilor, dar să le guverneze el<sup>113</sup>.

În această perioadă relațiile cu Polonia au devenit deosebit de încordate, iar tratativele diplomatice pentru detensionarea lor s-au încheiat prin eșecuri sistematice. Atât Mihai cât și fruntași poloni au încercat pe rând să se deruteze reciproc, pentru a obține o poziție cât mai avantajoasă, de unde să dea lovitura de grație. Regele și cancelarul Poloniei, care au aflat de intenția voievodului muntean de a cuceri Moldova, i-au trimis mai multe scrisori de somație. La fel s-au adresat și împăratului, rugându-l să-l oprească pe Mihai, dar împăratul a condiționat aceasta de garanția lor că moldovenii și polonii nu vor ataca Transilvania. În realitate, neavând încredere în declarațiile diplomatice, atât Mihai cât și Polonia se pregăteau de luptă<sup>114</sup>. Apelurile repetate la Mihai să nu fie atacată Moldova<sup>115</sup>, nu au fost suficiente, de aceea au fost trimise mai multe solii polone la curtea de la Alba Iulia<sup>116</sup>. Solia lui Skrzyniecki, care mai fusese în Muntenia în vara anului 1599, și care sosise la începutul lui februarie la curtea domnitorului român, avea ca scop ascuns o misiune de spionaj și încercarea de a deturna efectivele de mercenari din Polonia, aflați în oaste lui Mihai<sup>117</sup>. Misiunea a fost deconspirată și încercările deșuate, despre ele avea să noteze mai târziu în celebrul memoriu către ducele Toscanei<sup>118</sup>.

---

<sup>113</sup> „Ed il Ducca Machoviz, si come ancora suo padre, il conte Palatino Rutheno, lo esortano avolersi impatronirsi della Moldavia quanto prima, essendo loro confidato molto di quello Duchia... E stando hieri con detto Voivoda, mi prego voler scrivere A Vostra Altezza che non voglia difficultare di venire a questo governo di Transilvania, assicurando l'Altezza Vostra che questa sara la strada d'impatronirsi della Polonia, per li mezzi potenti che ha nella Polonia, e in particolare in Podoglia, designando, piacendo a Dio, nostro Signore, nel ritornarsene a casa con il suo esercito, d'acquistare detta Moldavia, con la Podoglia apresso, e con questo principio spingere piu avanti”. Vezi: *Ibidem*, p. 661.

<sup>114</sup> Ileana Căzan, Eugen Denize, *op.cit.*, p. 370. Pentru a încercui Polonia, Mihai a tratat și cu ducele Prusiei.

<sup>115</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 58-59, 64-65

<sup>116</sup> Ion C. Petrescu, *op.cit.*, p. 156-157

<sup>117</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 65-66

<sup>118</sup> „În același timp regele Poloniei îmi trimise un sol al său cu multe basme, căruia nu pregetai de a-i face convenita tovărășie, am spus regelui că sunt sluga Măriei Sale Împăratului, și că rog să dea poruncă marelui său cancelar, să nu se amestece în treburile mele, ci să mă lase în pace, să nu-l ajute pe Sigismund, nici pe Ieremia

În același timp, la seimul din 2 februarie-3 martie, unde s-a cerut de către cancelar să se declare război lui Mihai, datorită partizanilor săi din Polonia, fie ei filohabsburgi, fie nobili ortodocși, s-a respins această propunere, nevoțând dări pentru armată și cauzând în final dizolvarea seimului. Au fost chiar voci care au susținut în seim că Polonia nu are nici un motiv să apere Moldova, ci mai degrabă Polonia ar avea de câștigat de pe urma unei înțelegeri cu Mihai. Polonia a luat în calcul și acest plan și fără știrea lui Ieremia Movilă regele l-a trimis pe Andrei Taranowski, vechiul apropiat al voievodului, la curtea acestuia din Alba Iulia<sup>119</sup>. Regele i-a transmis că unele doleanțe îi vor fi satisfăcute numaidecât, iar altele trebuise să primească acordul seimului. S-a presupus că este vorba de un tratat pe care Mihai îl va fi pretins de la rege. Tratatul secrete au fost purtate la Brașov, unde pe 10 martie s-a redactat un proiect de tratat, din care se poate lesne observa ideea unirii celor trei principate. Potrivit acestui așa-zis tratat Moldova era cedată imediat de către regele Poloniei lui Mihai, recunoscându-i astfel dreptul de stăpânire asupra celor trei state românești, ca drept ereditar pe linie masculină, în schimbul recunoașterii de către voievod a suzeranității Poloniei<sup>120</sup>. Pentru Ștefan Andreescu acest proiect reprezintă o confirmare retrospectivă majoră a existenței propunerii polone din vara anului 1597. Mihai nu ar fi făcut nimic altceva acum decât să pretindă respectarea ad *litteram* a acelei propuneri<sup>121</sup>. Cu toată discreția în ceea ce privește tratativele dintre

---

Vodă împotriva mea, pentru că fiind eu sluga Împăratului, tot ce-mi va face mie, va face Măriei Sale Împăratului. Și în acest chip trimisei înapoi regelui catolic pe solul foarte mângâiat”. Vezi *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. II, București, 1969, p. 51.

<sup>119</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 78-80

<sup>120</sup> Alte obligații ale voievodului român erau: să pună sub suzeranitatea Poloniei cetățile turcești Chilia, Tighina, Cetatea Albă, Oceacovul, și Ismailul, după ce vor fi cucerite de oștile lui Mihai Viteazul; să pună la dispoziția coroanei polone, pe cheltuiala sa 7000 de oșteni, jumătate călăreți, jumătate pedestri, pe toată durata războiului Poloniei cu orice dușman, să apere neconținut de tătari teritoriile dependente de regatul polon: Alianța urma să funcționeze contra tuturor, fie domn „creștin sau păgân”. Textul acestui proiect a fost reeditat în : *MVCE*, vol.I, p. 437-439.

<sup>121</sup> Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae...*, p. 136-139. O mărturie contemporană vine oarecum să întărească ideea existenței acelei propuneri din 1597, prin care Polonia îi acorda sprijinul voievodului român pentru a unii cele trei țării sub suzeranitatea regatului polon. Este vorba de o mențiune din raportul către împărat al lui Paolo Giorgio, un apropiat al familie Bathori, raport redactat la Alba Iulia în 16 noiembrie 1599, deci imediat după expediția lui Mihai Viteazul în Transilvania: „Întru marea mea supărare, s-a adevărit tot ceea ce încă în urmă cu doi ani, în mai

Taranowski și Mihai, comisarii imperiali au bănuț și l-au informat pe împăratul Rudolf că regele Polonie dorește să-l aducă pe voievod sub suzeranitatea coroanei polone, după ce acesta a unit Muntenia și Transilvania cu Moldova<sup>122</sup>. Dacă într-adevăr Mihai Viteazul s-a înțeles astfel cu polonii<sup>123</sup>, înseamnă că a pus pe prim plan unificarea statelor românești, abandonând sau punând în plan secund o eventuală atacare a Polonie împreună cu ceilalți lideri ortodocși. Așadar, privită din acest unghi, prioritară era pentru el ideea unirii politice. Totuși, nu presupunem că a dat prea mare credit-așa cum se vede și din relatările sale ulterioare-înțelegerilor cu regele Poloniei, de vreme ce proiectul de tratat nu a fost acceptat în această formă la curtea din Varșovia<sup>124</sup>, iar o oaste polonă era pregătită să-l sprijine pe Iermia Movilă să intre în Transilvania și o solie se îndrepta spre Poartă să ceară Transilvania în numele regelui<sup>125</sup>. De toate acțiunile Poloniei îndreptate împotriva sa, Mihai era informat la timp de prieteni lui de acolo<sup>126</sup>. Astfel, Constantin de Ostrog și fiul său au trimis în aprilie un sol cazac la domnitorul român, informându-l despre pregătirile unei expediții polono-tătaro-moldovene în Transilvania și asigurându-l, în același

---

multe epistole, i-am scris doctorului Pezzen, precum că neîndoielnic voievodul Mihai voiește să păstreze țara Transilvaniei pentru sine, și precum în cetate Devei a adus valahi ca să o apere. Tot așa va face și în alte locuri, fiindcă în unguri nu se încrede” și că „voievodul a dat de veste că vrea să pornească și asupra Moldovei”. Ultima ediție a documentului la *MVCE*, vol. V, p. 195-196.

<sup>122</sup> Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 722-723. Comisari imperiali îl informează pe împărat în 21 februarie din Alba Iulia că “Den 19 die hatt uns der Herr Taranofski, pollnischer Gesante, den ich bald vor siben undzwanzig Jahre zu Constantinopl gekhent, heim gesucht. Des Hieherkhunfft Ursach war, noch nicht anderss penetriren können, dann das er in privatis was hie zu thue hab, doch meinen ir ertlich, er tractir mit dem Herrn Vaida, in zu bewegen damit er sich mit Siebenbirgen und Walachai zu Pollen und der Moldau schlag, vom der Chron Pollen sein Protection gewart”.

<sup>123</sup> Un raport de mai târziu privind evoluția relațiilor voievodului Mihai cu Polonia de la intrarea acestuia în Transilvania până la cucerirea Moldovei consemna și faptul că „Oricum ar fi, totuși, este sigur că nu au încetat să aibă între ei legături tainice și că a fost întărit și în fața cancelarului acest lucru, anume ca, atunci când ar vedea că Mihai este recunoscut în Transilvania să-i ofere acestuia Transilvania, Valahia și Moldova cu condiția ca el să fie vasal și supus al regatului Poloniei. Iar polonii, la rândul lor, vor trebui, să-l ocrotească și să-l apere împotriva oricărui dușman”. Vezi *MVCE*, vol. IV, p. 271-272.

<sup>124</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 83-85

<sup>125</sup> *MVCE*, vol. V, p. 261

<sup>126</sup> *Literatura română veche(1402-1647)*, vol II, p. 51

timp, că palatinului de Kiev are „la îndemână douăzeci de mii de cazaci drept ajutor pentru voievodul Mihai”, iar baronul Krakowski are 2000 de călăreți „de asemenea, ca ajutor pentru voievodul Mihai”. Solul cazac îi aduce la cunoștință aceste lucruri și comisarului imperial David Ungnad și îi transmite din partea lui Constantin de Ostrog ca împăratul să aibă încredere în Mihai, cu care trebuie să fie în bune relații<sup>127</sup>. Pentru a neutraliza și întârzia un atac al polonilor, a fost trimis la curtea regală din Varșovia medicul elvețian Muraltus. Acesta trebuia să asigure pe cancelar și senatori de intențiile pașnice și de o posibilă alianță între domnitorul român și poloni, prefigurată de alianțe matrimoniale<sup>128</sup>.

După cum se știe Mihai a acționat mai eficient și a cucerit Moldova<sup>129</sup>, ceea ce va provoca o mare panică în regat, învrăjbind și mai mult taberele adverse de acolo. În acest context, s-a vorbit și de faptul că Zamoyski ar fi reușit să-i recâștige de partea sa pe cei mai mari dușmani, Constantin de Ostrog și fiii acestuia<sup>130</sup>. Fapt infirmat de o altă mărturie a castelanului de Sandomierz făcută însuși cancelarului. Acesta arată că Janusz de Ostrog, castelanul Cracoviei și fiul lui Constantin, „nu ia prânzul și cina, fără să amintească și să închine în sănătatea lui Mihai. Rușinos vorbește cu glas împotriva acestui ajutor și a expediției oștilor și a domniei tale însuși, bătându-și joc de scrisoarea pe care d-ta ai scris-o lui. Iar aceste lucruri sunt tare sigure și adevărate”<sup>131</sup>. În cercurile religioase catolice și politice ale Poloniei se auzea deja la 28 mai că Mihai, fiind foarte ambițios și dornic de mărire ar vrea să ocupe Polonia și să devină rege, iar apoi ar declara război turcilor. Acest lucru l-ar fi afirmat voievodul însuși într-o scrisoare către vlădicii din Moldova. Se bănuia, de asemenea, că Mihai are înțelegere cu persoane nobile din Polonia care doresc același lucru<sup>132</sup>. Episcopul catolic Tylicki scria în acest sens că „partidul advers neîngăduind înainte nici un mijloc (pentru armată), ci frământând lumea cu înveninare, iar în fața oamenilor venind cu

<sup>127</sup> *MVCE*, vol. V, p. 266-267

<sup>128</sup> Ion . C. Petrescu, *op.cit.*, p. 157. Conform alianțelor matrimoniale, Florica - fiica voievodului - trebuia să se căsătorească cu Sigismund Bathori, iar fiul Nicolae cu o fată a lui Ieremia Movilă.

<sup>129</sup> Una din ultimele analize la: Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 236-239.

<sup>130</sup> *MVCE*, vol. IV, p. 271. În acest raport se menționează și faptul că Mihai a hotărât să-și căsătorească fiul și fica cu persoane nobile din Polonia.

<sup>131</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 118

<sup>132</sup> *MVCE*, vol. I, p. 490-493



altceva, își slujește planul său, făurit dinainte, întru pierzare și cădere”. Cei din partidul care lucrau pentru planul lui Mihai îi îngroșau armata cu mercenari și țineau legături secrete cu acest voievod<sup>133</sup>. Trei senatori între care și episcopul catolic de Poznau îi scriau regelui în 28 iulie că „am arătat dumnilor fraților noștri (nobililor) planurile lui mihai, stricăcioase republicii, precum și viclesugurile lui, prin care și-a ajuns întotdeauna scopurile sale, iar acum cu stăruință nu se gândește decât numai cum ar stăpâni prin ele, statele Coroanei, atrăgându-și oameni prin diferite uneltiri”<sup>134</sup>. Iar cancelarul Zamoyski spunea că Mihai ațâta plebea să omoare nobili și se laudă că are între primii senatori pe cei care îl vor mai bine pe el rege, decât pe Sigismund III Vasa<sup>135</sup>. Evident că perspectiva cuceririi Poloniei de către Mihai a adus la apogeu îngrijorarea catolicilor, mai ales că el se bucura de o mare simpatie în rândul ortodocșilor de acolo. Arhiepiscopul catolic Solikowski îi scria îngrijorat episcopului unit Pocij că „poporul de jos din Rusia (provincie din Polonia de est) este de partea lui Mihai, în loc să țină cu Leșii, de partea regelui și a hatmanului. Doamne îndură-Te și ne păzește”. Cronicile polone ale timpului au consemnat adeziunea ortodocșilor la acțiunile lui Mihai: „Mihai fu susținut în seimul polon și de coreligionarii săi ruteni”, sau „În Polonia chiar mulți se dădură de partea sa și toți, poftitori de schimbări politice, doreau sosirea lui, mai ales că el era de legea grecească, deci noroadele rusești, strâns unite prin această lege, îi priau îndeosebi, fiind în necontenite certuri și zbuciumări din cauza proastei uniri cu biserica romano-catolică. De aici teama de pierderea nu numai a unei provincii, ci a întregului stat, date fiind veștile sigure, ce arată negru pe alb, că Mihai, ridicat în slavă de biruințele sale...tinde de bună seamă și asupra regatului”. Un alt izvor completează astfel, relevând, de asemenea, bucuria mare a ortodocșilor ruteni la vestea că Mihai le-ar putea reda demnitatea credinței lor: „având mari oști a voit să-și încerce norocul și asupra țărilor noastre, iar poporul nostru rusesc aproape în întregime îl așteaptă cu nerăbdare, mai bucuros decât judovii pe Mesia, fapt ce-l cunoștea el bine de la Cazacii noștri, care îi slujea în oaste. Căci acestora le-au flecărit-o popii lor că Mihai li-ar ridica din nou în picioare slujba grecească, aruncată la pământ”. Așa se explică și

<sup>133</sup> Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 116-118

<sup>134</sup> *Ibidem*, p. 320-322, anexă

<sup>135</sup> *Ibidem*, p. 119

reacția episcopul catolic de Luck, care, atunci când a trebuit să aprecieze pericolul amenințării Suediei, a afirmat că cel de la Nistru (oștile lui Mihai) „ridică încă mai grave pericole”<sup>136</sup>.

Cel mai vajnic apărător al catolicismului din Polonia, iezuitul Piotr Skarga, avea să se exprime cu cea mai mare obidă și virulență împotriva voievodului român. Renumit orator și scriitor al vremii, predicator la curtea regelui, cu o puternică influență asupra opiniei publice din Polonia, devine tribunul cauzei catolice amenințate de ofensiva ortodoxă a lui Mihai. Elemente ale unui astfel de discurs s-au păstrat în predica specială, pe care acesta o va ține după înfrângerea domnitorului român în toamna anului 1600 și intitulată: „Mulțumirile bisericii pentru victoria asupra Țării Românești dăruită de domnul Dumnezeu acestei coroane”. Întregul text este structurat după o retorică în care alternează sentimentele de teamă și îngrijorare cu cele de bucurie și mulțumire. Se aduc de la început laude divinității că Polonia, un regat catolic, a fost salvată de cel mai periculos adversar ortodox. Firește, potențarea pericolului, ornat cu multe hiperbole, este puțin exagerată, dar firească unui discurs de amvon și ilustrativă pentru mentalitatea religioasă și relațiile interconfesionale din acea vreme. Mulțumiri fierbinți trebuiau aduse de tot clerul catolic din Polonia pentru că Dumnezeu a salvat patria „de cel mai supărător schismatic” și a „ocrotit-o cu îndurare, ca să nu fie pradă unui tâlhar și uneltitor”<sup>137</sup>. El era perceput ca „cel mai puternic dușman”, „cel mai îndârjit dușman al numelui de polon”, deoarece „niciodată nu ne-au fost numărate zilele ca atunci”. Pentru a reda imensitatea pericolului se folosesc metafore și comparații cu lumea stihială „pârjol năprasnic”, „fluviu năvalnic care nu cunoaște măsură și hotar”. Cu alte cuvinte, prin predica sa, acest iezuit a schițat în persoana lui Mihai simbolul răului absolut. Tot atât de vehementă este și indignarea și supărarea pe nobilii poloni, care nu au știut să preîntâmpine din timp această primejdie. „Erau unii care convinși de vorbele false ale unor oameni cu totul negliobi, îndemnau ca întreg regatul și regele însuși să aibă cele mai bune nădejdi în Mihai...o, câtă nenorocire ar fi pricinuit multora, aceia care nu și-au putut închipui nimic rău din partea lui Mihai...ba chiar socoteau că toate trebuie lăsate și încredințate pe seama prieteniei acestuia”. „Abia s-a sfârșit nefericitul

---

<sup>136</sup> *Ibidem*, p. 125-126

<sup>137</sup> M. Vărcioroveanu, *Mihai Viteazul în predica iezuitului Piotr Skarga*, în B.O.R., anul, XCIII, nr. 5-6, 1976, p. 680-681

de seim și hotarele țării au rămas de amândouă părțile fără pază și au fost încălcate... și-a bătut joc de vitejia renumită a Polonezilor, care totdeauna a ieșit învingătoare în războaie, va făcut de ocară, în cele din urmă a hărțuit hotarele regatului și, fără îndoială, ar fi încercat să ocupe și Polonia, să se facă chiar rege”. Deși nu îi numește pe nobilii poloni, fideli lui Mihai, face aluzie la complotarea lor împotriva regatului, punând în evidență mai ales faptul că voievodul român se bucura de simpatia entuziastă și de susținerea coreligionarilor săi: „deja ceilalți schismatici îl priveau ca pe un Mesia trimis de sus spre pieirea adevăratei biserici catolice romane”. Nu sunt uitați din filipică nici nobili indolenți cu problemele religioase, dar care puteau astfel să-și piardă titlurile și averile, căci Mihai, în viziunea sa, nu avea doar intenții politice și religioase, ci și economice. „Acel schismatic și cu adevărat eretic a uneltit pieirea voastră, căci chiar atunci a pus la cale jefuirea tuturor bunurilor și moșiilor voastre și a voastră deopotrivă, că a hărăzit chiar atunci provinciile voastre spre împărțire și pe voi înșivă... va hărăzit spre veșnică sclavie”. Ca orator tendențios nu putea să nu-și exprime la final deplina satisfacție că odată cu victoria polonezilor și extinderea lor până la Dunăre se va putea întinde și structura statului catolic. „O, Polonie!, ți-ai extins puterea până la Dunăre! Acum va să și se supună moldovenii și muntenii, să țină seama de dorințele tale, să se proclame fericiți, având asemenea stăpâni... Vei pătrunde și în dreapta și în stânga și sămânța ta se va răspândi”<sup>138</sup>.

Nu putem ști, potrivit acestor mărturii, cât de serioase erau intențiile voievodului român de a supune întreaga Polonie și de a răspândi acolo credința răsăriteană. Oricum ceva planuri, cel puțin pentru anularea actelor de unire religioasă de la Brest, trebuie să fi existat. Despre o contraofensivă ortodoxă în Polonia se vorbea și în alte medii. Comisarii imperiali erau la curent cu legăturile dintre Mihai, Constantin de Ostrog, - care avea permanent lângă voievodul român un om de încredere -, și țarul Rusiei, toți de aceeași religie, care plănuiau, nu fără știrea împăratului habsburg, împotriva Poloniei<sup>139</sup>.

<sup>138</sup> *Ibidem*, p. 681-683

<sup>139</sup> O astfel de știre este redată în raportul comisarilor imperiali în 31 mai 1600 de la Cluj. „dannnenher vermuttet wir ob er mitt villleht ein Praktikhen mit dem Knes Constantini Vaivoda aus Podoglia, der seiner Religion, guet, auf E.M. Seiten und nit guet pollnischer Canzlerisch sein soll, auch gar zu die Moschkhau E. M. seiner vermainens, zum Bessten, in gehaimb haben, und gar mit dem Moschkovitzer correspondirn möchte-welches dann nicht sogar unglaublih, weil E.M. vor disem

Pe 6 iunie, comisarii imperiali informau de la Cluj pe împărat că, potrivit mărturiilor lui Bornemissa, Mihai ar fi trecut Nistru, unde i-a venit în ajutor cu 6000 de cazaci Constantin, palatinul Kievului, deoarece între ei exista o înțelegere și purtau corespondență neîntreruptă<sup>140</sup>. Comisarii însă presupuneau, din informațiile pe care le dețineau, că în spatele acestor înțelegeri dintre Mihai și Constantin de Ostrog se ascunde un plan mai mare și mai ambițios, care viza mai întâi ocuparea Lituaniei, apoi a întregii Polonii, cu ajutorul țarului rus (trecut sub pseudonimul *Longinquus*)<sup>141</sup>, în numele unității lor confesionale, și apoi fie țarul, fie paltinul Kievului, sau poate chiar Mihai însuși (trecut cu pseudonimul *Bifrontem*), mult mai ambițios, ignorând înțelegerea cu arhiducele Maximilian de Habsburg, să o stăpânească în nume propriu și astfel să poată convertii toate aceste părți la credința grecească (graecam fidem), ceea ce ar fi pus în pericol chiar imperiul habsburgilor<sup>142</sup>. De aceea, comisarii vor monitoriza permanent raporturile dintre Mihai și Constantin Vasile de Ostrog, în special, evidențiind mereu că aparțin aceleiași credințe<sup>143</sup>. Despre evoluția acestui proiect al liderilor ortodocși, ce viza ocuparea Poloniei și impunerea ortodoxismului, ne informează chiar cronicarul maghiar István Szamoszközi. Așadar, potrivit acestuia, în vara anului 1600, când proiectul era în ultima lui fază: „Era lucru cert că Mihai

---

von uns gehorsamb ist berihtet worden”. Vezi: Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 927-928.

<sup>140</sup> „Wo jnn der Voivoda Kiofski irerAbreed, und Corespondenz nicht gemangelt hetten, derselben mit 6000 Khossakhen ihnenseit des nesters, allspoldt der Herr Vaida, die Moldau eingenumben hett, zu, Hulf khumben sollen”. Vezi *Ibidem*, p. 936-937.

<sup>141</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p.507, nota 85

<sup>142</sup> „Auh Longinquus, gleicher Massen, wie auch ganz Litau, alls, unius confessionis, darinnen begriffen, und auh jnn derselben practica es niht von Polypo [=Michaelae] gegen Parato [=Maximilianum], mit Furgeben Paratum inn Poln einzusetzen, reht sincere gemainth sey, sondern untern jnen den Verstand haben, da sie Poloniam zwungen, oder Longinquum, oder Kioviium Vaivoda, oder voll Bifrontem [=Michaelem] selbst, ambitiosissimum zum Contractor [=regem] aufwerffen, und also sub graecam fidem alle dieselben partes zu religiren, auh nah wider alls dann um das Reich zu greifen, solhe Sahen und Anschlag sein wie Raitungen, an den Wirt zu ahten”. Vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 937.

<sup>143</sup> De pildă o altă scrisoare a comisarilor, din 24 iunie, în care se amintea de soliile polone care vin adesea la Mihai pentru a negocia, arată că “so hab der Herr Vaida, ein grosse Corespondenz mit Basilio, Fürsten zu Kiof, der des griechischen Glaubens ist, und verhofft der Herr Vaida, noh grosse Sachen mit dem von Kiof zu verrihten”. Vezi *Ibidem*, p. 949.

vodă s-a sfătuit în taină cu ducele de Kiev și s-au înțeles într-atât, încât l-a făcut să asculte de el și s-au învoit să supună Țara Leșească. Începuse tratative nu numai cu ducele de Kiev, ci și cu craiul muscălesc, sub masca religiei, ca să poată lăți mai bine credința ortodoxă în Europa. Pretextul fu, că vor să răspândească credința schismatică; asupra acestui lucru s-a sfătuit și cu Patriarhul de Țarigrad. Însă totul era viclenie, ca să poată lua și Țara Leșească. Cu muscalul s-a învoit, ca pe de o parte să intre în Țara Leșească craiul muscălesc, pe de altă parte Mihai vodă, iar prin a treia parte să intre în Silezia arhiducele Maximilian, și astfel să ia Maximilian regatul leșesc<sup>144</sup>. Aceste mărturii se susțin până la un punct de alte izvoare, dar nu este corect argumentul că ocuparea Poloniei s-ar fi făcut sub pretext religios. Știm în primul rând că tocmai acest lucru încercau liderii ortodocși să-l ascundă de aliați lor catolici. Un asemenea proiect care avea la bază răspândirea ortodoxismului nu putea să convină împăratului habsburg, care era mereu curtat să-și dea concursul pentru cucerirea Poloniei. De asemenea, am mai arătat că acest cronicar maghiar nu a văzut niciodată în voievodul român un bun creștin, interesele lui religioase fiind întotdeauna un pretext pentru ambițiile politice. Însă ceea ce este corect este faptul că acești lideri ortodocși erau înțeleși să-l pună pe Maximilian rege al Poloniei. Ei erau conștienți că, în condițiile interne din regatul polon, numai susținerea unui pretendent catolic legitim, de talia lui Maximilian de Habsburg, care fusese contracandidatul lui Sigismund III Vasa și avea simpatizanți în rândul nobilimii polone, putea avea sorți de izbândă<sup>145</sup>. De aceea, atragerea împăratului în tabăra liderilor ortodocși trebuia să aibă altă motivație decât cea religioasă, iar pentru ca acesta să-și dea adeziunea asupra unei eventuale cuceriri a Poloniei, proiect de altfel respins de imperiali, Polonia nu putea fi prezentată ca o țară a propagandei catolice, ci ca o țară care s-a aliat cu păgânul împotriva intereselor Casei de Habsburg. Nici o asemenea prezentare nu a reușit să convingă suficient pe oficialii curții de la Praga. Totuși, Mihai și țarul Rusiei sperau într-o înțelegere cu austriecii, făcând numeroase demersuri în acest scop. În august 1600, Mihai se lăuda unuia dintre comisarii imperiali că palatinul de Kiev îl așteaptă pregătit cu 40000 de oameni în tabără și că acesta ar fi scris împăratului, a cărui supus și devotat slujitor era, să-și dea acordul și să intre și el în Polonia, deoarece acum era momentul cel mai favorabil. Comisarul i-a răspuns

<sup>144</sup> Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 133

<sup>145</sup> Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal...*, p. 507; idem, *Relațiile între habsburgi și Rusia...*, p. 535

politicos că nu știe ca palatinul de Kiev să fi scris împăratului și de aceea nu crede<sup>146</sup>. Se poate observa că politica habsburgilor nu agreea ocuparea Poloniei. În tot acest timp, Mihai, ajutat cu bani de țarul Rusiei<sup>147</sup>, pregătea un atac decisiv asupra Poloniei, având concursul lui Constantin de Ostrog, care „era de rit grec, precum acel valah”, și care împreună cu „mulți nobili de seamă din Podolia și alte locuri”, erau gata să se răscoale și să se alăture oștirilor lui Mihai<sup>148</sup>. Numai că de această dată cancelarul Zamoyski le-a luat-o înainte și l-a atacat pe Mihai. Victoria Poloniei<sup>149</sup> avea să distrugă pentru o perioadă panul contraofensivei ortodoxe (reluată mai târziu de ruși), fiind primită cu dezamăgire de către lumea pravoslavnică. Bunăoară, cancelarul Lituaniei, Leo Sapieha, aflat în solie la Moscova din septembrie, pentru a negocia o pace cu rușii, a înregistrat reacțiile autorităților moscovite vizavi de solie și față de înfrângerea voievodului român. La început au refuzat să discute cu delegația polonă motivațiile și propunerile păcii, cerând să le fie retrocedată Livonia și somând ca acest lucru trebuie să-l facă, întrucât Polonia este constrânsă de amenințările lui Mihai, sprijinit de împăratul habsburg, care a declarat război regatului. Abia la începutul lunii februarie din anul următor, după ce soliei i s-a confirmat înfrângerea lui Mihai, au fost reluate negocierile, deși rușii știau mai de mult despre victoria polonilor, nu au recunoscut din pricina supărări<sup>150</sup>.

După această lungă analiză a izvoarelor, putem conchide că lupta politică și armată a domnitorului Mihai Viteazul pentru a realiza un nou stat puternic în configurația geopolitică din sud-estul Europei, a fost dublată de promovarea valorilor credinței pravoslavnice, intrând de nenumărate ori în conflict cu interesele aliaților săi catolici.

<sup>146</sup> “Chnes Vasil di Podoglia si trovava in Campagnia con 40m homeni, et dice Mihai Voivoda che li haveva scritto et la esortava du procurare apresso S.M.C. intrar in Polonia, che hora era tempo et che lui sara sempre ad obediencia et devotione sua. Io disi-Illustrissimo Signor, perche detto Vasil non scrive tal lettere a S. M. per darli piu credo? Mi rispose che non sapeva la causa, ma forsi li scrivere”. Vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 949.

<sup>147</sup> T. Holban, *Din relațiile lui Mihai Viteazul cu Rușii*, în „Revista istorică”, an XXI, nr. 7-9, iulie-septembrie, 1935, p. 223

<sup>148</sup> Ștefan Andreescu, *Relațiile între habsburgi și Rusia...*, p. 534

<sup>149</sup> Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 260-271

<sup>150</sup> T. Holban, *op.cit.*, p. 224-225

# CONTRIBUȚIA COMPANIILOR COMERCIALE DIN TRANSILVANIA LA DEZVOLTAREA COMERȚULUI EXTERIOR AL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

de  
Florina CIURE

Un rol important în dezvoltarea comerțului exterior al țărilor române l-au avut negustorii străini, care pentru o perioadă de timp au rezidat pe teritoriul transilvănean. Din secolul al XVI-lea se remarcă pătrunderea tot mai accelerată în țările române a negustorilor balcano-levantini, negustorii originari din Imperiul Otoman, din Peninsula Balcanică sau Asia Mică, care puteau fi atât greci, bulgari, sârbi, evrei, macedoneni sau armeni, și care vor fi cunoscuți ulterior prin denumirea generică de *greci*. Negustorii alogeni au încercat să-și faciliteze situația față de concurenții ardeleni prin procurarea unor privilegii comerciale sau prin obținerea cetățeniei într-un oraș din principat, în urma achiziționării unei locuințe și a achitării obligațiilor fiscale<sup>1</sup>. Numărul acestora a crescut exponențial iar activitatea lor s-a dezvoltat considerabil, astfel că, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, negustorii cei mai activi în comerțul exterior al principatului au resimțit necesitatea de a se asocia în companii comerciale. Un asemenea tip de asociații au fost fondate în primele decenii ale secolului al XVII-lea în cele mai importante orașe ale Transilvaniei,

---

<sup>1</sup> Vezi Mihail Dan, Samuel Goldenberg, *Regimul comercial al negustorilor balcano-levantini în Transilvania*, în „Apulum”, VII/1, 1968, p. 545-558; Lidia A. Demény, *Regimul negustorilor străini din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXVI, nr. 2, 1973, p. 283-298; Maria Pakucs-Willcocks, *Negustori și practici comerciale în relațiile de schimb dintre Sibiu și Țara Românească, secolele XIV-XVI. Între istoria economică și cea socială*, în „Revista de istorie socială”, VIII-IX, 2003-2004, p. 62-63; Idem, *Sibiu-Hermannstadt. Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania* [seria *Städteforschung*, vol. 73], Köln, 2007; Idem, *Negoț și negustori în comerțul oriental al Transilvaniei în secolul al XVI-lea. Câteva observații privind negustorii „greci”*, în *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII*, volum editat de Cristian Luca, Galați, 2009, p. 13-31; F. Ciure, *Contribuția negustorilor străini din Transilvania la dezvoltarea comerțului exterior al Țărilor Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în Negustorimea în Țările Române*, p. 33-61

având ca model companiile comerciale engleze (1555 – Compania moscovită, 1581 – Compania engleză a Levantului), olandeze (1602 – Compania Indiilor orientale) sau franceze (1670 – Compania Levantului, 1685 – Compania de Comerț în Mediterana). Companiile „grecești” din Sibiu și Brașov au avut un rol important în dezvoltarea comerțului exterior al Transilvaniei, ele fiind principale furnizoare de produse orientale pe piețele Europei Centrale<sup>2</sup>. Acestea au funcționat în condiții speciale, dat fiind faptul că membrii lor proveneau din Imperiul Otoman. În momentul întemeierii lor, Principatul Transilvaniei se afla sub suzeranitate otomană, astfel că, spre deosebire de companiile occidentale, cele de la Sibiu și Brașov nu au fost întemeiate sau sprijinite de guvernul țării ai cărei supuși erau – în acest caz Poarta –, ci de principele Transilvaniei. Situația se va schimba după trecerea Transilvaniei sub stăpânire habsburgică, autoritățile de la Viena, interesate de un comerț activ cu produse orientale, le vor acorda privilegiile importante<sup>3</sup>.

Privilegiul de fondare a Companiei „grecești” din Sibiu a fost acordat de către principele Gheorghe Rákóczy I la 8 iulie 1636<sup>4</sup>, dar aceasta a început să funcționeze doi ani mai târziu<sup>5</sup>. Compania „grecească” din Brașov a fost fondată în baza hotărârii Dietei din Alba Iulia din 1 octombrie 1678, validată de principele Mihai Apafi I la 4 noiembrie, dar compania a început să funcționeze efectiv doar în 1683<sup>6</sup>. Compania „grecească” din Sibiu își propunea să fie o asociație de negustori reuniți de interesele comune, scopul lor fiind obținerea de privilegii care să permită asociaților o mai bună desfășurare a activității comerciale. Din privilegiul de fondare a companiei grecești din Sibiu reiese solidaritatea dintre membrii săi ca principiu de

---

<sup>2</sup> A se vedea Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746*, București, 1981; Nicolae Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, București, 1906, p. 107-180; Paul Cernovodeanu, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, t. 33, nr. 6, 1980, p. 1071-1084; Samuel Goldenberg, *Les relations économiques entre est et ouest aux XV<sup>e</sup>-XVIII<sup>e</sup> siècles*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXIV, 1981, p. 154-164

<sup>3</sup> O. Cicanci, *Companiile grecești*, p. 169

<sup>4</sup> T. Bodogae, *Le privilège commercial accordé en 1636 par G. Rakóczy aux marchands Grecs de Sibiu*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XI, nr. 4, 1972, p. 647-653

<sup>5</sup> Referitor la Compania „grecească” din Sibiu, a se vedea lucrarea lui Nestor Camariano, *L’organisation et l’activité culturelle de la Compagnie des marchands grecs de Sibiu*, în „Balcania”, VI, 1943, p. 201-241

<sup>6</sup> O. Cicanci, *Companiile grecești*, p. 25



funcționare a acesteia. Privilegiul acordat companiei la 8 iulie stabilea o contribuție anuală de 300 de taleri către vistieria publică și acorda „grecilor” dreptul de a avea un conducător propriu, ales liber de către asociați, și un tribunal pentru a judeca litigiile dintre partenerii de afaceri. *Proestos*-ul era conducătorul asociației profesionale, un *primus inter pares* al companiilor. Alături de termenul grec *proestos*, se folosea adesea și termenul aromân *catis*, ceea ce demonstrează că între membrii companiei se regăseau și mulți macedoromâni<sup>7</sup>.

Compania „grecească” din Brașov<sup>8</sup> a fost fondată la o jumătate de secol distanță față de cea din Sibiu, prin privilegiul acordat de Dieta Transilvaniei, la 1 octombrie 1678, și confirmat de principele Mihai Apafi I. Privilegiul principelui acorda membrilor Companiei din Brașov dreptul de autonomie, adică de a se autoguverna și de a se adresa tribunalului companiei pentru a rezolva diferendele ivite între asociați.

Pentru a intra în companie era necesară plata unei contribuții. Când un negustor refuza să-și achite contribuția, era considerat exclus. La plata contribuției erau datori și *străinii*, persoane care, temporar, beneficiau de privilegiul de a-și desfășura activitatea în calitate de membru al companiei în schimbul achitării unei sume, printre aceștia regăsindu-se negustori greci, armeni, evrei și bulgari. La 14 august 1688, alături de cei 35 de companioni care își plăteau contribuția, erau înregistrați 21 de străini. Chiar dacă se vorbește de compania „grecească”, mare parte dintre membri aveau nume românești, iar în registrul companiei înregistrările se făceau cu slove chirilice<sup>9</sup>. De fapt, în Ardeal, de la sfârșitul secolului al XVII-lea și până în secolul al

---

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 45

<sup>8</sup> Referitor la acest subiect vezi și N. Iorga, *Acte românești și câteva grecești din arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932; Eugen Pavlescu, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, București, 1970, p. 56-61 (îndeosebi capitolul „Compania grecească”); Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Organizarea și viața culturală a Companiei „grecești” din Brașov (sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Studii istorice Sud-Est europene”, I, 1974; O. Cicanci, *Le statut juridique et le régime de fonctionnement de la Compagnie de commerce de Brașov*, în „Revue des études Sud-Est européennes”, XVII, nr. 1-2, 1979, p. 241-255; Cristian C. Luca, *Politica mercantilistă a principilor transilvăneni din secolul al XVII-lea*, în „Studia Medievalia. Lucrările Masteratului de Studii Medievale Central-Europene”, I, 2004, p. 219-228

<sup>9</sup> O. Cicanci, *Companiile grecești*, p. 124

XIX-lea, noțiunea de grec era similară cu cea de negustor. În conscripția elenilor din 1733, o serie de persoane desemnate *Questor Graecus* nu erau de fapt de *Natione Graecus* ci de *Natione Valachus, Bulgarus, Rascianus*<sup>10</sup>.

Companiile grecești din Sibiu și Brașov, ai căror membri proveneau în mare parte din Macedonia sau din Epir, au avut relații comerciale neîntrerupte cu Veneția, iar câteva nume de negustori corporatiști apar între cele ale membrilor comunității grecești lagunare. Schimburile de mărfuri dintre Europa Centro-Orientală și Veneția au facilitat împrumutul unor cuvinte italiene, care au intrat în terminologia comercială a companiilor transilvănene<sup>11</sup>. Printre cei care făceau comerț cu membrii companiei din Sibiu era așa-numitul Tănase Venețianul care, între 1694 și 1697, a stabilit relații de afaceri cu Siguli Stratu, unul dintre cei mai de seamă negustori companioni<sup>12</sup>. Și tocmai pentru a ilustra modul în care își desfășura activitatea un negustor companist oferim exemplul lui Siguli Stratu, cel care a fost *căpitan* între anii 1694-1697 iar ulterior *proestos* al companiei din Sibiu. Din registrele acestuia pe anii 1694-1697, aflăm informații importante despre maniera în care se desfășura negoțul în acea perioadă. Siguli Stratu avea prăvălie la Sibiu, dar își desfășura mărfurile și la târgurile din Aiud, Baia, Bistrița, Cetatea de Baltă, Făgăraș, Brașov, Cluj, Mediaș, Simeria, Sighet, Săbolciu (jud. Bihor), Târgu Mureș. Vindea mărfuri și în Țara Românească, de unde achiziționa miere și vin. Făcea comerț îndeosebi cu textile, pe care le aducea de la Brusa, Constantinopol și Slivno. Era și zaraf, trimițând sume mari de bani la târguri, în special la Baia. Vindea mărfuri în cantități importante la Sibiu, unde-și avea propriii clienți. Printre cei amintiți frecvent se numără *armenii* Manu, Iacob, Vasile, Ștefan, Ioan, Teodor, Grigore Bucur, dar și Miculea și Colea din Făgăraș, Tănase Venețianul, aurarul Lucaci din Brașov, aurarul Colomarița, Istvan Deak din Aiud, Dimu Banoglu, Avram evreul din Sibiu, Apor și Iovan Golea din Făgăraș, Tănase Moldoveanul, meșterul Miciu, Ianos Suci din Bistrița<sup>13</sup>. Siguli Stratu a trimis diferite mărfuri în Transilvania prin salariatul său Panu, cel care îi va aduce mărfuri de la Brașov și va

---

<sup>10</sup> Cr. C. Luca, *op. cit.*, p. 220

<sup>11</sup> O. Cicanci, *Structura etnică a companiilor comerciale din Transilvania*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice a Academiei R. S. R.”, IV, 1979, p. 40

<sup>12</sup> Idem, *Companiile grecești*, p. 124-125

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 124-125

deveni asociatul său, ori prin Dimitrie. O altă localitate unde trimite mărfuri Siguli Stratu era Clujul, clienții săi fiind armenii Grigore și Gheorghe Suți Belintini, Miha, Teodori Ciceri. La 2 noiembrie 1694 Siguli Stratu vinde o serie de mărfuri la Târgu Mureș, lui Gheorghe și Bucur din Brașov, lui Suci Martin din Cicera și lui Mărgărit Stati Stavros. Siguli Stratu își mai desface mărfurile în Bihor, la Brașov, Simeria, Făgăraș sau Cetatea de Baltă. Cantitățile mari de mărfuri pe care Siguli Stratu le desfăcea la diferite târguri, ca și la prăvălia sa din Sibiu, erau aduse de la Brusa sau de la Constantinopol, principalii săi furnizori fiind, în afară de Panu, salariatul său, Hristu și Nedelcu<sup>14</sup>.

Pentru a-și desfășura în condiții optime activitatea comercială și pentru a-și împărți riscurile și câștigurile, negustorii se asociau adesea între ei în mod direct, astfel încât două sau trei persoane contribuiau cu capitalul necesar, îngrijindu-se apoi de cumpărarea și vânzarea mărfii. De cele mai multe ori, cei care preferau acest tip de asociere erau negustorii greci și balcanici implicați în comerțul cu Veneția, dar și negustorii din țările române optau pentru un astfel de sistem reciproc avantajos. De obicei, doi sau trei negustori furnizau împreună un capital; în timp ce unul se ocupa de achiziționarea produselor, celălalt se îngrijea de vânzarea acestora. Din încasările rezultate în urma vânzării plăteau taxele și eventualele amenzi, apoi fiecare își retrăgea capitalul investit inițial, iar profitul era împărțit conform acordului stabilit în prealabil<sup>15</sup>. Acest tip de asociere a negustorilor din cadrul Companiei din Brașov este specificat chiar încă din primele acte emise de companie, cele datând din 1683. Între 22 ianuarie și 8 aprilie 1689 sunt menționați diverși negustori alături de asociații lor. Aceleași reguli, în ceea ce privește asociaționismul, erau urmărite și de către membrii companiei din Sibiu. Mai multe documente contemporane atestă relațiile de colaborare dintre membrii companiei din Brașov și negustorii din Țara Românească și Moldova. După cum reiese din corespondența expediată din București în perioada 1695-1716, unii dintre negustorii moscopoleni sau cei rezidenți în capitala munteană și în laguna venețiană – Nikos Papa zaraful, Apostol Manu, Nicolae Caragiani, Nicola Cara-Ioannu, Teodor Nicula, Spiro Panu, Sava Stoia, Dimitrie Bandu, Adam Demetriu –, care făceau comerț cu ceară, piei și alte mărfuri provenind din spațiul nord-dunărean pe care le desfăceau la Veneția, erau

---

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 126-127

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 127

membri temporari sau aveau legături de afaceri cu Compania din Brașov. În listele companiștilor brașoveni apare la un moment dat cunoscutul negustor Manu Apostolu, agentul comercial al lui Costantin Brâncoveanu, posesor al unor prăvălii în București<sup>16</sup>. Scrisoarea domnitorului moldovean Gheorghe Ștefan, datată 20 iunie 1656, prin care cerea dogelui Bertucci Valier să recunoască nevinovăția negustorilor moldoveni acuzați pe nedrept de asociații lor, un negustor transilvănean împreună cu care veniseră la Veneția<sup>17</sup>, este o dovadă concludentă a întovărășirilor dintre negustorii din țările române. Cunoscutul negustor Spiro Pano din București călătorește în 1696 de mai multe ori la Sibiu pentru a lua de la companiști postav și ceară pe care le exportă la Veneția<sup>18</sup>. În compania grecească din Sibiu se regăsesc, alături de români transilvăneni, și negustori din Moldova și Țara Românească. Din Moldova provenea Dimitrie Moldoveanu, singurul membru al companiei din Sibiu care semna în limba română, iar din Țara Românească cei mai mulți membri ai companiei proveneau din Giurgiu, Râmnic, Câmpulung, București. Adunarea companiei din 20 noiembrie 1687 îi înregistra pe Radu Valahul, Preda Valahul și Vlad Valahul, alături de alți români precum: Constantin Mișu, Coman, Dușos Mișu, Manole Daniel. Din catalogul celor 70 de negustori membri ai companiei la 1703 aflăm că Coman era din Ocna iar Luca și Antonie din Brâncoveni. În același catalog mai apare și un Iorgakis Brâncoveanu<sup>19</sup>.

Printre membrii companiei grecești din Brașov se regăsește în 1692 „un negustor din Mangalia”, în 1693 pe Dumitru și Constantin din Giurgiu, în 1694 alături de Constantin din Giurgiu apare și Ianaki Bucureșteanu; la 1 mai 1695 proestosul notează sumele luate de „membrii străini” ai companiei, printre care amintește pe Iovan Giurgiuveanu și Țiton Pascale din București, în 1696 îi găsim pe Matei din București și Constantin din Călinești, în 1697 pe Chiriță din Cernavodă, iar între 1698 și 1707 reapare Constantin din Giurgiu, în 1700 figurează Andreas Giurgiuveanu<sup>20</sup>. În timp ce activitatea

---

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 157, vezi și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 300-309

<sup>17</sup> Andrei Pippidi, *I Paesi Romeni e Venezia. Nuove testimonianze*, în „Annuario dell’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, I, nr. 1, 1999, p. 42

<sup>18</sup> O. Cicanci, *Comaniile grecești*, p. 153

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 152-153

<sup>20</sup> *Ibidem*, p. 155

membrilor companiei brașovene cuprindea toată Europa de Sud-Est, inclusiv zona Mării Negre, a Mării Egee și a Mării Ionice, centrul activității lor s-a plasat în Țara Românească. Ei au fost în primul rând cei care au comercializat produsele meșteșugărești brașovene<sup>21</sup>.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost înființată în Transilvania o companie comercială numită „Compania orientală” (*Orientalische Handelskompanie*), care își propunea creșterea schimburilor de mărfuri între teritoriile de sub dominație habsburgică și Levantul otoman<sup>22</sup>. Dieta din Alba Iulia a stabilit, la 10 octombrie 1672, drepturile și obligațiile noii companii, decretând că aceasta era autorizată să aducă în Transilvania mărfuri turcești, nemțești, venețiene și poloneze, însă nu spre a le comercializa în târguri, ci exclusiv la Alba Iulia unde, în virtutea dreptului de depozit al orașului, urmau să fie achiziționate de către negustorii locali<sup>23</sup>. Proiectul inițiat de Compania orientală, de a face concurență negustorilor *greci*, nu a avut efectul scontat, forța economică a acestora crescând considerabil<sup>24</sup>. Chiar dacă negustorii greci erau autorizați să vândă numai mărfuri orientale sau de proveniență otomană, adesea nu se supuneau acestei constrângeri, discuțiile purtate în Dietă și amenzile aplicate contraveniențelor fiind dovezi edificatoare în acest sens<sup>25</sup>.

O importantă mărturie asupra traficului de mărfuri din această perioadă ne oferă registrele vamale, unde sunt contabilizate o multitudine de produse care făceau obiectul tranzitului. În ceea ce privește mărfurile transportate spre Polonia, cu tranzit prin vama de la Turnu Roșu, în socotelile vamale sunt menționate mărfuri de Adrianopol, mărfuri de Brusa, mărfuri din Persia, mărfuri turcești, mărfuri de Rumelia și diferite mărfuri din Veneția<sup>26</sup>. Într-o cantitate foarte redusă se aduceau „mărfuri mărunte din Veneția” sau „mărfuri

<sup>21</sup> Cr. C. Luca, *op. cit.*, p. 223

<sup>22</sup> Zsigmond Pál Pach, *Levantine Trade and Hungary in the XVI<sup>th</sup>-XVII<sup>th</sup> Century*, în *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo*, volum îngrijit de Vittore Branca, Leo S. Olschki Editore, Florența, 1979, p. 83-84

<sup>23</sup> Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, p. 172

<sup>24</sup> L. A. Demény, *Regimul negustorilor străini din Transilvania*, p. 294

<sup>25</sup> O. Cicanci, *Comaniile grecești*, p. 134; vezi M. Dan, S. Goldenberg, *Regimul comercial al negustorilor balcano-levantini*, p. 545-558; L. Demény, *Regimul negustorilor străini din Transilvania*, p. 283-298.

<sup>26</sup> L. Demény, *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)*, în „Studii. Revista de istorie”, XXII, nr. 3, 1969, p. 475

venețiene diferite<sup>27</sup>, în anul 1684 plătindu-se pentru această categorie de produse 13 florini vamă<sup>28</sup>, sumă achitată probabil de către negustorul Panait Berkó, care tranzitase mărfuri mărunte venețiene, catifea și hârtie<sup>29</sup>. Prin intermediul negustorilor implicați în comerțul levantin erau aduse în Polonia mărfuri venețiene, mai ales veșminte din mătase și țesături de mătase<sup>30</sup>. În registrele vamale de la Turnu Roșu sunt menționate în anul 1685 mărfuri venețiene, sosite în Transilvania după ce tranzitaseră regiunile din sudul Dunării, în valoare totală de 350 florini renani, din care 12, 50 florini reprezentau taxele vamale achitate<sup>31</sup>. În ceea ce privește locul de origine al negustorilor care au tranzitat mărfuri pe la Turnu Roșu, se remarcă numărul mare al celor originari din orașele de la sud de Dunăre, Târnovo (19 negustori), Melenic, Nicopole, Dristor, Ianina etc. Un număr important de negustori erau originari din Țara Românească și Transilvania, într-un număr mai redus fiind prezenți și negustorii din Moldova. Registrele menționează negustori din București, Râmnic, Pitești, Ocna, Făgăraș, Sibiu, Sebeș, Turda. În ceea ce privește originea etnică a celor 126 de negustori care au transportat pe la Turnu Roșu mărfuri de la sudul Dunării spre Transilvania în anul 1685, alături de greci, români, bulgari, maghiari, sași și armeni se regăsesc și sârbi, turci sau cazaci<sup>32</sup>.

Negustorii asociați participau la principalele târguri și bâlciuri din Sud-Estul Europei: Salonic, Ianina, Adrianopole, Târnovo, Filipopole, Larissa, Tripolita, Misolonghi etc., ca și la cele din Constantinopol<sup>33</sup>. De obicei, târguri și bâlciuri se țineau în lunile mai, august și septembrie. Aici se desfășeau în primul rând produse din Sud-Estul Europei. Din corespondența oficială expediată din Salonic, de către consulii francezi în răstimpul 1686-1721, reiese că la târgurile din Salonic erau aduse următoarele produse: tutun, lână, bumbac,

<sup>27</sup> *Ibidem*, p. 476

<sup>28</sup> *Ibidem*, p. 480

<sup>29</sup> *Ibidem*, p. 479

<sup>30</sup> *Ibidem*, p. 478

<sup>31</sup> Vezi L. A. Demény, *Le commerce de la Transylvanie avec les régions du Sud du Danube effectué par la douane de Turnu Roșu en 1685*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, VII, nr. 5, 1968, p. 761-777; Idem, *Regimul tricesimelor și punctele vamale din Transilvania*, p. 208-221

<sup>32</sup> Idem, *Le commerce de la Transylvanie avec les régions du Sud du Danube*, p. 772

<sup>33</sup> Pentru o viziune mai completă asupra târgurilor vezi: *La pratica dello scambio. Sistemi di fiere, mercanti e città in Europa (1400-1700)*, volum editat de Paola Lanaro, Veneția, 2003

mătase, piei, ceară, din Ianina, Țara Românească și Moldova. Erau comercializate și diverse mărfuri englezești, produse franceze aduse de la Constantinopol, ceasuri din Genova, zahăr, piper și alte mirodenii din Orient, bumbac și orez din Alexandria, vopsele și lemn de esență nobilă din Brazilia, produse manufacturiere venețiene<sup>34</sup>.

Drumul parcurs de caravanele de negustori, care aduceau în orașul lagunar mărfuri de la nord de Dunăre, începea la Vidin, traversa Bulgaria și Macedonia pentru a ajunge la Durazzo, și de aici, pe mare, la Veneția. Negustorii greci și de altă etnie își duceau mărfurile la Durazzo, de unde acestea erau trimise asociațiilor lor rezidenți la Veneția. În timpul războiului pentru insula Creta, între 1645-1669, cât și în perioada următoare conflictului, schimburile de mărfuri între Europa Centro-Orientală, Peninsula Balcanică și Peninsula Italică s-au efectuat pe ruta Ragusa–Ancona. Negustorii greci și aromâni, membri ai companiilor din Sibiu și Brașov, tranzitau aceste porturi sau pe cele din Albania otomană pentru transportul până în lagună al mărfurilor din zona balcanică și nord-dunăreană. Noile căi terestre care legau Veneția de Țările Române traversau spațiul balcanic, având ca punct de plecare porturile Durazzo, Valona, Boiana, aflate în teritoriul otoman. Mărfurile achiziționate în țările române sau preluate din diferite centre economice din sud-estul Europei (Ianina, Cozani, Salonic, Serres, Adrianopole, Filipopol, Sofia, Târnovo) și din Asia Mică (Smirna, Trapezunt, Sinope, Constantinopol), ajungeau la Veneția tranzitând Durazzo sau Valona<sup>35</sup>. Din orașul lagunar erau achiziționate mărfuri care ajungeau spre vânzare pe piețele din Ungaria, Austria, Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Compania grecească din Sibiu, ai cărei membri proveneau în cea mai mare parte din Macedonia sau Epir, era legată în principal de Veneția și de centrele comerciale din Sud-Estul Europei. Mărfurile venețiene și orientale achiziționate în lagună erau transportate dincolo de Adriatică de către vasele italiene, engleze și franceze până la Durazzo, Valona și Prevesa, iar de aici cu caravanele urmau rutele terestre până la Constantinopol și în spațiul nord-dunărean<sup>36</sup>.

---

<sup>34</sup> O. Cicanci, *Companiile grecești*, p. 150-151

<sup>35</sup> *Ibidem*, p. 146

<sup>36</sup> Referitor la mărfurile venețiene, mediteraneene, cât și la cele provenind din sud-estul Europei ajunse la Cluj-Napoca în prima jumătate a secolului al XVII-lea, vezi Francisc Pap, *Orientarea central-europeană a comerțului clujean în prima jumătate a sec. XVII*, în „Acta Musei Napocensis”, XVII, 1980, p. 210-211; Idem, *Orientarea*

Produsele orientale, care proveneau din Asia și Africa, mai ales de la Alexandria, ajungeau la Salonic, unde erau achiziționate de negustorii balcanici, mare parte dintre aceștia făcând parte din companiile transilvănene, și împreună cu mărfurile procurate în regiunile Sud-Est europene erau transportate pe ruta: Ioannina–Siatisa–Cozni–Salonic–Serres–Melenic–Sofia–Vidin–Craiova–Sibiu<sup>37</sup>.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, relațiile comerciale dintre Veneția și Țările Române au sporit considerabil, mai ales datorită negustorilor aromâni și greci<sup>38</sup>. Aromânii din Moscopole<sup>39</sup>, sau care proveneau din alte localități ale Peninsulei Balcanice, erau de fapt intermediarii relațiilor comerciale veneto-române. Aceștia aduceau la Durazzo, din aria nord-dunăreană, mari cantități de ceară și piei pe care le trimiteau asociaților lor rezidenți la Veneția. La comerțul oriental al Transilvaniei au mai participat și alți negustori greco-levantini stabiliți la Făgăraș, Alba Iulia, Cluj, Arad sau Hunedoara, precum și negustorii armeni din Gherla Dumbrăveni și Gheorghieni, care se vor constitui în companii comerciale, beneficiind de importante privilegii de la principele Mihai Apafi<sup>40</sup>. Negustorii străini s-au impus în viața economică a principatului și prin arendarea de vămi, saline și alte surse de venit public ale fîscului princiar<sup>41</sup>.

---

*balcano-otomană și mediteraneană în comerțul clujean (prima jumătate a secolului XVII), în „Acta Musei Napocensis”, XIX, 1982, p. 98-99*

<sup>37</sup> O. Cicanci, *Companiile grecești*, p. 147-148; vezi și M. Dan, S. Goldenberg, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVI<sup>e</sup> siècle et au début du XVII<sup>e</sup> siècle*, în „Revue des études Sud-Est européennes”, V, nr. 1-2, 1967, p. 95-97

<sup>38</sup> Referitor la acest subiect vezi: Alexandru Doboși, *Relațiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneția*, Cluj, 1936, p. 33-39; G. Bartoș, *Comerțul cu ceară între Țările Române și Veneția în secolele XVI-XVIII*, în „Apicultura”, 25, nr. 11, 1972, p. 30-32; Bogdan Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* (I), în „Revista de istorie”, XLI, nr. 5, 1988, p. 514-524; *Ibidem* (II), în „Revista de istorie”, XLI, nr. 6, 1988, p. 587-596; Cr. Luca, *L'importazioni di merci levantine nella Venezia del Seicento e del primo Settecento: la cera e i pellami provenienti dai Principati Romeni*, în *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, volum editat de Cr. Luca, Gianluca Masi și Andrea Piccardi, Brăila–Veneția, 2004, p. 321-362

<sup>39</sup> Valeriu Papahagi, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1935, *passim*; Cr. Luca, *L'importazioni di merci levantine, passim*.

<sup>40</sup> B. Murgescu, *Impactul conjuncturii europene* (II), p. 590

<sup>41</sup> P. Cernovodeanu, *Comerțul*, p. 1092



O „socoteală vamală” din 1700 înregistrează mărfurile care treceau pe la schele și vadurile românești, „marfa apuseană” adusă prin Transilvania cuprindea postav subțire, postav, sfoară, fiare de plug, coase, cuțite, seceri, ștreanguri, betele, oțel, argint viu, plumb, vopsele, chivere pentru ostași, în timp ce „marfa turcească”, socotită în poveri de Constantinopol, Adrianopol, Brusa, Sofia, Târnovo, Rumelia, Veneția, era: șofran, piper, orez, lămâi, smochine, săpun, tutun, lulele, abale, chihlimbar, arnici, piei, săftiane, blănuri etc<sup>42</sup>.

Schimbările politice survenite la finele secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea au influențat activitatea companiilor. În veacul XVIII, legăturile companionilor cu Veneția s-au intensificat, dovadă fiind și numeroasele documente care atestă acest fapt<sup>43</sup>. Câteva izvoare din debutul secolului al XVIII-lea vin să întregescă cadrul relațiilor veneto-otomane și să contribuie la reliefarea unor noi și prețioase mărturii referitoare la schimburile de mărfuri dintre Serenissima și țările române. Raporturile stabilite anterior s-au consolidat, scopul urmărit fiind derularea în condiții optime a activității comerciale și a obținerii de profit. Astfel, nu trebuie să ne surprindă demersurile autorităților centrale venețiene, ca urmare a cererii adresate la 9 iunie 1702<sup>44</sup> de către negustorii locali în favoarea asociațiilor acestora „valahi, transilvani și unguri, supuși ai Imperiului”, care „trebuiau ei și mărfurile lor să ajungă în porturile Buccari și Fiume pentru a se imbarca ca să ajungă în acest oraș [Veneția, n. n.]”; negustorii munteni, ardeleni și maghiari se aflau la Zagreb, așteptând să pornească spre orașul lagunar cu 400 colete de ceară, la care urmau să se adauge încă 600 colete, marfă provenind din spațiul nord-dunărean. Luând în considerare și faptul că Veneția „si ritrova in qualche penuria di questo requisito [ceară, n. n.]”, Senatul

---

<sup>42</sup> N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. X, București, 1905, p. 14

<sup>43</sup> Vezi F. Ciure, *Appunti sulle compagnie commerciali della Transilvania e i loro rapporti con Venezia nel Sei-Settecento*, în „Quaderni della Casa Romana di Venezia”, nr. 4, 2006, p. 135-149; *Ibidem*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300-1700)*, volum editat de Cr. Luca și G. Masi, Editura Istros, Brăila-Veneția 2007, p. 285-308

<sup>44</sup> Archivio di Stato di Venezia, *Cinque Savi alla Mercanzia (2<sup>a</sup> Serie)*, b. [busta=pachetul] 163, partea a 6-a, f. 28<sup>r</sup>-28<sup>v</sup>; o copie a aceluiași document, datată 16 iunie 1702, se găsește în ASV, *Cinque Savi alla Mercanzia (2<sup>a</sup> Serie)*, b. 163, partea a 7-a, doc. nenumărat.

se grăbea să răspundă la 24 iunie cererilor înaintate la data de 10 iunie de către *Cinque Savi alla Mercanzia*<sup>45</sup> – magistrații primiseră, prin intermediul lui Tommaso Mondini, o petiție a negustorilor munteni, ardeleni și maghiari – indicând ca ceara să fie transportată la Capodistria, pentru a fi imbarcată pe nave venețiene care să o transporte în lagună<sup>46</sup>. Astfel, „cele 400 colete care erau la Zagreb au trecut la Buccari, unde au fost încărcate pe patru peote, dintre care două au ajuns cu bine în acest oraș, iar două temându-se de vreun accident au mers în Albona încredințându-i reprezentantului local 277 colete”<sup>47</sup>. În virtutea dispoziției Senatului, negustorii, prin vocea lui Pietro Zeno, solicitau, la 11 august 1702, ca autoritățile venețiene să adopte măsurile necesare pentru siguranța transportului celor 277 colete de ceară, cât și a celorlalte care urmau să sosească, întregind numărul de 1.000 de colete, câte prevăzuseră pentru anul în curs<sup>48</sup>. Nu știm dacă acestei noi cereri i s-a răspuns cu aceeași promptitudine, este însă de remarcat disponibilitatea autorităților Republicii venețiene față de chestiunile ce priveau interesele economice ale statului.

Un contract parafat la Veneția, la data de 2 decembrie 1702, vine să întregască cadrul raporturilor de schimb care aveau drept obiect ceara și să evedențieze ponderea acesteia în cadrul comerțului țărilor române cu Veneția. Înțelegerea dintre Gaspare Nancich, fiul lui „Gregorio da Vinz in Transilvania”, și compania Cottoni, reprezentată de Domenico Cottoni, în vederea distribuției a 50 de colete de ceară, încărcate pe vasul comercial „Stella Matutina”, prevedea ca respectiva companie să poată efectua în numele lui Nancich, din profitul rezultat în urma vânzării mărfii, plata cheltuielilor necesare pentru optima derulare a afacerii convenite între parteneri<sup>49</sup>. Printre martorii care

<sup>45</sup> ASV, *Cinque Savi alla Mercanzia (2<sup>a</sup> Serie)*, b. 163, partea a 6-a, f. 29<sup>r</sup>-29<sup>v</sup>

<sup>46</sup> *Ibidem*

<sup>47</sup> ASV, *Senato Mar*, fz. [filza=pachetul] 766, doc. nenumrotat; vezi și Cr. Luca, *Aspetti riguardanti i traffici mercantili e la circolazione del denaro tra Venezia, Costantinopoli e i Principati Romeni nei secoli XVI-XVIII*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana*, p. 253

<sup>48</sup> ASV, *Senato Mar*, fz. 766, doc. nenumrotat

<sup>49</sup> „Cottoni, a poter ricever, et conseguire da cadauna persona, e luoco Publico, o privato, tutto quello spetta et appartiene al suddetto Costituente, per li Colli cinquanta cera caricata per conto di detto signor Gasparo Nancich sopra la Polaca nominata Stella Mattutina a consignatione delli sopradetti heredi Andrea Costoni, e di quanto scoderà, et riceverà, possa la predetta Ditta Procuratrice fare la debita riceputa, e cautione, et far, et operar per la consecutione suddetta tutti li atti necessarii, e tutto quello bisognasse come se lui stesso Costituente fosse presente,

atestau valabilitatea înțelegerii stabilite între asociați se număra și Nicolò Caragiani, cel care, la rându-i, încheia un contract cu Zorzi Andreanini și Nicolae din Craiova, ultimul participând la această înțelegere în numele asociatului său, Nikos Papa zaraful; Caragiani urma să primească 48 colete de ceară, îmbarcate pe aceeași „polaca” „Stella Matutina” în numele lui Giovanni (Zuanne) zaraful. Martori ai încheierii acestui contract – prin care Nicolae Caragiani se îngrijea de achitarea tuturor cheltuielilor, în condițiile în care Giovanni zaraful se declara de acord cu deciziile pe care asociatul său urma să le adopte în absența sa – erau Dimitrie Coletti, Cristo Andronopoulos și Gaspare Nancich, fiul lui Grigorie din Vințul transilvănean<sup>50</sup>. Presupunem că aceștia erau membri ai companiilor grecești, bazându-ne pe certitudinea existenței unor strânse raporturi de colaborare între

---

promettendo detto Nancich mantener, et haver sempre fermo, noto e valido quanto dalla predetta Ditta Procuratrice sarà sopracciò operato, e stabilito, sotto obligatione de' tutti li suoi beni di qualunque sorte, presenti, e futuri in ogni luoco esistenti; Rogantj ecc. Presenti in Scrittoria di me Notaro, il Signor Nicolò Caragiani negoziante in questa Città, quondam Signor Leondar, ricognitore anco del sopradetto Costituente, et il Signor Dimitri Bozzi quondam Signor Teodosio Testimonij” (ASV, *Notarile Atti (Notaio Francesco Velano)*, b. 13.600, f. 181<sup>r</sup>-181<sup>v</sup>).

<sup>50</sup> „Il Signor Zorzi Andreanini quondam Signor Nicola da Craioga [Craiova, n. n.] in Valacchia, facendo, tanto nella sua propria spetialità, quanto a nome del Signor Zuane Sarafi [=zaraful, n. n.] suo Compagno, per il quale promette egli signor Zorzi de noto nelli suoi proprij beni, spontaneamente i detti nomi ha creato, e costituito legittimo Procuratore, et Commesso, il Signor Nicolò Caragiani negoziante in questa Piazza, presente, et accettante, a poter ricever, et conseguire da cadauna persona, e luoco Publico, o privato, tutto quello spetta et appartiene al sopradetto Costituente, et al suddetto Signor Zuane Sarafi suo Compagno per li Colli quarantotto Cera caricati in nome di detto Signor Zuane Sarafi sopra la Polaca nominata Stella Mattutina a consignatione del sopradetto signor Nicolò Caragiani; e di quanto scoderà, et riceverà, possa detto signor Caragiani Procuratore fare la debita riceputa, e cautione; et far, et operar per la consecutione suddetta tutti li atti necessarij, e tutto quello bisognasse, come se lui stesso Costituente per se, et per il predetto Sarafi suo Compagno fosse presente, promettendo in detti nomi mantener, et haver sempre fermo, noto, e valido quanto dal suddetto signor Carageani Procuratore sarà sopracciò operato, e stabilito, sotto obligatione de' tutti li suoi beni di qualunque sorte, presenti, e futuri in ogni luoco assistenti. Rogantj etc. Presenti in Scrittoria di me notaro, il Signor Demetrio Coletti quondam Reverendo papà Nicolò d'Athene, ricognitore anco del sopradetto Costituente, et il signor Cristo Andronopulo quondam signor Apostolo dall'Asta et etiam il Signor Gasparo Nancich quondam Signor Gregorio da Vinz in Transilvania, quale ha con suo giuramento dichiarato in schiavo la sopradetta procura, al suddetto Signor Zorzi Andreanini, per sua maggior intelligenza, Testimonij ecc” (ASV, *Notarile Atti (Notaio Francesco Velano)*, b. 13.600, f. 181<sup>v</sup>-182<sup>v</sup>).

corporatiști și negustorii din celelalte țări române, în acest caz legăturile stabilindu-se cu Nicolae Caragiani, agentul domnului muntean Constantin Brâncoveanu pe lângă Serenissima Republică. Putem astfel conchide subliniind rolul important jucat de companiile comerciale din Transilvania în tranzitul mărfurilor dintre Europa Centrală și Orient și în dinamizarea vieții economice din spațiul românesc.

# **TERENURILE REMANENȚIALE (*TERRAE REMANENTIALES*) – PĂMÂNTURI CU CARACTER URBARIAL SAU ALODIAL?**

de  
BODO Edith

La modul general, terenurile remanențiale reprezentau diferența dintre mărimea reală a sesiilor iobăgești și cea înregistrată în tabelele urbariale, multă vreme rămase ascunse în fața ochilor vigilenți ai autorităților. Dar cum s-a ajuns la aceste diferențe și mai ales cum de nu s-au descoperit în momentul lucrărilor ce au premers introducerea reglementării urbariale? În primul rând datorită neglijenței conscriptorilor. Deși s-au deplasat într-un final în toate localitățile, conscriptorii n-au făcut măsurători, ci s-au bizuit pe declarațiile date de către oficialii și bătrânii satelor și pe baza acestora au înregistrat în tabelele urbariale arabilele în metrete de Pojon și fânațele în cosași. Puteau doar să verifice declarațiile prin măsurători de probă dacă una din părțile implicate o cerea. Mărimea terenurilor iobăgești, înregistrate în urma declarațiilor, fără a fi măsurate, puteau să nu corespundă realității din diverse motive.

De asemenea, iobăgimea nu cunoștea practic o unitate de măsură pentru suprafață care să aibă aceeași valoare peste tot. În numeroase localități, iugărul nu reprezenta o suprafață bine delimitată ca mărime ci, era mai degrabă identificat cu „bucata de pământ” sau „parcela”. În alte locuri, unde datele au fost dictate în iugăre, abia mai târziu a ieșit la iveală că iugărul, ca și unitate de măsură, contrar valorii oficiale, nu era de 1200 ci de 1800 și chiar 2400 de stânjeni pătrați. Conscriptorii, cunoscând această stare de fapt, conform ordinelor împărătești, i-au întrebat pe iobagi câte metrete de Pojon de semăntură au. Autoritățile considerau că o metretă de Pojon reprezenta în medie 600 de stânjeni pătrați, în conștiința iobagilor însă, această unitate de măsură, conform accepțiunii generale, nu era legată de suprafață, ci de volum. În ochii lor, metreta de Pojon, ca unitate pentru suprafață, reprezenta acea suprafață de teren pe care se putea semăna o metretă de Pojon de grâu. Însă și în acest sens existau diferențe între regiuni, chiar și localități, ele fiind datorate obiceiurilor și tradițiilor, calității solului, climei, perioadei semănatului etc. În foarte multe locuri, metreta de Pojon ca și unitate de măsură pentru

suprafață acoperea un teren mai mare de 600 de stânjeni pătrați. Deci conscriptorii, atunci când au calculat 2 metrete de Pojon pentru 1200 de stânjeni pătrați, au trecut involuntar o suprafață mai mică decât sesia urbarială reală pe care o dețineau iobagii<sup>1</sup>.

Au existat și situații în care iobagii au tănuțit cu bună-știință mărimea reală a terenului deținut. Este lesne de înțeles reacția acestora. Țăranii, de frica creșterii obligațiilor, au declarat suprafețe mai mici. De multe ori, aceste tănuțiri se făceau cu complicitatea stăpânului domenial care era și el interesat, acesta percepând reglementarea urbarială ca și o știrbire a drepturilor sale nelimitate asupra supușilor. De aceea, a închis ochii asupra tănuțirii intenționate sau neintenționate a iobagilor, ba chiar a făcut aluzie la posibila creștere a impozitelor față de stat, îndemnându-i pe iobagi să încerce să nu declare suprafața reală a pământului după care plăteau impozit<sup>2</sup>. A fost printre puținele cazuri când iobagii s-au coalizat, e drept că doar temporar, cu stăpânii domeniiali care sperau ca suprafețele neincluse în tabelele urbariale vor putea fi mai ușor încorporate în alodiu dacă acestea rămân în folosința iobagilor.

O altă categorie a stăpânilor domeniiali însă, au urmărit ca declarațiile să fie cât mai corecte, ei cerând conscriptorilor măsurători de probă în cazul în care teritoriul declarat li s-a părut prea mic. Aceștia nu aveau nevoie de noi terenuri, ci erau preocupați de asigurarea forței de muncă gratuite pe alodiile deja formate sau care urmau să fie constituite, de exemplu cele din prediile nepopulate sau alte terenuri de natură alodială. Pentru ei reglementarea urbarială, care fixa obligațiile în funcție de mărimea sesiei, a însemnat posibilitatea măririi legale a robotei. Dar de multe ori, uneori spre nemulțumirea stăpânilor, se întâlnesc însă și cazuri în care localnicii cer să fie respectat contractul de dinainte de urbariu.

În altă ordine de idei, preocuparea pentru bunul mers al aplicării reglementării s-a manifestat mai ales prin verificarea regulată de către autoritatea comitatensă a modului în care sunt respectate prevederile legale. Într-o primă fază se vor descoperi numeroase abuzuri în ceea ce privește stabilirea mărimii sesiilor și a obligațiilor aferente. Astfel, cu ocazia măsurătorilor pentru stabilirea mărimii

---

<sup>1</sup> Varga János, *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767-1849 (Tipurile și problemele de posedare a pământurilor iobăgești, 1767-1848)* (în continuare: Varga János, *A jobbágyi földbirtoklás...*), Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1967, p. 13

<sup>2</sup> *Ibidem*, p. 16

sesiilor, în multe locuri, țăranilor li s-au luat pământurile mai bune ori că s-a înregistrat pământ mai mult sau mai puțin decât era în realitate. O dată observate aceste nereguli, țăranii sau în unele cazuri chiar stăpânii domeniali vor cere noi măsurători pentru stabilirea corectă a mărimii sesiilor. Ca urmare a acestui fapt, Consiliul Locotenențial hotărăște la 9 martie 1778 revizuirea vechilor conscrieri și întocmirea altora noi, corespunzătoare realității<sup>3</sup>. Drept urmare, abia în anii 1780-1781 s-au întocmit urbarii noi pentru 118 localități aparținătoare domeniilor Episcopiei de Oradea și Cărmării (Colești, Coroi, Cărpinet, Cărăndeni, Comănești, Călacea, Rien, Rogoz, Șiad, Șuștiu<sup>4</sup> etc.), iar în alte 103 de localități<sup>5</sup> în intervalul dintre anii 1779-1819. De exemplu în Băleni, Bucuroaia, Cefa, Chișlaz, Cotiglet, Homorog, Sălard, Sântlazar s-au făcut măsurători în anul 1799<sup>6</sup>, iar pentru Cherechiu<sup>7</sup> și Cenaloș<sup>8</sup> în 1803. În cazul măsurătorilor din anii 1780-1781, localitățile domeniului de Beiuș figurează ca aparținând Episcopiei romano-catolice deoarece, deși prin decretul Mariei Tereza din 2 iunie 1780 s-a hotărât trecerea acestora în stăpânirea Episcopiei greco-catolice de Oradea, aceasta își va intra în drepturi, abia după emiterea diplomei lui Iosif al II-lea din 16 februarie 1781<sup>9</sup>.

Se poate constata astfel două tipuri de tăinuire. În unele cazuri, deși capii de familie au fost înregistrați cu terenurile aferente, acestea erau suprafețe mai mici decât cele reale, deoarece unii iobagi au raportat conscriptorului doar mărimea terenului semănat, însă au tăcut

---

<sup>3</sup> Gheorghe Mudura, *Conscrierile urbariale ale Domeniului de Vașcău (1772-1848). Elemente de demografie și structură socială*, în *Crisia VIII*, Oradea, 1978, p. 139

<sup>4</sup> Ana Ilea, *Lupta țăranimii din Bihor împotriva asupririi sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, VII, Oradea, 1977, p. 142; Lista întregă a localităților care au primit urbarii noi vezi la Varga János, *Az urbéres föld mennyiségének változása Bihar megyében az urbérendezés és 1836 között (Modificarea cantității pământurilor urbariale în comitatul Bihor între reglementarea urbarială și anul 1836)* (în continuare: Varga János, *Az urbéres föld mennyiségének változása Bihar megyében...*), în *Agrártörténeti Szemle (Historia Rerum Rusticarum)*, Budapesta, 1959, nr. 1-4, p. 37-63

<sup>5</sup> Proprietarii acestor localități sunt în mare parte familii nobiliare, câteva aparțin Cărmării, Episcopiei greco-catolice, Capitlului etc.

<sup>6</sup> Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh), *Fond Prefectura județului Bihor*, inv. 41, dos. 205 (Chișlaz), f. 39-41v; Varga János, *Az urbéres föld mennyiségének változása Bihar megyében...*, p. 49-53

<sup>7</sup> Idem, dos. 208, f. 52

<sup>8</sup> Idem, dos. 203, f. 37

<sup>9</sup> Ana Ilea, Iudita Călușer, *Conscrierea domeniului Beiuș din anul 1778*, în *Crisia XVI*, Oradea, 1995, p. 178-179

asupra pământurilor care la acea dată erau lăsate pârlăogă în cadrul sistemului cu două sau trei câmpuri. În alte cazuri tăinuirea s-a făcut cu complicitatea stăpânului.

Cu ocazia măsurătorilor, cât de cât corecte<sup>10</sup>, în foarte multe locuri s-au modificat deci datele înregistrate cu ocazia reglementării urbariale, găsindu-se terenuri fie mai mari, fie mai mici. Potrivit urbariului dacă în urma măsurătorilor ulterioare aplicării reglementării se găsesc suprafețe mai mari decât cele declarate, stăpânul nu le poate lua pe acestea pentru sine, ci trebuie să le transforme în sesii noi de 1/8 și să le dea contribuabililor și în primul rând acelor iobagi care sunt capabili să le cultive și au nevoie de pământ; dacă localnicii nu vor să le ia, să fie date localității, iar dacă nici aceasta nu le vrea, atunci să se dea un anunț în toată țara cu promisiunea scutirii de impozit pe trei ani pentru a atrage străini. În mâna stăpânilor domeniali puteau fi lăsate astfel de terenuri doar în cazul în care nici iobagii din localitate, nici străinii nu le acceptau. Dar, și în acest ultim caz, în conscrierea urbarială și în raportul de aplicare s-a introdus clauza potrivit căreia, stăpânul nu le poate alipi terenurilor sale alodiale și nu le poate scoate din categoria terenurilor după care se plătește impozit<sup>11</sup>. O dată anexate la alodiu, statul ar fi pierdut impozitele ce puteau fi încasate după aceste terenuri.

O altă categorie considerată a fi teren remanențial, era rezultatul defrișărilor, deșțelenirilor sau proveneau din împărțirea

---

<sup>10</sup> Măsurătorile n-au fost făcute întotdeauna de către persoane cu pregătire în acest sens. De multe ori s-au folosit metode primitive de măsurare, nemaivorbind de denivelări, parcele întortocheate, fragmentarea calcaturilor cauzată de intercalarea lor cu terenul rămas în afara culturii. (Varga János, *A jobbágyi földbirtoklás...*, p. 22) Au existat însă domenii, cum ar fi cel al Episcopiei romano-catolice de Oradea, care numărau printre angajați și ingineri sau geometrii sau spus cu un termen folosit în zilele noastre, topografi. În alte cazuri se foloseau de serviciile geometrilor comitatensi sau ai Cămarei, Consiliului Locotenențial. În perioada luată în discuție, cel mai des întâlnit nume de „geom. episcopalis” este cel al lui Gaszner Lőrinc Teofil sau Theophilus Laurentius cum se mai semna, angajat de Episcopia romano-catolică din 1768 până la 1812, anul morții sale. Multă vreme a fost în paralel și geometru al comitatului. În Oradea se păstrează 29 de hărți ce poartă semnătura sa. (Emódi András, *Bihar megyei kéziratok térképek (1754-1888) (Hărți manuscrise din Bihor 1754-1888)*, Editura Partium, Oradea, 2007, p. LVII-LVIII)

<sup>11</sup> Tóth Lőrincz, *Elméleti s' gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben (Îndrumător teoretic și practic în probleme urbariale)*, Pesta, 1857, p.71; Caroli Pauly, *Constitutio rei urbarialis regni Hungariae*, Tomus II, Pars III, Typis Grundianis, Viennae, 1817, p. 382-383



pământurilor comunale<sup>12</sup>. În cazul în care surplusul de pământ a apărut în urma defrișărilor, stăpânul domenial este dator să plătească iobagului câțiva florini (2-6) pe un iugăr, drept taxă de defrișare și fie împarte remanențialele în sesii, fie le păstrează pentru sine<sup>13</sup>. Stăpânii domeniali însă, au procedat foarte rar la popularea „remanențialelor”, la început le-au arendat pentru o anumită sumă, numită cens și după trecerea anilor, treptat, uitându-se de caracterul urbarial al acestor terenuri, le-au anexat alodiului<sup>14</sup>. Popa din Urviș, George Pap a luat în arendă în 1801, terenul remanențial din Hășmaș pentru suma de 6 fl.<sup>15</sup> pe care a achitat-o în întregime<sup>16</sup>. La 1810 arendașul este notarul localității Hășmaș și plătea 13 fl. Alte „remanențiale” arendate la 1801 sunt Sărătura, Valea Bătrână, terenurile din Craiova și Chișlaca. Numai cea numită Sărătura va avea același arendaș și la 1810, în persoana lui Laurențiu Lébl din Beliu<sup>17</sup>, suma plătită crescând în acest răstimp doar cu 40 de cr.<sup>18</sup>.

Măsurătorile însă puteau deveni și instrumente de șantaj, așa cum s-a întâmplat cu ocazia încercărilor de rezolvare a plângerilor urbariale înaintate de către locuitorii domeniului Beiuș în deceniul al doilea al veacului al XIX-lea<sup>19</sup>, când autoritățile acestui domeniu îi determină pe juzii și jurații satelor să-și retragă plângerile făcute

---

<sup>12</sup> Localnicii și-au mărit treptat, fără știrea și aprobarea stăpânului, aproape metru cu metru, arabilul și fânașul în detrimentul pășunii comunale sau au defrișat și destelenit, aproape pas cu pas, terenurile cu tufișuri situate între parcelele împrăștiate de arabil și fânaș pe care le-au anexat terenurilor cultivate proprii sau și-au împărțit între ei întregul sau părți din arabilul și fânașul comunal. (Varga János, *A jobbágyi földbirtoklás...*, p. 20)

<sup>13</sup> Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815 (Politica economică a Curții vieneze în Ungaria 1780-1815)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1958, p. 259

<sup>14</sup> Vörös Károly, *Az 1765-66-i Dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés (Mișcarea țăranilor din Dunántul în anii 1765-66 și reglementarea urbarială)*, în Spira György (coordonator), *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790 (Studii privind istoria țăranimii din Ungaria 1711-1790)*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1952, p. 374

<sup>15</sup> A.N.–D.J.Bh, *Fond Episcopia romano-catolică Oradea. Acte economice*, dos. 1660, f. 13

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 257v

<sup>17</sup> La 1801, în afară de acest teren mai arenda calcatura Bozul, pescuitul și măcelăria.

<sup>18</sup> De la 4 fl. (1801) la 4 fl. și 40 cr. (1810).

<sup>19</sup> Barbu Ștefănescu, Bodo Edith, *Ruperea tăcerii*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1998, p. 6 ; Veronica Covaci, Ana Ilea, *Frământări țărești în districtul Beiușului la începutul secolului al XIX-lea*, în *Crisia XV*, Oradea, 1985, p. 142-143

împotriva lor în anii anteriori, amenințându-i și cu noi măsurători a pământului pentru redimensionarea sesiilor. Frica de măsurători derivă din faptul că, de la reglementarea urbarială tereziană, țăranii mai adăugaseră sesiilor suprafețe de pământ smulse pădurii prin defrișare sau tăiate din sesiile părăsite, suprafețe care se sustrăgeau obligațiilor curente și care permiteau țăranului să aibă la îndemână un permanent mijloc de evaziune<sup>20</sup>.

Astfel că, nu în toate cazurile s-au respectat prevederile urbariului. Între 1767 și 1848, soarta terenurilor catalogate inițial drept remanențiale, a fost foarte diferită. În localitățile neregularizate, în cazul în care stăpânul nu le-a înglobat alodiului, au rămas „remanențiale”, fără a-și modifica suprafața; în cele regularizate, cea mai mare parte a lor a dobândit în mod oficial statutul de teren sesional, iar restul, o mică parte, au rămas în continuare remanențiale ascunse sau latente. Pe altele, stăpânul domenal le-a înglobat parțial în alodiu sau au rămas în posesia iobagilor, dar au „alunecat” deja nominal fie în categoria terenurilor censuale<sup>21</sup>, fie în cea a sesiilor alodiale; au ajuns și în mâinile jelerilor însă fără să trebuiască să presteze după ele obligații urbariale și oricum erau deja pe cale să-și piardă caracterul remanențial.

Deși la început țăranii s-au bucurat pentru că au reușit să ascundă mărimea reală a terenului deținut sau acesta a rămas în afara Urbariului sub pretextul că pământul lor nu era urbarial ci alodial, ei fiind iobagi sau jeleri alodiali, urmașii lor au simțit pe pielea lor consecințele fatale ale faptelor strămoșilor. Legile agrare din 1848<sup>22</sup> s-au referit la împrumărirea și eliberarea de sarcini feudale doar al iobagilor și jelerilor care au locuit înainte de 1 ianuarie 1848 pe pământ urbarial<sup>23</sup>. Eliberarea și împrumărirea nu erau însă valabile

<sup>20</sup> Barbu Ștefănescu, *Sociabilitate rurală, violență și ritual*, Editura Universității din Oradea, 2004, p. 175

<sup>21</sup> Teren cu caracter alodial dat în arendă pentru o sumă, dinainte stabilită, numită cens (*census*). De multe ori stăpânul le-a dat în arendă iobagilor terenurile remanențiale și extirpaturile, luate de la aceștia sub forma terenului censual.

<sup>22</sup> Art. nr. 9: *Despre desființarea slujbelor (robota), dijmei și plăților în bani aflate în uz pe baza urbariului sau a contractelor care țin locul acestuia*; Art. nr. 10: *Despre comasări, separarea pășunii și dreptul de a tăia lemne*; Art. nr. 11: *Despre acele cazuri care până acum au fost rezolvate de autoritățile domeniiale*; Art. nr. 13: *Despre desființarea dijmei bisericesti* (*Corpus Juris Hungarici*, pe suport CD-ROM, Editura Arcanum, Budapesta, 2000)

<sup>23</sup> Liviu Botezan, *Desființarea iobăgiei din Banat, Crișana și Maramureș în primăvara anului 1848*, în *Analele Universității din Oradea*, seria istorie-arheologie, tom VI-VII, 1996-1997, p. 147

pentru jelerii curiali și alodiali care înainte de 1848 au locuit la curțile nobiliare sau pe pământ alodial, devenite proprietate deplină a domnilor de pământ<sup>24</sup>.

Patentele din 1853-1854 n-au făcut decât să întărească și să completeze legile agrare din 1848, extinzând emanciparea de sarcini feudale și asupra jelerilor alodiali și curiali, răscumpărarea trebuind însă să o suporte ei și nu statul ca în cazul iobagilor eliberați la 1848<sup>25</sup> în plină revoluție. Patentele conțin de asemenea prevederi referitoare la regimul proprietății funciare, îndeosebi asupra pădurilor, despăgubirea foștilor proprietari pentru prestațiile iobăgești pierdute în 1848, înființarea unor tribunale urbariale care să rezolve pe cale juridică diferendele dintre foștii iobagi și stăpânii domeniali etc<sup>26</sup>.

---

<sup>24</sup> *Ibidem*

<sup>25</sup> Pentru pierderea robotelor, dijmei și a taxelor bănești după pământurile urbariale, legile din 1848 au prevăzut despăgubirea stăpânilor de moșii de către stat prin ipotecarea veniturilor salinelor sau a altor venituri. (Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 17-18

<sup>26</sup> Liviu Botezan, *op.cit.*, p. 162

# ASPECTE ALE COMERCIALIZĂRII VINULUI ÎN COMITATUL BIHOR ÎN SECOLELE AL XVIII-LEA ȘI AL XIX-LEA

de  
Adrian DUME

Vinul, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, nu era pentru om un produs de lux, ci o necesitate, pentru că din totdeauna vinul a fost prezent la sărbători, la ceremonii religioase, ca medicament și/sau antiseptic și, nu în ultimul rând, ca aliment furnizor de elemente nutritive. Extinderea suprafețelor cu viță de vie în arealul avut în vedere de comunicarea de față, a dus nemijlocit la sporirea cantităților de vin produse și implicit la înflorirea comerțului cu vinuri. „Vinul este un produs economic deschis; aproape toată recolta lui este destinată vânzării. Fără să restituie ceva pământului sub formă de sâmânță ca în cazul cerealelor, cantitățile produse și cantitățile disponibile sunt una...Dar la suprafețe egale, randamentul viei întrece pe cel al tuturor marilor culturi...Economia viticolă este deci, mai mult decât toate din lumea rurală, o economie de schimb, supusă legii pieței și a prețului. Venitul viticulturii se percepe în bani și nu în natură. Trebuie să vinzi pentru a trăi...”<sup>1</sup>.

Comerțul cu vin este ramura economică care a cunoscut o bună dezvoltare în această zonă și a adus cele mai mari profituri localnicilor. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în comitatul Bihor stăpânii de pământ își comercializau vinul în cârciumi sau hanuri, uneori acest drept fiind arendat. Crâșmăritul sau cârciumăritul, adică dreptul de vânzare a băuturilor reprezenta unul dintre cele mai importante monopoli senioriale, instituit atât în virtutea dreptului feudal, cât și datorat unei îndelungi practici dintr-un areal prin tradiție viticol. Astfel, vânzarea vinului era un drept exclusiv al stăpânului de pământ, putând fi exercitat de țărani numai prin binevoința seniorială obținută în schimbul plății unui cens sau a altor obligații de dijmă sau clacă. Nerespectarea acestei interdicții, ducea în spațiul transilvan la aplicarea unei amenzi de 12 florini rhenani<sup>2</sup>. Crâșmăritul a fost un

---

<sup>1</sup> Barbu, Ștefănescu, *Lumea rurală din vestul României între medieval și modern*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006, p. 157

<sup>2</sup> Anca Balasco, *Lume rurală și norme juridice în Bihor la începutul epocii moderne (secolul al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, Teză de doctorat, Oradea, 2009, p. 168

monopol feudal foarte important pentru că a furnizat surse semnificative de venit stăpânilor de pământ. Dacă la început nu au avut un statut precis, crâșmăritul a fost pomenit în secolul al XV-lea în legătură directă cu abuzurile cămărașilor sării, care-și comercializau vinurile în alte locații decât în casa proprie a cămării, aducând astfel atingere *libertății* de comerț cu vin din partea iobagilor<sup>3</sup>. Astfel, Episcopia romano-catolică de Oradea, comercializa vin în Oradea în anii 1730-1732 în cinci cârciumi: *Al Portem* (125 de urne vândute în 1730, 198 urne vândute în 1731, 151 de urne vândute în 1732), *Medio* (319 de urne vândute în 1730, 209 de urne vândute în 1731, 242 de urne vândute în 1732), *Emporio* (544 de urne vândute în 1730, 270 de urne vândute în 1731, 151 de urne vândute în 1732), *Aurea Corona* (118 de urne vândute în 1730, 368 de urne vândute în 1731, 246 de urne vândute în 1732), *Domo Venceliana* (244 de urne vândute în 1730, 173 de urne vândute în 1731, 177 de urne vândute în 1732)<sup>4</sup>. În zona Aleșdului, în 11 localități existau *cârciumi domeniiale*, dintre care 3 cârciumi mai mari erau considerate hanuri (la Aleșd, Aușeu și Negreni). Vinul pe care fiscal îl vindea în aceste sate provenea din viile alodiale și din nona<sup>5</sup>. În anul 1779 pe același domeniu fiscal, din 16 sate existau cârciumi în 11, iar în alte cinci sate bautura se vindea în casa unui țăran din sat. În satul Bulz „în casa unui iobag se vând anual 189 de tine, 7 iuste vin domeniial a 46 de crețari tina și 172 de iuste de pălincă a 5 crețari iusta, aducând un venit de 159 florini rhenani. Din venitul total al domeniului de 2203 florini rhenani, în acest în 626 florini rhenani proveneau din vânzarea băuturilor”<sup>6</sup>. Episcopia romano-catolică de Oradea, mai deținea în aceeași perioadă cârciumi domeniiale: la Episcopia (290 de urne de vin vândute în 1730, 434 de urne vândute în 1731, 343 de urne vândute în 1732)<sup>7</sup>, la Biharea (430 de urne de vin vândute în 1730, 411 de urne vândute în 1731, 488 de urne vândute în 1732)<sup>8</sup>, la Cetariu (312 de urne de vin vândute în 1730, 176 de urne vândute în 1731, 191 de urne vândute în 1732)<sup>9</sup>, la Sântimreu (145 de urne de vin vândute în 1730, 114 de urne

<sup>3</sup> David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI –lea*, București, 1967, p. 86

<sup>4</sup> AN-DJBh, *fond Domeniul Episcopesc român-unit Beiuș*, dos. 1/1733, p. 21

<sup>5</sup> Ioan Todoca, *Monografia orașului Aleșd. Județul Bihor*, București, 2000, p. 32

<sup>6</sup> Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Aleșd din anul 1779, în Aleșd 1704-1979*, Oradea, 1979, p. 142

<sup>7</sup> AN-DJBh, *fond Domeniul Episcopesc român-unit Beiuș*, dos. 1/1733, f. 42

<sup>8</sup> *Ibidem*, f. 65

<sup>9</sup> *Ibidem*, f. 91

vândute în 1731, 125 de urne vândute în 1732)<sup>10</sup>, la Sânnicolau (63 de urne de vin vândute în 1730, 54 de urne vândute în 1731, 58 de urne vândute în 1732)<sup>11</sup>, la Buduslău (53 de urne de vin vândute în 1730, 64 de urne vândute în 1731, 50 de urne vândute în 1732)<sup>12</sup>, la Mezo Kerestes (160 de urne de vin vândute în 1730, 110 de urne vândute în 1731, 101 de urne vândute în 1732)<sup>13</sup>, la Nagy Rabe (172 de urne de vin vândute în 1730, 161 de urne vândute în 1731, 207 de urne vândute în 1732)<sup>14</sup>, la Udvari (224 de urne de vin vândute în 1730, 210 de urne vândute în 1731, 168 de urne vândute în 1732)<sup>15</sup>, la Barand (212 de urne de vin vândute în 1730, 178 de urne vândute în 1731, 249 de urne vândute în 1732),<sup>16</sup> la Săldăbagiu (101 de urne de vin vândute în 1730, 122 de urne vândute în 1731, 98 de urne vândute în 1732),<sup>17</sup> Posesio Geress (156 de urne de vin vândute în 1730, 213 de urne vândute în 1731, 143 de urne vândute în 1732),<sup>18</sup> la Nagy Urogd (169 de urne de vin vândute în 1730, 173 de urne vândute în 1731, 113 de urne vândute în 1732)<sup>19</sup> la Seleuş (112 de urne de vin vândute în 1730, 56 de urne vândute în 1731, 96 de urne vândute în 1732)<sup>20</sup>, Posesio Gyamsa (89 de urne de vin vândute în 1730, 67 de urne vândute în 1731, 98 de urne 59 de urne vândute în 1732)<sup>21</sup> la Ianoşda (292 de urne de vin vândute în 1730, 127 de urne vândute în 1731, 191 de urne vândute în 1732)<sup>22</sup> și la Beiuş (411 de urne de vin vândute în 1730, 414 de urne vândute în 1731, 305 de urne vândute în 1732)<sup>23</sup>. După cum putem observa Episcopia romano-catolică de Oradea dispunea de o puternică rețea de distribuire prin vânzare a vinurilor obținute din dijmă sau de pe terenurile alodiale, însă această rețea era insuficientă pentru valorificarea cantității depozitate în pivnițele sale. Dacă în majoritatea satelor de câmpie sătenii și-au

---

<sup>10</sup> *Ibidem*, f.110

<sup>11</sup> *Ibidem*, f.113

<sup>12</sup> *Ibidem*, f.115

<sup>13</sup> *Ibidem*, f. 124

<sup>14</sup> *Ibidem*, f. 130

<sup>15</sup> *Ibidem*, f. 136

<sup>16</sup> *Ibidem*, f. 144

<sup>17</sup> *Ibidem*, f. 160

<sup>18</sup> *Ibidem*, f. 164

<sup>19</sup> *Ibidem*, f. 165

<sup>20</sup> *Ibidem*, f. 179

<sup>21</sup> *Ibidem*, f. 202

<sup>22</sup> *Ibidem*, f. 217

<sup>23</sup> *Ibidem*, f. 264

ridicat hanuri și cârciumi în care își vindeau băuturile, în satele din zonele muntoase au rămas în uz multă vreme și vânzarea din casele țăranilor. Pe domeniul Beiușului, spre exemplu, la 1778 în 49 de sate din cele 70, episcopia repartiza țăranilor băuturi spre vânzare (in domo subditi epocillantur). În satul Budureasa, țăranii au vândut 14 urne de vin, în Săliște de Beiuș 1  $\frac{3}{4}$  urne, în Teleac 20 medii de ținică, în Talpe 36 medii de ținică, în Drăgănești 41 urne de vin, 12 medii de ținică și 7 urne de bere și la Finiș 22 urne de vin, 150 medii de ținică și 10 urne de bere<sup>24</sup>. Aceeași situație s-a constatat și pe domeniile Vașcău și Beliu. Tot în 1778, locuitorii din Chișlaca au vândut din casele lor 35 urne cu vin, 231 medii de ținică și 5 urne de bere<sup>25</sup>. Cei din Briheni au vândut 96 urne de vin și 156 medii de ținică, cei din Vărzarii de Jos 112 urne de vin și 180 medii de ținică, la Leheceni s-au vândut 49 urne de vin și 26 medii de ținică și la Criștior 30 urne de vin și 42 medii de ținică<sup>26</sup>.

Pentru stăpânul de pământ veniturile obținute din vânzarea băuturilor în această perioadă nu erau neglijabile. Numai din vânzările din cele 4 sate de pe domeniul Vașcăului menționate mai sus, venitul se ridica la peste 300 florini rhenani. Băuturile le avea din producție proprie, iar transportul lor de la Oradea sau din alte centre ale domeniului, îl efectua cu țăranii, în contul obligațiilor acestora<sup>27</sup>.

Veniturile obținute, chiar dacă facem abstracție de cele din Oradea și suburbiile ei de astăzi, urmează tot un asemenea trend ascendent. Din moment ce cresc veniturile înseamnă că și practicarea viticulturii era mai intensă. Pe lângă faptul că apar localități noi cu astfel de venituri, cresc mult veniturile și în celelalte. Pe ansamblu, în majoritatea zonelor amintite numărul localităților în care se practica viticultura se află indiscutabil în creștere, la fel și veniturile dobândite în urma practicării acestor îndeletniciri, fapt ce demonstrează că importanța viticulturii și comerțului cu vin în sistemul ocupațional sporește. Este, de altfel, un aspect care, în perioada următoare va fi din ce în ce mai evident. Creșteri asemănătoare se înregistrează și în celelalte zone.

---

<sup>24</sup> Anca Balasco, *op.cit.*, p.169-170

<sup>25</sup> AN-DJBh., *fond Episcopia romano-catolică Oradea, Registre economice*, dos. 373, f. 504

<sup>26</sup> În ceea ce privește unitățile de măsură putem aprecia urna egală cu akó, adică de 52-54 litri, iar media egală cu ița sau felea, de 0,69, 0.83 litri. (Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, Editura Științifică, 1971, p. 169-170 )

<sup>27</sup> Anca Balasco, *op.cit.*, p.169-170

Pe domeniul Diosig – Săcuieni<sup>28</sup>, monopolul crâșmăritului a constituit o importantă sursă de venit, fapt pentru care a fost atent supravegheat, constituind o problemă frecventă pe ordinea de zi a Scaunului de judecată. Printre primele informații documentare referitoare la regimul crâșmăritului a fost o cercetare judiciară cu audiere de martori în legătură cu dreptul de crâșmărit la Diosig. Cârciuima, care era proprietatea familiei de nobili Lonyai, nu a mai fost atribuită arendatorului Kis István din Samsud (Sălaj), înlocuindu-l în aceasta calitate cu Tolnaj Istvánné din Diosig<sup>29</sup>. Alt document era cererea adresată comitatului de către comunitatea din Hoszupály cu privire la exercitarea crâșmăritului liber de la Sfântul Gheorghe și până la Sfântul Mihai. Probabil s-a instaurat o oarecare concurență între cârciumăritul comunal și cel domenal, domeniul fiind mereu interesat să-și promoveze interesele economice în detrimentul drepturilor comunităților<sup>30</sup>.

Transformările care se petrec la acest nivel în secolul al XVIII-lea și în prima parte a secolului al XIX-lea în creșterea comerțului cu vin din Bihor nu sunt doar rodul unor simple relații de schimb, dominate de cerere și ofertă, cum se întâmplă cel mai adesea în zilele noastre, ci rezultatul mai multor factori de acțiune (politici, economici, sociali, demografici, culturali etc.) care contribuie din plin la întreținerea unui climat favorabil dezvoltării acestor activități.

Comerțul intern realizat la nivelul fiecărei regiuni în parte a avut, ca puncte centrale, orașele și târgurile. Se cunosc târgurile organizate săptămânal sau târgurile tradiționale legate de sărbătorile religioase sau evenimentele locale deosebite. Orașele, adică aglomerările de consumatori, nu se puteau forma și dezvolta decât în măsura în care găseau mijloace pentru satisfacerea necesităților lor, mai ales în ceea ce privește aprovizionarea cu alimente. Cele foarte mici aveau, chiar în incintă, grădini, hambare și șure, care permiteau depozitarea recoltelor din anul respectiv, recolte obținute dincolo de ziduri. Cele mari și populate, în mare parte, nu de agricultorii care își cultivau pământul sau de proprietarii câmpurilor din apropiere, ci de meșteșugari, comercianți, juriști, administratori și funcționari, trebuiau să anexeze din punct de vedere economic - și adesea administrativ -

---

<sup>28</sup> Adrian Apan, *Domeniul contelui Stubenberg 1700-1948*, teză de doctorat, Universitatea din Oradea, 2007, p. 175

<sup>29</sup> *Ibidem*

<sup>30</sup> *Ibidem*



satele învecinate, împreună cu pământurile lor. De la 6 sau 8 km de jur-împrejur se putea veni pe jos, călare sau cu căruța, pentru a aproviziona piața sau pe cei care revindeau produsele, „precupeții”. De altfel, orașele dispuneau de suficienți bani și oameni pentru a întreține drumurile de acces din vecinătate și pentru a le asigura securitatea.

Orașele erau piețe și puncte de distribuție a bunurilor transportate și comercializate în Europa: astfel, orașele și comerțul înfloreau împreună. Prețul vinului și cantitățile produse au cunoscut fluctuații majore de-a lungul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, în funcție de cerere și ofertă, în general, vinurile au avut prețuri constante. Astfel, la Oradea-Olosig, la sfârșitul secolului al XVIII-lea prețul unei urne de vin răscumpărate prin decimă era: în 1797 de 1 florin și 48 de crețari, în 1798 de 1 florin și 30 de crețari, în 1799 de 2 florini și 12 de crețari, iar în 1800 de 3 florini<sup>31</sup>. În piața din Oradea, în anul 1822 prețul unei urne de vin era în lunile august și septembrie 4 florini și 9 de crețari pentru vinul vechi și de 4 florini și 28 de crețari pentru vinul nou<sup>32</sup>. Prețul vinului este un prim indicator al calității produsului. Raportul dintre calitate și preț trebuie avut întotdeauna în vedere la alegerea unui vin. Nu erau neglijate informațiile referitoare la originea vinului, felul vinului, soiul de struguri din care este obținut, aceste reguli fiind respectate și la nivelul secolului al XIX-lea. Astfel, în anul 1850, în piața din Oradea prețul unei urne de vin local era de 3 florini și 30 de crețari pentru vinul vechi și de 4 florini pentru vinul nou, în timp ce vinul de Tokay era vândut cu 10 florini urna<sup>33</sup>. Documentul nu specifică foarte exact dacă vinul respectiv este adus din Tokay sau dacă este vin produs în Crișana din soi de Tokay din plantațiile realizate la inițiativa episcopului Adamo Patachich cu butași de Tokay<sup>34</sup>. Varianta a doua este una mai plauzibilă, deoarece inclusiv în evidențele Episcopiei romano-catolice, figurează distinct producția de vin de Tokay din viile alodiale, fără a se face mereu specificații care să completeze această informație; indiferent de plantația de pe care provenea, vinul respectiv era intitulat vin de Tokay. Corelația dintre prețul și calitatea vinului nu este nici pe

---

<sup>31</sup> AN-DJBh., *fond Episcopia romano-catolică Oradea, Acte economice*, r. 963, dos. 4431, f. 244

<sup>32</sup> *Ibidem*, r. 596, dos. 3612, f. 3

<sup>33</sup> *Ibidem*, f. 18

<sup>34</sup> AN-DJBh., *fond Episcopia....*, r. 300, dos. 3200, f. 83

departe exactă, mai ales în perioada respectivă, însă se observă clar o diferență majoră între vinurile din soiuri locale și cele care își câștigaseră de mult timp un renume în cadrul imperiului habsburgic și nu numai. Cu cât încerci să compari mai multe varietăți de vin într-o perioadă mai lungă de timp, cu atât îți e mai ușor să distingi evoluția prețului vinului. În piața din Oradea prețul unei ițe de vin vechi în 28 august 1866 era de 15 crețari, ița de vin nou costa de 16 crețari, în timp ce ița de palincă valora tot de 16 crețari<sup>35</sup>. Interesantă este totodată și evoluția prețului vinului în decursul unui an, dar și comparația cu alte băuturi, în cazul nostru cu palinca. Astfel, începând cu data de 4 septembrie 1866 prețul vinului din piața din Oradea devine constant astfel, valoarea unei ițe de vin vechi era de 20 crețari, ița de vin nou costa de 16 crețari, în timp ce ița de pălincă se vindea tot cu 16 crețari<sup>36</sup>, aceste valori se mențin în piață până la 15 ianuarie când prețul pălincii ajunge la valoarea de 18 crețari<sup>37</sup>, pentru ca o săptămână mai târziu valoarea unei ițe de pălincă să ajungă 20 de crețari<sup>38</sup> în timp ce vinul se cumpăra cu aceleași valori<sup>39</sup>. La 19 februarie<sup>40</sup> situația se modifică după cum urmează valoarea unei ițe de vin vechi era de 16 crețari, ița de vin nou costa 20 crețari, în timp ce ița de pălincă valora de 18 crețari. După cum putem observa valoarea vinului vechi s-a inversat cu a vinului nou, în timp ce prețul pălincii a scăzut. Situația se va schimba radical în decursul a două săptămâni când valoarea unei ițe de vin vechi era de 20 crețari, ița de vin nou era de 10 crețari, în timp ce ița de pălincă costa 18 crețari. Practic vinul vechi are de două ori prețul vinului nou, în timp ce prețul pălincii stagnează. Evoluția prețului vinului din acest interval, ne induce ideea evoluției acestuia pe sortimente în funcție de cerere, fapt ce nu poate surprinde în cadrul unei piețe economice, însă alți factori fac puțin improbabilă evoluția amintită. Vinul nou produs în anul 1866 a fost foarte slab sub aspect calitativ, dar și cantitativ datorită înghețului produs în ziua de Sfântul Orban care a afectat serios majoritatea viilor<sup>41</sup>. Evoluția ulterioară a prețului vinului pune în mod serios, în discuție valoarea informațiilor furnizate de rapoartele privind prețurile

---

<sup>35</sup> *Ibidem*, r. 596, dos. 3612, f. 47

<sup>36</sup> *Ibidem*, f. 48

<sup>37</sup> *Ibidem*, f. 51

<sup>38</sup> *Ibidem*, f. 52

<sup>39</sup> *Ibidem*

<sup>40</sup> *Ibidem*, f. 55

<sup>41</sup> Adrian Apan, *op.cit.*, p. 244

din Oradea din data de 19 februarie. Chiar dacă prețul vinului nou crește în data 19 martie la 18 crețari ița, vinul vechi stagnează la valoarea de 20 crețari ița, fără a mai avea loc schimbări ca înțâietate, aceste valori păstrându-se până la sfârșitul lunii octombrie. În toate datele cercetate, vinul vechi a fost mai scump decât cel nou, exceptând acea dată când, prețurile s-au inversat cu aceeași valori, putând fi pusă în discuție o greșeală de redactare a tabelelor.

Piața din Oradea în 29 octombrie 1867 confirma evoluția înregistrată în perioada anterioară, prețul unei ițe de vin vechi fiind de 20 crețari, ița de vin nou costa 12 crețari, în timp ce ița de pălincă valora 18 crețari<sup>42</sup>. Prețurile au confirmat evoluția înregistrată în lunile anterioare, aceste valori menținându-se până la 11 februarie când prețul unei ițe de vin vechi era de 20 crețari, ița de vin nou costa 14 crețari, în timp ce ița de pălincă era de 14 crețari<sup>43</sup>. La 7 aprilie 1868 situația se modifică după cum urmează valoarea unei ițe de vin vechi era de 20 crețari, ița de vin nou costa 16 crețari, în timp ce ița de pălincă valora 16 crețari<sup>44</sup>. Prețul unei ițe de vin vechi în 28 iulie 1868 era de 20 crețari, ița de vin nou costa 12 crețari, în timp ce ița de palincă valora tot 16 crețari<sup>45</sup>, tendința de scădere a fost resimțită în special la nivelul vinului nou. În data de 8 octombrie 1870, prețul unei ițe de vin vechi era de 34 crețari, ița de vin nou costa 16 crețari, în timp ce ița de palincă era tot de 16 crețari<sup>46</sup>. O săptămână mai târziu vinul vechi scădea la 24 de crețari, restul valorilor menținându-se la fel ca în 8 octombrie<sup>47</sup>. Valoarea prețurilor se va menține la aceste cote inclusiv în iulie 1871<sup>48</sup>. Cea mai mare variație de preț este întâlnită în cazul vinului nou, deoarece vinul vechi se menține constant la o valoare ridicată, prețul mediu cerut în piața orădeană este în perioada amintită în jurul sumei de 20 de crețari pentru o iță. Și pe segmentul luptei pentru supremație în rândul băuturilor alcoolice, luptă desfășurată între vin și pălincă, au avut loc schimbări substanțiale, cu modificări de la o săptămână la alta. La o atentă analiză a evoluției prețurilor putem constata că pentru perioada avută în vedere de lucrarea de față, prețul vinului per ansamblu a fost mai

---

<sup>42</sup> AN-DJBh., *fond Episcopia....*, , r. 596, dos. 3612, f. 88

<sup>43</sup> *Ibidem*, f. 99

<sup>44</sup> *Ibidem*, f. 107

<sup>45</sup> *Ibidem*, f. 122

<sup>46</sup> *Ibidem*, f. 236

<sup>47</sup> *Ibidem*, f. 237

<sup>48</sup> *Ibidem*, f. 270

ridicat decât prețul pălincii. Asta înseamnă în primul rând că vinul era mult mai căutat, bucurându-se încă de un anumit prestigiu. Totuși merită remarcat și accesiunea pălincii, care în numeroase rânduri ajunge la aceeași valoare cu vinul nou, sigur trebuie avut în vedere și că anii respectivi sunt ani cu recolte de struguri slabe calitativ. Față de aceeași lună a anului, în anii analizați în detalii, evoluția pretului e cam aceeași, valorile diferă numai în cazul vinului nou care este mult mai sensibil la cantitatea și calitatea recoltei.

Comerțul a fost înlesnit și de relieful geografic, chiar și când ne referim la Carpați care, străbătuți de numeroase trecători sau pasuri cu înălțimi medii au înlesnit căile comerciale. Întrucât comercializarea băuturilor, în special a vinului, s-a dovedit a fi o afacere profitabilă atât stăpânii de pământ cât și iobagii au încercat exploatarea la maxim a acestei activități. Prosperitatea comerțului cu vin din Crișana secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea poate fi pusă și pe seama activităților comerciale mai mult sau mai puțin legale (contrabanda). Inevitabil însă, contrabanda, prin natura sa, precum și a profiturilor sale, a atras cele mai diverse elemente ale societății. Contrabanda se realiza de cele mai multe ori prin vânzarea ilicită a producției proprii, apoi uneori a vinului achiziționat în acest scop. Cele mai multe acțiuni de contrabandă, mai ales cu vin, au fost semnalate în satele cu dealuri de vii, unde locuitorii aveau cantități mari de vii, dar stăpânul nu le permitea comercializarea lui decât în limitele normelor urbariale.

Deoarece fenomenul de contrabandă nu era unul izolat, el nu avea cum să fie trecut cu vederea de autoritățile prejudiciate, astfel că s-au păstrat numeroase atestări documentare care relatează astfel de cazuri pe larg, prezentând modalitățile folosite de țărani, investigarea cazurilor, rapoartele slujbașilor domeniului sau a altor autorități, prezentarea și pedepsirea celor găsiți vinovați<sup>49</sup>. Dar țaranul a încercat mereu să depășească stadiul de producție pentru consum și, de aceea, a apelat, nu de puține ori, la diferite modalități ilegale de a-și vinde vinul propriu. S-a remarcat, deci, o tendință generală de orientare spre piață, o necesitate de a practica, în mod liber, vânzarea vinurilor și a altor băuturi alcoolice. Se poate observa un proces de modernizare lentă a mentalității economice a țăranilor ca rezultat al “dispariției ruralității de tip tradițional”. Este greu de prezentat un caz până la soluționarea lui, întrucât documentele sunt foarte dispersate, se întind pe o anumită perioadă de timp și cele privitoare la un caz nu se

---

<sup>49</sup> Anca Balasco, *op.cit.*, p. 172

concentrează într-un singur dosar, unele rămânând în cadrul oficiilor economice, altele la scaunele de judecată.

Problematica anchetei a fost destul de diversă și își propunea să realizeze un fel de analiză a decimei regale și anume modul cum a fost aceasta receptată și încasată în timpul episcopilor de la începutul secolului al XVIII-lea și care era situația prezentă, deci cea de la 1751. Dintre întrebările<sup>50</sup> mai importante (sub forma lor puse de investigatori) putem să amintim doar câteva aspecte ce interesau și anume: care era situația achitării decimei regale: dacă se știa printre oameni că mai demult episcopul Agoston Benkovics și Comitatul s-au înțeles cu stăpânii de pământ în sensul stabilirii unor conversații cum că, din fiecare cruce de cereale urma să dea □ de vici; dacă se știa că stăpânii de pământ au arendat decima regală și că decima din vin a fost măsurată cu butoaiile iobagilor și dacă se știa faptul că stăpânii de pământ interziceau acest fapt aducând alt fel de butoaie; dar că plătitorii acestei obligații aduceau decima la Oradea sau în alte locuri unde se depozita în hambare sau pivnițe, iar de când funcționarii domeniali nu mai lasă transportul de personal al obligațiilor la sursa de colectare; dacă se știa că proprietarii de vii nu voiau să dea decima și faptul că dealurile de vii din Săcuieni au fost mai înainte terenuri arabile de pe care se plătea regulat decima până la transformarea acestora în podgorii și de cât timp se formaseră acele podgorii și nu se plătea decima; dacă se știa faptul că funcționarii domeniali îi pedepseau pe iobagi pentru că aceștia ascundeau producția pentru a nu se putea lua nona în mod corect dar și faptul că li se interzicea acestora să nu depună nici un fel de fângăduințe în fața dijmuitorilor regali și nici să spună câtă producție obișnuiseră ; dar se știa că Andrassy Ferencz și Buday Péter din Săcuieni au dat nona din struguri către domeniu dar nu vroiau să dea decima; oare știa cineva cine a scutit aceste terenuri de încasarea decimei regale și încă cât timp va mai dura neplata ei sau faptul că iobagii de pe acestedouă domenii dacă ar da decima din porumb ar fi pedepsiți de către funcționarii domeniali; dar despre situația că nici un funcționar nu plătea decima din propria producție; nici juzii, notarii, angajații domeniali, iobagii, șpanii, jelerii și țărani; dacă se știa deasemenea faptul că înainte, în mai toate posesiunile domeniiale se dădea decima de pe terenurile arabile și acum nu se mai dă; dar și faptul că terenurile din Hoszupály, care aparținuseră mai demult familiei lui Rákoczi nu erau supuse plății

---

<sup>50</sup> Adrian Apan, *op.cit.*, p. 147

decimei regale cu toate că înainte de pe acestea s-a încasat această obligație; dar faptul că atât la Diosig cât și la Săcuieni în 1750, după ce funcționarii domeniali au încasat nona li s-a permis paznicilor să părăsească podgoriile și astfel proprietarii vinului au avut ocazia să-l transporte acasă înainte de a da decima regală<sup>51</sup>.

La întrebările puse de anchetatori au fost prezente 18 persoane în calitate de martori, dintre care câțiva chiar au fost angajați ca dijmuitori și, deci, cunoșteau foarte bine situația de la momentul respectiv. Oricum, toți dintre aceștia au observat aspectele pe care le relatau în răspunsurile lor. Astfel, s-a stabilit că în timpul episcopului romano-catolic de Oradea, Csáky Imre (1702–1732). Săcuieniul a dat decima regală din vin cu butoaiile proprii, cu obligativitatea dijmuitorilor de a returna butoaiile (sub cautione restitutionio vasorum), pe care l-a transportat gratuit la dijmuitori, deasemenea s-a dat și decima regală din porumb. Se pare că pentru Săcuieni (care până la 1735 aparținea lui Ioan șigismund Pontz de Engelshoffen, apoi lui Dietrichstein), înainte de 1747, decima regală a fost arendată lui Eszterházy Pál, uneori această obligație fiind răscumpărată, dar au existat și situații în care s-au dat scutiri de câte șase sau șapte ani pentru decima de pe podgorii și arabile. Aflăm și faptul că după ce s-a arendat această obligație, stăpânii de pământ au recurs la dijmuirea cerealelor cu păioase szalmául) cu tot, fapt ce înainte de 1740 nu se întâmpla, iar pe domeniul Diosig s-a realizat dijmuirea vinului cu butoaiile Episcopiei<sup>52</sup>.

Prin arendarea monopolurilor, autoritatea domeniială reglementa, în mod indirect, întreg acest sistem, deoarece, arendatorul, care era de multe ori iobag, era interesat de respectarea legii și chiar veghea la acestea pentru a putea să se îndeplinească clauzele contractuale și să obțină un oarecare beneficiu. Un exemplu elocvent a fost acela, din 1792, a lui Veszprémi István, care arendase cârciuma *Csűr* din Nagy Letá pe o perioadă de trei ani. Afacerea i-a adus acestuia numai pagubă pentru că, din anul 1789, de când venise în localitate ca șef de poștă, Madas István, care arendase și el cârciumăritul în casa sa, de pe aceeași stradă cu cârciuma domeniială, i-a făcut concurență neloială timp de 15 luni, provocându-i o pagubă de 150 de florin.

La data de 29 iunie 1787, șpanul domeniial din Cherechiu, Szokolny János, a raportat funcționarilor domeniiali faptul că atât la

---

<sup>51</sup> *Ibidem*

<sup>52</sup> *Ibidem*

Cherechiu cât și la Albiș se vindea vinul pe la casele oamenilor în mod ilegal, fiind încălcată astfel porunca imperială. În acest caz s-a recurs la identificarea celor care făceau contrabandă cu vin și la sigilarea butoaielor acestora. Numai că unul dintre contravenienți a spart fundul unui butoi șigilat încălcând și măsurile luate de domeniu<sup>53</sup>. Un alt caz semnificativ a fost și acela care îl avea ca vinovat pe Nagy András din Albiș, acuzat de vânzare ilegală de vin. Mai mult, martorii au declarat că la el acasă se vând vinurile la fel ca și într-o cârciumă și oamni chefuiesc și petrec. Problema era însă că aceste vinuri nu erau din producția proprie ci erau vinuri cumpărate de altundeva și revândute mai scump<sup>54</sup>. Iată, deci, că sătenii au încercat să ocolească autoritatea domeniială ori de câte ori s-a putut face acest lucru, dar, de cele mai multe ori, ajungeau în fața Scaunului de judecată, unde li se dovedea vina.

Erau destule cazuri care, după efectuarea unor cercetari preliminare, nu se confirmau, fiind pornite doar în urma unor zvonuri sau denunțuri rău intenționate, datorită neîțelegerilor între locuitori sau încercările unora de a intra în grația oficialilor domeniiali. Un astfel de caz a fost cel al țăranilor Mihail Tamaș și Ioan Moldovan din Biharea, denunțați în anul 1785 că practică contrabanda cu vin. În urma cercetărilor întreprinse de clavigeratul din Biharea s-a constatat că denunțurile au fost inexistente, incorecte, că țăranul Mihail Tamaș, neavând pivniță proprie, și-a păstrat vinul în pivnița lui Mihai Kosma și de acolo l-a adus acasă, dar n-a făcut contrabandă. În ceea ce îl privește pe Ioan Moldovan, acesta n-a transportat vin, ci numai borhotul<sup>55</sup>.

După cum rezultă din rapoartele șpanilor, clavigerilor și ale altor oficiali, adresate prefectului domeniului episcopiei catolice, pe primul loc la vânzarea ilicită de vin se aflau locuitorii din Biharea și Episcopia Bihor, unii dintre ei fiind chiar închiși pentru astfel de fapte. La scaunul de judecată domeniial din iulie 1787 au fost prezentate mai multe cazuri printre care și cel al lui Mihail Szekely din Biharea, iar cazul lui Vass Ștefan a ajuns până la Cancelaria aulică<sup>56</sup>.

Clavigerul din Episcopia Bihor a prezentat scaunului de judecată cazul locuitorului George Ladány din Episcopia Bihor care

---

<sup>53</sup> *Ibidem*, p. 175

<sup>54</sup> *Ibidem*

<sup>55</sup> Anca Balașco, *op.cit.*, p. 172

<sup>56</sup> *Ibidem*, p. 173

și-a vândut vinul în cârciuma din sat, aducând prejudicii domeniului<sup>57</sup>. Un alt caz este al locuitorului Ștefan Farkaș din localitatea viticolă Biharea care se plânge inspectorului domenal împotriva clavigerului localității, arătând că a fost cercetat și de juzi ai comitatului în privința contrabandei și nu s-a constatat de către aceștia nerespectarea prevederilor urbariale de către pârât<sup>58</sup>.

În decursul timpului, viticultura din Bihor și implicit comerțul și-au accentuat trăsăturile particulare, diferențiate pe podgorii, potrivit unei tradiții transmise de-a lungul generațiilor. S-au conturat astfel sortimentele, constituite din soiuri bine adaptate condițiilor locale, s-au împământănit practici de cultură diferențiate pe regiuni, mai cu seamă sub aspectul formelor de conducere a butucilor și a tăierilor, s-au accentuat însușirile specifice ale vinurilor destinate tot mai mult comerțului în defavoarea consumului propriu.

Principalul soi de vin destinat comerțului în Bihor a fost bakatorul. Vinul de Bacator (Bakatorul), este cel care a dat renume podgoriei din Valea Eriului, fiind cel mai bun la Tășnad și în Sălaj. Era un vin de masă sau chiar de friptură, în acest caz tare și corpulent, având o culoare aurie, mult buchet, distingându-se prin generozitate și vigoare, ca și prin personalitate și noblețe câștigată prin învechire. Din recoltele supracoapte se obțineau vinuri dulci de tip oxidativ. Experții vremurilor afirmă că după Furmint, Bacatorul (Bakatorul) este vinul care forma buchetul cel mai pronunțat prin învechire<sup>59</sup>. Revenind asupra bakatorului, autorii epocii (1857) diferențiau două variante: bakatorul grenat sau vișiniu și bakatorul roșu. Bakatorul grenat sau autentic are boabe alungite, de culoare roșu închis, semănând cu soiul Kövidinka (Steinschiller), dar ciorchinele și boabele erau mai mari, rare și cu mai puține semințe, frunze rotunde, adânc lobate, fiind caracteristică Eriului inferior. Bakatorul roșu cu ciorchini la fel de mari, dar mai rari, avea boabele rotunde și mai deschise la culoare, fiind mai caracteristică dealurilor din jurul Pirului și Oradiei. După unii avea aceleași caractere cu precedentul<sup>60</sup>. Cunoscut și sub numele de Rujiță, impresionează prin culoarea alb-verzuie cu reflexe roz, poate fi vinificat în alb<sup>61</sup>. În contextul creșterii importanței comerciale

---

<sup>57</sup> *Ibidem*

<sup>58</sup> *Ibidem*

<sup>59</sup> Athanasie Bulencea, *Viile și Vinurile Transilvaniei*, București, 1975, p. 76

<sup>60</sup> Adrian Apan, *op.cit.*, p. 249

<sup>61</sup> Valeriu Cotea, *Podgoriile și vinurile României*, București, 2003, p. 314



a vinului au fost aduse din alte areale, mai ales din Tokay, soiuri noi, care au pătruns în podgorii intrând în competiție cu soiurile locale, vechi. Multe din soiurile străine s-au dovedit valoroase, mai cu seama sub aspectul însusirii lor de a oferi vinuri de calitate superioară. S-a produs, drept urmare, o reconsiderare a sortimentelor ca proces de durată.

Modificările care au loc în plan economic în Bihor în această perioadă, mai ales în plan comercial, nu pot fi dissociate de cele petrecute în cadrul Imperiului austriac. Impunerea Casei de Habsburg, ca important factor de acțiune politică în Europa centrală și de sud-est, aduce cu sine mutații importante nu numai de ordin geopolitic, ci și economic. Indiferent de amploarea transformărilor petrecute în această perioadă la nivelul economiei domeniiale, dezvoltarea comerțului cu vin va fi influențată în mod decisiv și de o serie de particularități locale, printre care aș aminti situația cumva specială a unor proprietăți feudale din Bihor, formate din mari întinderi de pământ deținute de stăpâni „credincioși” Curții de la Viena precum și tradiția viti-vinicolă a acestui areal. Comerțul cu vin din Bihor atinge în această perioadă apogeul său, reprezentând una din cele mai de succes activități ale zonei. După apariția filoxerei, viticultura din Bihor nu va mai atinge niciodată cotele de dezvoltare cantitativă per ansamblu zonei.

# FOAMETE ȘI MENTALITĂȚI ÎN LUMEA TRANSILVĂNEANĂ A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI A PRIMEI JUMĂTĂȚI A CELUI URMĂTOR

de  
Ioan CIORBA

Ultimele decenii au constituit pentru scrisul istoric o perioadă fecundă sub raportul rezultatelor obținute și al mijloacelor și instrumentelor de lucru pe care acesta și le-a însușit în vederea reconstituirii cât mai veridice a trecutului. „Desfăcerea disciplinei”, pentru a relua aici o formulă mai veche ce-i aparține lui François Furet, și „hoinăreala ei pe orice teren”<sup>1</sup>, au avut ca și consecințe imediate lărgirea orizontului preocupărilor istorice și deschiderea de noi „ateliere” de cercetare.

În acest context de un interes aparte a beneficiat capitolul marilor calamități care au afectat material și mental viața oamenilor în decursul timpului (foamete, epidemii, anomalii climatice, invazii de lăcuste, cutremure de pământ etc)<sup>2</sup>, abordarea problematicii lor

---

<sup>1</sup> François Furet, *Atelierul istoriei*. Cuvânt înainte: Șerban Papacostea, București, 2002, p. 13

<sup>2</sup> Dintre lucrările consacrate lor în ultimul timp în istoriografia românească și care abordează deopotrivă impactul material și mental al acestora, a se vedea Paul Binder, Paul Cernovodeanu, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, Florian Dudaș, *Catastrofe naturale în Transilvania*, Oradea, 1999 (în continuare: Florian Dudaș, *Catastrofe...*), Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne*, I, Cluj Napoca, 2002 etc.; lor li se adaugă mai multe studii și articole ce abordează în mod individual impactul psihologic provocat de acestea: Valeriu Leu, *Epidemii și mentalități în Banatul Luminilor*, în *Banatica*, II, Reșița, 1993, p. 199-211; Toader Nicoară, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*. Coordonatori: Sorin Mitu și Florin Gogâltan, Cluj Napoca, 1994 p. 152-164; Toader Nicoară, *Variații climaterice și mentalități colective în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII-VIII, 1986-1987, (în continuare: Toader Nicoară, *Variații climaterice...*), p. 247-264; Florin Valeriu Mureșan, *Calamități naturale și variații climatice în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Impactul acestora asupra habitatelor umane din districtul românesc al Bistriței*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, XLIII, 2004, p. 131-152; Paul Cernovodeanu, *Un flagel ecologic al evului mediu românesc: invaziile de lăcuste*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XI, 1992, p. 63-73; Toader Nicoară, Toader Nicoară, *Cutremure de pământ și*

aducând un substanțial plus de înțelegere în vederea decriptării trecutului istoric prin relevarea implicațiilor acestora asupra vieții economice și a celei sociale, a evoluției demografice ori a sensibilităților și mentalităților.

Constituită ca șantier istoriografic sub impulsul *Școlii de la Anale*, ajungând ulterior să devină (mai cu seamă din a doua jumătate a secolului XX) punct de plecare în abordarea altor aspecte sau realități istorice, problematica foametei a intrat tot mai constant în aria de interes a istoricilor. Astfel se explică de ce dinspre abordări marginale ori subsidiare aceasta a devenit, în ultima vreme, un subiect abordat în mod independent într-o serie de articole, studii și lucrări. Într-o exprimare literară, care nu prejudiciază cu nimic însă rigoarea științifică reclamată de un astfel de demers, am putea spune că flămânzii și-au făcut loc tot mai mult în producția istorică a ultimelor decenii, alături de bolnavi, femei, copii ori marginali, iar foamea alături de frică și speranță, de obsesie și imaginar, de violență și sexualitate etc.

Cercetările desfășurate în ultima vreme arată că în mod indiscutabil, calamitatea a deținut un loc de frunte între celelalte nenorociri care s-au abătut asupra lumii transilvănene în ecartul temporal supus atenției noastre, atât prin implicațiile negative cât și prin frecvența succesiunilor sale. Prezența ei aici în intervalul 1700-1830 – fie sub forma unor manifestări locale, fie a unora cu caracter general – a putut fi consemnată până în stadiul actual al investigațiilor de nu mai puțin de 18 ori, rezultând așadar o medie de manifestare la 7,22 ani, fără a se lua în calcul și anii cu recolte cu recolte slabe, deficitare, care nu conduceau la instalarea unor perioade de foamete propriu-zise, dar, care, puteau avea consecințe fiziologice și mentale aproape la fel de greu de surmontat.

Inventarierea perioadelor sau anilor de foamete<sup>3</sup> și încercarea de reconstituire a sensibilităților și a imaginărilor acestei perioade, a modului în care oamenii priveau lumea reală sau cea „de dincolo”, raporturile lor cu divinitatea, etc. se cere cu atât mai mult realizată cu cât, prin percutanța sa, flagelul a fost capabil să dea naștere unui întreg set de reacții, atitudini și comportamente singulare, ce se integrează, mai apoi, pe deplin în aria largă

---

*mentalități colective în zorii epocii moderne din România (1600-1830)*, în *Acta Musei Napocensis*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 301-314 etc.

<sup>3</sup> Manifestarea temporară a flagelului a fost foarte diferită, fiind întâlnite cazuri în care acesta acoperea doar unele luni (de regulă cele supuse iernii și perioadei de „sudură”) sau ani întregi.

a celor având alte cauze; în altă ordine de idei, abordarea raportului dintre foamete și vastul domeniu al mentalităților își dovedește utilitatea – dincolo de contribuția strictă referitoare la înțelegerea consecințelor mentale pe care calamitatea a produs-o – și în posibilitatea sondării dintr-o altă perspectivă a celui „de-al doilea regat” care a dominat întreaga lume europeană pe tot parcursul secolului al XVIII-lea însoțind „imperiul rațiunii și al luminilor”, respectiv cel dominat de misticism și de fel de fel de credințe și superstiții<sup>4</sup>, fără de care istoria acestui veac nu ar putea fi niciodată înțeleasă în adevărata sa profunzime; nu în ultimul rând, o astfel de investigație răspunde așteptărilor manifestate în ultima vreme în istoriografia noastră vizând investigarea tot mai profundă și din unghiuri diverse a capitolului sensibilităților, în înțelesul adăugirii unor „contururi mai sigure la tabloul vieții sufletești”<sup>5</sup> din această perioadă circumscrisă secolului al XVIII-lea și a primelor decenii ale celui următor, dominată de incredibilul – dar, în același timp, fermecătorul – aliaj dintre nou și vechi, dintre arhaic și modern.

Una din caracteristicile definitorii ale perioadelor de foamete din intervalul supus atenției noastre, cu importante consecințe asupra mentalităților individuale și colective a fost dată de manifestarea acestora înainte, concomitent sau în prelungirea imediată altor două nenorociri, respectiv războiul și ciuma. Triada astfel constituită a dat naștere unor multitudini de comportamente dominate de teamă, incertitudine și suferință, întărind, în paralel, ideea fragilității și nimicniciei umane, victimă a propriilor ambiții și incapabilă de a intra în grațiile divinității.

Secolul al XVIII-lea a debutat pentru spațiul transilvănean cu mișcarea de opoziție condusă de Francisc Rákóczi al II-lea față de tendințele absolutiste ale Curții vieneze și îngreunarea vieții multor transilvăneni în contextul sarcinilor pentru armată în continuă creștere, a încartiruirilor, feluritelor obligații etc. Declanșarea ostilităților avea să-și arate în scurt timp consecințele nefaste: „Scris-am această Liturghie – se poate citi într-o însemnare din 1704 de pe marginea unei vechi cărți de cult – când s-au rădicat Racoșii pe nimeți la Area(a)l. Și era răutate mare în țară”<sup>6</sup>. Dificultățile legate de

<sup>4</sup> Toader Nicoară, *Variații climaterice...*, p. 248

<sup>5</sup> Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, București, 1990, p. 206

<sup>6</sup> Florian Dudaș, *Manuscrise românești din Bisericile Bihorului. Partea a II-a. Literatura medievală și catalogul manuscriselor*, Oradea, 1996 (în continuare: Florian Dudaș, *Manuscrise...*), p. 166

procurarea hranei pentru oameni au fost sporite în cursul aceluiași an de o puternică secetă ce îi va obliga pe locuitorii din sudul Transilvaniei (îndeosebi pe cei din regiunea Sibiului) să treacă în Țara Românească pentru a aduce de acolo fân pentru vite<sup>7</sup>, augmentând astfel sentimentul de insecuritate prin perspectiva pierderii uneia din principalele surse de energie și hrană.

Scurgerea anilor și continuarea ostilităților au agravat în mod firesc și mai mult suferințele populației, obligată să facă față unor mari privațiuni ori nevoită să emigreze sau să se retragă din calea trupelor armate. O însemnare de pe un exemplar al *Pravilei a Sfinților părinți despre cele 7 taine* din 22 iunie 1708, confirmă, de altfel, că în acel moment „era răutate mare în Ardeal și la Crișul Negru și câmpia Giulei era pustie toată”<sup>8</sup>. Încă din același an, dar mai cu seamă în următorii, forța destructivă a confruntărilor militare a fost completată de cea a manifestării ciumei și a altor nenorociri cu consecințe materiale și mentale dintre cele mai profunde. „În acești doi ani, scria A. Treb. Laurian cu referire la intervalul 1709-1710, se lăți o mare pestilență preste țerrelle Daciane și mai allesu preste Transilvania, din cauza bătălieloru celloru multe, mai în urmă veniră și locuste, și causeră *caristiă și fomete*. Poporul pătemi multu”<sup>9</sup>.

A doua parte a celui de-al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea a coincis cu un nou paralelism al manifestării diferitelor tipuri de nenorociri din rândul cărora s-a detașat iar foametea, ce va impresiona în egală măsură atât lumea săracă a satelor și orașelor, cât și elita și știutorii de carte ce nu vor întârzi să lase mărturie în legătură cu gravitatea și nesiguranța vremurilor pe care le trăiau. Mari pagube materiale și pierderi umane au fost înregistrate în acest interval și în

---

<sup>7</sup> Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ale Țerei Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, p. 182

<sup>8</sup> Aurel Tripon, *Monografia Almanah a Crișanei, jud. Bihor, Oradea*, 1935, p. 22-23; Florian Dudaș, *Manuscrite realizate după „Cazania lui Varlaam” descoperite în vestul Transilvaniei*, în *Crisia*, X, Oradea, 1980, p. 71; Elena Rodica Colta, *Manuscrite românești din județul Arad. Tipologii și individualizări*, în *Ziridava*, XIX-XX, Arad, 1996, p. 325

<sup>9</sup> A. Treb. Laurian, *Fastii consulari cu adaussulu fapteloru memorabilia. Suplementu la Istoria Romaniloru*, București, 1869, p. 509. Dificultățile cauzate de foamete trebuie să fi fost mult influențate, cel puțin în anul 1709, de imposibilitatea importării de cereale ori de alte alimente din alte părți în contextul în care foametea de atunci a fost întâlnită și în alte părți ale continentului. (Fernand Braudel, *Alimentation et catégories de l'histoire* în *Annales. Économies, Sociétés, Civilisation*, nr. 4/1964, p. 728)

Banat în contextul în care regiunea a devenit teatru al unor confruntări militare. Inclusiv noua administrație a recunoscut starea deplorabilă în care se aflau localitățile și populația din zonă, într-un document datat în 16 septembrie 1717 verwalterul districtului Orșova afirmând în acest sens că „pustiirile războiului se văd în priveliștea dureroasă a satelor distruse și în întinderea ogoarelor cu semănăturilor arse în întregime”<sup>10</sup>. Seria de nenorociri a continuat cu o invazie tătaromoldoveană asupra Transilvaniei în 1717. Cifrați la intrarea în Maramureș la aproximativ 10 000 de oameni, cărora li s-au mai adăugat încă circa 12 000 de prizonieri<sup>11</sup>, invadatorii s-au îndreptat spre Baia Mare, Sătmar, Chioar și Ugocea „pretutindenea arzând și robind”<sup>12</sup>. Deși în cele din urmă aceștia au fost zdrobiți de maramureșeni („din cei 10 000 (...) nu au mai scăpat nici 2000 cu viață”) acțiunea în sine a contribuit – dacă ne limităm strict la tema studiului de față – la diminuarea disponibilităților alimentare existente și la accentuarea climatului general de nesiguranță.

Calamităților amintite li s-a alăturat încă din 1717 o alta, la fel de teribilă și cu efecte de durată dintre cele mai îngrozitoare: seceta. *Analele Brașovului* confirmă că vara amintitului an a fost „așa uscată și fierbinte încât copacii în pământ ardeau”<sup>13</sup>. Anul următor a continuat pe aceleași coordonate, lipsa precipitațiilor ducând la instalarea în spațiul transilvănean a uneia din cele mai îngrozitoare perioade de foamete dintre toate cele consemnate aici în decursul timpurilor. Amploarea dimensiunilor ei, starea de anarhie pe care a creat-o pretutindeni unde și-a făcut cunoscută manifestarea, atmosfera sumbră pe care a generat-o și impactul mental asupra contemporanilor ei pot fi relevate cu o mare doză de exactitate datorită unui mare număr de documente între care se remarcă prin profunzime și bogăția de informații *Istoria Besericei Șcheilor Brașovului*, aparținându-i lui Radu Tempea<sup>14</sup>. Consecințele vremii nefavorabile nu au întârziat să

<sup>10</sup> Aurel Țintă, *Situația Banatului la cucerirea lui de către habsburgi, în Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, 1969, p. 89-91; Idem, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, *passim*

<sup>11</sup> Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 149-152

<sup>12</sup> Gheorghe Șincai, *Opere. III. Hronica românilor*, Tom III. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, București, 1969, p. 330

<sup>13</sup> Nicolae Topor, *Ani ploioși și secetoși în Republica Populară Română*, București, 1963, p. 17

<sup>14</sup> Sterie Stinghe, *Istoria Besericei Șcheilor Brașovului (Manuscript dela Radu Tempe)*, Brașov, 1889, p. 50-57

se manifeste în toată plenitudinea lor negativă: „iardecă au văzut oamenii, că nu e ploae, să să poată face bucatele de primăvară, pân la Iul. s-au suit găleta de grâu la 3 fl., iar la Sept. s-au suit la 5 fl., iar dela Sept. decând și cetatea s-au închis, s-au vândut găleata cu 6 fl. Și bani 60 și mălaiul tot ca grâul...”. Recoltele slabe și producția insuficientă au împins populația înfometată în situația de a recurge la fel de fel de produse impropriei alimentației umane; lunga listă de astfel de pseudo-alimente pe care sursele documentare le pomenesc cuprind categorii din cele mai diverse: în Bistrița „mulți oameni se hrănesc cu măciniș de coceni și tului, cu boabe de maceș și mânca chiar și cioare, coțofene, pisici și carnea vitelor pierite”<sup>15</sup>; o inscripție de pe lemnul bisericii din Nadășa (Mureș) adaugă consumul de „pâine de alun, de coajă de ulm și papură, de cocean de cucuruz”<sup>16</sup>. Debutul anului 1719 și îndeosebi perioada „sudurii” a coincis în Brașov cu consumarea de către populația nevoiașă a unor compoziții pe bază de „sânge de vită cu tărăte (...) și rânsă”, în vreme ce - ca un barometru al stării grave în care se ajunsese – în unele locuri sunt consemnate cazuri de antropofagism<sup>17</sup>.

Consecințele fiziologice ale acestor tipuri de comportamente alimentare nu au întârziat să-și facă simțită prezența. Din cauza hranei sărăcăcioase și impropriei Radu Tempea nota că „se făcuse oamenii negri ca tăciunii și mieuna ca pisicii”. Sfârșitul tragic al multora dintre cei care au avut de suferit de pe urma foametei nu a putut fi oprit nici măcar de recoltele bune din vara anului 1719, același autor amintit mai devreme consemnând că „oamenii muria pe la câmp la fânuri și la secere, și prin munți”. Această ultimă categorie cu certitudine, credem noi, trebuie să-i fi cuprins pe cei ce s-au îndreptat spre pădurile montane în speranța găsirii celor trebuincioase supraviețuirii, precum și pe cei hotărâți să emigreze în Moldova sau Țara Românească. Teama de suferințele înfometării ori de perspectiva unei morți având această cauză au cântărit decisiv în hotărârea multor familii de a-și părăsi locuințele, în ciuda pedepselor impuse<sup>18</sup> ori a fricii de necunoscut și a abuzurilor la care puteau fi supuși în noile

<sup>15</sup> Virgil Șotropa, *Răboaje din trecut*, în *Arhiva someșană*, nr. 1, Năsăud, 1924, p. 63

<sup>16</sup> Ion I. Rusu, *Românii și secuii*. Ediție îngrijită de Ioan Oprea, București, 1990, p. 148

<sup>17</sup> Anton Cservény, *Cronica calamităților și epidemiilor din Ardeal, Banat și teritoriile mărginașe dela 1007 – 1872. (Din izvoare ungurești)*, Cluj Napoca, 1934, p. 15

<sup>18</sup> Opt săteni din Ludișor (Brașov), de pildă, au fost aruncați în temniță deoarece au încercat să emigreze din cauza foametei (Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, p. LXVII-LXVIII)

locuri în care urmau a se așeza. Relevant din acest punct de vedere ni se pare cazul unui anume Stan Ciupală din Țara Bârsei<sup>19</sup> care a emigrat din cauza lipsei de alimente în satul Poiana din Țara Românească, unde la scurt timp i se va confiscă singurul cal și va fi impus la plata contribuției comunale fiind nevoit, prin urmare, să solicite prin intermediul magistratului Brașovului intervenția voievodului Nicolae Mavrocordat pentru îndreptarea nedreptății ce i s-a făcut.

Debilitatea fizică a organismelor și slăbirea regimului lor imunitar au contribuit apoi în mod hotărâtor la răspândirea celeilalte „rele nesufericioase”, după cum o cataloga Gheorghe Șincai<sup>20</sup>, respectiv ciuma<sup>21</sup>.

Jumătatea secolului al XVIII-lea a consemnat și ea o diabolică înlănțuire a nenorocirilor, foametea instalându-se și de această dată la capătul final al acestor „cicluri infernale”. Manifestarea efectelor ei asupra moralului celor afectați direct sau a celor aflați în pericol de acest lucru s-a manifestat imediat, găsindu-și exprimarea concretă în instalarea unei frici generale, greu de controlat și cu un puternic efect demoralizator.

Seria „relelor” a fost deschisă de războiul austro-turc dintre 1736-1739 cu grave consecințe îndeosebi asupra Banatului. Confruntările armate, deplasarea și întreținerea trupelor, perturbarea vieții economice etc. au adus populația într-o stare de sărăcie cruntă ce va culmina cu apariția foametei. În sudul Transilvaniei, după cum călugărul Isaia Eșanul din Curmătura (Făgăraș) la 14 aprilie 1739 „Într’acești ani și vremi erau împărații învrăjbiți (...) și prostimea de nevoi și de necazuri dogorâți. Fiind domniile strămutate și țările, răzmirite și pustiiri multe s-au întâmplat. Fiind toate din tocmeala și chiverniseala (lui) Dumne(zeu)”<sup>22</sup>. Tabloul Banatului la sfârșitul conflictului, zugrăvit de Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica* sa, surprinde, la rândul său, cu exactitate precaritatea existențială instalată acolo, precum și atmosfera generală dezolantă, cu tente apocaliptice.

<sup>19</sup> *Arhiva Magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, vol. I, București, 1959 (în continuare: *Arhiva...*), p. 88

<sup>20</sup> Gheorghe Șincai, *op. cit.*, vol. II, p. 91

<sup>21</sup> Pentru mai multe detalii, a se vedea Anton Dörner, *Contribuții la istoria ciumei din anii 1718-1720 în Cugir*, în *Transilvania între medieval și modern*. Coordonator: Prof. univ. Camil Mureșan, Cluj Napoca, 1996, p. 34-39

<sup>22</sup> Valer Literat, *Din Țara Oltului. Însemnări vechi din biserici noi*, în *Țara Bârsei*, an X, nr. 3, 1938, p. 215-216.



Locuitorii refugiați din zonele afectate de război „adunându-să prin pustiile săliști (...) cu poame ce rămăseăse și pădureăte se hrănea. De se întâmpla vr-un mort n-afla sape de a-l îngropa. Pomeăne, praznice și nunțile de tot încetaseră. Sape, săcuri făcea, ceva cucuruzi, puțin, cu sape punea, mulți sămânțuri n-avea, boi de-a ara nu era. Rău! (...) satele făr de vite, dudău, păduri, cât casele nu se vedeau. Nu e câne, nu e mâte, nu e porc, nu e vacă, nici vițel. Feciori mari ce fugise din Halmăji, venisă locu satului au a cășii n-au cunoscut, oaă de găină n-au mai văzut. În loc de-auzi cocoși cântând, auzia lupi urlând”<sup>23</sup>. Teama de moartea prin înfometare a fost atât de puternică încât o parte a locuitorilor Banatului au decis să se înroleze în armata turcă în schimbul obținerii unor avantaje materiale care să le permită să depășească dificila situație în care se aflau. Adunați la Cornia (Timiș) în 1741 pentru a da informații autorităților în legătură cu populația rămasă după terminarea ostilităților, reprezentanții mai multor sate s-au arătat nemulțumiți de comportamentul trupelor creștine („Steagurile cu sfânta cruce trei ani toate bucatele și verdețurile câmpului nostru ni le-au mâncat și grea foamete am răbdat”), justificându-și opțiunea prin pericolul foametei: „Iară viind steag fără cruce, adunând sate, împărțind bucate și săimani (creștini în oastea turcă, n. n. - I. C.) cu simbrie care au vrut s-au pus, iară mai tare pentru foamete”<sup>24</sup>. Gestul lor, într-o lume profund religioasă, ce sancționa aspru astfel de comportamente, confirmă, o dată în plus, capacitatea flagelului de a da naștere unor atitudini și gesturi rar întâlnite.

Atmosfera de haos și panică a fost completată și în acei ani de izbucnirea unei puternice epidemii de ciumă, în strânsă legătură cu deplasarea trupelor combatante. Ivită în Ardeal încă de la finele anului 1737 aceasta s-a răspândit în următorii doi ani, amplificând efectele negative ale foametei prin stânjenirea activităților comerciale și industriale ca urmare a înăsprii condițiilor carantinele astfel încât, potrivit unui raport din noiembrie 1738 „populația săracă flămânzită, mânată de chinurile foametei, imposibil de stăpânit, neconținut dezertează în comunele mărginașe infectare cu ciumă”<sup>25</sup>.

<sup>23</sup> Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*. Studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc, Ediția a II-a, revăzută, Timișoara, 1981, p. 28

<sup>24</sup> *Ibidem*, p. 26; 185; I. D. Suci, *Revoluția de la 1848 în Banat*, București, 1968, p. 26

<sup>25</sup> Alexandru Lenghel, *Istoricul ciumei în Cluj la 1737/39*, Cluj Napoca, 1930, p. 15; un foarte bun studiu dedicat acestei perioade de ciumă, bazat pe un bogat material

Tot în acest interval cortegiul flagelurilor a fost întregit de două epizootii (din care una, cea din 1740, extinsă la nivelul întregii Transilvanii) și de o conjunctură climatică deloc favorabilă culturilor agricole (friguri mari și ierni lungi)<sup>26</sup>; acțiunea vectorială a acestor factori a dat acestei perioade de foamete o extensie temporară foarte mare<sup>27</sup>, lipsa cerealelor și prețurile exagerat de mari ale acestora persistând până cel puțin în primăvara anului 1742, un anume Petrița Toaderu din Curățele (Bihor) raportându-se, de pildă, la această situație în luna aprilie „cându era(u) bucatele scumpe, cucuruzu cu 4 măr(iași), greul cu 5 măr(iași)”<sup>28</sup>.

O conjunctură nefavorabilă asigurării trebuințelor alimentare a fost întâlnită și în a doua parte a secolului al XVIII-lea și în prima parte a celui următor, foametea continuând să-și găsească tovarăși fideli în rândul factorilor climatici, epidemiilor, epizootiilor, invaziilor de lăcuste, tulburărilor sociale ori confruntărilor armate (chiar dacă acestea nu s-au desfășurat pe teritoriul spațiului transilvănean ca, de pildă, cele legate de războaiele napoleoniene).

O serie întregă de însemnări fac referire la această succesiune a „relelor”, lecturarea lor lăsând cu ușurință să se întrevadă zbuciumul sufletesc al autorilor lor, incertitudinea vremurilor, precum și amestecul dintre teama de divinitate și speranța intervenției acesteia în vederea așezării lucrurilor pe cursul lor firesc. „Ciuma au fost la 1773, Horia la 1784, fuga de turci la 1788, colera dintâi la 1832”, se poate citi, de pildă, într-o însemnare de pe o *Biblie* tipărită la Blaj la 1795<sup>29</sup>; în Banat încă din anul 1794 „fost-au foamete mare preste toată lumea ... un an deplin nu au fost ploaie pe pământ. Și au fost mare rezbel cu turcu și franțuzu de la 1788 pân(ă) la 1796”<sup>30</sup>; cantorul Ion Ursovic din Mociar (Bihor) lăsa posterității informații de când „au fost fomea

---

arhivistic și pe numeroase date cantitative, este cel ce a avut ca zonă de interes comitatul Bihorului, aparținându-i lui Dăvid Zoltán, *Az 1738/43 évi pusztitása Bihar megyében*, în *A Debreceni Déri Muzem Évkönyve (Pustiirea comitatului bihor între anii 1738-1743)*, 1969-1970, p. 181-199

<sup>26</sup> Toader Nicoară, *Variații climaterice...*, p. 252

<sup>27</sup> „Fost-au foamete în patru ani”, se poate citi astfel într-o însemnare din 1742 de pe un *Catavisier*. (Mircea Avram, *Cartea românească manuscrisă*, Sibiu, 1970, p. 31)

<sup>28</sup> Florian Dudaș, *Manuscrisele...*, p. 319

<sup>29</sup> Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 406; Aurora Ilieș, *Însemnări de pe cartea românească veche*, în *Studii și materiale de istorie medie*, București, VI, 1973, p. 352-353

<sup>30</sup> Nicolae Bocșan, Mihai Duma, Petru Bona, *Franța și Banatul (1789-1815)*, Reșița, 1994, p. 95

cea mare în anul 1795, atunci întră acee vreme s-au bătut împăratul nostru Francisc cu franțuzii și foarte mult sânge s-au vărsat întră cele vremi<sup>31</sup>; în sfârșit, cea mai cuprinzătoare și exactă inventariere a multitudinii de calamități este cea datată în 16 septembrie 1836, cuprinsă pe pagina a doua a unui *Apostol* tipărit la Râmnic la 1774: „Prea iubite cititorule, dela anul 1800, până la an 1836 întră care viețuim cu darul Domnului, foarte multe certări de la Dumnezeu s-au arătat, precum războiul cumplit cu Frâncii, care au ținut 23 ani; mai apoi lipsă mare de bucate, încă și foamete groaznică pe la anii 1817. Tot pe aceia vreme boale cumplite și între dobitoace, însă foametea aceasta au fost pentru multă ploaie, iară după aceia pela anii 1831-1832-1833 săcetă mare până astăzi. Ce între numiții ani au fost și cutremur mare de pământ, moarte grabnică, ce se numește coleră și boală între marhă, săcetă, mai vârtos în 1836 așe mare, cât apă de băt nu avem<sup>32</sup>.

Luat în întregimea sa secolul al XVIII-lea, în pofida unor progrese în domeniul alimentar (datorate adoptării unor noi tehnici de cultură, răspândirii pe alocuri a unor noi culturi, precum cea a cartofului etc.) a continuat să aparțină *vechiului regim biologic*, fiind perioada „unei subnutriții permanente (...) asimilată (fiziologic și cultural) drept condiție normală de viață<sup>33</sup>. Pentru largi spații din Europa prima jumătate a veacului următor sa înscris pe aceiași traiectorie, crizele înregistrate în acest interval fiind provocate încă tot de sectorul agricol și de incapacitatea acestuia de a hrăni o populație ce după 1750 a crescut enorm aproape pretutindeni. Crearea unei tensiuni între disponibilitățile alimentare existente și numărul gurilor ce trebuiau hrănite s-a accentuat prin urmare, îndemnându-ne să-i dăm dreptate lui Robert Muchambled atunci când vorbea de „o lume a penuriei” marcată de obsesia îndestulării<sup>34</sup> și să extindem afirmația sa cu referire la Franța și asupra spațiului românesc, în general, și a celui transilvănean, în particular. Lucrurile se verifică mai cu seamă atunci când aducem în discuție grâul, cereala de bază, încărcată cu o mare doză de sacralitate,

<sup>31</sup> Cristian Apati, Ioan Ciorba, *Însemnări de pe registrele de stare civilă ale parohiilor ortodoxe din Bihor (sfârșitul secolului al XVIII-lea - 1848)*, în *Cele Trei Crișuri*, Seria a III-a, 2006 nr. 7-8, p. 5

<sup>32</sup> Darius Pop, *Mărturii strămoșești. Note paleografice pe margini de cărți bisericești sătmărene*, Satu Mare, 1938, p. 39

<sup>33</sup> *Ibidem*, p. 127

<sup>34</sup> Robert Muchambled, *Société et mentalités dans la France moderne XVI-e - XVIII-e siècle*, Paris, 1990, p. 54-55

adeseori invocat prin prisma lipsei sau insuficienței sale, ori pâinea, alimentul etalon, cu smerenie revendicată zilnic în *Tatăl nostru*, probabil cea mai cunoscută și rostită rugăciune creștină.

Într-o lume marcată așadar de puținătatea hranei, preocupările marii majorități par a oscila între grija de a o produce și, apoi, de a o drămui corespunzător și cu chibzuință până la viitoarea recoltă. Orice intervenție exterioară menită a pune în pericol această ecuație e prompt sancționată. Opoziția față de rechizițiile pentru armată sunt o bună dovadă în acest sens, cotele acestora crescând vizibil în anii cu confruntări armate. Plângerile în acest sens sunt înregistrate încă din timpul războiului curuților, mai cu seamă în etapa finală a acestuia, când populația era vlăguită deja de luptele repetate, de foamete ori ciumă. Ciocnirile dintre Imperiul habsburgic și turci de pe teritoriul Banatului dintre 1716-1718 au constituit un nou prilej de creștere a tensiunii existente<sup>35</sup>. Nici regiunea Făgărașului nu a fost privată de astfel de abuzuri în ancheta făcută între 4 și 16 iulie din ordinul lui Carol al VI-lea într-un număr de 33 de sate, locuitorii Porumbacului de Sus (Sibiu) plângându-se, de pildă, că „în foametea trecută” (dintre 1717-1720, n. n. – I. C.) soldații cantonați în satul lor nu au primit bani în contul obligațiilor iobăgești, solicitând, spre disperarea acestora „toate în natură”<sup>36</sup>. Impozabilitatea excesivă și greutatea vremurilor sunt grav resimțite și în anii următori, țărani din Cacuciul Nou (Bihor) amenințați de lipsa hranei plângându-se în acest sens de faptul că „nu mai au nici măcar pâine de mălai și o parte din localitatea noastră este amenințată să moară de foame”<sup>37</sup>. Tulburările sociale din anul 1784 au prilejuit consemnarea aceleiași game diversificate de abuzuri, repetitive, cu impact major asupra resurselor alimentare și mentalităților<sup>38</sup>, la fel ca și seria de confruntări militare în care s-a lăsat atras Imperiul Habsburgic la cumpăna secolelor XVIII-XIX ce se vor constitui într-unul din factorii declanșatori ai groaznicei foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817<sup>39</sup>; în sfârșit,

<sup>35</sup> Pentru mai multe detalii, a se vedea Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 88-114

<sup>36</sup> Toader Nicoară, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1600-1830). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj Napoca, 2001, p. 301-302

<sup>37</sup> Gheorghe Gorun, *Implicații sociale și economice ale ocupației militare austriece în Bihor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 136-137

<sup>38</sup> Pentru mai multe detalii, a se vedea David Prodan, *Răscoala lui Horea*, București, 1984, p. Vol I-II

<sup>39</sup> Ioan Ciorba, *Marea foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Oradea, 2007, (în continuare: Ioan Ciorba, *Marea foamete...*), p. 61-76

nici evenimentele de la 1848-1849 nu s-au abătut de la scenariul de mai sus, derularea confruntărilor fiind însoțită alături de rechiziții, de jafuri, de furturi, incendieri<sup>40</sup> ce s-au așezat în continuarea unui an 1847 slab din punct de vedere agricol, în care după cum consemna un martor „întru așa ticăloasă și sărăcie au fost țara noastră cât era mai cu toți a se da periciunii (...) că cu adevărat ne-au întâlnit de vecină moartea”<sup>41</sup>.

În unele situații scopul însemnărilor de pe marginile cărților bisericești nu era doar de înștiințare a generațiilor următoare în legătură cu grozăvia vremurilor pe care autorii lor le-au trăit, grija pentru acest lucru fiind secundată de dorința afirmată a nerepetării unei alte nenorociri: „pântru aceea am scris să nu se mai pomenească”, stă scris, de pildă, pe un *Apostol* sârbesc în legătură cu foametea din anul 1795 când „un chibel de grâu au fost cu 54 florinți și o pită cu 4 mărieși, un chibel de tenci cu 10 florinți”<sup>42</sup>; unii autori și-au exprimat apoi dorința ca experiența lor să fie folosită pentru preîntâmpinarea altor calamități asemănătoare și pentru o atenție sporită în ceea ce privește constituirea de stocuri: însemnarea parohului Nicolae Popovici din Spata (Timiș) referitoare la foametea din 1794-1795 din Banat a fost făcută cu intenția ca „cei din urma noastră mai bine să se păzească și bucatele să le păstreze”<sup>43</sup>.

Lipsa brațelor de muncă în regiunea grănicerească a Năsăudului ca urmare a înrolării populației masculine în armată a deschis la rândul ei perspectiva înfometării femeilor și copiilor rămași acasă, incapabili săi suplinească la muncile câmpului pe cei plecați, și, prin urmare, în pericol de a rămâne fără semănături. Puținilor bărbați rămași acasă, vicarul Ioan Nemeș le adresa la 30 aprilie 1812 rugămintea implicării și izbăvirii acestor nevoiași: „Sâliți-vă, ba voiți de voie bună că pre dătătorul de bună voie iubește Dumnezeu, în tot chipul pe cei săraci și cele rămase cu sămănatul a-le ajuta și din gura lipsii, care stă înainte, de n-ar putea semăna, a-i scoate, pentru care și firea și Evanghelia răsplătește”<sup>44</sup>.

<sup>40</sup> *Cronica comunei Prejmer*, în *Țara Bârsei*, Brașov, an VIII, nr. 4, 1936, p. 335-338

<sup>41</sup> Florian Dudaș, *Manuscrisele...*, p. 255

<sup>42</sup> Nicolae Firu, *Date și documente cu privire la istoricul bisericeii gr. or. române din Oradea Mare*, Oradea, 1909, p. 39-40

<sup>43</sup> Nicolae Bocșan, Mihai Duma, Petru Bona, *op. cit.*, p. 95

<sup>44</sup> Iulian Marțian, *Documente bisericești*, în *Arhiva someșană*, nr. 9, Năsăud, 1928, p. 122-124

Asocierea foametei din anul 1816 cu o eclipsă de soare și mai apoi cu un cutremur („la anul 1816 când a fost foametea cea mare (...) și la 7 februar s-au întunecat soarele la 1 ceas după amiazăzi au ținut mai mult timp întunericul, au fost cutremur de pământ cât s-au clătinat icoanele de pă pereții caselor”)<sup>45</sup> a amplificat și mai mult sentimentul de insecuritate existent, știut fiind faptul că în societățile tradiționale astfel de fenomene erau asociate cel mai frecvent cu felurite calamități.

Un capitol aparte care aduce consistente contribuții legate de acumulările emoționale, precum și de evoluția și modul de manifestare a mentalităților în anii de lipsuri îl constituie informațiile legate de mersul vremii. Analiza lor atentă lasă să se întrevadă faptul că, în frecvente cazuri, preocuparea pentru implicațiile acestia asupra sectorului agricol a fost cu mult mai mare decât cea legată strâns de disconfortul fizic direct și de moment, lucru explicabil dacă ținem cont de ponderea populației țărănești și de rolul agriculturii în economia Transilvaniei în tot intervalul avut de noi în vedere. Seceta groaznică din 1718, de pildă, și previziunile unor recolte infime au dus într-o primă fază la creșterea exorbitantă a prețurilor și mai apoi, după cum s-a văzut deja, la apariția foametei; identic s-au petrecut lucrurile și la 1748, în timp ce în 1771 „s-au început ploii de duminica tuturor sfinților și au tot plouat până la Adormirea Prea Sfintei născătoare de D(um)nezeu, și dintr-aceasta s-au pornit scumpete și lipsă foarte mare”<sup>46</sup>; grozăvia acestui an și teama de foamete e semnalată și de o însemnare de pe *Cazania lui Varlaam* aparținând satului Cigmău (Hunedoara) în cuprinsul căreia se preciza că „s-a început plo(a)ia din luna lui iunie și tot au plouat toată vara până în toamnă și s-au mărit apele foarte tare de au înecat holdele, cucuruzăle, erburile și casele, de au fugit oamenii pe la alte hotare. Și pe unde a umblat apa n-a rămas nimic și o(a)menii s-au speriat, de mulți au părăsit locurile pentru ace(a) greutate”<sup>47</sup>; conjunctura meteorologică dintre anii 1813-1817 e și ea o bună dovadă în acest sens<sup>48</sup>. Două decenii mai târziu „În ano

<sup>45</sup> Ioan Godea, Ioana Cristache-Panait, *Monumente istorice din Eparhia Oradiei. Județele Bihor, Sălaj și Satu Mare. Bisericile de lemn*, Oradea, 1978, p. 174

<sup>46</sup> Florian Dudaș, *Manuscrisele...*, p. 112-113

<sup>47</sup> Idem, *Cazania lui Varlaam în Transilvania. Studiu istoric și bibliografic*, Timișoara, 2005, p. 294-295

<sup>48</sup> Ioan Ciorba, *op. cit.*, p. 77-88; Idem, *Conjunctură meteorologică și foamete în Transilvania între anii 1813-1817*, în *In honorem Viorel Faur*. Volum îngrijit de Corneliu Crăciun, Antonio Faur, Oradea, 2006, p. 179-195.

1834 în luna lui mai au fost mare seceta și mare căldură cât neamu fost mare întristat”, după cum nota învățătorul și predicatorul Dimitriovici din Hălmațiu (Arad)<sup>49</sup>; în 1835 un alt învățător, și anume Bozo Ioan din Ciolt (Maramureș), înforma și el că din cauza apei în exces din timpul primăverii „până la pogorâre Duhului sfânt, au sămănat oamenii mălaiu și postul apostolilor numai doo săptămâni și o zi și marți zioa lor au fost ploe multă. De mălai anevoie am săpat. Săraci de noi, zău neam spăret”<sup>50</sup>.

În mod vizibil asemănător au stat lucrurile și în privința raporturilor dintre foamete și ciumă, teama de manifestările concrete ale acesteia din urmă fiind întotdeauna însoțită de cea legată de apariția lipsurilor alimentare și scumpetei ca urmare a tulburării vieții economice, a măsurilor dure impuse de autorități ori a depopulărilor. „În amendoii acești ani”, nota A. Treb. Laurian cu referire la intervalul 1718-1719, „fu pestilența și caristiă”, consecința ultimă a acestei înlănțuiri fiind instalarea foametei. Cu prilejul ciumei suprapuse peste războiul austro-turc din Banat dintre 1736-1739 Nicolae Stoica de Hațeg nota că țara „se spărsese”<sup>51</sup> pericolul cel mai mare fiind în această situație neefectuarea lucrărilor agricole și a însămânțărilor; în iunie 1756, din Prejmer, preotul Johannes Tartler îl înștiința pe judele Brașovului că din cauza intransigenței cu care măsurile carantinale erau aplicate, în localitatea deja contaminată „recolta de mei și hriscă se distrugea căci populația nu era lăsată la munca câmpului (...). Lumea este înebunită de frică și cere să fie lăsată să-și strângă recolta”<sup>52</sup>; aceeași stare de lucruri o semnaleză în 1813 un număr de 43 de brașoveni care la 27 noiembrie au înaintat Magistratului un document cu doleanțele lor și ale sărăcimii din oraș, precizând că din pricina opririi comerțului și a lipsei de alimente pătinesc mult și în așa manieră, spun petiționarii, încât „nu putem a ne odihni de vaietele și strigătele lor, ba încă și cu asprime strigă cumcă ei de foame mor, iar nu de ciumă”<sup>53</sup>. Și *Ordinăciunea oficioasă pentru apărarea în*

<sup>49</sup> Elena Rodica Colta, *Însemnări de pe cărți vechi bisericesti românești – documente ale veacurilor trecute arădene*, în *Ziridava*, XI, Arad, 1979, p. 1067

<sup>50</sup> Dariu Pop, *op. cit.*, p. 41; despre vremea rea de atunci, punctată de zăpezi, frig și brumă care au „vătămat” bucatele” și au uscat pădurea, vezi și Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 90

<sup>51</sup> Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 182

<sup>52</sup> *Arhiva...*, p. 263

<sup>53</sup> Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. II, (1743-1837), Brașov, 1946, p. 210-211

*contra ciumei* apărută la începutul aceleiași luni avertiza în legătură cu acest pericol, în cuprinsul ei putându-se citi că pesta poate „stinge vânzarea și cumpărarea (...), împiedecă tot lucrul câmpului și amenință cu foamete”.

Un alt capitol interesant prin multitudinea de aspecte relevate vizavi de problematica subiectului nostru este cel al reacțiilor și comportamentelor în fața fricii de moartea prin înfometare. De la prezența morții în centrul vieții interioare a colectivităților din societățile tradiționale și de la abordarea ei cu o aproape de necrezut doză de seninătate se va ajunge, în anii de crize subzistențiale, la situații diametral opuse în care aparenta liniște ce o preceda era înlocuită cu o vădită teamă. Reacția extremă era dată de masivitatea pierderilor ce depășea unori cu mult dublul față de anii care nu cunoscuseră foametea sau celelalte catastrofe care o însoțeau.

Despre anii de lipsuri și foamete din primul deceniu al secolului al XVIII-lea avem informații certe că au produs multă „răutate” și „mare omor”. Mortalitatea a fost și mai ridicată între 1717-1719 când a bântuit așadar și ciurma, astfel încât e greu de stabilit în stadiul prezent al cercetărilor procentajul deceselor datorate individual celor două flageluri și cel avându-le ca și cauză pe ambele. Înainte de Crăciunul anului 1718 Radu Tempea nota în *Cronica* sa că „s-au început pe Tocile omor foarte tare, cât zece, cincisprăzece pe zi, până după Bobotează”<sup>54</sup>; mari pierderi a suferit mai cu seamă regiunea secuimii, documentele vorbind pentru unele ținuturi de aici de o scădere a populației cu până la 50 %<sup>55</sup>, lucru dovedit, fie și măcar parțial, de conscripția din 1721 care înregistrează o treime din totalul parcelelor inventariate ca fiind pustii<sup>56</sup>. Avem și două date numerice în legătură cu pierderile demice din această perioadă, e drept, imputate mai cu seamă ciumei: în zidul de piatră a Bisericii romano-catolice din Cozmei (Ciuc) unde e avansat numărul de 10 000<sup>57</sup> și 100 000 doar în

<sup>54</sup> Radu Tempea, *op. cit.*, p. 95

<sup>55</sup> Imreh István, *Erdélyi hétköznepok. Társadalom és gazdaságtörténeti irások a bomblo feudalismus időszakaról (Viața cotidiană transilvăneană. Scrieri de istorie socială și economică din perioada destrămării feudalismului)*, București, 1979, p. 86-87; vezi și Szádeczky Kardoss Lajos, *A szekeley nemzet története és alkotmánya*, Budapesta, 1927, p. 320-322

<sup>56</sup> Judit Pál, *Meșteșugurile în orașele din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Historia Urbana*, tom VI, nr. 1-2, 1998, p. 92

<sup>57</sup> Ion. I. Russu, *Românii și secuii*, Ediție îngrijită de Ioan Opreș, București, 1990, p. 148



secuime, cum consemnează unele izvoare maghiare<sup>58</sup>; în mod sigur a doua valoare e mult exagerată, fapt explicat, credem noi, mai cu seamă de puternica emoție creată de nestatornicia vremurilor și de efectul destructiv cumulat al acestor nenorociri; toate la un loc probează în același timp un climat de instabilitate și nesiguranță, agravat de omniprezența morții și de întregul spectacol generat de aceasta.

O puternică rată a mortalității a putut fi consemnată și la jumătatea secolului al XVIII-lea, ca, de pildă, între 1738-1739 în districtul Timișoarei, foametea și ciuma făcând ca populația unor localități să scadă de la 500-600 de locuitori la numai 4-5<sup>59</sup>, priveliștea sumbră a ogoarelor nelucrate și acoperite de buruieni fiind completată de tabloul cadavrelor risipite peste tot, neîngropate în timpul util recomandat de Biserică necesar încheierii socotelilor cu cele lumești și pregătirii pentru „noul început”. Spre sfârșitul secolului și în debutul celui următor valorile atinse de mortalitate au atins iar cote uriașe, în cazul Maramureșului, de exemplu, între 1785-1787 numărul deceselor datorate foametei apropiindu-se de valoarea de 29 000<sup>60</sup>.

Mult mai bine poate fi reconstituită evoluția mortalității și impactul mental produs de aceasta cu prilejul teribilei foamete dintre anii 1813-1817 grație îndeosebi numărului mai mare de surse documentare existente și consistenței informațiilor oferite de acestea<sup>61</sup>. Cuprinsul unora e realmente înspăimântător: pe un *Apostol* apărut la Blaj în 1802 se nota, de pildă, „că în anul 1814 au fost foamete mare preste toată lumia, suta de cucuruzi la Rășavaau fost 20 xr. cât și mulți oameni au și murit de foame”<sup>62</sup>; între 1816-1817, după cum se precizează în Protocolul parohiei din Mărgău (Cluj)<sup>63</sup> datorită lipsei

<sup>58</sup> Anton Cservedyi, *op. cit.*, p. 15

<sup>59</sup> Alexandru Lenghel, *op. cit.*, p. 15

<sup>60</sup> Anton Cservedyi, *op. cit.*, p. 20

<sup>61</sup> De un mare ajutor sunt în aceste cazuri registrele de stare civilă, datele oferite de acestea permițând uneori urmărirea fenomenului pe sezoane, luni și zile, pe grupe de vârstă sau sex etc. Pentru comitatul Bihor a se vedea, de pildă, Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor (în continuare: AN-DJBh.), *fond colecția registrelor de stare civilă*, nr.dos. nr. 34, f. 34-58; *ibidem*, dos. nr. 69, f. 30-38; *ibidem*, dos. nr. 253, f. 82-84; *ibidem*, dos. nr. 523, f. 38-42; *ibidem*, dos. nr. 1375, f. 61-63

<sup>62</sup> Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 70; Valeriu Leu, *Istoria Banatului în însemnări manuscrise pe cărțile vechi*, în *Banatica*, II, 1993, p. 130

<sup>63</sup> Nicolae Edroiu, *Despre situația din Munții Apuseni în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Protocolul parohiei din Mărgău (Huedin)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, XXIV, 1981, Cluj Napoca, p. 358; multe decese au fost

hranei și consumului unor „alimente de foame” „perit-au oameni fără număr, umplut-au în Cluj de oameni săraci, să culca pre sub pereți, pă lângă ziduri, dimineața îi afla morți, cât nu joia a-i îngropa, care fără popă îi strânjea cu carăle și țapa câte 10-12 într-o groapă (astfel încât) *să spărieasă lumea, să îngrozise pământul*” (subl. ns. I. C.). În regiunea secuimii din cauza emigrărilor cauzate de foamete și a deceselor un mare număr de sesii au rămas pustii<sup>64</sup>. Dezolantul spectacol oferit de moartea prin infometare și de masivitatea fenomenului e întărit apoi de numeroase consemnări de pe cărțile bisericești, cutremurătoare fiind în acest sens însemnarea preotului Ioan Popdan din Jorocuta (Satu Mare) în cuprinsul căreia se preciza că după scumpetea exagerată din anii 1816 și 1817, în anul din urmă „primăvara au prinsu oamenii a mânca rădăcini de buruiene, a măcina coceni de mălaiu (și) în tăta casa murea de să stingea de foame, cât birău satului numai cu caru îi purta la groapă, ca de ciumăt tăte drumurile erau (pline de) oameni morți de foame”<sup>65</sup>. Numărul mare de decese, compararea ratei mortalității din acești ani cu cea pricinuită, de regulă, de ciumă, precum și capacitatea flagelului de a dezumaniza („Părinților de copiii săi nu le era nici o milă, ce-i lăsa de să stinge de foame”, preciza, cutremurător, însemnarea), sunt în cazul de față bune indicii ale unei lumi având sistemele de valori răsturnate, terorizată de spectrul unei morți lente și dureroase, precum cea datorată inaniției. Exemplul de față, la care se poate adăuga, desigur, și altele probează faptul că, cel puțin în unele cazuri, caracterul arbitrar al selecției victimelor foametei (cei săraci fiind întâii vizați) a fost substituit în unele cazuri, locul său fiind luat de o mortalitate nivelatoare ce nu ținea cont de sex, vârstă etc. („în tăta casa murea de să stingea de foame”); știute fiind apoi suferințele fizice pricinuite de moartea lentă datorată lipsei hranei putem bănui, fără însă ca sursele documentare avute la îndemână să ne confirme deocamdată acest lucru, că pentru o parte din cei supuși acestui calvar, moartea să fi fost percepută, în fapt, ca o izbăvire.

---

consemnate și în rândul cerșetorilor și a celor care se îndreptau spre orașe în speranța că acolo vor găsi hrană. (Szungott Kristóf, *Szamosújvár szab. kir. város. Monográfiája 1700-1900* (Monografia orașului regal liber Dej, 1700-1900), Szamosújvár - Gherla, 1901, p. 284-285)

<sup>64</sup> Pál-Antal Sándor, *Jobbgyviaszonyok a Gyergyoi Mendenceben 1820-ban* (Relații iobăgești în bazinul Gheorgheni în anii 1820), în *Acta Hargitensia*, I, 1980, p. 76.

<sup>65</sup> Elena Bărnuțiu, *Carte românească veche în colecții sătmărene*, Satu Mare, 1998, p. 192-193

O neliniște latentă față de riscurile impuse de incapacitatea asigurării minimumului nutrițional a putut fi consemnată și în anii de sfârșit ai primei jumătăți a secolului al XIX-lea; scumpetea exagerată din unii ani slabi din punct de vedere agricol ca, de pildă, în 1837<sup>66</sup> sau 1847<sup>67</sup>, foametea izbucnită în părțile vestice ale Transilvaniei în 1847<sup>68</sup> dar și invaziile de lăcuste<sup>69</sup> ori evenimentele din 1848-1849 ce vor culmina cu pătrunderea trupelor rusești „în țara ungurească în număr de 200 000”<sup>70</sup> etc. au contribuit și ele la agravarea neîncrederii în perspectiva unei vieți îndestulătoare și liniștite sub aspectul suficienței și siguranței alimentare.

Impactul mental produs de unele perioade de foamete, precum și tăria cu care acestea au lovit și au reușit să destructureze societatea au rămas în unele cazuri adânc întipărite în memoria supraviețuitorilor, devenind repere la care continuau să se raporteze chiar și la distanțe mari de timp. Anii tulburi de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima parte a celui următor, ce au consemnat în Banat chiar cazuri de canibalism, erau evocați de Nicolae Stoica de Hațeg cu emoția explicabilă a celui ce a trăit acele vremuri, ce nu făcea de altfel decât să se ralieze celei generale a celorlalți martori traumatizați de cele văzute, în a căror memorie foametea, ciurma sau ororile războaielor continuau să rămână vii și puternice: „De veți întreba moși, babe, multe vă vor spune”<sup>71</sup>. Aspectul a fost bine surprins și cu prilejul mării foamete dintre 1813-1817<sup>72</sup>, grozăvia lucrurilor făcând ca acet interval să devină o bornă adesea invocată în diverse situații. Astfel, holera din 1831 a fost percepută de episcopul greco-catolic de Oradea Samuil Vulcan, ca o continuare a unui lanț de alte nenorociri între care și foamea<sup>73</sup>. Slabul an agricol 1847 într-o mare parte a Europei, precum și scumpetea și foametea din unele părți ale Transilvaniei și Ungariei i-a determinat pe redactorii *Gazetei de Transilvania* să consacre acestei probleme o largă atenție, între factorii

---

<sup>66</sup> AN-DJBh., *fond colecția registrelor de stare civilă*, dos. nr. 672 a, f. 103

<sup>67</sup> *Ibidem*, f. 107

<sup>68</sup> Idem, *fond Parohii greco-catolice, Parohia Finiș*, dos. nr. 1, f. 4 – 4 v.

<sup>69</sup> Idem, *fond colecția registrelor de stare civilă*, dos. nr. 672, f. 1. v; *Ibidem*, dos. nr. 677, însemnarea de pe coperta a doua.

<sup>70</sup> *Ibidem*, dos. nr. 677, f. 2

<sup>71</sup> Florian Dudaș, *Catastrofe...*, p. 25-26

<sup>72</sup> Barbu Ștefănescu, Bodo Edith, *Rupera tăcerii*, Oradea, 1998, p. 17-18; Ioan Ciorba, *Marea foamete...*, p. 221-222

<sup>73</sup> AN-DJBh., *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. nr. 450, f. 1

identificați ca responsabili de starea de moment fiind amintită și succesiunea mai multor ani neprielnici, fapt ce-i făcea să conchidă că „Lipsa și foametea nu o aduce un singur an, aceasta o văzură și părinții noștri la anul 1815-17”<sup>74</sup>; grozăvia dintre anul 1813 și prima jumătate a anului 1817 (când „s-au fost suit prețul unei feldere, 16 cupe, de grâu, la 25 fiorini, și nice așie nu se căpăta, cât oamenii din Ardeal ca turmele de oi mergea cătră părțile cele mai cu bucate”) era evocată și într-un număr din 1851 al *Foii pentru minte, inimă și literatură*; izbăvirea adusă de recoltele bune din vara și toamna anului 1817 precum și cele identice din anul următor, când prețul grâului a coborât la 5 florini și apoi chiar la 2, era și ea invocată cu vădită bucurie de autorul articolului, în mod surprinzător însă, prosperitatea consemnată fiind pusă pe seama mișcării corpurilor cerești, mai precis pe faptul că au fost ani „cu luna numai cam pe jumătate”<sup>75</sup>. În sfârșit, poate cel mai bun exemplu al faptului că marea foamete din deceniul al doilea al secolului al XIX-lea s-a constituit într-un moment reper extraordinar, capabil să reziste în memoria colectivă la peste un secol distanță, prin colportarea informațiilor în legătură cu ea de la o generație la alta, e dată de locuitorii din Mocirla (Arad) care povesteau încă, în 1936 că „foametea (...) a fost așa de mare că s-au vândut cu 8 holde de pământ pentru o vică de pere uscate. Și, ca să nu treacă așa de repede, perele nu se fierbeau ci numai sugeau pe ele”<sup>76</sup>.

Vulnerabilitatea existențială a majorității locuitorilor spațiului transilvănean pe durata întregii perioade asupra căreia ne focalizăm atenția în rândurile de față nu putea să nu lase urme adânci asupra raporturilor dintre oameni și divinitate. Debilitatea în fața foametei și a celorlalte calamități nu a făcut decât să întărească și mai mult convingerea că eforturile oamenilor de a le rezista sunt sortite eșecului fără o intervenție divină – mai mult sau mai puțin discretă -, percepută ca având exclusivitate în reîntronarea normalității. Nu ne mai miră în aceste condiții faptul că eforturile singulare, ale comunităților sau cele ale statului de a depăși situațiile dificile au fost secondate și uneori chiar depășite de cele vizând îndepărtarea mâniei lui Dumnezeu și înduplecarea acestuia, printr-o religiozitate sporită și o viață

<sup>74</sup> *Gazeta de Transilvania*, an X, nr. 85, Brașov, 23 octombrie 1847, p. 347; masivele treceri ale secuilor în Moldova pentru a scăpa de foamete au fost, de asemenea, și ele invocate în același an (Idem, nr. 46, 19 iunie 1847, p. 184)

<sup>75</sup> *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 8, joi 22 februarie 1851, p. 60

<sup>76</sup> Ioan Coste, Ioan Godea, *Lunca Teuzului – Mocirla. Pagini monografice*, București, 1990, p. 26

exemplară, în strâns acord cu normele trasate de canoanele bisericești, punctată de rostirea unui mare număr de rugăciuni și ținerea cu strictețe a posturilor.

Acestea din urmă, prin lungimea și severitatea lor, au atras în repetate rânduri atenția călătorilor străini aflați în trecere prin spațiul transilvănean<sup>77</sup>. Deși avem numeroase motive să credem că lungile posturi de peste an au fost percepute și ca o modalitate de a economisi resursele alimentare existente (mai ales cel al Paștelui, suprapus „sudurii”, frecvent cea mai dificilă perioadă sub raportul asigurării hranei zilnice) nu e mai puțin adevărat nici faptul că acestea au fost văzute ca unele din cele mai la îndemână moduri pentru intrarea în grațiile unei divinități dispusă să ierte ușor, să treacă cu vederea greșelile, și în consecință, să aducă iar îndestularea. Convingerea în efectele benefice și mijlocitoare ale acestora pe linia relației dintre oameni și Dumnezeu a fost atât de puternică încât nu a putut fi uneori îndepărtată nici măcar de suferințele pricinuite de foamete; relevant ni se pare în acest sens raportul medicului din Vașcău de la începutul anului 1815, în care consemna că în vizita sa alături de chirurgul Vago Antal în mai multor sate din zonă (Seghiște, Câmpanii de Jos etc.) a întâlnit locuitori care refuzau să mănânce carne în post deși proviziile de grâu și porumb deja se epuizaseră<sup>78</sup>; strictețea ținerii Postului Paștelui a fost remarcată și de către medicul Elias Nadlinger, acesta raportând la 2 mai 1785 de la Câmpeni către Oficiul minier superior că în satele Sohodol și Goiești (Alba) a identificat cazuri de febră tifoidă apărută, conform părerii lui, și datorită lungii perioade de 40 de zile de abținere alimentară ce a precedat sărbătoarea pascală<sup>79</sup>.

Începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea la presiunea statului însuși autoritățile bisericești au intervenit prin repetate circulare prin care „deslegau” populația de la post, ca, de

---

<sup>77</sup> Johan Jakob Ehler referindu-se la Banat, de pildă, amintea de ținerea de către locuitorii de acolo a unui număr de „patru posturi neobișnuit de lungi” care „împreună cu toate celelalte zile de post”, după cum aprecia martorul nostru, „însumează de obicei 7 luni dintr-un an” (Johan Jakob Ehler, *Banatul de la origini până acum (1774)*. Ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann, Timișoara, 2000, p. 46); vezi și mărturia lui Ignaz von Born din vara anului 1770 (*Călători străini despre Țările Române*, vol X, Partea I, București, 2000, p. 96)

<sup>78</sup> AN-DJBh., *fond Episcopia Romano – Catolică de Oradea*, rola 93, dos 2537, f. 233-236

<sup>79</sup> *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Seria A. Diplomataria. Sub redacția Acad. Prof. Ștefan Pascu, București, 1986, p. 1-2

pildă, în timpul foametei din 1786<sup>80</sup> sau în 1806<sup>81</sup>. Numărul acestora va crește va crește la începutul secolului al XIX-lea, atingând punctul maxim în anii ai marii foamete din deceniul al II-lea. Episcopul greco-catolic de Oradea, Samuil Vulcan, spre exemplu, a emis în vara anului 1816 două astfel de documente, primul la data de 10 august<sup>82</sup>, iar celălalt la 8 septembrie<sup>83</sup>. Reprezentanții Bisericii Ortodoxe se vor ralia și ei acestor eforturi<sup>84</sup>, remarcându-se mai cu seamă activitatea episcopului Vasile Moga ce recomanda credincioșilor săi ca „În locul postului cu bucate să țină postul cel mai plăcut lui Dumnezeu și să se lapede de păcate”<sup>85</sup>.

Rugăciunile menite a ține departe foametea atunci când aceasta deja bântuia în alte regiuni, a aduce ploaia pe vreme de secetă sau, din contră, de a opri apa în exces, de a domoli frigul pătrunzător și a scurta durata iernilor, ori cele înălțate spre cer atunci când efectele cele mai definitorii ale acesteia („enervarea” prețurilor, emigrări, creșterea gradului de delincvență, mortalitatea ridicată) își făceau simțită prezența au constituit instrumentul pe care lumea transilvăneană l-a activat cel mai constant în vederea (re)dobândirii suficienței subzistențiale din punct de vedere alimentar. Explicațiile acestui fapt converg spre cele identificate în cazul posturilor, ținând de convingerea generală că nenorocirile nu sunt, în fapt, decât niște simptome ale nemulțumirii divine ce pot fi vindecate prin asumarea păcatelor săvârșite, prin luarea angajamentului nerepetării lor și promisiunea supunerii necondiționate voinței divine.

Mărturiile documentare care atestă importanța acordată rugăciunilor în prevenirea instalării crizelor alimentare în spațiul transilvănean sunt destul de numeroase și acoperă mulțumitor intervalul de timp pe care ni l-am impus analizei în paginile de față.

<sup>80</sup> Ștefan Buzilă, *Documente bisericești*, în *Arhiva someșană*, Năsăud, nr. 15, 1931, p. 26

<sup>81</sup> Nicolae Lupu, *Episcopul Ioan Bob*, Blaj, 1944, p. 45; despre implicarea episcopului Ioan Bob în acest efort, a se vedea, Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, București, 2005, p. 147-151

<sup>82</sup> AN-DJBh., *fond Episcopia Greco – Catolică de Oradea, Parohia Girișu de Criș*, dos. nr. 2, f. 92

<sup>83</sup> Idem, *Parohia Șuncuiușul de Beiuș*, dos. nr. 1, f. 1

<sup>84</sup> Vezi, de pildă, circulara din 7 februarie 1817. (Idem, *Paroha ortodoxă Buteni*, dos. nr. 1, f. 330).

<sup>85</sup> Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga (1774-1845)*, Cluj, 1939, p. 44

Constatarea care se detașează încă de la început e că cel mai adesea acestea au fost solicitate pentru îndreptarea vremii. Nu întâmplător rugăciunea spusă „la neplouare” copiată de preotul pelerin Vasile Moldoveanu după patriarhul Calist la începutul secolului al XVIII -lea<sup>86</sup> a cunoscut o largă răspândire, câștigarea bunăvoinței providenței fiind, de altfel, argumentată cuprinzător, găsindu-și justificare în „întristăciunea păsărilor, strigarea tinerilor, ticăloșia bătrânilor, lipsa săracilor, singurătatea văduvelor, neajungerea mișeilor și glasul cel de rugăciune a tot norodul”. În 1822, de la Sibiu, episcopul Vasile Moga îndemna preoții ortodocși să facă același lucru<sup>87</sup>. Depășite de situație, de concordanța și de efectele negative ale calamităților, autoritățile s-au văzut și ele nevoite să recurgă la ajutorul lor, fapt pentru care la 11 septembrie 1762 episcopul greco-catolic Petru Pavel Aron, ținând cont de recomandările primite de la însuși Maria Tereza, scria protopopilor săi următoarele: „Deci fiindcă nu numai aici în țară de o vreme încoace s-au sporit Dumnezeeștile cercetări, cu secetă, cu povoaie și cu boală în vite, care de vro câțiva ani nu s-a mai ceată, ce și ciuma prin vecinia țării noastre s-a apropiat: pentru a căria și al altora Dumnezeiești pedepse, spre o bună și de Dumnezeu temătoare și pravoslavnică... s-au milostivit a porunci, cum că prin pocăianie cu post și cu rugăciuni să ne sârguim a înblânzi cea pe dreptate asupra noastră pornită Dumnezeiască mânie”<sup>88</sup>.

Manifestarea virulentelor perioade de foamete de la sfârșitul secolului al XVIII-lea al secolului al XIX-lea a coincis cu creșterea numărului de recomandări ori porunci privind rostirea unor rugăciuni de ajutorare în fața pericolului sau de mulțumire pentru scutirea de lipsuri ori pentru îndepărtarea acestora. În 1797, de pildă, episcopul Ioan Bob era rugat de guvernatorul Banffî să transmită o circulară către clerul său pentru a face „rugăciuni de mulțumită că a scăpat Transilvania de ciuma, lăcustele și foametea de care nu fu mântuită Moldova”. Rugăciuni pentru îndepărtarea foametei au mai fost înălțate apoi spre cer în timpul crizei subzistențiale dintre 1805-1806 (în

<sup>86</sup> Florian Dudaș, *Manuscrise românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 64

<sup>87</sup> Sebastian Stanca, *op. cit.*, p. 44

<sup>88</sup> *În spiritul Europei moderne. Administrația și confesiunile din Transilvania în perioada reformismului terezian și iosefin (1740-1790)*. Coordonatori: Remus Câmpeanu, Anca Câmpian, Varga Attila, Miron Popa Andrei, Greta-Monica Miron, Anton Dörner, Cluj Napoca, 2009, p. 111

paralel cu recomandarea ridicării postului)<sup>89</sup>, 1813-1817<sup>90</sup> sau în 1831<sup>91</sup>.

În paralel cu rugăciunile a crescut și numărul *Cuvintelor de învățătură și a celor păstorești*; cuprinsul lor e relevant din mai multe puncte de vedere, dându-ne o imagine destul de exactă în legătură cu universul mental al oamenilor acelor timpuri, cu teama acestora față de pedepsele trimise de Dumnezeu sub formă de foamete, ori ciumă, vreme rea, epidemii și epizootii, dar și cu așteptările acestora vizavi de revărsarea harului divin asupra lor și îndepărtarea calamităților; lecturarea cuprinsului acestora surprinde tocmai prin dozajul relativ echilibrat al antagonismului ce opune teama față de stârnirea mâniei dumnezeiești și speranța că printr-o viață exemplară aceasta poate fi transformată în bunăvoință și generozitate. „Arătat-u-ne-au și noă Milostivul Dumnezeu în anii trecuți unele reale, anume războiu în vecina țară, iară aici lipsă de bucate și scumpeate pentru nerodire”, se spunea de pildă într-un *Cuvânt de laudă* dat de episcopul Ioan Bob de la Blaj în cursul anului 1798, „ci de aceste toate curând ne-au

<sup>89</sup> Nicolae Lupu, *op. cit.*, p. 44-45; Ladislau Gyémant, *Două tipărituri românești din Transilvania privind foametea din primele două decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Crisia*, IX, 1979 p. 422

<sup>90</sup> „Fiind-că și alte pedepse sunt asupra țerii aceștia”, nota episcopul Vasile Moga într-o *Ordinăciune episcopască pentru a se face rugăciune pentru încetarea ciumii* din data de 10 mai 1814 „precum e foametea și omorurile răsmiri□ii celei de acum mulți ani apăsătoare, așa cu toți dimpreună întorcându-ne către Dumneudeu, cu pocăință, cu inimă înfrântă și smerită să se facă (...) cu tot norodul, rugă fierbinte către Dumneudeu cel dintru Înălțime, ca să se milostivească a ne scăpa de nevoi grele și ca să ne blagoslovească câmpurile cu roduri bune, spre hrana vieții slujitoare”. (Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 181-182); tot aici se pot aminti rugăciunile de mulțumire pentru încetarea foametei din anul 1817. (Ștefan Buzilă, *Documente bisericesti*, în *Arhiva someșană*, nr. 15, Năsăud, 1931, p. 27).

<sup>91</sup> Exemplificăm prin îndemnul adresat de Samuil Vulcan pentru izbăvirea de „relele” „pentru a quaroru departare, precum în altele, asia si in Eparchia nostra publice rugăciuni a se facere s(-)au fostu rânduitu”, precizând că „nu pucini țereni pătinesc lipsa, alții fructurile crescute sau nu le potu aduna, sau cu scădere la capetă și în frica fometei remanu”. (AN-DJBh., *fond Episcopia Greco-Catolică Oradea*, dos. nr. 450, f. 37); într-o altă circulară din 25 iulie același an, episcopul informa că „Eminența sa cardinalul și a Țerei Nostre Primatu Alexandru Rudnay ne face de scire, cum che spre depărtarea răutăților quare ne impresură, precum sunt: ciuma, bola grea cholera chiamată, fomete și bătaia (războiu) în Archidiecesul seu au făcutu rânduelă și se facă rugăciuni în Biserici qua aqueleu scopu qua și dupo voia preînalțului imperatu asemine și se facă”. (Idem, *Fond Parohii greco-catolice, Parohia Vășad*, dos. nr. 1, f. 18 v.- 19).



mântuit, nici s-au lățat în toate părțile țării cu păgubire”. Înaltul prelat avea să revină cu un discurs asemănător în 1816, vremea rea de atunci și din anii precedenți ce a avut ca rezultat diminuarea dramatică a producției agricole, răspândirea omizilor și a șoarecilor, fiind - stereotipic – etichetate drept „pedeapsa și sbiciul lui Dumnezeu preste noi pentru păcatele noastre, că urmând dintru aceasta lipsă de bucate și foamete mulți oameni și-au lăsat cășile sale, și ca să nu piară de foame, s-au tras pe airea, unde nădăjduia că vor afla cele lipsă spre traiu”. Îndepărtarea nenorocirilor care apăsa asupra vieții celor mulți, opina episcopul, e posibilă prin activarea aceluși util instrument aflat la îndemâna oricui, anume rugăciunea: „Rugăciune cu rugăciunile Bisericii, să se păzească toate cetățile și satele de ciumă, de foamete, de cutremur, de potop, de foc, de sabie, de venirea asupra a altor neamuri, și de războiul celor dintră noi...”. „Dacă vom face și vom lucra așa, precum mai sus în cuvântarea aceasta am zis” concluziona el în final, „ adeva de vom cunoaște păcatele noastre, ne vom căi pentru iale (...) putem avea nădejde în Dumnezeuul nostru (...)”<sup>92</sup>.

Desigur, problematica abordată în paginile de față e departe de a se fi epuizat, limitele spațiului impus de un volum precum cel prezent determinându-ne să ne mărginim doar la schițarea câtorva aspecte. Abordarea ei s-ar fi putut face la fel de bine și cu pornire dinspre capitole precum delicvența asociată perioadelor de foamete, marginali (evrei, cerșetori etc.), dinspre exemplele de ajutorare a celor înfometăți și de filantropism, în general, ori dinspre cele opuse, de exploatare a celor calamitați etc. Manifestându-ne intenția de a face acest lucru într-un alt cadru, ne declarăm convingerea că o astfel de abordare ar fi condus, în linii mari, la aceleași concluzii regăsite și în rândurile de mai sus, esența lor argumentând faptul că foametea a fost un flagel responsabil de o mare varietate de comportamente, stări, sentimente, trăiri și atitudini. Lărgirea ariei documentare prin identificarea unor documente cu un conținut inedit de informație va aduce, cu certitudine, unele aprofundări, nuanțări ori întregiri.

---

<sup>92</sup> Daniel Dumitran, *Evoluția instituțională a Bisericii greco-catolice din Transilvania în timpul episcopului Ioan Bob (1782-1830)*. Teză de doctorat, Alba Iulia, 2004, (p. 323-332). Textul acestor *Cuvântări* e redat în întregime. Cea din 1816 a fost valorificată științific și de Ladislau Geymant, *op. cit.*, p. 421-425.

# „CONSCRIPTIA PAROCHILOR DE LEAGE GRECEASCĂ NEU. DIN DIȘTRICȚUL ORĂZII MARI, PE ANNUL 1821 FĂCUTĂ”

de  
Cristian APATI

Această conscriere depistată în urmă cu câțiva ani în Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea<sup>1</sup> vine să întregească seria documentelor de acest gen aflate în fond *Episcopia Ortodoxă Oradea*, deținut de Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor, și publicată de către subsemnatul în mai multe reviste de specialitate<sup>2</sup>.

Ațiunea de recenzare din anul 1821 s-a datorat arhiepiscopului de la Carloviț care, prin scrisoarea din 8 martie, același an, cerea episcopului Iosif Putnic „să să trimită Conscripția Diețezii aceștia, fiind că în multe locuri ce se ating de legea noastră adeseori se întâmple de iaste lipse ca să se știe precum numărul preoților, așa și a sufletelor de legea noastră”<sup>3</sup>. Formularul anexat

---

<sup>1</sup> Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, pachet anul 1821, 22 file.

<sup>2</sup> Cristian Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 și 1791*, în *Analele Universității din Oradea, seria Istorie-Arheologie*, tom XV (2005), p. 55-93; Idem, *Reformarea numerică a clerului ortodox între normă și realitate. Consemnarea districtului ortodox Oradea din anul 1811*, în *Revista Bihoreană de istorie*, anul IV (2006), nr. 6-7, p. 67-95; Idem, *Conscrierea din anul 1819 a parohiilor ortodoxe din Bihor*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 5-6, p. 33-59; Idem, *Date privind clerul ortodox bihorean. Conscrierea realizată în anul 1815*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 7-8, p. 1-28; Idem, *Date privind Biserica ortodoxă din Bihor. Conscrierea anului 1825*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 9-10, p. 23-47; Idem, *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769*, în *Cele Trei Crișuri*, seria a III-a, 2007, nr. 11-12, p. 21-33; Idem, *Un fragment de conscriere privind Biserica ortodoxă din Bihor din anul 1811*, în *Revista Bihoreană de istorie*, anul V (2007), nr. 8-9, p. 23-32; Idem, *Români în conscrierile confesionale ale Episcopiei romano-catolice de Oradea (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în *Lucrările Sesiunii Naționale a Doctoranzilor în Istorie, Ediția I*, Oradea, 22-23 mai 2009, p. 284-291; Idem, *Contribuții documentare referitoare la istoria Bisericii Ortodoxe din Bihor (anii 1773, 1800 și 1841)*, în *Societate, Istorie și Filologie. Omagiu conferențiarului universitar Corneliu Crăciun, la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Oradea, 2009, p. 35-65; Idem, *Considerații asupra unor conscrieri parohiale multiconfesionale realizate în mediul romano-catolic bihorean la 1792*, în *Revista Bihoreană de istorie*, anul VII (2009), nr. 12-13, p. 25-42

<sup>3</sup> Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor, *fond Parohia Ortodoxă Ineu* dos. 1, p. 98

circulării oferea un model care urma a fi trimis de la preot la preot, pentru completare: „trimițându-l din sat în sat, preoții vor fi îndatorați a face Consignația satului său după cum arată rubricile”. Centralizarea datelor districtului bihorean urma să o facă protopopul de Oradea, președintele Consistoriului din Oradea-Velența: „iară bineînțevintata Domnia ta, după ce vei primi aceasta Conscriptie scriind-o a dooa oară, pe alte hârtie și făcând suma a tot protoprezviteratul o vei trimite mie cât mai curând”<sup>4</sup>.

Conscrierea cuprinde următoarele rubrici: *numele locurilor unde se află bisearecă, numele locurilor filiale, numărul bisearecilor, numărul parohilor, numărul capelanilor, numărul diaconilor, numărul caselor, perechilor căsătorite, parte bărbătească, parte femeiască, suma lor, din care sârbi, din care români, din care greci, din care macedo-români, luări de seamă*. Menționăm că ultima rubrică nu reține nici o informație, fapt pentru care nu am mai reprodus-o în anexă; nu am reprodus nici rubrica *din care români* – este evident că toți ceilalți erau români, fapt pentru care nici această rubrică nu a fost completată. De asemenea, precizăm că în unele cazuri sumele credincioșilor au fost înregistrate defectuos; în anexă, noi le prezentăm pe cele corectate. Totodată, precizăm că acolo unde nu am putut identifica o așezare am pus după ea semnul întrebării. Am procedat identic și atunci când datorită deteriorării documentului ne-a fost imposibilă citirea unor cifre.

**Protopopiatul Oradea Mare** cuprindea 83 de parohii matre și 27 de filiale, 83 de biserici și 88 de posturi de preoți parohi, dintre acestea unul era vacant în momentul recenzării (la Homorogul Unguresc), pe când în Oradea Mare, Sânnicolau Român, Cefa, Ianoșda și Tulca activau câte doi parohi; suma capelanilor era 6 (Oradea Mare, Sânnicolau Român, Ciumeghiu, Căpâlna, Sânnicolau de Beiuș și Șoimi), iar a diaconilor 8 (Vecerd, Cefa, Tămașda, S. Kerestur, Leș, Batăr, Șumugiu, Forosig); cât privește credincioșii, numărul caselor era 6979, a perechilor căsătorite 8870, a bărbaților 19896, a femeilor 20037, în total 39933 de credincioși; sub aspect etnic, 9 erau sârbi (8 locuiau în Oradea Mare și 1 în Salonta), 38 erau greci (30 în locuiau Oradea Mare și 8 în Salonta), macedo-români erau 6 (toți locuiau în Oradea Mare), restul erau români.

Desigur, există unele mici rezerve față de sumele prezentate. În primul rând, datorită alterării documetului de-a lungul vremii, nu

---

<sup>4</sup> *Ibidem*

cunoaștem datele referitoare la parohia Cociuba Mare, știm doar că aici exista o biserică și un preot paroh. Apoi, pentru filiile *Mez. [G]ian Ghest*, parte a parohiei Ateaș, și Șarcad, parte a parohiei Ș. Cherestur, nu a fost înregistrat numărul caselor, consemnându-se câte 6 perechi de căsătoriți și un total de 80, respectiv 32 de credincioși.

**Protopopiatul Peștișului** însuma 53 de parohii și 8 filiale, 53 de biserici și 55 de posturi de preoți parohi, câte două posturi erau în Beznea și Lunșoara; mai erau 2 capelani (unul la Lugașu de Jos, altul la Groși) și 3 diaconi (la Butani, Ponoară și Birtin); credincioșii trăiau în 3328 de case și numărau 3971 de perechi căsătorite, 8474 de bărbați, 8965 de femei, în total 17439; în afară de români, au fost înregistrați și 19 credincioși ortodocși de etnie greacă (12 în Tileagd și 7 în Aleșd).

Întrucât documentul nu a permis citirea datelor referitoare la parohia Chistag, sumele trebuiesc privite sub această rezervă.

**Protopopiatul Luncii** aduna 40 de parohii și 7 filiale, 41 de biserici (una în filia Derna de Sus) și 39 de preoți parohi, în parohia Diosigu Unguresc fiind doar un capelan; un alt capelan slujea în Brusturi, iar diaconi nu existau; enoriașii aveau 2778 de case, numărau 3021 de perechi căsătorite, 6905 de bărbați, 6674 de femei, în total 13579; alte etnii: un grec, la Marghita.

**Protopopiatul Pomezului** reunea 32 de parohii și o filie; 32 de biserici și 32 de preoți parohi; un capelan (la Cotiglet), nici un diacon; credincioșii aveau 1531 de case, erau 1783 de perechi căsătorite, 3696 de bărbați, 3718 de femei, suma lor fiind 7414; sunt consemnați 3 greci la Ceica.

**Protopopiatul Beiușului** era compus din 49 de parohii și 8 filiale; 49 de biserici și 54 de posturi de preoți parohi, erau cinci localități cu câte doi preoți parohi (Câmpani de Sus, Ghighișeni, Josani, Roșia și Căbești); de asemenea, erau 3 capelani (la Sohodol, Pocola și Ghighișeni) și 2 diaconi (la Feneriș și Petreasa); existau 4114 de case ortodoxe, 5679 de perechi căsătorite, 10525 de bărbați, 10880 de femei, suma lor fiind 21405; la Beiuș au fost înregistrați 5 greci.

**Protopopiatul Meziad** enumera 28 de parohii și 6 filiale; 28 de biserici și 29 de preoți parohi – sunt două parohii cu câte doi preoți (Sebiș și Meziad) și o parohie în dreptul căreia nu este înregistrat nici un preot, dar nici că ar fi vacantă (Belejeni); mai slujeau 4 capelani (la Beiușele, Budureasa, Săliște de Beiuș, Pietroasa) și 4 diaconi (la Meziad, Budureasa, Mizieș și Cociuba Mică); s-au numărat 2396 de

case, 3197 de perechi căsătorite, 6299 de bărbați, 6292 de femei, în total 12591 de credincioși; nu au fost consemnate alte etnii de confesiune răsăriteană.

**Protopopiatul Beliului** alătura 25 de parohii și 9 filiale; 25 de biserici și 25 de preoți parohi; 5 capelani (la Șiad, Tăgădău, Hășmaș, Groși, Urviș de Beliu – filie a parohiei Hășmaș), nici un diacon; s-au cosemnat în total 1663 de case, 1984 de perechi căsătorite, 4892 de bărbați, 4585 de femei, suma credincioșilor fiind de 9477; în Beliu trăiau 4 greci.

La nivelul districtului ortodox orădean rezultă 310 parohii și 66 de filii; 311 biserici și 322 de preoți parohi, plus 23 de capelani și 17 diaconi, împreună, toate funcțiile clericale adună 362 de persoane – un număr de 14 parohii au câte doi preoți parohi, iar două erau vacante la acel moment; 22789 de case, 28505 de perechi căsătorite, 60687 de bărbați și 61151 de femei, împreună erau 121838 de credincioși; alte etnii<sup>5</sup> însumează 85 de persoane, adică 9 sârbi, 70 de greci și 6 macedo-români, incluse în suma credincioșilor de mai sus.

Într-o perioadă încă tulbure pentru românii ortodocși din Eparhia Aradului, acest elaborat statistic a oferit poate un argument în plus în susținerea luptei pentru episcop român la Arad, evidențiind proporția covârșitoare a românilor în districtul ortodox Oradea Mare.

---

<sup>5</sup> O consemnare generală, fără detalii, am găsit și pentru anul 1811, unde se prezintă suma parohiilor mixte, din punct de vedere confesional și etnic, româno-sârbe; A.N.-S.J.Bh., *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 3a, f. 122: „Syllabus Parochiarum non Unitarum in Il. Cottibus Bihariensi, Aradinensi, Bekesiensi, et Csanadiensi reperibilium: In Bihariensi Comitatu nulla habetur Rascianica Parochia, Valachica Non unita Parochia autem sunt 333; In comitatu Aradinensi Possesiones sunt universium 168, ex his 4 sunt Romano Catholica, 2 sunt mixta exvalachio et Rascianis, adeoque Valachica non unita Parochia sunt 162... Diocesi Aradinensi valachia Parochia sunt 499, et mixta cum Rascianis 7”.

## Anexă documentară

### „Conscripția Parohiilor de leage Grecească neu. din Diștrictul Orăzii Mari, pe anul 1821 făcută”

#### 1. Protopopiatul Oradea Mare:

Nr	Numele locurilor unde se află besearecă	Numele locurilor filiale	Nr. bisea-recilor	Nr. parohiilor	Nr. capela-nilor	Nr. diaco-nilor	Nr. caselor	Perechi căsăto-rite	Parte bărbă-tească	Parte feme-iască	Suma-lor	Din care sârbi	Din care greci	Din care macedo-români
1	Oradea Mare	-	1	2	1	-	125	221	392	440	832	8	30	6
		Oncea	-	-	-	-	17	15	23	27	50	-	-	-
		Oloșig	-	-	-	-	18	16	28	25	53	-	-	-
2	Velența	-	1	1	-	-	74	97	178	181	359	-	-	-
		Seleuș	-	-	-	-	6	8	15	13	28	-	-	-
3	Tărian	-	1	1	-	-	68	72	165	214	379	-	-	-
		Mind Sent (?)	-	-	-	-	8	10	20	22	42	-	-	-
4	Toboliu	-	1	1	-	-	120	136	398	365	763	-	-	-
5	Girișu de Criș	-	1	1	-	-	86	195	289	267	556	-	-	-
6	Cheresig	-	1	1	-	-	135	180	405	390	795	-	-	-
7	Cherestur Apateu	-	1	1	-	-	89	110	271	278	549	-	-	-
		B. Besermeni (?)	-	-	-	-	3	6	13	20	33	-	-	-
		Pusta Kermeșd (?)	-	-	-	-	6	15	32	27	59	-	-	-
8	Petrești	-	1	1	-	-	58	87	207	209	416	-	-	-
		Sinmartin	-	-	-	-	10	15	29	31	60	-	-	-
		Santău (?)	-	-	-	-	7	9	21	20	41	-	-	-
		Vancioda	-	-	-	-	8	14	28	29	57	-	-	-
		Keresteș (?)	-	-	-	-	11	17	32	35	67	-	-	-
9	Jaca	-	1	1	-	-	80	112	187	216	403	-	-	-
		Ba[kun]-Seg Torda (?)	-	-	-	-	14	19	39	43	82	-	-	-
		Kovaci N. [Rabei] Berteu (?)	-	-	-	-	17	25	49	46	95	-	-	-
10	Darvaș	-	1	1	-	-	46	65	178	176	354	-	-	-
11	Vecerd	-	1	1	-	1	40	60	149	150	299	-	-	-
12	Sacal	-	1	1	-	-	90	110	233	277	510	-	-	-
13	Homorogu Maghiar	-	1	<i>Vacant</i>	-	-	15	18	43	48	91	-	-	-
14	Roit	-	1	1	-	-	110	161	370	384	754	-	-	-
15	Sinnicolau Român	-	1	2	1	-	262	306	738	694	1432	-	-	-
16	Berechiu	-	1	1	-	-	56	59	139	127	266	-	-	-
17	Cefa	-	1	2	-	1	149	156	318	331	649	-	-	-
		Rădvani	-	-	-	-	8	15	29	19	48	-	-	-
18	Ateaș	-	1	1	-	-	86	130	288	284	572	-	-	-
		Mez. [G]jan Ghest (?)	-	-	-	-	-	6	41	39	80	-	-	-
19	Mădăras	-	1	1	-	-	91	128	335	307	642	-	-	-
		Salonta	-	-	-	-	4	16	36	36	72	1	8	-
20	Mărțișaz	-	1	1	-	-	46	80	183	158	341	-	-	-
		Pusta Pata (?)	-	-	-	-	3	10	15	10	25	-	-	-

21	Ciumeghiu	-	1	1	1	-	85	162	365	380	745	-	-	-
	Pusta Cighid	-	-	-	-	-	4	6	11	13	24	-	-	-
22	Târnașda	-	1	1	-	1	95	97	245	250	495	-	-	-
	Avram Iancu	-	-	-	-	-	10	15	25	22	47	-	-	-
23	Micherechi	-	1	1	-	-	184	194	387	397	784	-	-	-
24	Ș. Chereștur	-	1	1	-	1	51	75	200	170	370	-	-	-
	Șarkad (?)	-	-	-	-	-	-	6	15	17	32	-	-	-
25	Nojorid	-	1	1	-	-	68	75	200	127	327	-	-	-
	Pusta Beșeneu și Kișșumodi(?)	-	-	-	-	-	2	3	12	9	21	-	-	-
26	Leș	-	1	1	-	1	65	70	159	153	312	-	-	-
27	Gepiu	-	1	1	-	-	125	144	363	350	713	-	-	-
	Pusta Pancota K. Miheș Oroșo (?)	-	-	-	-	-	12	26	53	54	107	-	-	-
28	Bicaci	-	1	1	-	-	72	82	218	220	438	-	-	-
29	Inand	-	1	1	-	-	57	66	135	138	273	-	-	-
30	Homorogiu Român	-	1	1	-	-	128	173	411	398	809	-	-	-
31	Ianoșda	-	1	2	-	-	151	183	342	351	693	-	-	-
32	Tulca	-	1	2	-	-	228	326	795	802	1597	-	-	-
33	Bătăr	-	1	1	-	1	107	127	320	340	660	-	-	-
34	Tăut	-	1	1	-	-	141	180	380	420	800	-	-	-
35	Girișu Negru	-	1	1	-	-	80	100	195	201	396	-	-	-
36	Căuașd	-	1	1	-	-	94	99	233	230	463	-	-	-
37	Gurbediu	-	1	1	-	-	140	250	341	344	685	-	-	-
38	Husasău de Tinca	-	1	1	-	-	150	167	567	579	1146	-	-	-
	Tinca	-	-	-	-	-	17	23	49	39	88	-	-	-
39	Fonău	-	1	1	-	-	65	76	171	179	350	-	-	-
40	Oșand	-	1	1	-	-	80	89	214	216	430	-	-	-
41	Săttelec	-	1	1	-	-	85	103	252	278	530	-	-	-
42	Miersig	-	1	1	-	-	56	62	214	207	421	-	-	-
	Pusta Filipi (?)	-	-	-	-	-	2	2	5	6	11	-	-	-
43	Păușa	-	1	1	-	-	48	62	130	119	249	-	-	-
	Noji Miheș(?)	-	-	-	-	-	3	3	7	9	16	-	-	-
44	Chișiriș	-	1	1	-	-	56	69	175	146	321	-	-	-
45	Apateu Român	-	1	1	-	-	74	84	208	203	411	-	-	-
46	Ciheș	-	1	1	-	-	93	134	329	299	628	-	-	-
47	Șumugiu	-	1	1	-	1	87	97	221	227	448	-	-	-
48	Mierlău	-	1	1	-	-	68	85	158	165	323	-	-	-
49	Gepiu Român	-	1	1	-	-	80	106	256	253	509	-	-	-
	Cărănzel	-	-	-	-	-	17	19	45	43	88	-	-	-
50	Miheșu	-	1	1	-	-	48	51	130	142	272	-	-	-
51	Răpa	-	1	1	-	-	60	62	120	140	260	-	-	-
52	Valea Mare de Codru	-	1	1	-	-	26	30	75	64	139	-	-	-
53	Hodișu Român	-	1	1	-	-	41	47	131	127	258	-	-	-
54	Foroșig	-	1	1	-	1	52	53	138	136	274	-	-	-
55	Incești	-	1	1	-	-	47	55	140	123	263	-	-	-
	Bicăcel	-	-	-	-	-	26	38	92	85	177	-	-	-
56	Lupoiaia	-	1	1	-	-	80	82	105	106	211	-	-	-
57	Dumbrăvița	-	1	1	-	-	40	46	101	105	206	-	-	-
58	Săldăbagiu-	-	1	1	-	-	68	76	201	196	397	-	-	-

159 „Conscripția Parochilor de Leage Grecească Neu. Din diștrictul...

	Săliște													
59	Rohani	-	1	1	-	-	56	70	150	152	302	-	-	-
60	Căpâlna	-	1	1	1	-	53	64	123	132	255	-	-	-
61	Suplacu de Tinca	-	1	1	-	-	78	95	190	188	378	-	-	-
62	Sinnicolau de Beiuș	-	1	1	1	-	46	55	123	128	251	-	-	-
63	Cheșa	-	1	1	-	-	140	146	343	370	713	-	-	-
64	Cărăsău	-	1	1	-	-	95	145	298	302	600	-	-	-
65	Petid	-	1	1	-	-	105	138	346	316	662	-	-	-
66	Ursad	-	1	1	-	-	62	68	160	170	330	-	-	-
67	Șoimi	-	1	1	1	-	56	62	148	138	286	-	-	-
68	Dumbrăvița de Codru	-	1	1	-	-	80	140	210	220	430	-	-	-
69	Calea Mare	-	1	1	-	-	66	76	187	193	380	-	-	-
70	Gruilung	-	1	1	-	-	28	35	72	81	153	-	-	-
71	Dicănești	-	1	1	-	-	41	36	90	112	202	-	-	-
72	Tășad	-	1	1	-	-	116	148	325	355	680	-	-	-
73	Hidișelu de Sus	-	1	1	-	-	71	89	214	204	418	-	-	-
74	Hidișelu de jos	-	1	1	-	-	31	35	96	78	174	-	-	-
75	Sîntelec	-	1	1	-	-	60	64	104	150	254	-	-	-
76	Felcheriu	-	1	1	-	-	72	80	204	207	411	-	-	-
77	Rontău	-	1	1	-	-	55	65	156	135	291	-	-	-
78	Cheriu	-	1	1	-	-	70	73	189	291	480	-	-	-
79	Alparea	-	1	1	-	-	104	116	237	194	431	-	-	-
80	Fughiu	-	1	1	-	-	26	30	52	72	124	-	-	-
81	Oșorhei	-	1	1	-	-	53	62	115	125	240	-	-	-
82	Cociuba Mare	-	1	1	-	-	?	?	?	?	?	-	-	-
83	Lăzăreni	-	1	1	-	-	63	76	153	151	304	-	-	-
	Cărădeni	-	-	-	-	-	18	23	56	57	113	-	-	-

## 2.Protopopiatul Peșșului

1	Tileagd	-	1	1	-	-	50	57	130	129	259	-	12	-
	Uileacu de Criș	-	-	-	-	-	7	8	15	17	32	-	-	-
	Poșolaca	-	-	-	-	-	8	9	19	22	41	-	-	-
2	Telechiu	-	1	1	-	-	17	25	42	41	83	-	-	-
3	Tețchea	-	1	1	-	-	46	50	112	93	205	-	-	-
4	Chistag	-	1	1	-	-	?	?	?	?	?	-	-	-
5	Hotar	-	1	1	-	-	80	100	217	204	421	-	-	-
6	Subpiatră	-	1	1	-	-	47	45	109	112	221	-	-	-
7	Peștere	-	1	1	-	-	69	64	161	155	316	-	-	-
8	Aștileu	-	1	1	-	-	39	41	96	105	201	-	-	-
9	Butani	-	1	1	-	1	23	30	64	67	131	-	-	-
	Măgești	-	-	-	-	-	21	26	53	57	110	-	-	-
10	Josani	-	1	1	-	-	42	45	143	119	262	-	-	-
11	Dobricionești	-	1	1	-	-	40	73	166	150	316	-	-	-
12	Gălășeni	-	1	1	-	-	15	29	77	71	148	-	-	-
13	Călătea	-	1	1	-	-	49	64	150	138	288	-	-	-
14	Fășca	-	1	1	-	-	25	19	51	65	116	-	-	-
15	Vărciorog	-	1	1	-	-	55	61	167	172	339	-	-	-
16	Șerghiș	-	1	1	-	-	70	76	130	150	280	-	-	-
17	Surduc	-	1	1	-	-	80	105	216	250	466	-	-	-
18	Tilecuș	-	1	1	-	-	49	51	120	124	244	-	-	-



19	Copăcel	-	1	1	-	-	80	100	190	180	370	-	-	-
20	Chijic	-	1	1	-	-	60	84	185	172	357	-	-	-
21	Borșa	-	1	1	-	-	38	39	92	94	186	-	-	-
22	Sărând	-	1	1	-	-	79	93	196	209	405	-	-	-
23	Săcădat	-	1	1	-	-	106	122	262	271	533	-	-	-
24	Săbolciu	-	1	1	-	-	68	90	160	167	327	-	-	-
25	Husasău de Criș	-	1	1	-	-	116	120	279	269	548	-	-	-
26	Ineu	-	1	1	-	-	132	160	302	309	611	-	-	-
27	Botean	-	1	1	-	-	45	46	79	93	172	-	-	-
28	Bălaia	-	1	1	-	-	60	70	140	130	270	-	-	-
29	Lugașu de Jos	-	1	1	1	-	113	122	252	268	520	-	-	-
30	Lugașu de Sus	-	1	1	-	-	72	84	204	260	464	-	-	-
31	Peștiș	-	1	1	-	-	95	125	248	294	542	-	-	-
	Aleșd	-	-	-	-	-	8	7	15	20	35	-	7	-
32	Tinăud	-	1	1	-	-	93	91	212	233	445	-	-	-
33	Groși	-	1	1	1	-	90	80	170	197	367	-	-	-
34	Gheghie	-	1	1	-	-	40	44	122	124	246	-	-	-
35	Luncoșoara	-	1	2	-	-	150	180	368	367	735	-	-	-
36	Cetea	-	1	1	-	-	47	68	144	156	300	-	-	-
	Borozei	-	-	-	-	-	6	8	19	24	43	-	-	-
37	Topa de Criș	-	1	1	-	-	45	55	152	160	312	-	-	-
38	Valea Mare de Criș	-	1	1	-	-	55	80	197	200	397	-	-	-
39	Cornitel	-	1	1	-	-	35	47	85	96	181	-	-	-
	Borodu Mare	-	-	-	-	-	14	19	57	47	104	-	-	-
40	Beznea	-	1	2	-	-	130	140	270	280	550	-	-	-
41	Valea Neagră	-	1	1	-	-	30	46	67	76	143	-	-	-
42	Bucea	-	1	1	-	-	30	40	80	100	180	-	-	-
43	Negreni	-	1	1	-	-	90	100	273	338	611	-	-	-
44	Bulz	-	1	1	-	-	64	72	170	184	354	-	-	-
45	Ponoară	-	1	1	-	1	60	95	200	220	420	-	-	-
	Remeți	-	-	-	-	-	25	36	97	99	196	-	-	-
46	Lorău	-	1	1	-	-	38	46	70	80	150	-	-	-
47	Bratca	-	1	1	-	-	75	100	150	170	320	-	-	-
48	Damiș	-	1	1	-	-	36	48	97	116	213	-	-	-
49	Bălnaca	-	1	1	-	-	72	100	205	220	425	-	-	-
50	Șuncuiuș	-	1	1	-	-	50	60	125	115	240	-	-	-
51	Birtin	-	1	1	-	1	40	55	102	120	222	-	-	-
52	Cacuciu Român	-	1	1	-	-	39	52	84	106	190	-	-	-
	Cacuciu Maghiar	-	-	-	-	-	24	30	50	50	100	-	-	-
53	Orțiteag	-	1	1	-	-	46	39	66	110	176	-	-	-

### 3.Protopopiatul Luncii

1	Parhida	-	1	1	-	-	76	76	156	151	307	-	-	-
	Niuved	-	-	-	-	-	8	12	35	31	66	-	-	-
	Biharia	-	-	-	-	-	4	8	17	19	36	-	-	-
2	Diosigu Român	-	1	1	-	-	90	95	224	267	491	-	-	-
	Ciocaia	-	-	-	-	-	18	21	49	54	103	-	-	-
3	Diosigu Maghiar	-	1	-	1	-	7	6	17	19	36	-	-	-
4	Ciohoi	-	1	1	-	-	123	134	248	279	527	-	-	-
	Sâniob	-	-	-	-	-	4	6	13	15	28	-	-	-
5	Cenaloș	-	1	1	-	-	40	49	161	192	353	-	-	-
6	Sârsig	-	1	1	-	-	60	65	174	163	337	-	-	-
7	Chișlaz	-	1	1	-	-	70	79	196	187	383	-	-	-

161 „Conscripția Parochilor de Leage Grecească Neu. Din diștrictul...

8	Făncica	-	1	1	-	-	94	100	226	198	424	-	-	-
9	Petreu	-	1	1	-	-	38	40	100	93	193	-	-	-
	Marghita	-	-	-	-	-	4	6	14	17	31	-	1	-
10	Chiraleu	-	1	1	-	-	108	119	231	240	471	-	-	-
11	Chiribiș	-	1	1	-	-	50	56	140	147	287	-	-	-
12	Abram	-	1	1	-	-	39	46	108	96	204	-	-	-
13	Suiuș	-	1	1	-	-	80	85	218	189	407	-	-	-
14	Iteu	-	1	1	-	-	62	64	153	143	296	-	-	-
15	Margine	-	1	1	-	-	70	78	182	178	360	-	-	-
16	Satul Barbă	-	1	1	-	-	52	56	132	98	230	-	-	-
17	Săldăbagiu	-	1	1	-	-	56	59	140	132	272	-	-	-
18	Borumbalaca	-	1	1	-	-	30	32	82	76	158	-	-	-
19	Cuzap	-	1	1	-	-	45	48	126	119	245	-	-	-
20	Voivozi	-	1	1	-	-	72	78	183	174	357	-	-	-
21	Varviz	-	1	1	-	-	56	60	128	134	262	-	-	-
22	Spurcani	-	1	1	-	-	50	54	119	98	217	-	-	-
23	Ciutelec	-	1	1	-	-	102	109	251	247	498	-	-	-
24	Bogei	-	1	1	-	-	46	48	110	104	214	-	-	-
25	Sarcău	-	1	1	-	-	40	43	95	91	186	-	-	-
26	Sârbi	-	1	1	-	-	120	128	284	287	571	-	-	-
27	Almașu Mic	-	1	1	-	-	30	34	86	77	163	-	-	-
28	Șușturogi	-	1	1	-	-	54	58	138	129	267	-	-	-
29	Burzuc	-	1	1	-	-	138	146	326	215	541	-	-	-
30	Păulești	-	1	1	-	-	40	43	94	91	185	-	-	-
31	Picleu	-	1	1	-	-	118	128	257	258	515	-	-	-
32	Țigănești de Criș	-	1	1	-	-	52	58	120	118	238	-	-	-
33	Cuieșd	-	1	1	-	-	56	59	129	122	251	-	-	-
34	Sacalasău	-	1	1	-	-	80	83	161	153	314	-	-	-
	Derna	-	1	-	-	-	30	34	91	97	188	-	-	-
35	Dernișoara	-	1	1	-	-	50	56	136	128	264	-	-	-
36	Ciulești	-	1	1	-	-	60	68	142	134	276	-	-	-
	Hăucești	-	-	-	-	-	12	16	56	47	103	-	-	-
37	Brusturi	-	1	1	1	-	134	142	331	341	672	-	-	-
38	Triu	-	1	1	-	-	80	89	221	216	437	-	-	-
39	Săliște Gurbesti	-	1	1	-	-	60	68	137	145	282	-	-	-
40	Pișcolț	-	1	1	-	-	70	79	168	165	333	-	-	-

4. Protopopiatul Pomezului

1	Drăgești	-	1	1	-	-	67	71	139	135	274	-	-	-
2	Stracoș	-	1	1	-	-	31	37	95	101	196	-	-	-
3	Topești	-	1	1	-	-	35	40	79	63	142	-	-	-
4	Buciumi	-	1	1	-	-	29	31	53	47	100	-	-	-
5	Ceica	-	1	1	-	-	35	46	97	95	192	-	3	-
6	Dușești	-	1	1	-	-	52	62	109	99	208	-	-	-
7	Cârpești Mici	-	1	1	-	-	40	47	101	105	206	-	-	-
8	Sămbăta	-	1	1	-	-	22	27	81	76	157	-	-	-
9	Copăceni	-	1	1	-	-	33	43	76	81	157	-	-	-
10	Vărășeni	-	1	1	-	-	62	68	136	131	267	-	-	-
11	Răbăgani	-	1	1	-	-	61	73	131	127	258	-	-	-
12	Săliște	-	1	1	-	-	28	33	59	61	120	-	-	-
13	Coșdeni	-	1	1	-	-	66	81	142	137	279	-	-	-
14	Albești	-	1	1	-	-	42	53	107	102	209	-	-	-
15	Hidiș	-	1	1	-	-	36	42	98	100	198	-	-	-
16	Spinuș	-	1	1	-	-	52	63	117	121	238	-	-	-

17	Vălani	-	1	1	-	-	70	75	175	182	357	-	-	-
18	Câmpani	-	1	1	-	-	85	100	187	195	382	-	-	-
	Pomezou	-	-	-	-	-	38	45	103	121	224	-	-	-
19	Sitani	-	1	1	-	-	50	58	118	125	243	-	-	-
20	Luncasprrie	-	1	1	-	-	49	55	137	142	279	-	-	-
21	Dobrești	-	1	1	-	-	52	62	121	134	255	-	-	-
22	Hidișel	-	1	1	-	-	42	45	89	93	182	-	-	-
23	Crâncești	-	1	1	-	-	45	51	107	109	216	-	-	-
24	Ogești	-	1	1	-	-	29	33	77	65	142	-	-	-
25	Rotărești	-	1	1	-	-	33	37	70	62	132	-	-	-
26	Cârpești Mari	-	1	1	-	-	60	59	157	140	297	-	-	-
27	Topa de Sus	-	1	1	-	-	72	89	182	193	375	-	-	-
28	Topa de Jos	-	1	1	-	-	24	27	62	71	133	-	-	-
29	Corbești	-	1	1	-	-	50	60	141	130	271	-	-	-
30	Ceișoara	-	1	1	-	-	48	56	104	117	221	-	-	-
31	Cotiglet	-	1	1	1	-	60	72	147	152	299	-	-	-
32	Bucuroaia	-	1	1	-	-	33	42	99	106	205	-	-	-

### 5. Protopopiatul Beiușului

1	Beiuș	-	1	1	-	-	95	86	190	192	382	-	5	-
2	Sânmartin	-	1	1	-	-	42	46	117	102	219	-	-	-
3	Petreasa	-	1	1	-	1	79	97	180	182	362	-	-	-
	Șoimuș	-	-	-	-	-	29	34	132	123	255	-	-	-
4	Remetea	-	1	1	-	-	58	79	150	155	305	-	-	-
5	Gurbești	-	1	1	-	-	59	68	148	150	298	-	-	-
6	Josani	-	1	1	-	-	78	90	250	258	508	-	-	-
	Goila	-	-	-	-	-	30	49	90	100	190	-	-	-
7	Căbești	-	1	2	-	-	180	250	450	460	910	-	-	-
8	Roșia	-	1	2	-	-	280	350	600	650	1250	-	-	-
9	Lazuri de Beiuș	-	1	1	-	-	30	48	100	101	201	-	-	-
10	Sohodol	-	1	1	1	-	76	99	250	255	505	-	-	-
11	Drăgoteni	-	1	1	-	-	76	96	176	202	378	-	-	-
12	Săucani	-	1	1	-	-	80	135	180	189	369	-	-	-
13	Feneriș	-	1	1	-	1	89	134	190	195	385	-	-	-
14	Pocola	-	1	1	1	-	72	74	180	152	332	-	-	-
15	Forău	-	1	2	-	-	150	180	300	309	609	-	-	-
16	Urviș de Beiuș	-	1	1	-	-	78	90	198	200	398	-	-	-
17	Borz	-	1	1	-	-	30	38	98	100	198	-	-	-
18	Tărcăița	-	1	1	-	-	42	54	152	156	308	-	-	-
19	Hinchiriș	-	1	1	-	-	113	140	300	279	579	-	-	-
20	Mierag	-	1	1	-	-	34	40	92	95	187	-	-	-
21	S. Lazuri	-	1	1	-	-	70	85	150	154	304	-	-	-
22	Totoreni	-	1	1	-	-	50	57	111	119	230	-	-	-
	Băleni	-	-	-	-	-	56	60	134	150	284	-	-	-
23	Cusuiuș	-	1	1	-	-	85	115	235	225	460	-	-	-
24	Sudrigiu	-	1	1	-	-	44	60	120	126	246	-	-	-
25	Rieni	-	1	1	-	-	74	85	175	176	351	-	-	-
26	Ghigheșeni	-	1	2	1	-	96	126	250	260	510	-	-	-
	Voieni Petrieni Zăvoieni	-	-	-	-	-	68	84	180	190	370	-	-	-
	Căcăceni	-	-	-	-	-	20	26	46	56	102	-	-	-
27	Hotărel	-	1	1	-	-	45	78	130	138	268	-	-	-
28	Lunca Ursești	-	1	1	-	-	85	120	250	255	505	-	-	-
29	Șuștiu	-	1	1	-	-	56	90	130	135	265	-	-	-

163 „Conscripția Parochilor de Leage Grecească Neu. Din diștrictul...

30	Briheni	-	1	1	-	-	50	80	120	125	245	-	-	-
31	Colești	-	1	1	-	-	50	78	121	125	246	-	-	-
32	Câmp	-	1	1	-	-	46	70	150	128	278	-	-	-
33	Sohodol de Vașcău	-	1	1	-	-	75	120	190	200	390	-	-	-
34	Călugăr	-	1	1	-	-	120	170	280	290	570	-	-	-
35	Criștioru	-	1	1	-	-	85	150	220	230	450	-	-	-
36	Poiana	-	1	1	-	-	86	157	229	234	463	-	-	-
37	Săliște de Vașcău	-	1	1	-	-	75	100	180	185	365	-	-	-
38	Leheceni	-	1	1	-	-	89	150	258	260	518	-	-	-
39	Cârpinet	-	1	1	-	-	78	125	190	195	385	-	-	-
40	Vașcău	-	1	1	-	-	60	70	140	145	285	-	-	-
	Bărăști	-	-	-	-	-	20	18	60	65	125	-	-	-
41	Sârbești	-	1	1	-	-	60	80	190	195	385	-	-	-
42	Vărzarii de Jos	-	1	1	-	-	70	120	195	180	375	-	-	-
43	Vărzarii de Sus	-	1	1	-	-	60	95	180	184	364	-	-	-
44	Băița	-	1	1	-	-	101	118	268	271	539	-	-	-
45	Fănațe	-	1	1	-	-	90	115	185	190	375	-	-	-
46	Câmpanii de Sus	-	1	2	-	-	70	130	200	280	480	-	-	-
	Câmpanii de Jos	-	-	-	-	-	65	120	190	250	440	-	-	-
	Sighiștel	-	-	-	-	-	40	70	120	129	249	-	-	-
47	Hârsești	-	1	1	-	-	40	60	100	95	195	-	-	-
48	Seghiște	-	1	1	-	-	85	140	205	210	415	-	-	-
49	Ștei	-	1	1	-	-	50	80	120	125	245	-	-	-

### 6. Protopopiatul Meziad

1	Drăgănești	-	1	1	-	-	40	50	100	104	204	-	-	-
2	Șebiș	-	1	2	-	-	57	81	150	155	305	-	-	-
	Tigănești	-	-	-	-	-	50	68	140	145	285	-	-	-
3	Belejeni	-	1	-	-	-	42	60	101	120	221	-	-	-
4	Buntești	-	1	1	-	-	80	121	252	234	486	-	-	-
	Lelești	-	-	-	-	-	40	67	163	141	304	-	-	-
5	Poienii de Jos	-	1	1	-	-	68	89	178	174	352	-	-	-
6	Săud	-	1	1	-	-	65	77	162	161	323	-	-	-
7	Ferice	-	1	1	-	-	80	120	220	235	455	-	-	-
8	Poienii de Sus	-	1	1	-	-	120	140	280	250	530	-	-	-
9	Cociuba Mică	-	1	1	-	1	40	54	110	96	206	-	-	-
10	Gurani	-	1	1	-	-	89	120	230	220	450	-	-	-
11	Pietroasa	-	1	1	1	-	90	121	189	192	381	-	-	-
12	Stâncești	-	1	1	-	-	40	50	90	89	179	-	-	-
13	Dumbrăvani	-	1	1	-	-	70	122	208	215	423	-	-	-
14	Brădet	-	1	1	-	-	85	110	250	230	480	-	-	-
15	Mizieș	-	1	1	-	1	86	101	217	194	411	-	-	-
16	Chișcău	-	1	1	-	-	75	84	130	140	270	-	-	-
	Măgura	-	-	-	-	-	30	40	70	68	138	-	-	-
	Vale Neagră de Sus	-	-	-	-	-	30	42	85	89	174	-	-	-
17	Vale Neagră de Jos	-	1	1	-	-	65	100	160	186	346	-	-	-
18	Talpe	-	1	1	-	-	47	54	140	129	269	-	-	-
	Teleac	-	-	-	-	-	35	37	85	76	161	-	-	-
19	Săliște de Beiuș	-	1	1	1	-	86	130	200	205	405	-	-	-

20	Saca	-	1	1		-	57	65	140	115	255	-	-	-
21	Budureasa	-	1	1	1	1	130	173	453	450	903	-	-	-
	Cărbunar	-	-	-	-	-	46	52	120	130	250	-	-	-
22	Burda	-	1	1	-	-	55	56	114	120	234	-	-	-
23	Cresuia	-	1	1	-	-	78	129	190	200	390	-	-	-
24	Pocioviște	-	1	1	-	-	57	55	134	154	288	-	-	-
25	Beiușele	-	1	1	1	-	89	103	280	290	570	-	-	-
26	Meziad	-	1	2	-	1	160	280	480	490	970	-	-	-
27	Curățele	-	1	1	-	-	84	92	194	200	394	-	-	-
28	Nimăiești	-	1	1	-	-	130	154	284	295	579	-	-	-

### 7. Protopiatul Beliiului

1	Beliu	-	1	1	-	-	116	118	309	267	576	-	4	-
2	Mocirla	-	1	1	-	-	60	68	150	160	310	-	-	-
3	Chișlaca	-	1	1	-	-	72	78	198	180	378	-	-	-
4	Coroiu	-	1	1	-	-	33	43	105	112	217	-	-	-
	Pusta Susag	-	-	-	-	-	47	50	126	146	272	-	-	-
5	Craiva	-	1	1	-	-	45	60	135	132	267	-	-	-
	Din Pusta Susag	-	-	-	-	-	24	28	62	58	120	-	-	-
6	Călacea	-	1	1	-	-	90	127	256	234	490	-	-	-
7	Olcea	-	1	1	-	-	63	69	192	143	335	-	-	-
8	Ucuriș	-	1	1	-	-	90	142	320	220	540	-	-	-
	Bodiu	-	-	-	-	-	30	50	63	69	132	-	-	-
	Din Pusta Susag	-	-	-	-	-	60	80	215	235	450	-	-	-
9	Șiad	-	1	1	1	-	44	53	146	136	282	-	-	-
10	Rogoz	-	1	1	-	-	31	33	88	84	172	-	-	-
11	Stoienești	-	1	1	-	-	26	31	81	80	161	-	-	-
12	Ciontahaz	-	1	1	-	-	29	32	81	84	165	-	-	-
	Poclusa	-	-	-	-	-	26	28	75	79	154	-	-	-
13	Mărăuș	-	1	1	-	-	39	47	115	110	225	-	-	-
14	Săcaci	-	1	1	-	-	29	35	75	84	159	-	-	-
15	Bochia	-	1	1	-	-	40	41	116	140	256	-	-	-
	Benești	-	-	-	-	-	30	40	92	90	182	-	-	-
16	Țăgădău	-	1	1	1	-	88	93	242	220	462	-	-	-
17	Comănești	-	1	1	-	-	30	34	99	80	179	-	-	-
18	Agrij	-	1	1	-	-	35	37	89	63	152	-	-	-
19	Botfia	-	1	1	-	-	30	31	100	98	198	-	-	-
20	Hășmaș	-	1	1	1	-	84	100	230	236	466	-	-	-
	B. Urviș	-	-	1	-	-	31	32	79	83	162	-	-	-
	Clit	-	-	-	-	-	15	17	46	41	87	-	-	-
21	Groși	-	1	1	1	-	90	108	292	251	543	-	-	-
	Bârzești	-	-	-	-	-	22	31	96	72	168	-	-	-
22	Nermiș	-	1	1	-	-	38	40	120	87	207	-	-	-
23	Carand	-	1	1	-	-	50	64	152	162	314	-	-	-
24	Săc	-	1	1	-	-	64	73	173	189	362	-	-	-
25	Arcoș	-	1	1	-	-	62	71	174	160	334	-	-	-

Sursa: A.E.O.R.O., pachet anul 1821, 22 file.

# CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BIHOREAN: PREPARANDIA- GRECO-CATOLICĂ DIN ORADEA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI XX

de  
Cristian Nicolaie BALAJ

Reorganizarea școlii normale unite din Oradea într-un moment al schimbărilor legislative - pe baze moderne, s-a petrecut în apropierea evenimentelor istorice de la 1848. „Deschiderea” acestei instituții după modelul celor cinci preparandii din Ungaria<sup>1</sup> va fi rezultatul politicii imperiale, dar și al implicării directe a episcopului greco-catolic Vasile Erdely. Cunoscutul prelat „care pătrundea cu ușurință în miezul lucrurilor și al împrejurărilor, folosind cu abilitate momentele prielnice”<sup>2</sup> va susține, prin relația sa cu autoritățile guvernamentale (în corespondența din 19 august 1844 și 21 septembrie 1845 cu consiliul Locumtenential) importanța înființării unei școli preparandiale la Oradea, pe motivul că acest oraș este cel mai potrivit ca tinerii români să-și însușească limba și cultura maghiară.

După o perioadă de târăgănare a guvernului, în raport cu proiectul propus de episcop, se va comunica acestuia, la 2 martie 1847, decretul de înființare a Școlii preparandiale din Oradea, care va urma să-și deschidă porțile în incinta Seminarului unit.

Normele de funcționare și instrucția propriu-zisă în „institutul pedagogic” vor avea să despartă definitiv învățământul preparandial de școala elementară. Admiterea elevilor va fi condiționată de absolvirea a cel puțin două clase gimnaziale, iar modul de pregătire al învățătorilor devine tot mai avansat. La început, conform planului de organizare al școlii, va exista numai un curs de doi ani, apoi de trei (1871), iar din 1893 un curs de patru ani. Pregătirea sistematică a cursanților se va ține alternativ (bienio) – în limba română – astfel

---

<sup>1</sup> Vasile Bolca, *Școala normală unită română unită din Oradea*, Tipografia „Scrisul românesc”, Oradea, 1934, p. 64

<sup>2</sup> Dr. Iacob Radu, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari 1777-1927*, Oradea, 1932, p. 145

încât din primul an să se desfășoare cursul I și III, iar din anul următor cursul II și IV<sup>3</sup>. Corpul didactic (profesorii ordinari) vor fi selectați din rândul clerului diecezan și totodată o să facă parte dintre superiorii seminariului<sup>4</sup>.

Prezentele „reglementări” ale forului tutelar (episcopia) și ale statului vor avea menirea să ghideze activitatea școlii preparandiale în zilele promițatoare ale absolutismului, dar și în perioada ulterioară, după încheierea pactului politic din 1867, când educația în limba naționalităților va suferi noi transformări.

Instaurarea dualismului auto-ungar va aduce în învățământul pedagogic noi cerințe, consecințe ale aplicării Legii învățământului din 1868 – concepută de Josif Eötvös, o lege cadru, care va sta la baza tuturor „legiurilor” școlare ulterioare din imperiu. În baza acesteia, prin dispozițiile din continut, toate școlile preparandiale vor urma să aibă o programă analitică cu totul diferită de învățământul elementar. De asemenea, era impus ca toate școlile pedagogice să se separe de alte instituții de învățământ, să aibă o clădire a lor proprie, un personal didactic specializat, precum și o școală de aplicație cu șase clase. Concomitent cu aceste prevederi legislative, cursurile vor avea să se desfășoare în trei ani, iar planul de învățământ se extinde de la 54 la 97 de ore<sup>5</sup>. Noile cerințe ale legislației școlare vor fi imposibil de îndeplinit (pe moment), cadrele didactice erau insuficiente, școala avea nevoie de o clădire proprie, mijloacele financiare, care se aflau la dispoziția eparhiei erau modeste, iar pentru progresul educației se cereau tot mai multe sacrificii de la minister.

Guvernanții maghiari, deloc sensibili la problemele învățământului, în numele așa-zisei „națiuni unice maghiare”<sup>6</sup>, vor continua politica lor de prigoană și desnaționalizare la adresa școlilor românești din Ardeal și Ungaria. Piesa de rezistență națională – în cazul preparandiei noastre – era menținerea limbii române- ca limbă de predare în institut, apărarea fără echivoc în fața nenumăratelor ordonanțe ale resortului public, care prevedea introducerea limbii maghiare ca materie obligatorie, în vederea asimilării ei de către toți absolvenții, pentru a putea fi apoi predată

<sup>3</sup> Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, 1922, p. 41

<sup>4</sup> Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 64-69; Florian Nica, *O școală românească de un sfert de mileniu la Oradea (III)*, în *Crisia*, 1984, p. 296

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 104-107

<sup>6</sup> Flaminia Faur, *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907, Documente*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1994, p. 14

elevilor în toate școlile populare elementare<sup>7</sup>. Ofensiva împotriva interesului național, care era de susținere a învățământului confesional s-a concretizat prin validarea de către parlamentul de la Budapesta a legii școlare propusa de Agoston Trefort, ministrul pentru Culte și Instrucțiune Publică, la data de 22 mai 1879. Proiectul în cauză, prin caracterul său șovin, va reprezenta în epocă un atentat la identitatea milenară și fără îndoială, o primă lovitură care s-a dat școlilor românești, acele entități unde se promova cultura și tradițiile spirituale ale neamului.

În consecință, mitropoliții și episcopii celor două biserici românești și-au manifestat protestul lor legitim față de pericolul în care se aflau instituțiile școlare. O delegație a Bisericii Unite, formată din mitropolitul Ioan Vancea și episcopul Lugojului, s-a deplasat la Viena în 10 februarie, iar cealaltă, din partea Bisericii Ortodoxe – compusă din mitropolitul Miron Romanul și episcopii de Caransebeș și al Aradului – va sosi în data de 13 februarie 1879; s-au prezentat în fața suveranului cu memorii temeinice prin care arătau nedreptatea ce s-ar face prin aplicarea legii.

Năzuințele și așteptările celor doi arhieri români au fost înșelate, datorită presiunilor exercitate de contele Tisza Kalman – supranumit și „zdrobitorul de naționalități”<sup>8</sup>, iar proiectul legislativ a fost sancționat cu toată opoziția deputaților naționalităților și va intra în vigoare.

Articolul XVIII de lege din 1879, așa cum este cunoscut în documentele timpului, va impune instrucția în limba maghiară, în școlile confesionale, ca mijlocul cel mai eficace în procesul de desnaționalizare. Principalele sale prevederi sunt următoarele:

1. În toate școlile pedagogice, în care limba de predare nu era cea maghiară să se introducă un număr corespunzător de ore, încât fiecare absolvent să și-o poată însuși în vorbire și scriere.

2. Începând cu data de 30 iunie 1882, nimeni nu poate primi diplomă de învățător și nimeni nu va putea fi numit într-o astfel de funcție, dacă nu va dovedi că și-a însușit limba maghiară.

3. Absolvenții școlilor pedagogice din 1871/1872 erau obligați ca în decurs de patru ani să învețe limba maghiară, dacă nu o cunosteau, fiind siliți să se prezinte la examen.

<sup>7</sup> Vasile Todorovici, *Manifestări ale conștiinței naționale a tineretului studios din Crișana și Banat (1878-1918)*, Teză de doctorat, Oradea, 2009, p. 54

<sup>8</sup> Constantin Pavel, *op.cit.*, p. 196



În comunele cu populație mixtă, începând cu anul școlar 1883, vor vor putea fi numiți ca învățători definitivi numai cei care sunt capabili să predea limba maghiară.

4. Din momentul aplicării prezentei legi, limba oficială a statului devine obiect de studiu obligatoriu în toate școlile primare publice. Ministerul, prin dispoziții ulterioare, își va rezerva dreptul de control asupra modului de predare și de însușire a limbii în școlile pedagogice prin organele administrative locale, inspectorii școlari comitatensi<sup>9</sup>, care puteau asista la ore și la examenele anuale de calificățiune (art. 6)<sup>10</sup>.

Mai mult, la 27 martie 1894, același responsabil cu situația învățământului, ministerul public a transmis inspectoratelor școlare o serie de circulare pentru examenele de absolvire a învățătorilor, pregătiți pentru ciclul primar, prin care se sublinia necesitatea ca examenul candidaților va fi acceptat numai dacă vor dovedi în scris, la oral și la proba practică cunoștințe suficiente de limba maghiară<sup>11</sup>.

Apogeul politicii de asigurare națională prin școală a fost atins în anul 1907, prin proiectul de lege al conelui Appony cu privire la desființarea școlilor confesionale românești, slovace și sârbești și înlocuirea lor cu școli de stat, cu instrucția exclusivă în limba oficială<sup>12</sup>. Măsurile antiromânești, care au precedat aprobarea și aplicarea Articolului de lege XXVII din 1 iulie 1907, s-au materializat prin dispoziții oficiale, adresate inspectorilor regionali, cu un scop precis: de a înființa în toate preparandiile nemaghiare cursuri de specializare în limba statului. La respectivele „stagii de pregătire” vor fi obligați să participe toți elevii anului IV, din luna februarie și până la jumătatea lunii august, din anul curent (1907). Durata cursurilor de perfecționare nu va fi mai mare de 12 ore săptămânal, iar susținerea lor va urma să fie încredințată profesorului de pedagogie sau învățătorilor din școala de praxă<sup>13</sup>.

Educația în spiritul patriotismului maghiar s-a făcut nu numai prin aplicarea tendențioasă a actelor normative sau cu „ajutorul voluntar” al cadrelor didactice, ci și prin manualele școlare, acele

---

<sup>9</sup> Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 127

<sup>10</sup> Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, Cluj-Napoca*, 1992, p. 137-141; Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 121-123; Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 15

<sup>11</sup> Vasile Todorovici, *op. cit.*, p. 58

<sup>12</sup> Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 152

<sup>13</sup> Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 161

instrumente atât de necesare în procesul de formare a conștiinței naționale. După punerea în aplicare a legii Trefort, dar mai ales în primele decenii ale secolului al XX-lea, se observă o criză majoră a cărților de școală care să poată face educație românească.<sup>14</sup> Chiar și în cazul unor lucrări editate, deși inițial s-a primit aprobarea folosirii lor, după un maximum de doi-trei ani de la utilizarea lor în instrucția elevilor au fost scoase au fost scoase din uz sub pretextul că sunt „periculoase” și contrariu intereselor statului.

Toate aceste tentative de desnaționalizare nu i-au descurajat pe profesorii școlii preparandiale „de la granița de vest a românismului”<sup>15</sup>, ci mai mult decât oricând, în ciuda monitorizării lor de către oficiali, au continuat să facă cultură națională și să înzestreze elevii cu manuale didactice românești. În rândul cărților care s-au folosit în intervalul școlar 1907 – 1910 vom prezenta următorul conspect:

Isidor Marcu, *Catehismul religiunii crestine*; Dr. Augustin Lauran, *Creștinul greco-catolic deprinsu în legea sa*; Dr. Szmigelski Victor, *Compendiu istoriei universale a bisericii crestine*; Dr. Augustin Lauran, *Creșterea poporului*, (manual destinat instrucției pedagogice); S. Nistor și N. Popescu, *Manual de gramatică germană*; Vasile Goldiș, *Istoria universală*, vol I;

Viciu Emilian, *Elemente de algebră*, Roth Samuel, *Elemente de botanică*<sup>16</sup>, Bogdan Nicolae, *Gramatica limbii române*; Dr. Ludovic Mangold – Vasile Goldiș, *Istoria Ungariei*, Brasov 1901<sup>17</sup>, I. F. Negruțiu, *Manual de stilistică*; E. Hoduș, *Elemente de istorie literară*<sup>18</sup>. Starea preparandiei din Oradea, așa cum este prezentată în izvoarele timpului, la sfârșitul unei epoci tot mai aspre și mai nefaste pentru poporul român și la începutul unor prefaceri istorice, va avea să cunoască rigurile politicii oficiale, dar și problemele existențiale, de dezvoltare și afirmare continuă. Situația locativă, completarea corpului profesoral, ori dotarea școlii - după cerințele noi ale instrucției - cu înzestrări didactice vor fi numai câteva din prioritățile avute în vedere de episcopul Demetriu Radu, din anul 1903, din momentul în care

<sup>14</sup> Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.162

<sup>15</sup> Petru Tămăian, *Istoria seminarului și a educației clerului Diecezei române unite de Oradea*, Oradea, 1930, p. 41

<sup>16</sup> Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare: AN-DJBh), *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 732, f. 136-137

<sup>17</sup> *Ibidem*, f. 85-86

<sup>18</sup> *Ibidem*, dos. 733, f. 138

acesta se va gasi în fruntea diecezei. Noul ierarh, care era prezentat de către canonicul Iacob Radu în lucrarea sa *Istoria diecezei române unite a Orazii-Mari 1777-1927*, tipărită la Oradea în 1932, drept un bărbat „falnic în înfățișare, grandios în idei și măret în planuri”<sup>19</sup>, va căuta în primul rând să se îngrijească de așezământul preparanților.

Clădirea modestă în care acești dascăli („păstori sufletești”) ai neamului nostru își desfășurau cursurile, va fi părăsită din anul 1908, când actualul episcop o să înalțe o construcție modernă, situată în umbra bisericii catedrale, spre folosul învățătorilor săi. Raționamentul logic, care determină mutarea preparandiei într-un local nou, era colaborarea foarte strânsă, ce trebuia să fie între aceasta și școala primară, așa-numita școală de aplicație<sup>20</sup>. Pentru progresul în știință și creșterea morală a elevilor, același cunoscut arhiepiscop, din anul 1915, și-a înscris definitiv numele în istoricul institutului pedagogic cu prilejul deschiderii internatului preparandial al școlii normale. În corpul acestei clădiri - ridicat din spusele proprii ale episcopului – pe lângă spațiile rezervate odihnei zilnice a tinerilor școlari, în dotare vor avea muzee (săli de studiu) uimitoare, un instrumentar bogat pentru lucru manual și bibliotecă.

Procesul de instrucție,- o componentă majoră educației școlare, va avea să se desfășoare conform planului de învățământ subscris anual de minister și aprobat de Consistoriu. Materialul de studiu, care se predă la școlile medii,-în anul terminal- va fi o continuare normală a materiei de învățământ propusă elevilor preparandiali din cursul I.

Metoda de predare pune un accent deosebit pe „instruirea” elevilor de către profesori și mult mai puțin pe prelegerile acestora. Prin urmare, cadrele didactice vor trebui să coboare la nivelul de știință al cursanților și să cunoască - pe deplin – principiile didacticii.

Programa de studii (școlară), respectându-se regulamentul ministerial nr. 46447, din 1909, va răspunde doar parțial necesităților și așteptărilor unei instituții naționale. Astfel, prin cuprinsul acelei dispoziții, sa stabilit ca un număr de 6 discipline să se propună în limba maghiară, iar restul de ore să se predea în limba română. Inventarul acestor discipline (și numărul de ore aferent) este după cum urmează: istoria pedagogiei (2 ore pe săptămână), instrucția practică (4 ore), limba maghiară (14 ore), istoria patriei (2 ore), constituție (2 ore) și geografie (6 ore).

---

<sup>19</sup> Dr. Iacob Radu, *op. cit.*, p. 166

<sup>20</sup> Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 196

Din păcate, în lipsa puterilor didactice și prin aplicarea profesorilor suplitori, în primul an al conflagrației mondiale a fost nevoie să se mai accepte 39 de ore săptămânal cu predare tot în limba maghiară. Cu toate acestea, în ciuda amestecului permanent al organelor de stat în viața preparandiei românești, rezultatele învățământului vor fi mulțumitoare. Privite comparativ, în oglindă cu progresul înregistrat de alte școli pedagogice, situația s-ar prezenta astfel: Preparandia greco-catolică din Oradea, calificativul general al învățământului: 2,73; Preparandia din Arad, calificativul general: 2,79 ; Preparandia romano-catolică din Oradea, calificativ general: 2,65 ; Preparandia din Timișoara, calificativ general : 2,30. Mai mult decât atât, elevii absolvenți ai Preparandiei din Oradea, însuflețiți de spirit național, după absolvirea studiilor nu vor dori să treacă la școlile de stat maghiare ci vor rămâne credincioși unei datorii sacre de a lumina neamul și inima românilor. Într-o evidență concisă activității învățătorilor calificați pentru școlile primare, realitatea va fi următoarea: în anul 1904 au absolvit 16 elevi (din care 5 au trecut ulterior la stat); anul 1906 : 22 de absolvenți (din care 2 au acceptat un post la stat și tot atâția la școlile comunale); anul 1908 : 8 învățători absolvenți; 1910 – 14 elevi calificați (din care Maghiar Valentin a trecut la neuniți); 1912 – 14 absolvenți (din care unul singur a acceptat să slujească într-o școală comunală); 1914 – 7 absolvenți, iar în anul 1915 vor fi tot 7 învățători calificați<sup>21</sup>.

În pofida greutăților de zi cu zi – în anii grei ai războiului – activitatea colectivului profesoral de la de la școala normală de va desfășura tot mai intens (inclusiv prin organizarea unor cursuri de pregătire cu elevi ostași de pe fronturile patriei<sup>22</sup>) și orientată pregnant spre „îndestularea” cu cunoștințe solide, de bună calitate, a viitorilor învățători din satele românești. Corpul didactic avea să fie bine pregătit, iar componența sa era următoarea: Gheorghe Miculaș (directorul Preparandiei în perioada 1914- 1919 ); Petru Tămăian, profesor ordinar și viitor director; Cornel Sabo, profesor titular din 1907 și al patrulea profesor (din 1913) – Vasile Kirvai. Despre acesta din urmă trebuie să amintim că are o calificare deosebită și anume: și-a obținut licența în matematică și fizică la Universitatea din Budapesta, iar în anul 1913 și-a susținut examenul de diplomă la limba și literatura română la Universitatea di București. Alături acești

<sup>21</sup> AN-DJBh, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 738, f. 308-320

<sup>22</sup> *Ibidem*, f. 178-179, dos. 740, f. 104-105

„apostoli ai nației” vor mai activa în cadru institutului preparandial profesorul Ioan Teiușan, Dr. Ioan Georgescu, Gavril Toutu, profesorul de cânt și rit bisericesc, Mihai Silaghi și maieștrii de lucru manual Andrei Domocoș, respectiv Petru Dejeu<sup>23</sup>.

Izvoarele financiare, acele fonduri așezate la dispoziția instituției vor asigura dezvoltarea Preparandiei (într-o măsură acceptabilă), dar și susținerea materială a cadrelor didactice. În consecință, din fondul general al studiilor va fi asigurată plata fundamentală a profesorilor aprobați și cele 8 până la 10 stipendii<sup>24</sup> ale elevilor merituosi, iar din fondul religiunii este sistematizată retribuiția catehetului, în sumă de 210 coroane. Ajutorul de stat, care se acordă tuturor profesorilor, în funcție de venitul fiecăruia, va fi considerat ca o întregire de salariu. Fondurile diecezane și „casa privată a episcopului” vor fi și ele implicate, deopotrivă, în activitatea de susținere a școlii normale. Astfel, din fondurile diecezei, potrivit legilor în vigoare, vor fi renumerați profesorii subsidiari ale căror venituri depășesc 840 coroane, iar din „casetă episcopală” se vor efectua toate reparările și înzestrările muzeelor; dotarea institutului cu mobilierul necesar și îmbogățirea bibliotecii cu cărțile pentru elevi sau profesori<sup>25</sup>.

Înzestrările didactice – elementul cele mai folosit și obligatoriu în orice demers pedagogic – au fost modeste, dar utilizate cu pricepere vor dovedi o eficiență maximă. Instrumentarul de desen, rechizitele de muzică și cânt artistic, sau sau colecția muzeului fizico-natural vor asigura tuturor elevilor un nivel de pregătire și cunoaștere foarte ridicat. Biblioteca școlii, o oază de cultură națională, atât pentru corpul profesoral, dar cu prisosință și în folosul viitorilor dascăli ai României Mari, avea în componența sa o serie de cărți românești, unde se vor putea găsi cele mai de seamă opere ale scriitorilor noștri de pe ambele versante ale Carpaților. În arhiva școlii, într-un conspect ce datează din 1909, se regăsesc numeroase volume ale celor mai cunoscuți autori ai noștri și anume : I. Creangă (1 volum); G. Coșbuc (5 volume); M. Eminescu (2 volume); N. Iorga (3 volume); M. Sadoveanu (3 volume); I. Slavici (4 volume)<sup>26</sup>.

Toate aceste bogății „nestemate” ale istoriei și culturii naționale au atras atenția și „grija cinică” a comisarului ministerial

---

<sup>23</sup> Vasile Bolca, *op. cit.*, p.173-179

<sup>24</sup> AN-DJBh, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 735, f. 29; dos. 736, f. 91

<sup>25</sup> *Ibidem*, dos. 735, f. 18

<sup>26</sup> Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 218

Francisc Téglăși, un fost profesor la liceul de stat din Timisoara, care, din anul 1917, a fost desemnat de contele Albert Apponyi, ministrul pentru Culte și Instrucțiune Publică, să supravegheze mersul învățământului ad-literam cu prevederile legilor de maghiarizare<sup>27</sup>.

Atitudinea sa de respingere a tot ce-i românesc s-a reliefat, într-un mod ostil și fără demnitate, când a poruncit să se ardă colecția de cărți românești despre care spunea că „învenina sufletele elevilor și stimula sentimentele și conștiința națională”. De la fapta premeditată și plină de un caracter șovin vor avea să scape doar analele Academiei (258 de volume), ajunse în posesia bibliotecii în anul 1913, care au fost ascunse într-un dulap masiv al fostei Societăți de lectură a studenților români și astfel n-au ajuns sub ochii comisarului<sup>28</sup>.

În raportul cu cadrele didactice, același inspector guvernamental, va pretinde că în numele și pentru dezvoltarea „spiritului național maghiar” să se purceadă la falsificarea istoriei, iar explicațiile științifice la toate materiile să se propună doar în limba maghiară. Ca urmare, profesorii acestui institut s-au reunit în cadrul unei conferințe didactice, în data de 29 noiembrie 1917, respectiv la 8 decembrie și au atras atenția că dispozițiile comisarului contravin principiilor de pedagogie și adevărului istoric<sup>29</sup>.

Mai mult, comisarul ministerial va încerca să controleze chiar serviciul divin și predicile din biserică, fiind în acest sens într-o contradicție flagrantă cu atribuțiile sale de reprezentant al executivului. Astfel, – un exemplu concudent – înaintea zilei de Rusalii, în anul școlar 1917/1918, auzindu-i pe copii învățând cântarea „Împărate ceresc” a pus directorului următoarea întrebare: Despre ce Împărat poate fi vorba, când în patrie este rege?<sup>30</sup>

Atacurile concertate și pline de venin la adresa identității naționale a românilor din imperiu au culminat cu suferințele generate de „revoluția bolșevică”, când imobilul școlii normale a fost ocupat de militari. Cu toate acestea Preparandia a ținut trează conștiința națională și se poate mândri cu elevi deschizători de drumuri în domeniul cunoașterii și al culturii strămoșești. Numai în perioada 1907 – 1919, școala preparanzilor a pregătit 568 de învățători<sup>31</sup>, care,

---

<sup>27</sup> *Ibidem*, , p. 169

<sup>28</sup> *Ibidem*, p. 219

<sup>29</sup> AN-DJBh, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 740, f. 20-21

<sup>30</sup> *Ibidem*, f. 332

<sup>31</sup> Vasile Bolca, *op. cit.* p. 235

pe viitor vor fi modele de virtute și de probitate intelectuală. Totodată, în regiunile noastre (comitatul Bihorului), aceștia vor fi chemați să ocupe diferite funcții în aparatul de stat - după destrămarea hibridului politic dualist - , contribuind astfel la consolidarea statului național român.

# **ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI ȘI CONSIDERAȚII METODOLOGICE PRIVIND INSTITUȚIILE ECLEZIASTICE ORTODOXE DIN CRIȘANA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX- LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA**

de

Horațiu BOCȘAN

Cercetarea istorică națională și locală a cunoscut, în diversitatea formelor sale de manifestare, etape diferite, caracterizate printr-o expresie variată a interesului pentru cunoașterea trecutului. Dacă în faza inițială a unor asemenea demersuri constatăm existența preocupărilor menite să conserve memoria faptelor și evenimentelor, cu timpul s-au realizat progrese considerabile, determinate de evoluția culturală și științifică a societății. În acest ansamblu istoriografic, cu multiple ramificații, se situează reconstituirea vieții religioase a predecesorilor, cu specială privire asupra instituțiilor ecleziastice și, în ultima vreme, asupra sensibilității religioase și a mentalităților colective.

Dacă până în anul 1948 au existat eforturi care au dus la cristalizarea unei componente istoriografice menite a reactualiza diverse aspecte ale istoriei Bisericii, după acest an s-a produs – datorită politicii oficiale a statului comunist – o restrângere, chiar un control asupra domeniului, atât prin cenzura practică, cât și prin deciziile factorilor de putere. Totuși, de prin 1968 se constată o revenire, la început mai timidă, la uneltele tradiționale, astfel că au fost recuperate fragmente ale trecutului nostru în care a fost implicat clerul, mai ales în plan politic și cultural.

Un autentic reviriment a avut loc, însă, abia după evenimentele din decembrie 1989, când istoria ecleziastică și-a recăpătat statutul de dimensiune semnificativă a vieții noastre spirituale. Considerăm că, prin atenția sporită acordată acestui capitol important al istoriei, s-a realizat un răspuns la o cerință istoriografică pe deplin justificată. În spațiul atâtor priorități, care s-au evidențiat în cele două decenii recente (1990-2010), s-a remarcat, deci, și o intensificare a strădaniilor pentru cunoașterea adevăratelor valențe ale istoriei noastre ecleziastice.

Principalele direcții ale evoluției istoriografice naționale sunt, desigur, detectabile și în planul istoriei locale (regionale), care



beneficiază astăzi de o mai insistentă abordare. În cadrul istoriei Bihorului, investigată cu rezultate evidente în perioada recentă, și-au împlinit destinul, în raport cu derularea timpului, și instituțiile care au contribuit la cultivarea credinței ortodoxe, împărtășită de majoritatea locuitorilor români din această structură administrativă.

Primele tentative care merită a fi semnalate și au ca obiect scrierea unor monografii de parohii – cu relevarea factorilor spirituali (biserica, școala, manifestări culturale) datează, în cazul Aradului și Bihorului (unde își exercită atribuțiile Episcopia Ortodoxă a Aradului), de la începutul secolului al XX-lea. Se cuvine a fi menționat faptul că acestea au fost precedate de unele încercări de elaborare a unui studiu, consistent și temeinic, referitor la istoricul Episcopiei Ortodoxe a Aradului, care era formată în două consistorii eparhiale: al Aradului și al Oradiei. Cea dintâi tentativă în această direcție aparține deputatului sinodal Mihail Sturza, paroh al Sepreșului, care a propus – în ședința din 13/29 iunie 1883 a Sinodului eparhial arădean – constituirea unei comisii (din Iosif Goldiș, Atanasie Tuducescu și Mihail Sturza) care să efectueze investigații în vederea redactării unei lucrări de sinteză despre Episcopia Ortodoxă a Aradului <sup>1</sup>.

După două decenii, proiectul în discuție n-a fost concretizat, cu toate că s-au făcut unele cercetări în arhive (Arad, Timișoara, Carloviț și Budapesta) și au fost publicate câteva studii. Practic, a fost adunat un valoros material documentar, util pentru conceperea istoriei episcopiei orădene <sup>2</sup>.

Din această experiență a rezultat, totuși, o idee de certă utilitate, mai exact faptul că, mai întâi, ar fi necesară scrierea unor monografii parohiale, care să constituie baza unei viitoare lucrări despre întreaga eparhie. Astfel, sinodul eparhial din 1905 a ajuns la concluzia că „a dezvălui trecutul, a aduna un material istoric: documente, inscripțiuni vechi, pentru a construi istoria bisericii din dieceza Aradului, *este una din cele mai esențiale probleme*” <sup>3</sup> (subl.ns. – H.B.). Episcopul Ioan I. Papp a transmis tuturor preoților o circulară, pentru a fi scrisă cronică bisericii din satul în care funcționau. Aceasta

<sup>1</sup> *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română greco-orientală a Aradului ținute în ședința ordinară din anul 1883*, Tipografia Diecesană, Arad, 1883, p. 31, 51; *Biserica și școala*, 1883, nr. 22, p. 191

<sup>2</sup> V. Mangra, *Episcopia Aradului*, în *Biserica și școala*, 1904, nr. 12, p. 93-97

<sup>3</sup> Pavel Vesa, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică orădeană*, Arad, 2004, p. 14, Editura Gutenberg Univers

urma să conțină „date despre bisericile dispărute (anul construcției, materialul, hramul), despre cea actuală,....., ce cărți existau în strană și însemnările manuscrise, antimise, protocoale de circulare, matricole bisericești (botezați, cununați, decedați), șirul preoților și al învățătorilor, cu anii de funcționare, date despre școală, numărul caselor, ale familiilor și enoriașilor, despre averea bisericească și fundațiuni”<sup>4</sup>. Manuscrisele acestor monografii trebuiau să fie predate, până la 1/14 septembrie 1907, la protopopiate, de unde vor fi transmise consistoriilor eparhiale de la Arad și Oradea.

Adoptarea unei asemenea măsuri, care îi obliga pe preoții din sate și comune să întreprindă cercetări cu privire la istoria locală, pentru a elabora o scurtă monografie a localității în care își desfășurau activitatea, a avut unele rezultate, desigur modeste, pentru că mulți preoți nu aveau capacitatea de a concepe asemenea lucrări (care pretindeau o oarecare experiență în domeniul scrisului) și nici rigoarea și pasiunea pentru descoperirea tuturor surselor documentare existente în așezare, inclusiv pentru chestionarea unor locuitori (deci, prin folosirea metodei anchetei orale). Textele monografice la care ne referim (în manuscris) au intrat în arhivele celor două consistorii eparhiale, unde se păstrează și azi. Ele sunt interesante, deoarece conțin date și informații care au o valoare documentară incontestabilă, fiindcă nu mai există alte posibilități de raportare științifică la materiale de o factură similară.

Partea de sud a Consistoriului Ortodox al Oradiei s-a remarcat prin cercetări istorice autentice, care au fost examinate din perspectivă istoriografică în anul 1982<sup>5</sup>. Autorul acestora a fost preotul (și în același timp învățătorul) din satul Seghiște, Moise Popoviciu, care a devenit un activ colaborator al periodicului *Biserica și școala*. Primul său articol s-a intitulat *Manuscripte vechi*, pe care le-a descoperit în biserică din satul Hârsești. Reținem un pasaj din partea inițială a acestuia: „Astfel de manuscrise - apreciază M. Popoviciu - mai sunt (și încă nu puține) chiar și în zilele noastre. Cei ce doresc să le găsească, să cerce numai prin bisericile parohiilor mai mici și mai sărace și nu numai că le vor găsi, dar vor afla încă și aceea că acele

---

<sup>4</sup> Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1701-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 21

<sup>5</sup> Viorel Faur, *Contribuții istoriografice privind cercetarea unor monumente de arhitectură din Bihor, a manuscriselor și cărților existente în acestea (1903-1911)*, în *Crisia*, 1982, p. 423-428

manuscripte sunt unicele cărți pe care cântăreții de la sate le folosesc și acum”<sup>6</sup>, mai exact în anul 1903.

Entuziasmat de rezultatele propriilor sale investigații în câteva sate din depresiunea Beiușului, cărturarul Moise Popoviciu îi îndeamnă și pe alți contemporani de ai săi ca să procedeze identic, invitându-i să descopere în comune și sate valori documentare certe: „Câte manuscripte se vor mai fi aflând pe la bisericile noastre și câte dintrânsele nu sunt lăsate pradă dintelui vremii. Ce bine ar fi dacă toate acele (manuscripte) s-ar aduna și depune, spre buna păstrare, în vreo bibliotecă undeva. Făcând astfel, posteritatea ne-ar binecuvânta”<sup>7</sup>. Este regretabil că un asemenea îndemn la conservarea, într-o bibliotecă, a unor surse documentare de importanță indiscutabilă nu a fost luat în seamă, el rămânând fără ecou în conștiința celor care aveau disponibilități în această direcție.

În același an, Moise Popoviciu a ajuns și în alte așezări, precum Petrileni-Zăvoieni și Băița, după care a publicat un text despre biserică din această ultimă localitate<sup>8</sup>. Preocupat de ideea de a salva de la pieire documentele aflate în bisericile ortodoxe din zona de sud a Bihorului, Moise Popoviciu a și conceput un text, semnificativ intitulat *Pentru posteritate*, pe care l-a publicat în officiosul Episcopiei Ortodoxe a Aradului<sup>9</sup>. În cuprinsul acestuia, el reiterează faptul că multe dintre „parohiile noastre dispun de acte și documente vechi, precum și o mulțime de cărți - manuscripte, care se impune a fi adunate cu grije, pentru ca posteritatea să fie măcar în parte în curat cu evenimentele mai însemnate din trecut”<sup>10</sup>.

Tânărul preot ortodox, de numai 25 de ani, din satul Seghiște, ilustra, prin demersurile sale teoretice și concrete, un stimulativ exemplu pentru toți clericii din eparhie. El și-a continuat, cu neslăbită tenacitate, eforturile de cercetare. A publicat articole despre bisericile (și ceea ce a găsit, ca documente, în fondurile acestora) din satele Dușești<sup>11</sup>, Buntești<sup>12</sup>, Hârșești<sup>13</sup>, Tărcăița<sup>14</sup>, Mierag<sup>15</sup>, Fânațe<sup>16</sup>, Câmpanii de Jos și Câmpanii de Sus<sup>17</sup>.

<sup>6</sup> *Biserica și școala*, 1903, nr. 35, p. 294

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 295

<sup>8</sup> Moise Popoviciu, *O scurtă monografie. Biserica din Băița*, în *Biserica și școala*, 1903, nr. 45, p. 375-377

<sup>9</sup> *Biserica și școala*, 1904, nr. 19, p. 166-167

<sup>10</sup> *Ibidem*

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 166

<sup>12</sup> Moise Popoviciu, *Date istorice*, în *Biserica și școala*, 1904, nr. 34, p. 243

Un interes aparte a arătat Moise Popoviciu pentru satul său natal, despre care a scris, într-o primă formă, în anul 1886, ca o anticipație la inițiativa lansată în cadrul Episcopiei Ortodoxe a Aradului. Acest text a fost publicat abia în anul 2001, însoțit de un util comentariu științific<sup>13</sup>. De reținut împrejurarea că M. Popoviciu a revenit asupra acestei problematice, informându-se și din alte surse documentare și realizând o monografie veritabilă a satului Seghiște, fără îndoială cea mai temeinică între toate monografiile sătești care au apărut până în anul 1918. Această lucrare a fost publicată de revista *Transilvania*<sup>19</sup>, ca model de cercetare monografică, care putea fi situat la nivelul de vârf al acestui domeniu. Textul monografic conținea date despre istoria așezării, a bisericii<sup>20</sup> și școlii, dar și comentarii cu privire la realitățile etno-folclorice din așezare, ca și cele de natură geografică.

Ca profesor de religie ortodoxă la Gimnaziul superior greco-catolic din Beiuș, director al Internatului de băieți ortodox din același orașel și protopop de Rieni, Moise Popoviciu a slujit și interesele neamului său, unul dintre cele mai importante evenimente trăite de el fiind participarea la adunarea națională electorală, din 27 noiembrie

<sup>13</sup> Idem, *Material pentru istoria diezezei. Act referitor la zidirea bisericii din Hârsești-protopresbiteratul Vașcăului*, în *Biserica și școala*, 1904, nr. 46, p. 360

<sup>14</sup> Viorel Faur, *op. cit.*, p. 427

<sup>15</sup> Moise Popoviciu, *Date pentru istoria bisericească*, în *Biserica și școala*, 1906, nr. 21, p. 2-3

<sup>16</sup> Idem, *Un antimis din 1692*, în *Biserica și școala*, 1906, nr. 25, p. 2-3, nr. 26, p. 3

<sup>17</sup> Idem, *Material pentru istoria diezezei noastre*, în *Biserica și școala*, 1911, nr. 36, p. 4-5

<sup>18</sup> Liviu Borcea, *Un manuscris inedit cu privire la istoria bisericii din Seghiște-Bihor*, în *Orizonturi teologice*, Oradea, 2001, nr. 3, p. 19-23

<sup>19</sup> Moise Popoviciu, *Monografia comunei Seghiște*, în *Transilvania*, 1911, nr. 3, p. 213-220. Menționăm faptul că despre biserica veche (din secolul al XV-lea) din satul Seghiște, singura biserică de piatră (fiind deci, monument istoric și de arhitectură din depresiunea Beiușului), am mai scris, nu demult, doi cercetători bihoreni: Liviu Borcea, *Considerații cu privire la istoria bisericii din cimitirul satului Seghiște-Bihor*, în *Orizonturi teologice, 1991-2001. Zece ani de la reînființarea Facultății de Teologie Ortodoxă [din Oradea]. Volum omagial*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 2001, p. 36-41; Doru Marta, *Cercetări arheologice la vechea biserică ortodoxă din Seghiște (Jud. Bihor)*, în *loc. cit.*, p. 50-54

<sup>20</sup> În legătură cu biserica din Seghiște, Moise Popoviciu a publicat, în anul 1934, o lucrare și mai consistentă, cu titlul: *Un vechi monument istoric dispărut*, Beiuș, 1934. Vezi, cu privire la acesta, și cartea lui Viorel Faur, intitulată *Istoricul satului Seghiște. La 500 de ani de la prima mențiune documentară (1503-2003)*, Editura Universității din Oradea, 2003.

1918, de la Beiuș, pe care a prezidat-o și a avut ca rezultat alegerea delegaților (deputaților) locuitorilor români din cercul electoral al Beiușului și Vașcăului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918. Din punct de vedere istoriografic, el a fost un precursor, înscriindu-și numele în rândul cărturarilor rurali care au împânzit Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, constituind o elită activă și eficientă, deoarece au contribuit, prin opera lor polivalentă, la întărirea conștiinței naționale în lumea satelor românești, care s-a manifestat plener în anul 1918, când s-a edificat statul național unitar român. Moise Popoviciu a fost, neîndoielnic, prin “interesul și rigoarea” cu care a făcut cunoscute pagini importante din istoria bisericii ortodoxe din Consistoriul orădean, unul din întemeietorii istoriografiei locale, într-o vreme când o asemenea îndeletnicire pretindea eforturi, spirit temerar și cunoștințe temeinice<sup>21</sup>.

Contemporanul său Nicolae Firu, învățător din 1900 la școala confesională ortodoxă din Oradea (de lângă Biserica cu Lună), a fost dirijor al corului Reuniunii de cântări “Hilaria”, dar și un cercetător pasionat al istoriei școlii și bisericii din părțile Bihorului. El a efectuat investigații sistematice în arhivele orădene, îndeosebi în cele ale Prefecturii comitatului Bihor, în care a descoperit documente despre instituțiile naționale amintite, pe care le-a comentat într-o carte a sa apărută la Arad, în anul 1910, modest intitulată *Date și documente cu privire la istoricul școlilor române din Bihor*<sup>22</sup>.

Fără să afișeze pretenția că ar fi conceput „un studiu complex și critic”<sup>23</sup>, Nicolae Firu a reușit să introducă în circuitul de cunoștințe istorice ale începutului de secol al XX-lea o lucrare ce se plasează în „categoria scrierilor militante”, de apărare a veridicității istorice, pe linia cărturarilor „Școlii ardelene”<sup>24</sup>. El a inaugurat în Oradea activitatea de editare a documentelor referitoare la diverse aspecte ale istoriei românilor din Bihor, cu

<sup>21</sup> Viorel Faur, *Contribuții istoriografice privind cercetarea unor monumente de arhitectură din Bihor, a manuscriselor și cărților...*, p. 428; *Monografia – almanah a Crișanei. Județul Bihor*, redactată de Aurel Tripon, Tipografia Diecezană, Oradea, 1936, p. 43

<sup>22</sup> Nicolae Firu, *Date și documente cu privire la istoricul școalelor române din Bihor*, Tipografia Diecezană, Arad, 1910

<sup>23</sup> *Ibidem*, p. 148

<sup>24</sup> Viorel Faur, *Istoriografia românească din Bihor...*, p. 202. Nicolae Firu a publicat (la Arad, în 1909) o carte cu *Date și documente cu privire la istoricul bisericii ortodoxe din Oradea*, care a primit premiul „Năsturel” al Academiei Române.

prioritate cele referitoare la învățământul confesional ortodox, care se afla sub jurisdicția și responsabilitatea Consistoriului Ortodox Român din Oradea, unul dintre cele două componente importante ale Episcopiei Ortodoxe a Aradului.

Înainte cu câțiva ani de a fi ales vicar<sup>25</sup> episcopesc și președinte al Consistoriului Ortodox din Oradea, fostul profesor la Institutul Teologic din Arad, Vasile Mangra, a efectuat primele investigații în satele din districtul ortodox al Oradei, în temeiul cărora a elaborat și publicat două lucrări de o valoare incontestabilă, care au fost apreciate de contemporanii săi de dincolo și de dincoace de Carpați. Prima dintre acestea se intitulează *Cercetări literar-istorice*, pe care a tipărit-o la București, în anul 1996. Revista *Familia* relatează, cu patru ani mai devreme, că profesorul arădean, care era originar dintr-un sat bihorean, a pornit într-o „călătorie” prin satele românești „de la păduri” – care se aflau „departe de lumea civilizată” – pentru a se convinge dacă există în acestea „urme de cultură națională”<sup>26</sup>. El a făcut descoperiri excepționale, care au și fost introduse în circuitul istoriografic național, cum au fost, spre pildă, tipăritura coresiană aflată la biserica din parohia Lazuri de Beiuș (pe care a considerat-o „cea mai veche tipăritură”<sup>27</sup> românească după *Tetraevangheliarul* din 1561) și contribuția diecilor moldoveni la cultura românilor transilvăneni și crișeni (în secolul al XVII-lea).

Este de reliefat faptul că bisericile din parohiile ortodoxe, după opinia istoricului Vasile Mangra (care a devenit membru al Academiei Române și pe baza acestor lucrări care au ca obiect valorile patrimoniale existente în Bihor la finele secolului al XIX-lea), constituie o însemnată parte a unui „depozitar cultural național”. Au și fost menționate, de către acesta, manuscrisele din bisericile satelor Lazuri de Beiuș, Săliște, Săldăbagiu și Roșia, care au îmbogățit bibliografia românească veche. De altfel, Vasile Mangra a mai publicat, în periodicul *Biserica și școala* (din Arad), și alte manuscrise depistate în Bihor<sup>28</sup>.

<sup>25</sup> Vasile Mangra a fost ales vicar consistorial și președinte al Consistoriului orădean în ședința din 22 aprilie / 5 mai 1900 a Sinodului eparhial din Dieceza română greco-orientală a Aradului (*Protocolul despre ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza română greco-orientală a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1900*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1900, p. 66).

<sup>26</sup> *Familia*, 1892, nr. 18, p. 205

<sup>27</sup> Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități ...*, p. 32-33

<sup>28</sup> *Ibidem*, p. 33, nr. 103

Deși nu funcționa în Bihor, atunci când a realizat aceste cercetări istorice, Vasile Mangra a fost, ca rigoare și calitate științifică, un puternic mentor pentru preotul Moise Popoviciu (din Seghiște) și învățătorul orădean Nicolae Firu. Cei trei intelectuali (un învățător, un preot și un profesor) au fundamentat istoriografia română în spațiul Bihorului, care a vizat aspecte relevante ale istoriei bisericii și școlii din această parte, cu insistență asupra manuscriselor și cărților românești păstrate în locașurile de cult ortodoxe. Din păcate, ei nu au examinat, decât arareori <sup>29</sup>, momentele din viața celor două instituții în anii de sfârșit de secol XIX și început de secol XX, pe care o cunoșteau printr-o participare directă.

În perioada interbelică s-a format o altă serie de cercetători (doi din Bihor și unul stabilit la Arad, dar de origine din depresiunea Beiușului, din comuna Roșia), care a perseverat cu rezultate la fel de convingătoare (dar mai consistente sub aspect documentar), în ce privește biserica și școala din Bihor. Este vorba de Nicolae Firu (deja un experimentat publicist), Gheorghe Ciuhandu și Ștefan Lupșa. Facem câteva referiri la opera lor istoriografică, subliniindu-le contribuția la progresul cunoașterii istorice.

Studiile și articolele publicate de Nicolae Firu au un pronunțat caracter documentar, deoarece investigau – pentru prima dată – aspectele reconstituite. Era, deci, un fapt obiectiv că acestea erau scrise în spiritul istoriografiei pașoptiste, preponderentă și în mare vogă la începutul secolului al XX-lea. Reținem, din lista lucrărilor sale (apărute între cele două războaie mondiale), câteva dintre cele care vizează istoria vieții spirituale a românilor din Bihor. Ele se referă la o problematică variată: relațiile <sup>30</sup> mitropolitului Andrei Șaguna cu Oradea (1923), luptele românilor bihoreni pentru apărarea ortodoxiei (1932) <sup>31</sup>, pagini din trecutul Bihorului <sup>32</sup>, monografia bisericii cu

<sup>29</sup> Este vorba de vicarul Vasile Mangra, care a vizitat – în perioada dintre 12 martie și 5 aprilie 1903 – un număr de aproape 90 de școli confesionale ortodoxe din Consistoriul orădean, după care a întocmit un raport, pe care l-a prezentat Consistoriului Ortodox din Oradea (vezi Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II). Beiușul cultural (II)*, Comitetul de Cultură și Artă al Județului Bihor și Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1971, p. 235-237).

<sup>30</sup> Nicolae Firu, *Mitropolitul Andrei Șaguna și relațiile lui cu Oradea-Mare*, în *Legea Românească*, 1923, nr. 26, p. 8-10

<sup>31</sup> *Ibidem*, nr. 32, p. 7-11

<sup>32</sup> *Ibidem*, 1934, p. 180-183

Lună din Oradea <sup>33</sup> (1934), episcopii și vicarii de la Oradea în secolul al XVIII-lea <sup>34</sup> și altele, de mai mică însemnătate <sup>35</sup>.

Despre Gheorghe Ciuhandu s-a afirmat că este “istoricul cu cea mai bogată contribuție adusă la cunoașterea istoriei vieții bisericești din părțile orădene și bihorene” <sup>36</sup>. El a colindat satele pentru a descoperi manuscrise ale unor cărți de cult și a descoperi însemnările de pe acestea, care s-au dovedit a fi extrem de prețioase, fiind valorificate din perspectiva istoriei mentalităților. Fără îndoială că Gheorghe Ciuhandu este un important continuator, pentru spațiul Bihorului, al celor deja menționați: Vasile Mangra, Moise Popoviciu și Nicolae Firu. De asemenea, Gheorghe Ciuhandu se angajează într-o polemică acerbă <sup>37</sup> cu cercetători care au reprezentat istoriografia ecleziastică greco-catolică de la Oradea. A surprins, în unele lucrări ale sale, realități ale vieții bisericești ale românilor ortodocși din Consistoriul orădean: serialul despre urmele vechi de cultură românească (din Bihor), apărut în revista *Cele trei Crișuri* din Oradea <sup>38</sup>, diecii și manuscrisele românești <sup>39</sup> (din aceeași zonă geografică). De un interes real beneficiază cartea de memorialistică a lui Roman Ciorogariu, apărută la Oradea, în anul 1926 <sup>40</sup>.

Un travaliu istoriografic impresionant, mai ales în direcția depistării de noi documente (în arhivele din Oradea, Arad, Budapesta și Viena) a depus Ștefan Lupșa, care a studiat istoria bisericii ortodoxe (cu deosebire, a celei medievale) din Banat și Crișana. Dintre lucrările sale de referință menționăm *Istoria bisericească a românilor bihoreni (până la 1829)* <sup>41</sup>, *Istoria parohiei Ștei* <sup>42</sup> și *Istoria Eparhiei Aradului*

<sup>33</sup> Idem, *Monografia bisericii sfintei Adormiri (Biserica cu lună) din Oradea*, Oradea, 1934

<sup>34</sup> *Legea Românească*, 1946, nr. 17-18, p. 161-164; nr. 19, p. 179-182; nr. 20, p. 187-190

<sup>35</sup> Marin Mălinaș, *Nicolae Firu*, în *Mitropolia Banatului*, 1975, nr. 10-12, p. 664

<sup>36</sup> Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 36

<sup>37</sup> Lucrările de această factură ale acestuia sunt menționate de Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 36-37.

<sup>38</sup> Gheorghe Ciuhandu, *Vechi urme de cultură românească în Bihor*, în *Cele trei Crișuri*, 1920, nr. 7-20, 1921, nr. 1-8

<sup>39</sup> Idem, *Dieci și manuscrise românești din Bihor*, în *Tribuna*, Oradea, 1919, nr. 48-50

<sup>40</sup> Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926; *Roman R. Ciorogariu (1852-1936), Studii și documente*, Oradea, 1981

<sup>41</sup> Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni (până la 1829)* vol. I, Oradea, 1935.



<sup>43</sup>, aceasta din urmă fiind considerată o lucrare unitară și științifică, care nu și-a pierdut utilitatea <sup>44</sup>.

În perioada interbelică, care a înregistrat în părțile bihorene un câștig istoriografic evident, au mai apărut lucrări – cu caracter mai general – în care întâlnim și unele referiri la viața bisericească a locuitorilor români. Este vorba de cărțile scrise de Constantin Pavel <sup>45</sup>, Petru E Papp <sup>46</sup> și Teodor Neș <sup>47</sup>, cartea acestuia din urmă despre *Oamenii din Bihor (1848-1918)* conținând cele mai multe informații și comentarii cu privire la unele personalități, precum Alexandru Gavra, Vasile Mangra, Miron Romanul și mulți alți slujitori ai bisericii și școlii.

Acesta fiind stadiul cercetărilor problematicii de care ne ocupăm în anul 1944, când țara noastră a fost ocupată de trupele sovietice și, drept consecință, România a intrat sub sfera de influență a Moscovei, alături de alte state din Europa centrală și de est. În cei 45 de ani de comunizare a statului român, politica autorităților față de biserică a constat în diminuarea, cu orice mijloace, a importanței acesteia. Una din formulele practicate a fost cenzurarea presei și limitarea apariției studiilor și lucrărilor consacrate reactualizării istoriei Bisericii. Au fost, totuși, publicate articole, e drept mai puține, despre acest capitol însemnat al trecutului locurilor.

Unul din cei mai activi autori a fost preotul Gheorghe Lițiu, care a publicat, printre altele <sup>48</sup>, și un comentariu despre numele și sigiliul Consortoriului Ortodox din Oradea <sup>49</sup>, fiind prima lucrare specială despre această instituție ecleziastică. I s-a adăugat, în anul 1987, un studiu elaborat de Vasile Popeangă, care se referă la Senatul școlar al Consistoriului orădean <sup>50</sup>, acesta fiind singurul text care s-a

<sup>42</sup> Idem, *Istoria parohiei Ștei*, Beiuș, 1942

<sup>43</sup> Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, în 2 volume rămase în manuscris, în total 2.000 de file dactilografiate (Pavel Vesa, op. cit., p. 41)

<sup>44</sup> Pavel Vesa, op. cit., p. 41, (vezi, în această lucrare (la p. 40-41), și alte titluri de lucrări publicate de Ștefan Lupșa)

<sup>45</sup> Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș, 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Tipografia „Doina”, Beiuș, 1928

<sup>46</sup> Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului, Pagini de glorie și jertfă*, Tipografia „Doina”, Beiuș, 1928

<sup>47</sup> Teodor Neș, *Oameni din Bihor (1848-1918)*, Oradea, 1937

<sup>48</sup> Vezi lucrările acestuia la Pavel Vesa, op. cit., p. 43-44

<sup>49</sup> Gheorghe Lițiu, *Chestiunea numelui și sigiliul Consistoriului din Oradea*, în *Biserica și școala*, 1945, nr. 13, p. 91-93

<sup>50</sup> Vasile Popeangă, *Senatul școlar al Consistoriului Ortodox Român din Oradea*, în *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*, Editat de Episcopia Ortodoxă a Oradiei, Oradea, 1987, p. 75-78

ocupat, într-o formă inițială, de componenta menționată a instituției ecleziastice bihorene. Este, de asemenea, meritorie apariția unui volum, în anul 1984, în care sunt prezentate fragmente despre activitatea bisericească<sup>51</sup> a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei, inclusiv al Consistoriului.

Au reținut atenția celor interesați de istoria bisericii, în momentul apariției lor, două volume editate de Episcopia Ortodoxă a Oradiei, unul dintre acestea fiind datorat cercetărilor dr. Ioan Godea și Ioana Cristache Panait<sup>52</sup> (și care conține o prezentare de tip monografic a tuturor bisericilor de lemn din Episcopia Oradiei, mai concret din județele Bihor, Sălaj și Satu-Mare), cu un bogat material (iconografic). Celălalt volum este intitulat *Trepte vechi și noi în istoria Eparhiei Oradea. Mărturii – evocări*<sup>53</sup>. Acesta conține mai multe studii și articole despre viața bisericească a românilor din părțile Bihorului<sup>54</sup>.

O contribuție remarcabilă la reactivarea preocupărilor pentru reconsiderarea istoriei activității religioase ortodoxe în Bihor a avut-o episcopul Vasile Coman, un cărturar lucid și eficient, care a restituit demnitatea Episcopiei orădene într-un timp plin de adversități, pe care, printr-o atitudine matură și responsabilă, a reușit să le depășească, afirmându-se ca un ierarh respectat chiar și de către autoritățile comuniste.

Manuscrisele și însemnările de pe acestea, ca și de pe tipăriturile cultive, au fost valorificate de către Titus L. Roșu<sup>55</sup>, Atanasie Popa<sup>56</sup> și, mai ales, de către Florian Dudaș<sup>57</sup>. Participarea clericilor din Consistoriul Ortodox al Oradiei la manifestările culturale ale românilor, cu deosebire în cadrul unei asociații culturale, precum

<sup>51</sup> *Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani*, Editura Episcopiei Ortodoxe a Oradiei, Oradea, 1984

<sup>52</sup> Ioan Godea, Ioana Cristache-Panait, *Monumente istorice bisericești din Eparhia Oradiei. Bisericile de lemn*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1978

<sup>53</sup> Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1980

<sup>54</sup> Vezi, spre pildă, studiul lui Gheorghe Lițiu, despre *Biserica ortodoxă română din Eparhia Oradea din veacul al XVIII-lea până în zilele noastre* (p. 165-179) și cel al lui Florin Dudaș, care se referă la *Vechile tipărituri românești din biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei* (p. 191-205).

<sup>55</sup> Titus L. Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, Editura Universității din Oradea, 1999

<sup>56</sup> Atanasie Popa, *Copiști și manuscrise din Bihor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Crisia*, 1979, p. 323-336

<sup>57</sup> Vezi titlurile lucrărilor sale la Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 46.

și implicarea lor în evenimentele politice sunt realități care au fost reliefate de istoricul Viorel Faur, în mai multe lucrări ale sale <sup>58</sup>.

În ultimele două decenii au apărut lucrări care se referă și la alte aspecte ale istoriei vieții bisericești din părțile de sud ale Bihorului, acestea fiind semnate de specialiști recunoscuți, ca Viorel Faur și Liviu Borcea <sup>59</sup>, dar și de unii cercetători ca Flaminia Faur <sup>60</sup> și Doru Marta <sup>61</sup>. Au fost susținute două lucrări de doctorat - de către Elisaveta Roșu și Ioan Sorin Cuc - în care, deși atenția acestora a fost concentrată asupra vieții și activității episcopului Roman Ciorogariu <sup>62</sup>, precum și a înființării și existenței (între anii 1922-1940) a Episcopiei Ortodoxe de Oradea, apar și unele date cu privire la perioada anterioară anului 1918, ca și la Consistoriul orădean <sup>63</sup>.

Pornind de la acest material istoriografic, în care se reflectă unele fragmente ale problematicii studiate de noi, am efectuat investigații în fondurile arhivistice locale, cu prilejul cărora am descoperit o bogată informație inedită, care o completează pe cea apărută în *Protocoloalele sinodale ale Eparhiei Aradului* între 1880-1918. În temeiul lucrărilor care ne-au precedat și, în același timp, a unei valoroase informații nevalorificate din punct de vedere științific, am pornit la elaborarea prezentei lucrări. Am fost preocupat de prezentarea sistematică a problematicii tratate, într-o perspectivă actuală, mai exact cea a instituțiilor ecleziastice.

Pentru prima dată, am adoptat metoda de a pune în evidență, cu mai multă claritate ca și până acum, unele aspecte ale istoricului Consistoriului Ortodox din Oradea, cum ar fi structura acestuia, modul de funcționare a componentelor sale (*senatul bisericesc*, *senatul*

---

<sup>58</sup> Acestea sunt cuprinse în *Bibliografia selectivă a prezentei lucrări* și, ca atare, nu le mai reproducem aici aici

<sup>59</sup> Liviu Borcea, *Un manuscris inedit cu privire la istoria bisericii din Seghiște*, Bihor, în *Orizonturi teologice*, 2001, p. 19-23

<sup>60</sup> Flaminia Faur, *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907. Documente*, Fundația culturală „Cele trei Crișuri”, Oradea, 1994; Idem. *Mărturii despre evenimentele din Bihor* (noiembrie 1918-aprilie 1919), *Fundația culturală „Cele trei Crișuri”*, Oradea, 1996).

<sup>61</sup> Doru Marta, *Cercetări arheologice la vechea biserică ortodoxă din Seghiște* (*Jud. Bihor*), în *Orizonturi teologice, 1991-2001. Volum omagial*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 2001, p. 50-54

<sup>62</sup> Elisaveta Roșu, *Roman R. Ciorogariu și „Criza Tribunei” (1910-1912)*, în *Revista bihoreană de istorie*, Oradea, 2003, nr. 1, p. 33-38

<sup>63</sup> Ioan – Sorin Cuc, *Episcopia Ortodoxă de Oradea (1920-1940)*, Editura Universității din Oradea, 2005

*școlar și senatul episcopesc*). De aceea, accentul a căzut pe cele două dimensiuni majore ale activității sale: bisericești (prin protopopiate și parohii) și școlare (prin rețeaua de școli confesionale pe care le-a întreținut). Nu puteam, desigur, ignora nici rolul pe care clerul ortodox l-a avut în societatea românească, ilustrând această realitate importantă prin faptele unor reprezentanți de seamă ai săi, care au marcat trecutul politic și cultural al locurilor.

# DEMETRIU RADU - EPISCOP DE LUGOJ

de

George Ciprian ROBOTIN

## Alegerea ca Episcop

Demetriu Radu s-a născut la 7 noiembrie 1862 în comuna Uifalăul Săsesc, azi Rădești, în județul Alba, din părinții Ioan și Paraschiva, țărani frunțași și creștini foarte evlavioși. A urmat școala din Aiud, apoi pe cea din Blaj, de unde a fost trimis, în anul 1879, de către mitropolitul Ioan Vancea la Roma, la institutul Sf. Atanasie<sup>1</sup>.

În 1885 tânărul Demetriu Radu obținea doctoratul în teologie și filosofie la celebra facultate a Congregației de Propaganda Fide din Roma. În același an, la 26 iulie, era hirotonit preot. Până în luna mai a anului 1886 a lucrat la cancelaria mitropolitană din Blaj, fiind trimis după aceea la București, ca paroh al credincioșilor români uniți, deja numeroși în oraș. După câțiva ani, Radu a ajuns să îndeplinească mai multe funcții: director al seminarului teologic romano-catolic din București, econom general al arhidiecezei, primind titlul de protopop onorific și fiind numit de către mitropolitul Ioan Vancea asesor al scaunului mitropolitan.

Demetriu Radu era bine cunoscut și apreciat și în cercurile politice din București, inclusiv de către bătrânul I. C. Brătianu. De aceea a fost trimis de două ori de către regele Carol I în misiuni diplomatice la Vatican pentru aplanarea unor conflicte în care regele ajunsese cu Sfântul Scaun. Prin tactul și iscusința sa, Radu a găsit soluții la problemele existente, spre mulțumirea tuturor<sup>2</sup>.

Prin alegerea ca mitropolit a lui Dr. Victor Mihali de Apșa, Episcopia Lugojului a devenit vacantă, având mulți pretendenți, însă prea puțini se gândeau că misionarul de la București ar putea ajunge în fruntea ei, căci era necunoscut oamenilor influenți din Budapesta, care în mod obișnuit ar fi gestionat problema până ca ea să ajungă la factorul hotărâtor: regele apostolic.

În toamna anului 1896, după deschiderea noului canal de la Porțile de Fier, împăratul și regele apostolic Franz Joseph a efectuat o

---

<sup>1</sup> Ioan Vancea, *Correspondență cu Sfântul Scaun (1865-1890)*, ediție, studiu introductiv și note: Ion Cârja și Daniel Sularea, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 18

<sup>2</sup> Iacob Radu, *Istoria Diecezei Române Unite a Orăzii Mari, scrisă cu prilejul aniversării a 150 de ani de la înființarea aceleia. 1777-1927*, Oradea, 1932, p. 176

vizită la București. La recepția clerului catolic, împăratul a schimbat câteva cuvinte cu Demetriu Radu în limba germană. Apoi, după ce a trecut pe la toți, spre uimirea lor, împăratul s-a întors la el și i s-a adresat în limba maghiară. Ulterior s-a aflat și motivul atitudinii împăratului. Demetriu Radu îi fusese recomandat de către contele Goluchovsky, care îl cunoștea de când fusese ambasador al Austro-Ungariei la București, pentru a fi numit episcop de Lugoj. În acest sens, împăratul a purtat o discuție cu premierul ungar, baronul Bánffy, care ar fi zis că numirea lui Radu nu era posibilă, deoarece acesta nu vorbea limba maghiară. După aceea împăratul i-ar fi spus că s-a convins personal de contrariu. De fapt, Radu vorbea maghiara chiar mai bine decât împăratul<sup>3</sup>.

La întoarcerea împăratului către casă, trenul s-a oprit puțin și în gara orașului Lugoj. Aici, împăratul a fost salutat din partea clerului de către prepozitul capitular Ștefan Moldovan, care, fiind întrebat despre situația eparhiei, a răspuns că fiii ei sunt mârniți, fiindcă de mai bine de un an nu au episcop. Împăratul le-a transmis să se mângâie, căci în scurtă vreme vor avea un bun episcop.

La doar două luni de la această întâmplare (la 22 noiembrie), Demetriu Radu, spre uimirea multora, a fost numit episcop al Lugojului, numirea făcându-se cu aprobarea Papei Leon al XIII-lea la 3 decembrie 1896.

La sfârșitul lunii ianuarie 1897, Radu a mers la Blaj, rămânând la reședința mitropolitului Mihali până la hirotonirea sa ca episcop, ce a avut loc la 9 mai. Demetriu Radu a fost hirotonit de către mitropolitul Mihali, însoțit de marele mecenat Mihai Pavel, episcopul Oradiei și de Monseniorul de Hornstein, arhiepiscopul romano-catolic de București. În duminica următoare, la 16 mai, episcopul Radu a fost înscăunat la Catedrala din Lugoj.

Demetriu Radu era al patrulea episcop al Lugojului, după Alexandru Dobra, Ioan Oltean și Victor Mihali de Apșa. Eparhia sa (înființată la 26 noiembrie 1853) avea 16 protopopiate cu 163 de parohii și 273 de filii, în care activau 156 preoți, 76 învățători (docenți) și 121 cantori. Eparhia avea în total 97566 credincioși<sup>4</sup>.

---

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 177

<sup>4</sup> *Diecesa Lugoșului Șematism istoric publicat sub auspiciile P.S.S. DD. Dr. Demetriu Radu Episcop Gr.-Cat. de Lugoș pentru Iubileul dela Sânta Unire de 200 ani de la înființarea aceleiași diecese de 50 de ani*, Lugoj, 1903, Tipografia Ioan Virányi; p. 572-573

### **Capitulul Catedral**

Încă din vechime, pe lângă scaunele episcopale se aflau mai mulți preoți și diaconi distinși, care nu aveau doar un rol cultural, ci ajutau arhieriei și la gestionarea problemelor eparhiei, constituind astfel un senat episcopal.

În Biserica răsăriteană, încă spre sfârșitul primului mileniu, treapta arhierescă a fost rezervată călugărilor, astfel că și senatele episcopale au ajuns să fie alcătuite exclusiv din preoți și diaconi călugări, care trăiau în comunități monahale cu reguli proprii. Mai mult sau mai puțin, în Bisericile ortodoxe, situația aceasta s-a menținut până azi.

În Biserica apuseană presbiteriul Bisericii Catedrale, adică preoții și diaconii aflați în serviciul ei și din care se compunea senatul episcopal au părăsit treptat viața monahală și s-au constituit într-un colegiu de sine stătător, păstrând doar denumirea de capitol și de canonici pentru membrii săi.

Instituția capitulară, în forma în care a funcționat în Biserica Română Unită din 1777 (primul capitol s-a înființat atunci la Oradea) până în 1948 era de inspirație apuseană. La Lugoj, Capitolul s-a înființat o dată cu Episcopia, fiind compus din șase canonici. Primul era prepozitul capitular, apoi canonicul-lector sau arhidiaconul; al treilea era canonicul-custode sau ecleziarhul, apoi canonicul scolastic sau profesorul de rit, canonicul cancelar sau cartofilactul și canonicul prebendat.

### **Canonici mai însemnați care au activat și în perioada păstoririi episcopului Demetriu Radu**

**Ștefan Moldovan** s-a născut la Cicudul de câmpie, în comitatul Turda, la 6 august 1813. A făcut școala primară și gimnaziul la Cluj iar la seminarul din Blaj a studiat filosofia și teologia. În 1837 a fost numit profesor de matematică la liceul din Blaj. În 1838 s-a căsătorit cu Ana Porea din Mediaș, fiind apoi hirotonit preot și trimis ca paroh la Ghiriș (azi în Județul Cluj) și administrator al protopopiatului Beiului. După 9 ani a fost numit paroh și protopop la Mediaș. Apoi, în 1852 a ajuns paroh și vicar foraneu al Hațegului, iar în 1857 a fost numit canonic lector.

După moartea prepozitului Teodor Aron, Suveranul Pontif, în 1860 l-a ridicat la treapta de prepozit, iar în 1871 l-a numit Prelat Domestic pontifical. De la moartea prepozitului Aron până la 18

septembrie 1884 a fost și vicar general episcopal. Timp de aproape o jumătate de veac, cu stăruință neobosită, conștiinciozitate și abnegație a contribuit la organizarea și dezvoltarea instituțiilor Eparhiei.

Încă din perioada în care era paroh la Ghiriș și până în 1884, Moldovan a copiat o mulțime de documente referitoare la istoria românilor din vestita colecție a contelui Iosif Kemény, publicându-le în *Gazeta Transilvaniei*, *Foaia pentru minte și Transilvania* iar ca vicar al Hațegului a făcut demersurile necesare pentru înființarea unui curs de preparandie, care s-a predat până în 1857. În același timp a conșcris și inventariat averile bisericesti și bunurile școlilor din toate parohiile Vicariatului. În perioada în care a fost prepozit, a redactat un manuscris ce conținea biografia tuturor membrilor Capitlului din Lugoj, de la înființarea acestuia până în 1894.

Ștefan Moldovan a fost și președinte al tribunalului bisericesc matrimonial și membru fondator al Asociației pentru literatura română și cultura poporului român. A contribuit și la înființarea mai multor școli populare (întreținute de comunitățile locale).

Cu toate că era căsătorit și avea o familie numeroasă, fiind foarte echilibrat și econom, a lăsat din averea sa, mai multe fundații filantropice în valoare totală de 9000 de coroane.

A trecut la cele veșnice la 4 noiembrie 1900.

**Petru Pop** s-a născut la 15 decembrie 1821 la Sânpetru de Câmpie (comună aflată azi în Județul Mureș). A făcut școala și gimnaziul la Târgu Mureș, de unde în anul 1839 s-a dus la Blaj, unde a studiat filosofia, apoi, teologia, pe care a absolvit-o în 1845. În 1850 a fost numit profesor și mai apoi director la gimnaziul din Blaj, ocupând această funcție până în 1854, când a fost hirotonit preot celib și numit paroh în Feneș, lângă Zlatna. La 7 iunie 1857 episcopul Alexandru Dobra l-a numit paroh la Săcărâmb (azi în Județul Hunedoara) și protopop al Bobârnei. După doi ani a devenit secretar al episcopului, notar consistorial și director al Cancelariei eparhiale în Lugoj, precum și profesor de limba română la gimnaziul din localitate.

La 17 noiembrie, Petru Pop a fost numit paroh și vicar foraneu<sup>5</sup> la Hațeg. După 13 ani petrecuți în oficiul vicarial, la 11 iunie 1875 a fost numit Canonic prebendat, la 12 august 1876 Canonic cancelar,

---

<sup>5</sup> În Biserica Română Unită, vicarul foraneu (funcție care există și azi) are ca principală sarcină coordonarea activităților pastorale din protopopiatele arondate lui. Totodată este un reprezentant direct al episcopului într-un teritoriu aflat la distanță relativ mare de reședința eparhiei.



după 3 ani Canonic scolastic iar la 25 noiembrie 1884 Canonic custode. La 18 septembrie 1884 a ajuns Vicar general. La 18 ianuarie 1899 a primit titlul de prelat papal iar la 28 aprilie 1900 a fost înaintat la treapta de Canonic lector. La 21 decembrie 1901 a fost promovat la gradul cel mai înalt din Capitlu, cel de Prepozit Capitular.

În perioada în care era vicar la Hațeg a fost ales deputat în dieta din Sibiu. În 1871 a depus mari eforturi pentru înființarea parohiei din Petroșani. Iar pentru ajutorarea învățătorilor din vicariat, în anul 1875 a înființat o fundație, contribuind cu suma de 1000 florini. Valoarea acesteia depășea, în anul 1903, 6000 de coroane.

**Arhiepiscopul Ioan Boroș** s-a născut la 27 octombrie 1850 la Carei, din părinții nobili Ioan și Maria Boroș. A urmat studiile gimnaziale la Carei și Beiuș (la liceul Samuil Vulcan), după a căror absolvire a fost primit între clericii Eparhiei Lugojului și trimis la Seminarul Sfânta Barbara din Viena, specializându-se aici în teologia morală și pastorală. În 1873 a fost angajat la Cancelaria eparhială, iar la 1877 a fost hirotonit preot celib. În 1880 a devenit vicanotar și asesor consistorial iar în anul următor a fost numit paroh la Zăbrani (azi în Județul Arad), unde a stat până în 1897, „aducând parochia la stare înfloritoare”<sup>6</sup>.

În anul 1897 a fost numit protopop onorar și chemat la Lugoj, primind atribuțiile de secretar episcopal și director al Cancelariei eparhiale. La 22 septembrie același an, a fost numit canonic prebendat, continuând să îndeplinească și atribuțiile anterior menționate, iar în 1898 Inspector școlar al Eparhiei. La 28 aprilie 1900 a fost promovat în funcția de Canonic cancelar iar la 21 decembrie 1901 în cea de canonic custode. Din anul 1894 a fost și președinte al Reuniunii învățătoresți greco-catolice din ținutul Lugojului. În 1902 Boroș a devenit Provicar general episcopal și ales Director al Cassei centrale eparhiale.

În 1911 Ioan Boroș devine prepozit capitular iar în 1922 arhiepiscop titular de Thesbiensis<sup>7</sup>.

Pe lângă ocuparea funcțiilor amintite și munca serioasă pe care a depus-o, Ioan Boroș s-a remarcat și prin numeroase scrieri. El s-a ocupat mai întâi cu cercetarea trecutului Banatului, urmărind cu deosebire ecoul răscoalei lui Horea și a mișcării conduse de Tudor

---

<sup>6</sup> *Diecesă Lugojului...* p.142

<sup>7</sup> Până în prezent nu am găsit în nici o sursă data hirotonirii sale ca episcop și nici vreo mențiune că ar fi condus vreo eparhie ca urmare a acestei hirotoniri.

Vladimirescu în zona Carașului precum și personalitatea lui Eftimie Murgu. Din 1929 a fost președintele Comisiei pentru conservarea monumentelor istorice, secția Banat. A publicat totodată 14 broșuri și 131 de articole despre trecutul românesc al Transilvaniei. Printre cele mai importante opere ale sale, remarcăm schematismul istoric al Eparhiei Lugojului, pe care l-am citat în acest articol, Boroș ocupându-se de toată partea istorică a lucrării. Despre scrisul său s-a spus că nu era strălucitor ca formă literară, dar era întotdeauna bine gândit și excelent documentat, fiind totodată un model de autodocumentare critică.

Ioan Boroș a contribuit la editarea primei enciclopedii românești, apărută la Sibiu, la cumpăna secolelor XIX și XX sub auspiciile „Astreii”, cu peste 130 de articole la secțiunea liturgică. El a colaborat și la publicațiile: „Preotul român”, „Unirea” și „Transilvania”. S-a aflat multă vreme în comitetul de redacție al publicației oficiale a Eparhiei Lugojului, „Păstorul sufletesc”.

Boroș a fost un român cu verticalitate, refuzând semnarea, în 1916 a declarației de fidelitate către tronul și patria austro-ungară, deși semnătura îi fusese insistent cerută. A trecut la cele veșnice la 29 ianuarie 1937.

### **Învățământul**

În timpul episcopatului lui Demetriu Radu, în Eparhia Lugojului existau doar școli confesionale obișnuite. Elevii ce frecventau școli medii, dintre care proveneau și viitorii preoți, beneficiau de burse (stipendii) din fundațiile eparhiei destinate acestui scop.

Eparhia fiind lipsită de un seminar, clericii urmau fie Institutul filozofic și teologic de Propaganda Fide din Roma, prin bunăvoința Suveranilor Pontifi, fie Seminarul central din Budapesta, cel episcopal din Timișoara, sau cel arhiepiscopal din Blaj. Cheltuielile necesare pentru întreținerea studenților în aceste seminare, pe baza proiectului prezentat de către Episcopia Lugojului Ministerului Regal Ungar al cultelor și învățământului public, după nevoile de fiecare an ale eparhiei, erau achitate din Fondul religiei, iar pentru cele trei locuri pe care eparhia le avea la Seminarul central din Budapesta, existau burse stabilite.

Preparanzii eparhiei lugojene studiau la institutele preparandiale greco-catolice din Oradea și Blaj. Pentru cei ce studiau la preparandia din Oradea, pe baza rezoluției date la mandatul împăratului de Locotenența sârbă bănățeană în 28 noiembrie 1855, nr. 18121, au fost alocate 6 burse (stipendii) de câte 210 coroane din Fondul religiei, iar cei ce studiau la

Blaj, întrucât puteau fi susținuți și din fondurile proprii eparhiei, primeau anual burse de câte 100-140 de coroane.

Preparanzii bursieri ai eparhiei lugojene erau angajați, după terminarea studiilor, ca învățători la școlile confesionale din eparhie. Necesarul de cadre nefiind însă asigurat de aceștia, erau primiți și absolvenți ai altor institute preparandiale, fie de stat, fie confesionale.

### Jubileul Unirii

În 1900 s-a sărbătorit Jubileul de 200 de ani de la unirea românilor ortodocși din Ardeal cu Biserica Catolică. Cu ocazia acestui eveniment, la Blaj s-a ținut al treilea Conciliu provincial. Cu ocazia Jubileului, episcopul Demetriu Radu a redactat o epistolă pastorală, semnată apoi de către toți ierarhii Bisericii Române Unite.

Jubileul s-a sărbătorit și la Lugoj cu mare entuziasm<sup>8</sup>; întrucât „clerul și credincioșii acestei de Dumnezeu păzite diecese a Lugoșului cu dor au dorit sosirea zilei de 7 Octobrie a c., în care în urma dispozițiunilor mai înalte avea a se sărbători aici, în centrul diecesei jubileul de 200 ani al memorabilului fapt al unirei noastre cu Roma”. Căci deși această eparhie era cea mai mică și mai tânără din provincia mitropolitană și în părțile bănățene unirea nu se putea mândri cu un trecut chiar de 200 de ani, ba în unele părți era mult mai recentă, fiii eparhiei nu erau „înapoia fraților din celealalte diecese în alipirea față de credința catolică și dragostea cătră catedra s. Petru”.

De sâmbătă dimineața au început să sosească cu trăsurile și cu trenul oaspeți din toate colțurile episcopiei. Dintre ei amintim pe: Nicolae Nestor, vicarul Hațegului, protopopii Ioan Pop, Pop Avel Bociat, Augustin Blășian, Constantin Pop, Dr. Laurian Luca, venit cu familia, Victor Poruțiu, Demetriu Rusu și Corneliu Teaha, venit și el cu familia. E remarcabil faptul că, pe lângă protopopi, au mai venit pe cont propriu la sărbătoare aproape 50 de preoți (o treime din preoțimea eparhiei), mulți cu familiile, vreo 45 de învățători și numeroși credincioși.

Mulți dintre oaspeți, abia sosiți la locurile de cazare, s-au grăbit către școala greco-catolică de băieți, pentru a însoți coloana cu torțe, pregătită pentru începerea serbării jubiliare.

„În strălucirile lunei se resfăția turnul bisericii catedrale cu balustrada din spre vârful lui, iluminată de două sute de luminațe. Pe frontispiciu de-asupra poartei principale sta un transparent cu

---

<sup>8</sup> Festivitățile organizate cu acest prilej au fost descrise pe larg de periodicalul „Unirea” de la Blaj, relatările fiind apoi publicate și în *Diecesa Lugoșului*, p. 658-672

ghirlandă de stejar purtând inscripțiunea 1700-1900 în numeri roșii festivi.”<sup>9</sup>

Străzile orașului, care de obicei se linișteau după lăsarea întunericului, începeau să fie tot mai înțesate de lume și mai zgomotoase, căci sunetul clopotelor catedralei și luminile ce străjuiau turnul acesteia și reședința episcopală, prevesteau că are să se întâmple ceva, că va avea loc o manifestare „unită”. Deodată sunetul clopotelor a încetat, iar coloana cu torțe s-a pus în mișcare. Ea străbătu piața cea mare și, trecând peste podul Timișului se apropia încet de reședința episcopală. Coloana era precedată de fanfara pompierilor din localitate. Apoi urmau corurile din Oravița, Ticvanu Mare, cu stindardele lor, și cel din Lugoj, toți coriștii și multe alte persoane purtând lampioane. O dată ce coloana a ajuns în fața reședinței episcopale, în piața artileriei, plină și ea de lume, corurile s-au înșirat în jurul tribunei improvizate iar cele din Oravița și Ticvanu Mare au cântat câte un imn ocazional, după care Dr. Aurel Vălean, avocat în Lugoj, a rostit de la tribună o cuvântare în care, în numele celor veniți la sărbătoare, aducea omagiu strămoșilor de la 1700, care au restabilit comuniunea între Biserica Ortodoxă din Ardeal și Biserica Catolică; saluta totodată pe ierarh, căruia-i făcea călduroase urări, ultimele cuvinte ale discursului fiind „total înădușite de aclamările și uralele celor prezenți la adresa Il. S. Dlui Episcop, care a ascultat vorbirea din balconul reședinței încunjurat de membrii Vener. Capitlu”<sup>10</sup>.

Episcopul, întâmpinat de nesfârșite aclamații, cu o voce puternică, a amintit toate binefacerile aduse de Unirea de la 1700 poporului român atât pe plan religios, cât și cultural și național.

După aceea, corul catedralei din Lugoj a intonat un cântec, în timpul căruia coloana s-a repus în mișcare, înconjurând piața mare și oprindu-se în fața catedralei. Aici au cântat cele trei coruri reunite, încheind manifestarea din preseara sărbătorii.

Duminică, 7 octombrie 1900 se împlineau 202 ani de când Mitropolitul Atanasie Anghel, împreună cu protopopii și o mare parte din preoții români ardeleni, în urma unui sinod, au decis reunirea cu Biserica Catolică, decizie reînnoită și primită în 1700 și de Suveranul Pontif de atunci. În dimineața acelei zile, o procesiune formată din 2 clerici inferiori, corurile mai sus amintite, 50 de cantori-învățători, 2 diaconi de ceremonie și circa 50 de preoți, urmați de o mulțime de credincioși a

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 660

<sup>10</sup> *Ibidem*, p. 661-662

pornit, în sunetul „mäestos și särbätöresc al clopotelor” spre reședința episcopală. Aici, preoții au urcat, ducând mantia și camilafca, cu care s-a îmbrăcat arhierul, coborând apoi în stradă. A fost întâmpinat de corul din Lugoj cu cântarea *Iată preotul mare* (tradus după *Ecce Sacerdos Magnus*, imn de origine apuseană). Procesiunea a pornit apoi încet spre catedrală. Străzile erau pline de lume. La ora 8.45 procesiunea a intrat în biserică. La Liturghie, pe lângă enoriașii care au umplut „vasta catedrală”<sup>11</sup>, au asistat și: parohul romano-catolic Pataki M. cu doi preoți; vicecomitele Fialka Károly cu câțiva funcționari comitatensi; mai mulți ofițeri; președintele tribunalului, Péczely Ferencz, cu aproape tot corpul judecătoresc; primarul orașului, Marsovszky Árpád și alți funcționari din administrația locală.

După Liturghie a avut loc, tot în catedrală adunarea generală comună a Reuniunilor învățătoresți greco-catolice din ținuturile Hațegului și Lugojului, cu prilejul jubileului, urmată de un banchet, ținut în sala cea mare a hotelului „Regele Ungariei”. După banchet, reuniunile au continuat ședința, iar la ora 20.30 a început concertul susținut de corurile bărbătești din Oravița și Ticvaniu Mare și de cel mixt din Lugoj, foarte apreciat și aplaudat de publicul prezent.

Luni, 8 octombrie s-a ținut Consistoriu plenar, la care au participat: episcopul, cei 4 canonici, 12 protopopi și 7 asesori consistoriali. Episcopul Radu a mulțumit clerului, reuniunii învățătorilor și tuturor celor care au contribuit la buna organizare a serbărilor jubiliare, după care s-au făcut unele informări despre problemele clerului, apoi s-au citit rapoartele unor instituții ale eparhiei, precum și raportul statistic despre starea acesteia.

### **Ctitorii și restaurări**

Festivitățile jubiliare din Eparhia Lugojului s-au încheiat în primăvara următoare la Mănăstirea Prislopului, de lângă Hațeg. Aceasta din urmă fusese întemeiată de călugărul Nicodim, la sfârșitul secolului XIV, refăcută de Zamfira, fiica voievodului Munteniei Moise Basarab, în anul 1575 și restaurată de către călugărul Varlaam, trimis aici în 1749 de episcopul Petru Pavel Aron din Blaj. În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, mănăstirea a fost mai mult pustie și expusă deteriorării, ajungând aproape o ruină<sup>12</sup>. Acest fapt l-a

---

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 666

<sup>12</sup> *Istoria Vicariatului Greco-Catolic al Hațegului* de Dr. Iacob Radu, canonic; Lugoj, 1913, Tipografia „Gutenberg”, p. 62-93

îndemnat pe vicarul Nicolae Nestor, stabilit la Hațeg în 1895, ca împreună cu un comitet constituit din preoții și mireni mai de frunte din zonă, să inițieze o colectă publică pentru restaurarea mănăstirii. A depus un efort considerabil pentru adunarea sumelor necesare restaurării avocatul Gavriil Suciuc din Hațeg. S-a strâns suma de 2600 de coroane, din care s-au plătit lucrările de acoperire cu tinichea, de pavimentare și văruire a bisericii. Pe vechile ruine „s-a ridicat o căsuță, constatătoare din două chilii și un foisor, cu intențiunea ca să poată locui acolo un preot stabil”<sup>13</sup>. Acest din urmă deziderat, n-a putut fi îndeplinit pe termen scurt, îngrijirea mănăstirii, ca și în alte vremuri când nu era locuită, a fost încredințată unui curatorat format din doi preoți din vicariatul Hațegului, preotul și 2 credincioși din Silivașul-de-sus (un sat din apropiere). Îndeosebi însă avea să se ocupe de întreținerea mănăstirii preotul din Silivaș, care primea în schimb dreptul de a folosi pământurile mănăstirii. În urma comasării, finalizate în anul 1907, toate pământurile au fost adunate în jurul mănăstirii, totalizând o suprafață de 7 iugăre și jumătate și 6 iugăre de pădure.

Fiind astfel restaurată întrucâtva mănăstirea<sup>14</sup>, episcopul Demetriu Radu a condus aici pelerinajul mai multor mii de credincioși. Aici s-a încheiat, după cum spuneam, la 19 mai 1901, Jubileul. Episcopul a săvârșit Sfânta Liturghie la umbra uriașilor nuci din preajma istoricului sanctuar, asistat de 40 de preoți, între care mai mulți canonici și profesori de la Blaj. Canonical Iacob Radu avea să scrie: „Și cei ce am avut fericirea de a fi de față la acel praznic strălucit, văzut’am o manifestare atât de impozantă a credinții poporului nostru, ca și care rar ne este dat a vedea și pe care în veci nu o vom uita”<sup>15</sup>.

În zilele următoare episcopul a vizitat parohiile din jurul Hațegului și a sfințit biserica din parohia Răchitova. În timpul cărmuirii lui Demetriu Radu, în Eparhia Lugojului s-au zidit biserici noi în parohiile Zorlențul Mare, Târnova, Ticvanu Mic (localități aflate azi în județul Caraș-Severin), Păclișa (în județul Hunedoara),

---

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 93

<sup>14</sup> Lucrările de restaurare au continuat și în anii următori, în vremea păstoririi episcopului Vasile Hossu. În anul 1911 la mănăstire s-a stabilit Părintele Leon Manu, călugăr din ordinul Sfântului Vasile cel Mare, alăturându-i-se în anii următori și doi novici. În anul 1913, mănăstirea a fost resfințită de episcopii Vasile Hossu (devenit episcop al Gherlei) și Valeriu Traian Frențiu (noul episcop al Lugojului).

<sup>15</sup> Iacob Radu, *op. cit.*, p. 94

Pădureni (numit pe atunci Lighet), Folea, Hitiaș (în județul Timiș). Reparații radicale s-au făcut la bisericile din Oravița (Caraș-Severin), Lățunaș (Timiș), Hațeg, Lunca Cernei, Silvașul de sus, Silvașul de jos, Balomir (Hunedoara)<sup>16</sup>.

Școli noi s-au construit în Dobrești, Ohabaforgaci, Pădureni, Folea, Coșarii (numit pe atunci Chizdia), Crivobara, Budinți (azi Ictar-Budinți), Igrîș, Silaș, Visag (toate aflate azi în județul Timiș); Romos, Ciula-mare, Vălioara, Densuș, Răchitova, Lunca Cernii de sus, Unirea, Ștei, Clopotiva, Bărbăteni (azi cartier al Municipiului Lupeni), Petros, Merișor (în județul Hunedoara); Băuțar, Izgar, Târnova (în județul Caraș-Severin) și Belotinți (în județul Arad).

Catedrala din Lugoj „fiind cam învechită, s'a zugrăvit din nou, afară de boltitură, auritura iconostasului și a altor părți, s'a reînnoit ori s'a curățit; cele două uși laterale s'au prevăzut cu portale acomodate, iar pe dinafară întreg edificiul s'a reparat și colorit asemenea din nou”<sup>17</sup>.

A fost necesară reconstruirea caselor mici care au fost adăugate la reședința episcopală în timpul păstoririi lui Victor Mihali, devenite sedii ale Cancelariei eparhiale și Casei centrale, întrucât erau foarte vechi și scunde. În acest scop, a fost alocată de la guvern suma de 41451 coroane. Lucrările au fost finalizate în 1903, iar reședința episcopală corespundea, de acum, tuturor standardelor vremii.

### **Lupta pentru păstrarea autonomiei bisericești**

În anul 1850 Conferința episcopilor romano-catolici și greco-catolici din Ungaria, ținută la Esztergom, apoi o conferință mixtă, cu reprezentanți ai Guvernului imperial, întrunită la Viena, au propus împăratului Francisc Iosif I să ridice Episcopia Română Unită din Blaj la rangul de Mitropolie. Împăratul a luat act de această propunere la 12 decembrie în același an. La 26 noiembrie 1853 s-a emis bula „Ecclesiam Christi”, prin care se înființa noua Povincie Mitropolitană de Alba Iulia și Făgăraș, cu reședința la Blaj. Episcopul de aici devenea mitropolit, cu trei eparhii sufragane: Oradea (înființată în 1777), Gherla și Lugoj, înființate acum. Noua provincie era scoasă de sub jurisdicția arhiepiscopului-primat al Ungariei și pusă sub ascultarea directă a papei.

<sup>16</sup> *Diecesa Lugoșului...*, p. 120

<sup>17</sup> Ioan Georgescu, *Un martir al datoriei către țară: Episcopul Demetriu Radu*, Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1925, p. 14

Îndată după crearea monarhiei dualiste austro-ungare (1867), cercurile politice catolice ungare s-au gândit la organizarea unei „autonomii” a Bisericii Romano-Catolice din Ungaria, adică la independența față de ierarhia catolică austriacă, inclusiv în privința instituțiilor confesionale de învățământ. Însă, în această autonomie catolică ungară se dorea să fie inclusă și Biserica Română Unită din Transilvania.

În primăvara anului 1869, Simor János, arhiepiscop de Esztergom și primat al Ungariei a convocat un Congres catolic la Budapesta, ce urma să pregătească un regulament de alegere a deputaților unui alt Congres, care să se ocupe de organizarea viitoarei autonomii<sup>18</sup>. La Congres, ale cărui lucrări s-au deschis la 26 octombrie 1870, au participat și trei reprezentanți din Eparhia greco-catolică a Oradiei, ca urmare a insistențelor episcopului lor, Iosif Pop Sălăjanul. Aceștia erau: Iustin Popfiu, scriitor și poet; Iosif Vulcan, fondatorul revistei „*Familia*” de la Oradea și Iosif Roman, avocat în Oradea. În urma unei înțelegeri între cei trei, în ședința din 3 noiembrie același an, Iustin Popfiu a prezentat un memorandum, prin care se declara că românii uniți din Transilvania nu pot participa la un congres care nesocotește drepturile Bisericii Române Unite, cerând totodată ca această Biserică să-și poată ține un Congres separat, pentru organizarea propriei autonomii. Memorandumul a fost luat în discuție abia la 30 martie 1871, Congresul adoptând o hotărâre din care rezulta că romano-catolicii maghiari nu voiau să recunoască autonomia Bisericii greco-catolice române.

În anii care au urmat, problema autonomiei catolice a fost reluată de mai multe ori, mai ales în anul 1897. Pe baza aprobării împăratului din 14 mai 1897, s-a dispus ca începând cu ziua de 24 iunie 1897 să fie înscriși toți credincioșii catolici, indiferent de rit, care aveau dreptul să aleagă deputați pentru Congresul ce urma să se întrunească la Budapesta și să ia în discuție problema autonomiei. Potrivit hotărârilor luate atunci, s-a cerut și eparhiilor greco-catolice din Transilvania să-și trimită deputați la acel Congres, neținându-se seama de dreptul particular și de autonomia Bisericii Române Unite.

Episcopii Mihai Pavel al Oradiei, Ioan Sabo al Gherlei și Demetriu Radu al Lugojului, întruniți într-o conferință la Blaj, la 23 iunie 1897, sub președinția Mitropolitului Victor Mihali de Apșa, la

---

<sup>18</sup> Dr. Augustin Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaș 1903, Tipografia Seminarului Arhidiececan, p. 386-387



care au participat și preoții Ioan Micu Moldovan, Dr. Augustin Bunea, Dr. Vasile Hossu și Dr. Victor Smighelschi de la Blaj, Corneliu Bulcu de la Oradea, Vasile Pordea de la Gherla și Ioan Boroș de la Lugoj, au decis să refuze categoric înscrierea credincioșilor lor pentru alegeri și nici ei înșiși să nu participe la Congres. Mitropolitul a înaintat două memorii, unul împăratului, altul primatului catolic al Ungariei. În cel de-al doilea, Victor Mihali semnala indignarea clerului și a credincioșilor Bisericii Române Unite față de faptul că arhieriei acesteia erau înștiințați de demersurile mișcării autonomiste și erau convocați la congresele acesteia fiecare în parte, fără a fi consultat în prealabil Întâistătătorul Bisericii, ignorându-se astfel statutul ei de biserică particulară de drept propriu. Totodată mitropolitul cerea intervenția primatului la guvern și la regele apostolic pentru a se permite și Bisericii Române Unite convocarea unui congres pentru organizarea acesteia independent față de Biserica Romano-Catolică din Ungaria.

Peste câteva zile, la 29 iunie 1897, s-a întrunit la Cluj o adunare a reprezentanților clerului și credincioșilor greco-catolici (dintre care amintim pe Alexandru Roman, Dr. Ioan Mihali de Apșa, Dr. Amos Frâncu, Dr. Augustin Bunea, George Pop de Băsești, Iosif Roman, Dr. Vasile Hossu, Dr. Iuliu Maniu, Francisc Hossu-Longin), care au adoptat o hotărâre în același sens. „Conferința declară solemn – se spunea în hotărâre – că stă ferm pe bazele de dezvoltare ale dreptului istoric al Bisericii române unite și ține neclintit la condițiunile de existență ale acestei Biserici: independența, caracterul ei național românesc și instituțiile sale răsăritene. În urmare, enunță că credincioșii acestei Biserici nu pot lua parte la lucrările unui congres autonom comunitar cu Biserica catolică de rital latin și deodată protestează împotriva încercărilor de a fi contopiți în orice organism străin de dreptul său public, vină acele încercări din orișice parte”<sup>19</sup>. O altă adunare s-a ținut la Lugoj, cu adoptarea unor hotărâri asemănătoare.

În toamna anului 1897 s-a întrunit la Budapesta Conferința anuală a „episcopatului catolic al ambelor rituri” din Ungaria, la care au fost nevoiți să participe și vlădicii români uniți. Cu acest prilej, mitropolitul Victor a arătat motivele pentru care Biserica sa nu poate

---

<sup>19</sup> *Actele conferinței românilor gr.-cat. din Provincia Metropolitană de Alba-Iulia și Făgăraș ținută la Clușiu în 29 iunie 1897*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1897, p. 22

participa la Congresul catolic, ci pretinde dreptul de a convoca propriul său congres la nivel de mitropolie. Cu toate acestea, la 1 octombrie 1898, o comisie de 27 de membri ai Congresului catolic (cu o subcomisie de 9 membri) a fixat propuneri concrete privind încorporarea Bisericii Române Unite în „organismul autonom al Bisericii catolice”. Mitropolitul Victor Mihali, în înțelegere cu sufraganii săi, a protestat din nou împotriva acestui abuz, printr-o scrisoare adresată arhiepiscopului-primat al Ungariei la 4 mai 1899. Hotărârea subcomisiei s-a pus apoi în discuția comisiei de 27 (condusă de contele Szapáry Gyula), apoi a fost prezentată Conferinței episcopilor catolici din 15 septembrie 1899. Mitropolitul Victor Mihali și episcopul Mihai Pavel de la Oradea, prezenți acolo, au luat cuvântul și au protestat împotriva hotărârii.

Sinodul Arhiepiscopal întrunit la Blaj, la 22 noiembrie 1899, a dat publicității o lungă notă de protest „din cauza încercărilor ce s-au făcut din partea Congresului catolic de a contopi provincia mitropolitană greco-catolică română de Alba Iulia și Făgăraș în organismul autonom al Bisericii catolice de rit latin din Ungaria”. Din acest memoriu se desprinde faptul că, potrivit hotărârii comisiei de 27, s-a instituit un „directoriu” sub președinția primatului catolic, căruia i s-a acordat dreptul „de a primi apelațiuni, de a controla, de a supraveghea și ține în evidență fondurile și fundațiunile Bisericii unite”, ca și „dreptul de ingerință în completarea scaunelor episcopicești din Provincia noastră mitropolitană”. Lucrurile erau deci destul de grave, din moment ce se acorda acestui „directoriu” – format din catolici maghiari – dreptul de amestec în atâtea probleme ale Bisericii Române Unite, amenințată cu încorporarea în Biserica „autonomă” catolică din Ungaria.

Această notă de protest, ca și adresa episcopatului român unit din 23 iunie 1897, au fost prezentate de arhiepiscopul-primat al Ungariei la o nouă sesiune a Congresului autonomiei catolice, care a avut loc la 10 martie 1902. Au luat cuvântul, între alții, și președintele Congresului, contele Szapáry Gyula, apoi cunoscutul adversar al românilor, contele Apponyi Albert, ministrul Cultelor, Ugron Gábor, Sági Gyula, Simony Sándor și alți deputați; nu s-a luat nici o hotărâre, iar protestele românilor au fost retrimise primatului.

În orice caz, legea de organizare a autonomiei n-a fost pusă în discuția corpurilor legiuitoare din Budapesta. Acest lucru s-a făcut abia în timpul primului război mondial, când Apponyi Albert a ajuns din nou ministru al Cultelor și Instrucțiunii. În ședința Camerei

Deputaților din 21 decembrie 1917, el a prezentat un proiect de lege privind autonomia Bisericii Catolice din Ungaria. Este curios că în proiect se menționa doar faptul că „Statul romano-catolic ardelean formează o parte integrantă a autonomiei catolice regnicolare”.

Pentru ultima oară s-a ridicat această problemă în „manifestul” sinodului electoral de la Blaj din 9 mai 1918, convocat în vederea alegerii unui nou mitropolit. Semnatarii cereau noului ales „să lucreze din toate puterile și cu toate mijloacele legale pentru păstrarea intactă a autonomiei și independenței Bisericii noastre și să lupte cu toată energia împotriva încercărilor oricărei autorități bisericești în afară de aceea a Sf. Scaun de a se amesteca în afacerile noastre bisericești”. Cereau, de asemenea, congres separat, statut de organizare și participarea elementului mirean la conducerea treburilor bisericești. Comisarul ministerial Ugron Gábor, fost ministru de Interne, n-a permis însă citirea lui. La scurt timp însă, actul istoric de la 1 Decembrie 1918, la care și-au adus substanțiala contribuție ierarhii, clerul și intelectualii greco-catolici, a pus capăt oricăror încercări de înstrăinare a Bisericii Române Unite.

# ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMINTELOR *ASTREI* DIN BANAT ȘI CRIȘANA PENTRU ÎNFIINȚAREA DE BIBLIOTECI POPORALE (1898-1918)

de  
Florin N. ARDELEAN

Deși nu era expres prevăzut în statutele de funcționare din anul 1861, în rândul mijloacelor de activitate promovate de *Astra* s-a regăsit și înființarea de biblioteci, atât în Sibiu, unde își avea sediul central, cât și în alte zone ale Transilvaniei, unde societatea își extindea în permanență rețeaua de despărțăminte și agenturi comunale. Din motive exclusiv financiare, în primii ani, eforturile au fost canalizate cu prioritate spre întemeierea unei biblioteci centrale la Sibiu și înzestrarea corespunzătoare a acesteia cu un fond de carte bogat și divers. Deschisă accesului publicului, aceasta urma să devină un veritabil focar de cultură națională românească. Odată cu înființarea primelor despărțăminte, se va proceda și la constituirea de biblioteci populare.

Ca o caracteristică generală, din perspectiva facilitării accesului la cuvântul tipărit a cât mai multor români, despărțămintele *Astrei* și-au îndreptat activitatea în trei direcții principale: înființarea de biblioteci și înzestrarea lor corespunzătoare cu cărți adecvate țărănimii, împărțirea gratuită de broșuri la țărani, respectiv participarea la examenele școlare și premierea cu cărți a elevilor merituoși.

Primele biblioteci ale societății în mediul rural au apărut în deceniul opt al secolului al XIX-lea, odată cu înființarea celor dintâi despărțăminte<sup>1</sup>. Ulterior, asemenea așezăminte culturale s-au înființat și pe lângă sediul unor agenturi comunale. În mod curent, biblioteca era constituită într-un cadru festiv, cu prilejul diferitelor acțiuni cultural-artistice organizate de despărțăminte în așezările din mediul rural și era precedată de înființarea unei agenturi comunale. Pentru început, biblioteca nu dispunea de mai mult de 25-50 volume, marea majoritate primite de la Sibiu, urmând a fi ulterior îmbogățită prin donații și achiziții. Odată constituită, era dată în administrarea unui

---

<sup>1</sup> Prima bibliotecă populară a fost înființată în anul 1872, în despărțământul Făgăraș (Elena Borugă, *Bibliotecile populare ale Astrei* (Partea I), în *Acta Musei Napocensis*, 1969, p. 350).

intelectual local (învățător sau preot), cu îndatorirea păstrării în bună ordine și asigurării unei cât mai largi circulații a cărților. Rolul hotărâtor în popularizarea și deprinderea sătenilor cu gustul pentru citit îl aveau preotul, învățătorul sau notarul comunal.

Deviza *Astrei*, „să nu avem sat românesc fără o bună bibliotecă poporală, precum nu întâlnim sat fără biserică și școală”<sup>2</sup>, a determinat comitetul central să inițieze, în debutul secolului al XX-lea, o amplă campanie de înființare de biblioteci. Numărul lor a crescut într-un ritm alert, de la 54 biblioteci, câte existau în 1900, la 71 în 1902, 108 în 1903, 230 în 1907, 442 în 1911, 501 în 1912, 594 în 1913, la 626 în 1914. Se poate observa că cele mai însemnate creșteri numerice s-au înregistrat îndeosebi după anul 1907, fapt explicabil prin sporirea numerică a despărțămintelor<sup>3</sup>.

Cu toate rezultatele remarcabile înregistrate sub raport numeric, au fost totuși rare situațiile, chiar excepții, în care bibliotecile aveau în custodie mai mult de 100 volume. Din cele 429 biblioteci aflate la 1911 în evidența comitetului central, doar 68 depășeau 100 de volume, în timp ce 16 cuprindeau mai mult de 200 volume<sup>4</sup>.

Fondul de carte al bibliotecilor s-a îmbogățit astfel într-un ritm modest, cu toate că despărțămintele prevedeau din bugetele lor sume consistente pentru achiziții. Au fost organizate periodic și spectacole cultural-artistice, ale căror venituri erau destinate aceluiași scop. Un important număr de cărți au intrat în biblioteci și prin intermediul donațiilor făcute de către diferite edituri, societăți culturale sau persoane particulare, în urma apelurilor lansate prin intermediul presei de despărțăminte.

Pentru a reglementa organizarea și funcționarea unitară a acestor așezăminte culturale, în anul 1899 a fost redactat un proiect de regulament (numit *Regulament pentru înființarea și administrarea bibliotecilor poporale ale Astrei*), care prevedea, între altele, obligativitatea ținerii evidenței cărților și a cititorilor. După studierea și dezbateră documentului în adunările cercuale ale filialelor din Blaj, Săliște, Sebeș și Beiuș, acesta a intrat în vigoare la sfârșitul aceluiași an<sup>5</sup>. Potrivit Regulamentului, scopul bibliotecilor era de „răspândire a

<sup>2</sup> *Transilvania*, 1899, nr. 4-5, p. 38

<sup>3</sup> Elena Borugă, *Biblioteci poporale ale Astrei* (II), în *Acta Musei Napocensis*, 1970, p. 311; *Transilvania*, 1914, nr. 7-9, p. 245

<sup>4</sup> *Transilvania*, 1912, nr. 5, p. 375-386

<sup>5</sup> Elena Borugă, *Biblioteci poporale ale Astrei* (I), în *Acta Musei Napocensis*, 1969, p. 357; AN-DJBh, *fond Astra Beiuș*, dos. 1/1897-1926, f. 18-20

cunoștințelor folositoare din orice ram al activității omenești și dezvoltarea gustului de citit în masele mari ale poporului român”. De asemenea, se recomanda filialelor să înființeze biblioteci stabile în comunele mari de pe teritoriul lor, iar în comunele mici să înființeze biblioteci ambulante<sup>6</sup>.

Urmare a unor solicitări venite din despărțăminte, în ședința din 26 ianuarie 1899 a comitetului central s-a luat decizia redactării unui așa-zis Repertoriu de cărți și scrieri potrivite pentru trebuințele poporului de la țară, care să servească ca îndreptar la procurarea cărților adecvate. Documentul a fost aprobat în ședința forului central din 7 decembrie 1899, cuprinzând lucrări aferente domeniilor: literatură (120), folclor (116 titluri), istorie-geografie (83), cărți populare (59), literatură economică (33), medicină, igienă (24) și științe naturale (10)<sup>7</sup>.

Subsumat aceluiași preocupări ale *Astrei*, de a pune la dispoziția țăranilor lecturi adecvate, într-un limbaj simplu, popular, cu o tematică apropiată preocupărilor economice ale acestora (agricultură, pomicultură, apicultură, legumicultură etc.), fără a neglija scrierile cu tematică istorică, beletristică și religioasă, s-a întemeiat colecția *Biblioteca Poporală a Asociațiunii*. Decizia înființării acesteia a fost luată încă din 1891, însă dificultățile financiare au determinat amânări succesive ale aparițiilor editoriale, prima broșură văzând lumina tiparului abia în 1900. Pentru a prevedea colecția cu scrieri corespunzătoare scopului pentru care a fost creată, *Astra* a cerut sprijin membrilor secțiunilor sale științifice-literare.

Analizând volumele din dotarea bibliotecilor, se poate observa că s-a pus accentul pe cărțile de literatură clasică, istorie și geografie română, elaborate într-un limbaj accesibil celor din mediul rural. Situația este explicabilă și din perspectiva unei realități, a vremii de luptă pentru menținerea limbii și a naționalității, pentru consolidarea conștiinței naționale. În consecință, în fondul bibliografic al acestor biblioteci au făcut parte, în primul rând, creațiile literare aparținând lui Ion Creangă (*Opere complete*, vol. I-IV), George Coșbuc (*Fire de tort, Acneis; Antologie sanscrită*), Vasile Alecsandri (*Despot Vodă, Poesii populare*), I. L. Caragiale (*Năpasta; Note și schițe*), B. Șt. Delavrancea (*Paraziții*), Al. Odobescu (*Mihnea cel Rău*), D. Bolintineanu (*Poesii; Proză; Elena; Legende și balade*), Al. Vlahuță

<sup>6</sup> *Transilvania*, 1899, p. 64

<sup>7</sup> *Ibidem*, 1900, p. 20-32

(*Icoane șterse, Nuvele și Poezii*), Anton Pann (*Povestea vorbei*), N. Gane (*Poesii; Domnița Ruxandra*) ș. a. Din istorie sunt de menționat lucrări de A. D. Xenopol (*Istoria Românilor* (vol. I-XII), Nicolae Bălcescu (*Istoria românilor sub Mihai Voievod Viteazul*), N. Milescu (*Cronica scurtă a românilor*), A. Tr. Laurian (*Elemente de istoria românilor*), Miron Costin (*Letopisețul Țării Moldovei*), Gr. Ureche (*Domnii Țării Moldovei*)<sup>8</sup>.

Literatura populară este reprezentată de cărți aparținând lui I. P. Reteganul (*Povești din popor*), P. Dulfu (*Isprăvile lui Păcală*), S. Fl. Marian (*Tradițiuni populare române*), P. Ispirescu (*Basmele românilor*), Th. D. Speranța (*Anecdote populare*, vol. I-III; *Anecdote afumate*), A. Donici (*Fabule*) ș. a.

Nu au lipsit nici cărțile tipărite special pentru țărani, de o certă utilitate economică, medicală, etică și culturală: *Higiena copilului* (de S. Stoica), *Higiena populară* (G. Vuia), *Grădina de legume* (de I. Negruțiu), *Cartea stuparilor săteni* (de R. Simu), *Legea veterinară* (de I. Muntean), *Ținerea vitelor* (de E. Brote) ș. a.

De asemenea, aproape toate despărțămintele au fost abonate la cele mai importante publicații românești ale vremii (*Gazeta Transilvaniei*, *Tribuna*, *Tribuna poporului*, *Telegraful român*, *Libertatea*), crescând considerabil interesul populației pentru bibliotecă.

În mod curent, locul de depozitare al cărților bibliotecilor era, în același timp, și sediu al despărțământului sau al agenturii, și anume o sală din clădirea școlii sau o cameră a casei parohiale. Pentru depozitarea în condiții optime a publicațiilor, unele despărțăminte și-au achiziționat, în limita disponibilităților financiare, mobilierul aferent.

Pentru o scurtă perioadă, o modalitate de suplینire a fondurilor necesare organizării de biblioteci populare stabile a fost utilizarea așa-numitelor biblioteci ambulante. Avantajul acestora era că în cursul unui an, se puteau pune la dispoziție - cu cheltuieli relativ mici - un număr de cărți la mai multe localități succesiv. Deși inițial conducerea centrală a societății a recomandat înființarea cu precădere a unor asemenea biblioteci, în ședința secțiunii școlare din 18 iulie 1904, s-a decis să se renunțe la această formă de organizare și să se axeze pe înființarea de biblioteci stabile<sup>9</sup>.

---

<sup>8</sup> Viorel Faur, *Bibliotecile despărțământului beiușean al „Astrei”*, în *Contribuții la istoricul bibliotecilor românești din Crișana (1830-1940)*, Editura Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 70-78

<sup>9</sup> *Analele Asociațiunii*, 1904, p. 212

Au existat și situații în care inițiativa organizării a aparținut unor lideri locali, iar pentru a primi cărți din partea *Astrei*, erau nevoiți să pună așezământul cultural sub egida acesteia.

Și Banatul și Crișana s-au alăturat treptat acestor eforturi, de facilitare a accesului la cuvântul tipărit a cât mai multor români, la scurt timp după organizarea în zonă a primelor filiale ale societății.

În **despărțământul Lugoj**, organizat la data de 11 iulie 1898, o primă inițiativă notabilă, din această perspectivă, a fost luată în adunarea cercuală din 6 aprilie 1902, când noua conducere a filialei, în frunte cu Coriolan Brediceanu (director) și V. Braniște (secretar), a fost însărcinată cu editarea lucrărilor de valoare ale scriitorilor bănățeni și „popularizarea în ediții ieftine”<sup>10</sup>. Au fost astfel editate, sub formă de broșuri, într-un tiraj total de 5.500 exemplare, lucrări aparținând lui Victor Vlad Delamarina (*Poezii Bănățenesci*), Valeriu Braniște (*Bănățeanul, Deprinderi păgubitoare. Sfaturi și învățături*) și Athanasie M. Marienescu (*Dialectul român bănățean*)<sup>11</sup>.

În privința bibliotecilor, cu ajutorul cărților primite de la centru sunt înființate, până la sfârșitul anului 1914, 12 astfel de așezăminte culturale în localitățile Găvojdia, Sacul, Făget, Cliciova, Nevrincea, Gruni, Sîlha, Bara, Herendești, Răchita, Sintești și Fârdea, cuprinzând între 60 și 110 volume. Despărțământul a contribuit și la înființarea unei biblioteci pentru *Societatea economilor din Lugoj*, prin donarea mai multor volume<sup>12</sup>.

Demn de menționat este și receptarea favorabilă a apelului comitetului central din 1910 pentru înscrierea de abonați la *Biblioteca populară*. În statisticile oficiale ale societății pentru anul 1912, filiala figura cu peste 200 de abonați<sup>13</sup>.

În despărțământul Bocșa, organizat la 27 august/11 septembrie 1898, primele biblioteci sunt înființate în cursul anului 1899, în localitățile Bocșa Română, Vasiova, Rafna și Călnic. Acestea dețineau preponderent lucrări pe teme economice (*Grădina de legume*, de I. F. Negruțiu, publicațiile *Reuniunii române de agricultură din Sibiu*, partea I din opera *Agrologia*, de dr. George Maior etc.), provenite în

<sup>10</sup> AN-DJSb, *fond Astra*, dos. 24/1902, f. 35; *Tribuna*, 1902, nr. 60, p. 7; *Drapelul*, 1902, nr. 37, p. 3; *Foaia diecesană*, 1902, nr. 13, p. 5

<sup>11</sup> Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Lugoj al Astrei (1898-1918)*, în *Banatica*, 1990, Reșița, p. 323-324; *Transilvania. Analele*, 1902, nr. III, p. 33

<sup>12</sup> *Transilvania*, 1914, nr. 7-9, p. 273

<sup>13</sup> Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Lugoj al Astrei (1898-1918)*, în *Banatica*, 1990, 10, p. 330



cea mai mare parte din donații. Printre donatori s-a regăsit și directorul Ion Budiñianu, care a oferit pentru dotarea acestora 73 de volume<sup>14</sup>.

În anul 1900, în biblioteca despărțământului au intrat alte două opere, *Valoarea poamelor*, de T. Ieremia și *Sâmbăta morților*, de T. V. Păcățian. La adunarea cercuală desfășurată în Fizieș, la 24 aprilie 1900, au fost donate pentru biblioteca școlară din localitate mai multe cărți cu tematică economică, iar la 2 august același an, lui Ioan Popovici i-au fost puse la dispoziție cărți și broșuri pentru înființarea unei biblioteci populare la Valeapai. Pentru biblioteca școlară din această ultimă localitate, despărțământul a donat alte 23 cărți, iar la adunarea cercuală din Reșița, de la 30 iunie 1901, au fost donate cărți cu conținut economic pentru bibliotecile școlare din Reșița Română și Călnic<sup>15</sup>.

Demnă de semnalat este și inițiativa învățătorului Nicolae Popovici din Barbos, prin grija căruia s-a înființat o bogată bibliotecă școlară, conținând 307 volume și o colecție de aproximativ 50 ziare și reviste românești pe diferiți ani<sup>16</sup>.

Nu a fost neglijată nici activitatea de distribuire de cărți în rândul țăranilor, despărțământul primind din partea comitetului central, spre acest scop, volume din colecția *Biblioteca populară*. Informațiile documentare consemnează împărțirea de cărți îndeosebi cu prilejul adunărilor cercuale, dintre care amintim cele de la Jidovin (10 august 1902), Zorlențul Mare (19 iulie 1903), Târnova (4 septembrie 1904) și Bocșa Română (6 august 1905).

Noi biblioteci sunt înființate începând din anul 1908. O primă bibliotecă se constituie în Bocșa Montană (27 decembrie 1908)<sup>17</sup>, urmată de cele din Bocșa Română (20 decembrie 1909)<sup>18</sup> și Vasiova (25 decembrie 1910). Pentru dotarea celei din urmă biblioteci, a fost utilizat venitul de 200 de coroane, rezultat din organizarea, cu acel prilej, a unei șezători cultural-artistice, la care și-a dat concursul și corul din localitate<sup>19</sup>. În mod similar, venitul net (de 20 de coroane) al

---

<sup>14</sup> *Transilvania*. Partea oficială, 1900, nr. 4, p. 47. În același an, Ion Budiñianu a tipărit, pe cheltuiala sa, disertația *Valoarea poamelor* (rostită de preotul ortodox P. Ieremia la conferința publică a despărțământului din 21 mai 1899 de la Rafna), într-un număr de 200 de exemplare, banii obținuți din vânzarea broșurii (11 pagini) fiind donați unor localnici din despărțământ (*Ibidem*, nr. 2-3, p. 35, 70).

<sup>15</sup> AN-DJSb, *fond Astra*, dos. 22/1900, f. 80; *Transilvania*, 1901, nr. 6-7, p. 156

<sup>16</sup> AN-DJSb, *fond Astra*, dos. 22/1900, f. 80

<sup>17</sup> *Transilvania*, 1909, nr. 1, p. 52

<sup>18</sup> *Ibidem*, 1910, nr. 1-2, p. 52, 56

<sup>19</sup> Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Bocșa al Astrei (1898-1918)*, în *Acta Musei Napocensis*, 1980, p. 612

unei petreceri de vară organizate, la 10 iulie 1910, în Bocșa Montană, a fost utilizat la achiziția de cărți pentru biblioteca din localitate<sup>20</sup>.

Date noi despre bibliotecile despărțământului se regăsesc în rapoartele de activitate ale acestuia pentru intervalul următor. Astfel, în anul 1911 erau cinci biblioteci funcționale, cu un total de 1.312 volume, în localitățile Bocșa Montană (biblioteca centrală, cu 120 volume și cea a agenturii, cu 580 volume), Bocșa Română (60 volume), Fizeș (70 volume) și Vasiova (482 volume). Raportul consemnează și că 280 persoane au împrumutat în acel an cărți<sup>21</sup>.

Pe lângă acestea, existau mai multe biblioteci școlare la Barbosul, Bocșa Montană, Bocșa Română, Călnic, Doman, Ezeriș, Fizeș, Reșița Montană, Reșița Română, Valeadeni și Vasiova, la dotarea cărora și-a adus contribuția și despărțământul. Au fost, totodată, distribuite între țărani 67 broșuri<sup>22</sup>.

Despărțământul Oravița s-a evidențiat în acțiunea de constituire de biblioteci sătești îndeosebi cu ajutorul cărților primite de la Sibiu din colecția *Biblioteca populară*, a calendarelor *Asociațiunii*, precum și a donațiilor făcute de diverse personalități locale. Într-un raport de activitate pe anul 1903, filiala figurează cu cinci biblioteci nou înființate la Macoviște, Iertof, Vrani, Sasca Montană și Ticvaniu Mare<sup>23</sup>. În 1905 a fost înființată o nouă bibliotecă în Oravița, în timp ce mai mulți elevi ai școlii medii din localitate, cu rezultate bune la învățătură, au fost premiați cu cărți și bani<sup>24</sup>. În anul 1906, despărțământul a împărțit unor săteni cinci exemplare din publicațiile *Foaia poporului* și *Banatul* și a premiat cu cărți și bani elevii de la școala civilă din Oravița<sup>25</sup>.

O inițiativă notabilă îi aparține lui Emilian Novacovici, învățător în Răcășdia, care a solicitat, la 22 mai 1903, aprobarea conducerii *Astrei* pentru a aloca jumătate din venitul noii sale publicații, intitulată *Folcloristica română din Răcășdia și jur*, pentru înființarea unei biblioteci populare în localitate, sub auspiciile

---

<sup>20</sup> *Drapelul*, 1910, nr. 72, p. 3

<sup>21</sup> Bocșa Montană (40 cititori la bibliotecă centrală și 120 la cea a agenturii), Bocșa Română (30 cititori), Fizeș (50 cititori) și Vasiova (40 cititori) (*Transilvania*, 1912, nr. 5, p. 376, 391).

<sup>22</sup> *Ibidem*, 1901, p. 43

<sup>23</sup> *Ibidem*, 1904, nr. 4, p. 79

<sup>24</sup> *Ibidem*, 1905, nr. 5, p. 238

<sup>25</sup> Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Oravița al Astrei (1898-1918)*, în *Banatica*, 1985, 8, p. 373

societății. Este însă îndrumat să ia legătura cu reprezentanții filialei din Oravița a societății, care, în ședința din 16 iulie 1903, a primit spre vânzare 250 exemplare din lucrarea menționată<sup>26</sup>.

În ședința comitetului din 24 ianuarie 1906, s-a decis achiziționarea a 100 exemplare din broșura *Începutul neamului românesc*, apărută în *Biblioteca poporală a Asociațiunii* și abonarea a 25 exemplare din publicația *Țara noastră*<sup>27</sup>.

Conform raportului de activitate al filialei pe anul 1914, pe teritoriul său ființau patru biblioteci populare, în localitățile Ciuchici, Broșteni, Răcășdia și Vraniuț<sup>28</sup>.

Și în **despărțământul Timișoara** s-a manifestat de timpuriu același interes pentru înființarea de biblioteci. „Acum, la început, - preciza directorul E. Ungureanu în raportul de activitate al despărțământului pe anul 1899 - scopul nostru e să dezvoltăm în poporul nostru gustul de cetit, ca prin cetit să se mai deștepte și să învețe lucruri bune și folositoare”<sup>29</sup>. Pentru a răspunde acestei cerințe, conducerea despărțământului s-a preocupat să-și creeze resurse financiare care să-i permită punerea în aplicare a acestui deziderat.

Până la sfârșitul anului 1900 sunt înființate șase biblioteci populare, cu un total de 319 volume, în comunele Șag (59 volume), Becicherecul Mic (54 volume), Ghiroda (49 volume), Medveș (54 volume), Sânmihaiul Român (54 volume) și Cerneteaz (49 volume). De asemenea, au fost procurate 20 de exemplare din numărul de duminică al *Gazetei Transilvaniei*, pentru a fi date spre citire țăranilor din 20 de comune, scopul urmărit fiind stimularea gustului pentru citit în rândul țăranimii. Au fost achiziționate și 100 de exemplare din *Cartea plugarilor* (de Ioan Georgescu), acestea fiind transmise oficiilor parohiale din 10 comune pentru a fi împărțite ca premii elevilor cu rezultate bune la învățătură<sup>30</sup>.

Înființarea bibliotecilor continuă și în anul 1901, în comunele Călacea, Hodoni, Bărateaz și Mănăștur<sup>31</sup>.

În anul 1902, numărul bibliotecilor crește la 16, pentru ca în 1903 să ajungă la 20. La bibliotecile amintite se adaugă cele din

<sup>26</sup> *Transilvania și Analele*, 1903, nr. 3, p. 48; nr. 4, p. 149

<sup>27</sup> AN-DJSb, *fond Astra*, dos. 29/1907, f. 14

<sup>28</sup> *Transilvania*, 1914, nr. 7-9, p. 281

<sup>29</sup> AN-DJTm, *fond Astra*, dos. 2, f. 1

<sup>30</sup> *Transilvania*, 1900, p. 6, 62; *Ibidem*, 1901, nr. 1, p. 48

<sup>31</sup> *Ibidem*, 1900, nr. 6, p. 62; Elena Borugă, *Activitatea Despărțământului Timișoara al „Astrei” (1898-1918)*, în *Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia, 1982, p. 299

localitățile Topolovățul Mare, Budinț, Ictar, Murani, Dragșina, Cerna, Sinersig, Vucova, Chișoda și Ianova. În paralel, au fost achiziționate alte 21 exemplare din numărul de duminică al *Gazetei Transilvaniei* și distribuite în comunele Uțfin, Berin, Cerna, Stamora-română, Sacoșul-turcesc, Icloda, Chepet, Hitiaș, Sinersig, Unip, Medveș, Topolovăț, Becicherecul-mic, Petromani, Macedonia, Cebza, Foen, Bărăteaz, Bobda, Pustiniș și Lucarețz, precum și câte 200 de exemplare din cărțile *Prăsirea rațională a galițelor și Prăsirea pomilor și păstrarea poamelor* (de Nicolae Albini), pe care le-a trimis în 40 de comune (Uțfin, Chișoda, Ghiroc, Giroda, Sântandraș, Sag, Bărăteaz, Bencechul Român, Călacea, Hodoni, Temeș-Mănăștur, Temeș-Seciani, Medveș, Munari, Ianova, Brestovatz, Hisiaș, Hodoș, Melynadas, Paniova, Tees, Budintz, Buziaș, Cădar, Dragșina, Buboz, Icloda, Sacoșul-turcesc, Silagi, Hitiaș, Ciacova, Obad, Petroman, Macedonia, Cebza, Giulvez, Foeni, Toader, Tolvadia și Banloc) pentru a fi împărțite ca premii elevilor<sup>32</sup>.

Începând din 1904, atenția despărțământului va fi orientată mai puțin spre înființarea de noi biblioteci și, mai degrabă, spre înzestrarea celor existente și distribuirea gratuită de cărți în mediul rural. Fondul de carte al bibliotecilor a sporit astfel într-un singur an de la 1601 opere, în 1904<sup>33</sup>, la 1772 opere la sfârșitul anului 1905<sup>34</sup>. În 1904 au fost procurate 1.140 cărți, pentru a fi distribuite, cu ocazia examenelor școlare, elevilor din clasele superioare<sup>35</sup>.

Pe aceleași coordonate, a stimulării înființării de biblioteci în mediul rural, conducerea despărțământului a apelat la intelectualitatea satelor pentru a iniția constituirea unor asemenea organisme culturale pe lângă parohii. S-a reușit astfel înființarea unor biblioteci în comunele Mehala, Bucovăț, Secusigiu, Jebel și Beregsău<sup>36</sup>. Îndemnurile despărțământului veneau în întâmpinarea doleanțelor sinoadelor eparhiale ortodoxe și greco-catolice, care impulsiau și ele preoții și învățătorii să înființeze biblioteci școlare în fiecare așezare.

În ședința comitetului din 27 aprilie 1913, desfășurată la Timișoara, se decide cumpărarea mai multor cărți și broșuri (100

<sup>32</sup> *Transilvania*, 1902, nr. 3, p. 41-42

<sup>33</sup> *Ibidem*, 1905, nr. 1, p. 6

<sup>34</sup> *Ibidem*, 1906, nr. 1, p. 28

<sup>35</sup> *Ibidem*, 1905, nr. 1, p. 6

<sup>36</sup> Elena Borugă, *Activitatea despărțământului Timișoara al Astrei (1898-1918)*, în *Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia, 1982, p. 299

exemplare din *Începutul neamului românesc*, de dr. I. Lupaș, 100 din *Ionel*, de V. G. Iorgovan și 200 din lucrarea *Din putere proprie*, de N. Petrescu) pentru a fi distribuite ca premii elevilor<sup>37</sup>.

Și celelalte despărțăminte ale *Astrei* din zona Banatului au încercat, în limita posibilităților financiare pe care le aveau la îndemână, să înființeze biblioteci populare dotate cu cărți adecvate populației din mediul rural. Cu toate eforturile depuse, rezultatele nu s-au ridicat la nivelul așteptărilor și, mai ales, a necesităților.

În zona **Crișanei** au existat biblioteci și înainte de înființarea lor de către *Astra*, cele mai multe fiind organizate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în partea de sud a regiunii, la Beiuș. Acestea aparțineau corpului profesoral al Liceului „*Samuil Vulcan*”, Școlii civile de fete, Școlii elementare confesionale ortodoxe, Gimnaziului „*Samuil Vulcan*”, Internatului greco-ortodox român, Internatului greco-catolic român, Societății literare a elevilor „*Samuil Vulcan*”, *Casinei române*, filialei Beiuș a *Societății pentru fond de teatru român*, precum și oficiilor parohiale, care însumau câteva sute de volume<sup>38</sup>.

Numărul lor a crescut considerabil odată cu înființarea în zonă a primelor despărțăminte ale *Astrei*, la Beiuș (1898), respectiv Oradea Mare (1900). Inițiativa constituirii de biblioteci a aparținut despărțământului beiușean, care își exercita activitatea culturalizatoare asupra a peste 150 localități, aparținând cercurilor administrative Beiuș, Vașcău și Ceica. La începutul anului 1899, conducerea filialei a pus bazele unei modeste biblioteci, cu sediul în Beiuș, dotată cu cărți provenite atât de la Sibiu, cât și din achiziții din fonduri proprii. În ședința comitetului din 2 mai 1899, s-a luat decizia ca biblioteca să fie pusă la dispoziția membrilor, directorul Antoniu Palladi fiind însărcinat să aducă la cunoștință acest fapt și celor din provincie. De administrarea și păstrarea în bună ordine a acesteia urma să se ocupe secretarul despărțământului, dr. Gavril Cosma<sup>39</sup>. Fondul de carte a sporit considerabil în anii următori, biblioteca dispunând la 26 ianuarie 1904, conform *Catalogului* întocmit de profesorul Nicolae Diamandi, de 224 cărți și broșuri cu un conținut divers, ponderea cea mai însemnată fiind deținută de literatură și istorie<sup>40</sup>.

<sup>37</sup> AN-DJSb, *fond Astra*, dos. despărțământul „Astra” Timișoara (1913-1916), f. 16, 22, 26, 28-29, 31, 48

<sup>38</sup> La sfârșitul anului 1914, toate acestea dețineau 601 volume (*Titus L. Roșu, Beiușul, centru politic și de cultură românească*, Oradea, 1993, p. 291).

<sup>39</sup> AN-DJBh, *fond Astra Beiuș*, dos. 1/1897-1926, f. 21-22

<sup>40</sup> Viorel Faur, *op. cit.*, p. 70-75

Din cauză că resursele financiare de care dispunea despărțământul nu-i permiteau înființarea de biblioteci stabile în comunele din aria sa de activitate, comitetul său a luat decizia organizării mai multor biblioteci ambulante. Cu alegerea „cărților potrivite pentru acestea”, au fost însărcinați trei din membri săi (V. Papp, dr. Constantin Popovici și Nicolae Fabian), fiind alocați și 20 de florini pentru achiziția de cărți. La 13 iunie 1900, în vederea dotării corespunzătoare a acestora, s-a apelat și la comitetul central. „Aceste biblioteci sunt ambulante - se menționa într-un raport al despărțământului înaintat, la 26 august 1900, comitetului central -, adevă după ce se cetesc cărțile într-o comună, biblioteca trece în altă comună, astfel mai multe comune se bucură de ele, iară materialul se variază”. În perioada 1900-1901 au fost organizate două astfel de biblioteci, la Sâmbăta-Rogoz (70 broșuri), respectiv Lazuri de Beiuș-Cusuiș (80 broșuri). În anul 1902 s-a dorit înființarea unei biblioteci la Vașcău, pentru care se procuraseră deja mai multe cărți, iar în anul 1904 s-a încercat, fără succes, constituirea a încă două biblioteci ambulante în comunele Finiș și Mizieș.

Activitatea rodnică desfășurată de despărțământul beiușean în direcția înființării de biblioteci a intrat curând în atenția guvernului de la Budapesta, care a ordonat efectuarea unui control asupra conținutului și provenienței publicațiilor care intrau în dotarea lor. Astfel, la 12 decembrie 1903, primul-ministru a dat dispoziție prefectului comitatului Bihor, să întreprindă cercetări cu privire la bibliotecile înființate de și cu ajutorul *Astrei* în jurisdicția sa. Pe cale ierarhică, prefectul a solicitat primpretorului de la Beiuș să se informeze, „pe cale neoficială”, unde s-au înființat biblioteci populare și care este proveniența cărților. Primpretorul însă a săvârșit un abuz, s-a prezentat la sediul bibliotecii centrale din Beiuș a despărțământului și a confiscat Catalogul de evidență a cărților, pe care l-a expedit ulterior primului-ministru. De la bibliotecile ambulante au fost confiscate listele originale cu evidența cărților<sup>41</sup>.

Situația prezentă în despărțământul Beiuș, cu ingerința brutală a autorităților statului în viața și activitatea acestuia, nu a fost nicidecum singulară, ea regăsindu-se la nivelul mai multor filiale ale *Astrei* din Transilvania. În fapt, prin aceste măsuri se urmărea cenzurarea scrierilor la care intelectualitatea română avea acces și, astfel, obstrucționarea eforturilor de afirmare spirituală și de educare și culturalizare a țărănimii.

---

<sup>41</sup> *Ibidem*, p. 60-61

Înființarea de noi biblioteci va fi temporar sistată în perioada următoare, filiala beiușeană concentrându-și atenția în direcția achiziționării de cărți pentru înzestrarea celor existente. Decizia era motivată - conform unui raport de activitate înaintat comitetului central la 28 februarie 1908 -, de numărul redus al cititorilor și al știutorilor de carte<sup>42</sup>.

La 3 februarie 1912, s-a decis totuși să se solicite comitetului central exemplare din toate publicațiile sale pentru punerea bazelor a încă opt biblioteci populare<sup>43</sup>. Până la sfârșitul acestui an se reușește înființarea a încă patru biblioteci la Pocola (17 martie), Feneriș (17 martie), Sânmartinul de Beiuș (11 septembrie)<sup>44</sup> și Mizieș, fiecare fiind dotată cu câte 51 cărți<sup>45</sup>.

Notabilă, sub raport documentar, este propunerea profesorului dr. Alexandru Pteancu, lansată cu prilejul ședinței de consfătuire a inteligenței române din Beiuș, de la 26 octombrie 1913, de înființare a unei mari biblioteci „sub egida *Astreii*”, în care toate reuniunile și societățile de cultură românești din loc să-și pună în comun fondurile de cărți. Propunerea s-a primit acceptul celor 23 de participanți, iar conducerea despărțământului a fost însărcinată să convoace, în cel mult opt zile, președinții acestor societăți pentru consultarea lor în această privință<sup>46</sup>. Materializarea acestei inițiative ar fi fost, fără îndoială, un cert progres și un mare câștig pentru urbea de pe Crișul Negru.

În momentul declanșării primului război mondial, când activitatea despărțământului cunoaște o justificată perioadă de regres, acesta dispunea de o bibliotecă centrală în Beiuș, cu 601 volume, și 4 biblioteci populare în Pocola (151), Feneriș (51), Sânmartin (81) și Mizieș (117), deci în total 1001 de volume<sup>47</sup>.

Intenția **despărțământului orădean** de constituire a unei biblioteci este consemnată în materialele documentare care se referă la momentele imediat următoare înființării sale. Astfel, într-o ședință a

---

<sup>42</sup> În raportul pe anul 1907, sunt consemnate ca biblioteci aparținând despărțământului cele din Sâmbăta-Rogoz (81 volume), Lazuri de Beiuș-Cușuiș (82) și biblioteca centrală, cu 241 opere (AN-DJBh, *fond Astra Beiuș*, dos. 6/1906-1909, f. 44).

<sup>43</sup> *Ibidem*, dos. 6/1906-1909, f. 44

<sup>44</sup> *Ibidem*, dos. 1/1897-1926, f. 176-178

<sup>45</sup> Viorel Faur, *op. cit.*, p. 66

<sup>46</sup> AN-DJBh, *fond Astra Beiuș*, dos. 1/1897-1926, f. 200

<sup>47</sup> Viorel Faur, *op. cit.*, p. 66-67. De menționat faptul că odată cu înființarea despărțământului din Ceica, cărțile bibliotecii ambulante din Sâmbăta au intrat sub jurisdicția acestuia.

comitetului din 17 iunie 1900, este luată decizia înființării unei biblioteci centrale a despărțământului<sup>48</sup>, fapt pentru care în perioada următoare s-a procedat la adunarea - prin colecte publice - sumelor necesare achiziționării de cărți. Pentru înzestrarea corespunzătoare a bibliotecii s-a făcut apel la comitetul central de la Sibiu, iar despărțământul a destinat pentru acest scop o mare parte din veniturile sale.

În urma acestor demersuri, fondul de carte a sporit considerabil, de la 28 de volume, cât număra la sfârșitul anului 1902, la 119 volume în 1903, pentru ca la sfârșitul anului 1906 acesta să ajungă la 150 volume, cele mai multe aparținând domeniilor literatură și economie. Biblioteca a beneficiat în decursul timpului și de câteva donații substanțiale, cum a fost cazul, de pildă, în anul 1904, când Iosif Vulcan a donat bibliotecii 30 de opere, Nicolae Firu patru, iar Ioan Iosif Sceopul trei<sup>49</sup>.

În adunarea cercuală de la Oradea, din 26 decembrie 1903, a fost ales un bibliotecar, în persoana lui Vasile Babi (vice-contabil la *Bihoreana*), și s-a luat decizia ca biblioteca să devină publică, fiind pusă la dispoziția iubitorilor de lectură, fapt adus la cunoștință prin intermediul revistei *Familia*<sup>50</sup>. Sediul bibliotecii, care era deschisă în fiecare joi după-amiaza, a fost, probabil, Institutul de credit și economii *Bihoreana*<sup>51</sup>. Totodată, comitetul a fost îndemnat să stăruie pentru înființarea cât mai curând a unor biblioteci ambulante.

În anul 1906, despărțământul a achiziționat 39 broșuri cu conținut economic pentru a fi împărțite gratuit țăranilor cu prilejul adunării cercuale ce urma să aibă loc la 16 septembrie în Sânnicolau român<sup>52</sup>.

După o perioadă de stagnare între anii 1901-1907, activitatea despărțământului este reluată odată cu preluarea președinției de către avocatul dr. Aurel Lazăr. Începând cu acest moment, vor fi depuse strădanii pentru ca, în paralel cu înființarea de agenturi și susținerea de prelegeri, să se întemeieze cât mai multe biblioteci în mediul rural. În afara Oradiei, prima bibliotecă s-a înființat în comuna Sânlazăr (8 decembrie 1907), urmată de cea din Cheresig (15 decembrie).

---

<sup>48</sup> AN-DJSb, *fond Astra*, dos. 22/1900, f. 63-64; *Familia*, 1900, nr. 31, p. 371; *Ibidem*, 1902, nr. 46, p. 552

<sup>49</sup> *Transilvania*, 1903, p. 39; *Ibidem*, 1904, p. 46; *Tribuna*, 1904, nr. 90, p. 5

<sup>50</sup> *Familia*, 1903, nr. 49-50, p. 592

<sup>51</sup> Viorel Faur, *Despărțământul orădean al „Astrei” (1900-1918)*, în *Crisia*, 1975, p. 279-285; *Familia*, 1904, nr. 15, 11/24 aprilie, p. 179

<sup>52</sup> AN-DJBh, *fond Astra Oradea*, dos. 1/1905-1914, f. 5-6



Conform unui raport de activitate întocmit de dr. Aurel Lazăr, la 12 iunie 1908, funcționau la acel moment pe teritoriul despărțământului 20 de biblioteci populare în localitățile Sânlazăr, Sărsig, Popești, Cefa, Cheresig, Chișirigd, Alparea, Săldăbagiu, Brusturi, Țigănești, Fechetău, Beznea, Giriș, Inand, Gepiu, Săldăbagiu, Șumugiu, Mierlău, Almaș și Săcădat, fiecare fiind dotată cu câte 25 de volume. Pentru anii următori, documentele cercetate evidențiază înființarea doar a încă unei singure biblioteci, în comuna Ortiteag, cu prilejul adunării cercuale organizate aici la 16 ianuarie 1910<sup>53</sup>.

Începând din a doua jumătate a anului 1910, despărțământul orădean intră într-o prelungită perioadă de inactivitate, cauzată de lipsa de inițiativă a membrilor comitetului cercual. Activitatea va fi relansată începând din 8 iunie 1914, când este ales un nou comitet cercual în frunte cu canonicul dr. Ilie Stan (director) și profesorul dr. Vasile Kövari (secretar). La scurt timp însă a fost decretată mobilizarea generală, fapt ce a zădărnicit, în mare măsură, eforturile anterioare întreprinse pentru reluarea activității filialei<sup>54</sup>.

Reține însă atenția că deși majoritatea filialelor *Astrei* și-au întrerupt complet activitatea pe durata desfășurării primei conflagrații mondiale, din cauza mobilizării majorității membrilor lor în armata austro-ungară, despărțământul orădean a avut, în această perioadă, unele inițiative notabile de factură culturală. De menționat însă că acestea nu au fost rodul unor demersuri colective întreprinse sub egida despărțământului, ci mai degrabă rezultatul unor eforturi individuale ale membrilor săi. Astfel, în paralel cu activitatea caritabilă, impusă de efectele războiului, o atenție specială a fost dedicată împărțirii de cărți, periodice și broșuri în rândul soldaților români răniți aflați în spitalele bihorene. De la declanșarea războiului până la 30 mai 1916 au fost împărțite lucrările: *Din Dania* (de episcopul dr. D. Radu), 100 exemplare din *Calendarul Asociațiunii* și mai multe cărți de rugăciuni (1.200 exemplare din *Mângâierea sufletului* și 50 exemplare din *Mângâierea creștinului*). Profesorul A. Magyar și secretarul despărțământului au împărțit cărți din biblioteca lor personală, iar Gh. Pteancu și Vasile Popovici (actualul respectiv fostul bibliotecar al despărțământului) au împărțit și împrumutat răniților din spitale cărți din biblioteca centrală<sup>55</sup>.

<sup>53</sup> Idem, *fond Astra Bihor-Oradea. Xerocopii*, dos. 33/1906-1914, f. 30, 49, 98; *Tribuna*, 1910, nr. 9, p. 7

<sup>54</sup> AN-DJBh, *fond Astra Oradea*, dos. 3/1916-1921, f. 4 (ciornă)

<sup>55</sup> *Ibidem*, dos. 3/1916-1921, f. 1

Conform rapoartelor de activitate ale **despărțământului Ceica** din anii 1911-1913, prima bibliotecă populară s-a înființat în localitatea Tășad (cu 100 cărți), la 16 iulie 1911<sup>56</sup>. În componența sa au intrat mai multe exemplare din *Biblioteca populară* și numere din revista *Țara noastră*, toate expediate de comitetul central<sup>57</sup>.

Acțiunea de înființare a continuat în cursul anului 1912, în localitățile Vintere (cu 29 cărți), Lazuri (29 cărți), Drăgești (30 cărți) și Sâmbăta (35 cărți) și 1913 în Holod<sup>58</sup>.

În **despărțământul Marghita** au fost înregistrate preocupări în direcția înființării de biblioteci în lunile imediat următoare constituirii sale. Astfel, la 25 aprilie 1911, cu ocazia organizării unei manifestări cultural-artistice în comuna Cheț, s-a inaugurat prima bibliotecă, dotată cu 66 broșuri. A fost desemnat și un bibliotecar, în persoana învățătorului Gr. Görög. Pe lângă cărțile primite de la centru, în bibliotecă au intrat și volume donate de membrii agenturii. Începând din 1 iunie 1911, biblioteca a fost abonată la trei dintre cele mai importante periodice românești ale vremii: *Tribuna poporului*, *Libertatea* și numărul de duminică al *Gazetei Transilvaniei*.

O nouă bibliotecă populară, constând în 66 de broșuri, a fost înființată în comuna Sânlazăr, la 28 mai 1911. Bibliotecar a fost desemnat învățătorul Ioan Potoran. Cea de-a treia bibliotecă a fost înființată în comuna Popești, cu prilejul adunării cercuale desfășurate aici la 12 iunie 1911.

În urma solicitării adresate, la începutul lunii iunie 1911, de către conducerea despărțământului factorilor de decizie de la Sibiu, de a le pune la dispoziție broșuri pentru înființarea a încă cel puțin trei biblioteci, le-au fost expediate mai multe exemplare din colecția *Biblioteca populară a Asociațiunii*, precum și numere din revista *Transilvania*<sup>59</sup>. În consecință, în perioada următoare sunt înființate încă două biblioteci la Voivozi-Cuzap (30 iulie 1911), cu 35 broșuri<sup>60</sup> și la Ghenetea (29 octombrie 1911), cu 24 broșuri<sup>61</sup>.

În ședința comitetului cercual din 10 februarie 1912, a fost lansată ideea inițierii unor contribuții benevole pentru abonarea unor

<sup>56</sup> Idem, *fond Astra Bihor-Oradea*. Xerocopii, dos. 33/1906-1914, f. 212

<sup>57</sup> *Transilvania*, 1911, nr. 4 jubiliar, p. 645

<sup>58</sup> AN-DJBh, *fond Astra Bihor-Oradea*. Xerocopii, dos. 33/1906-1914, f. 234, 355,399

<sup>59</sup> *Ibidem*, f. 153-155, 158-159, 161

<sup>60</sup> Bibliotecar a fost ales învățătorul local Constantin Mărcuț (*Ibidem*, f. 281).

<sup>61</sup> Aici a fost numit bibliotecar învățătorul Gavril Erdei (*Ibidem*).

comune la câteva periodice românești. Măsura viza punerea la dispoziția sătenilor a unor mijloace de informare referitoare la evenimentele politice și culturale din țară. A fost adunată pentru acest scop suma de 118 coroane, fapt pentru care s-a luat decizia abonării periodicului *Libertatea*, cu toate anexele sale, pentru 11 comune (Cheț, Sânlazăr, Popești, Voivozi-Cuzap, Ghenetea, Varziv, Sfârnaș, Cenaloș, Dijer, Fâncica și Petreu), iar *Poporul Român* pentru 10 (Cheț, Sânlazăr, Popești, Voivozi-Cuzap, Ghenetea, Satul lui Barb, Sărsig, Dernașoara, Abram și Margine)<sup>62</sup>. Când starea financiară ar fi permis, despărțământul urma să se aboneze și alte gazete, între care *Tribuna Poporului*. S-a decis, de asemenea, ca periodicul *Poporul Român* să fie cerut gratuit pentru următoarele 19 așezări: Itiu, Suiugd, Dida, Spurcani, Spinuș, Brusturi, Chișlaz, Cinboiu, Chiraleu, Chiribiș, Cintelec, Bogeii, Ciulești, Derna, Tria, Galoșpetru, Abrămuț, Almaș și Suplac<sup>63</sup>.

În anul 1912 s-au înființat alte trei biblioteci, cu un total de 185 volume, în comunele Satul lui Barb (21 iulie)<sup>64</sup>, Margine (28 iulie)<sup>65</sup> și Chiraleu (25 august)<sup>66</sup>. De asemenea, au fost distribuite intelectualilor 80 broșuri, primite gratuit de la institutul financiar *Luncana: Din cele trecute vremi* (de Virgil Onițiu), *Almanahul scriitorilor de la noi* (de S. Bornemisa) și *Calendarul național* al părintelui Ioan Moța, iar membrii comitetului cercual au distribuit elevilor de la școlile din Fâncica și Abram cărți, sub formă de premii<sup>67</sup>.

Conform raportului de activitate pe anul 1912, întocmit de directorul dr. Dionisie Stoica, despărțământul dispunea de opt biblioteci populare, însumând 428 volume, citite în cursul anului respectiv de 411 persoane<sup>68</sup>.

---

<sup>62</sup> *Ibidem*, 249-250

<sup>63</sup> *Ibidem*, f. 281-282. Directorul solicită, în același timp, cărți pentru înființarea a cinci biblioteci populare, solicitare pe care comitetul central, în ședința din 17 aprilie 1912, o și aprobă (*Ibidem*, f. 278-279).

<sup>64</sup> Biblioteca s-a alcătuit din 57 broșuri, iar bibliotecar a fost ales învățătorul Florian Buița (*Ibidem*, f. 249).

<sup>65</sup> Pentru bibliotecă s-au donat 65 broșuri, iar bibliotecar a fost ales învățătorul Eugen Drimba (*Ibidem*).

<sup>66</sup> Pentru bibliotecă s-au dus 63 broșuri. Bibliotecar a fost ales preotul local Ioan Simoc (*Ibidem*).

<sup>67</sup> *Ibidem*, f. 249-251, 283

<sup>68</sup> *Ibidem*, f. 369. Cheț (66 volume, 61 cititori), Sânlazăr, (66 volume, 61 cititori), Popești (52 volume, 45 cititori), Voivozi-Cuzap (35 volume, 35 cititori), Ghenetea

Rezultatele notabile obținute de despărțământul marghitan în primii trei ani de existență nu au fost continuate, din nefericire, și în perioada următoare, când activitatea sa a fost practic redusă la funcționarea celor opt agenturi și biblioteci înființate în anii anteriori. Doar în comuna Vașcău au fost susținute cursuri pentru instruirea a 30 de analfabeți<sup>69</sup>.

Un alt despărțământ din Crișana care a reușit într-un timp relativ scurt, cu eforturi materiale importante, să înființeze o rețea densă de biblioteci populare a fost despărțământul din Tinca al societății. Încă în anul 1912, conducerea acestuia consemna existența pe teritoriul său a cinci astfel de organisme culturale, cu un total de 101 volume, în localitățile Batăr (20 volume), Căpâlna (6 volume), Cociuba (20), Husasău (25) și Tulca (30). Acest număr a fost sporit considerabil în anul următor, când au fost înființate încă nouă biblioteci, având în total 365 volume, în Beliu (25 volume), Coroiu (30 volume), Tăut (10), Gepiș (48), Giriș (52), Oșand (20), Tinca (90), Șiad (50) și Ucuriș (40). În paralel, a fost completat fondul de carte al celor fondate în anul anterior, cu 145 volume, majoritatea lor provenite de la Sibiu. În consecință, cele 14 biblioteci aflate la 28 februarie 1914 pe teritoriul său, dețineau în total 611 volume. În cursul anului 1913, acestea au fost citite de 360 persoane<sup>70</sup>.

De menționat că în câteva din localitățile amintite au fost împărțite în mod gratuit țăranilor un număr important de broșuri, și anume 70 în 1912 (20 la Batăr și Cociuba, 15 la Husasău, 10 la Tulca și 5 la Căpâlna), respectiv 215 în 1913 (40 la Tinca, 30 la Beliu și Husasău, 20 la Șiad și Ucuriș, 15 la Gepiș, 12 la Batăr, 10 la Tulca, Căpâlna, Cociuba și Coroiu, 8 la Oșand)<sup>71</sup>.

---

(24 volume, 24 cititori), Satul lui Barb (57 volume, 57 cititori), Margine (65 volume, 65 cititori) și Chiraleu (63 volume, 63 cititori) (*Ibidem*). La sfârșitul anului 1911, situația se prezenta în modul următor: cele 5 biblioteci populare dispuneau în total de 243 volume, citite de 88 persoane: Cheț (66 volume, 32 cititori), Sânlazăr (66 volume, 17 cititori), Popești (52 volume, 10 cititori), Voivozi-Cuzap (35 volume, 20 cititori) și Ghenetea (24 volume, 9 cititori). În acel an, au fost primite, în mod gratuit, 226 broșuri din partea comitetului central (*Ibidem*, f. 187).

<sup>69</sup> *Ibidem*, f. 404

<sup>70</sup> *Ibidem*, f. 374, 381. Numărul cititorilor pentru fiecare bibliotecă: Batăr (45), Beliu (8), Căpâlna (10), Cociuba (52), Coroiu (10), Gepiș (31), Giriș (25), Husasău (65), Oșand (10), Șiad (32), Tăut (-), Tinca (32), Tulca (-), Ucuriș (40).

<sup>71</sup> *Ibidem*, f. 374, 381

\*  
\*            \*

Înființarea bibliotecilor populare și înzestrarea corespunzătoare a acestora cu cărți din domenii diverse a reprezentat o importantă acțiune culturală, promovată cu perseverență și eficacitate de *Astra*, prin care societatea a contribuit, într-o măsură apreciabilă, la dezvoltarea interesului pentru lectură în mediul rural. Documentele arhivistice studiate evidențiază o receptivitate ridicată a sătenilor față de asemenea demersuri, numărul cititorilor crescând în mod constant.

Din punct de vedere cronologic, se constată o intensificare a demersurilor de înființare de biblioteci în aproape toate filialele îndeosebi în debutul secolului XX, perioadă ce coincide cu organizarea primelor filiale ale societății în Banat și Crișana. Cu toate strădaniile considerabile depuse, rezultatele obținute nu au fost pe măsura așteptărilor, nici în ceea ce privește numărul, nici în privința cititorilor, a utilizatorilor cărților din biblioteci. Cauza rezidă pe de o parte în resursele financiare modeste de care dispuneau despărțămintele pentru achiziționarea de cărți, iar pe de alta în alfabetizarea deficitară a locuitorilor mediului rural. Cu toate neajunsurile inerente, având în vedere lipsa oricărui suport financiar al statului pentru achiziția de cărți, se poate aprecia efortul considerabil pe care, atât conducerea centrală a societății, cât și fiecare despărțământ în parte l-au efectuat în această direcție. Deși fondul de cărți al bibliotecilor a fost în general modest sub raport numeric, acesta a avut în acei ani o valoare culturală importantă, facilitând accesul a numeroși locuitori la cărți din literatura și știința română, fiind eficiente mijloace de instruire și educare.

Abonarea bibliotecilor la principalele periodice românești ale vremii avea drept scop punerea la dispoziția membrilor *Astrei* a unor instrumente de informare promptă și eficace în legătură cu evenimentele politice și culturale ale zilei, precum și despre manifestările politico-naționale românești.

Oprită temporar pe perioada derulării primei conflagrații mondiale, fondarea de biblioteci în mediul rural românesc va reîncepe pe cu totul alte coordonate, mult mai favorabile, în 1919, când va lua o amploare deosebită.

# IMPACTUL LEGILOR ȘCOLARE DIN ANUL 1907 ASUPRA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC DIN BIHOR

de  
Nicolae NISTOROIU

## Luări de poziție față de proiectul apponyian

Știrea despre inițiativa legislativă a ministrului Albert Apponyi cu privire la salarizarea învățătorilor a apărut în numărul din 9 februarie 1907 al ziarului *Tribuna*. La 23 februarie, în aceeași publicație era anunțat faptul că ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice a depus la Camera Deputaților, cu o zi înainte, două proiecte de legi școlare. Primul dintre proiecte se referea la salariile învățătorilor de stat, iar cel de-al doilea, la salariile învățătorilor confesionali. „Proiectele sunt pline de dispozițiuni cari calcă drepturile autonome ale confesiunilor ca susținoare de școale. Vicleanul ministru le lasă doar dreptul să plătească, încolo el se înstăpânește pe deplin în școala altuia,” se arăta în ziarul *Tribuna*<sup>1</sup>.

Pornind de la pericolul reprezentat de proiectul lui Apponyi, acela că „vătămă adânc autonomia școlară și constituția bisericii”<sup>2</sup>, deputații români din parlamentul ungar s-au întrunit de urgență pentru a pregăti o ripostă energetică față de inițiativa ministrului Apponyi, care „prepara lovitura de grație a școlilor confesionale”<sup>3</sup>. Aceștia au hotărât că lupta împotriva proiectului de lege care aducea atingere autonomiei bisericii trebuia purtată atât în parlament, dar și în afara lui. Se avea în vedere organizarea unor acțiuni de protest, de la ceea ce azi numim mitinguri și până la proteste individuale. Desigur că rolul principal în lupta pentru apărarea școlilor confesionale revenea celor două biserici românești, care de altfel le patronau. Într-un interviu apărut în *Aradi Közölny*, episcopul Ioan I. Papp considera că era necesară convocarea în sesiune extraordinară a unui congres național bisericesc. Ierarhul amenința că românii nu vor consimți să le fie nimicită școala națională și nu se vor limita la intervenții în parlament sau la guvernul

---

<sup>1</sup> Flaminia Faur, *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1994, p. 25

<sup>2</sup> *Ibidem*

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 26

budapestan, ci vor merge la Viena pentru a se plânge de caracterul distructiv al proiectului apponyan.

Presa de limbă română a reacționat critic la apariția proiectului legislativ înaintat de contele Apponyi. În ziarul *Tribuna* a apărut articolul de fond cu titlul *Noul atentat*, în care era descrisă situația nesigură în care se aflau școlile confesionale românești: „Domnul Apponyi și-a prezentat proiectul de lege prin care, sub titlul sonor al ameliorării salariilor învățătoarești, ne face imposibilă susținerea școalelor confesionale fără ajutor de la stat, iar prețul aceluia ajutor de la stat este transformarea școalelor confesionale în școale cu limba de propunere maghiară. De control polițial instituie apoi organele administrative, adică ne pune școala sub pază polițială. Machiavelismul în ediția parlamentului ungar. Aceasta este esența proiectului prezentat de Apponyi”<sup>4</sup>.

În cadrul ședințelor Sinodului eparhial al Episcopiei Ortodoxe a Aradului, ținute în sesiune ordinară, cu începere de la 29 aprilie 1907, în sala mare a seminarului diecezan, episcopul Ioan I. Papp îndemna la precauție în ceea ce privește situația grea în fața căreia se aflau liderii românilor ortodocși din monarhia ungară. Episcopul cerea cumpănirea cu multă înțelepciune și precauție a stării de fapt, pentru a se putea da seamă posterității pentru modul în care urmau să procedeze în fața provocărilor aceluia moment de cotitură pentru românii din Regatul Ungariei. În cuvântarea de deschidere a ședințelor, episcopul arăta celor prezenți starea de fapt. „Se știe adică, că guvernul actual de stat a reluat firul început de Guvernul de mai nainte, relativ la reformarea învățământului în școalele populare peste tot; și deosebi se știe aceea, că Exc. Sa Dl contele Apponyi, actualul ministru de culte de învățământ, a prezentat Dietei Țării un proiect relativ la regularea raportului de drept al școlilor noastre elementare confesionale și la regularea respective ameliorarea salarelor învățătorilor noștri dela atari școli. Proiectul de sub întrebare întocmai cași proiectul prezentat de guvernul din 1904, atingând în mod jignitor și vătămător drepturile autonome ale bisericeii noastre, Exc. Sa Domnul Mitropolit al nostru, de loc după aparițiunea aceluia proiect, în conțelegere cu episcopii sufragani, a chemat la reședința sa Consistoriul mitropolitan, care a elaborat o reprezentățiune, pe care la însărcinarea aceluia Prea venerat Consistor, episcopatul nostru a prezentat-o Dlui ministru de rezort în persoană, cerând și cu cuvântul

---

<sup>4</sup> *Ibidem*

luarea aceluși proiect de la ordinea zilei și prelucrarea lui de nou cu ascultarea autorităților confesiunilor susținătoare de școli, și respective eventual mitigarea acelor dispozițiuni din proiect, cari vatămă drepturile autonome ale bisericii noastre”<sup>5</sup>.

Episcopul Ioan I. Papp arăta, în continuarea cuvântării sale, că demersul liderilor ortodocși nu a înregistrat efectul dorit, proiectul de lege care aducea atingere autonomiei<sup>6</sup> bisericii a fost trecut fără probleme prin Dieta de la Budapesta. Înaltul ierarh ortodox aprecia cu amărăciune că, deși a existat o rezistență unitară a românilor, „numărul nostru total a fost prea mic și argumentele noastre prea puțin socotite pentru a împedeca curentul pornit de puterea spiritului dominant și sprijinit de numărul cel mare al membrilor conduși de dorul realizării idealului ce transpiră din litera și spiritul aceluși proiect”<sup>7</sup>.

Proiectul legii școlare a produs o vie îngrijorare în rândul clerului ortodox, dar și al celui greco-catolic. Școlile confesionale erau puse în pericol, iar prin ele, chiar existența bisericilor românești. „Îngrijirea de soartea școalelor noastre confesionale este și trebuie să ne fie mare nu de aceea, că proiectul de sub întrebare va deveni în curând lege sancționată, ci îngrijorarea noastră își are baza ei în faptul că, pentru susținerea acestor școli cu caracterul lor confesional, ni-să cer jertfe nouă și mari, pe cari poporul nostru nu le poate suporta, căci nu sunt în proporție cu starea lui materială și culturală,” arăta episcopul de Arad<sup>8</sup>.

Îngrijorarea episcopului, împărtășită membrilor sinodului eparhial, era sporită de faptul că dieceza nu dispunea de fonduri și urma să depindă de ajutorul de stat, care în noua lege era condiționat de o serie de prevederi ce aduceau atingere autonomiei bisericești. Mai e de remarcat, din cuvântarea episcopului, referirea la situația din parohiile bihorene. Ierarhul arăta că, în districtul Consistoriului orădean, o mulțime de parohii stăteau vacante de zeci de ani. La ordinul episcopului, Consistoriul organizase concursuri pentru ocuparea posturilor, dar din lipsă de „reflectanți”, acestea rămăseseră neocupate. Cauza o reprezenta numărul mic de absolvenți ai institutului teologic din Arad, suficient doar pentru completarea

<sup>5</sup> *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza Gr.-Ortod. Română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară din anul 1907*, Arad, Tiparul Tipografiei diecezane gr.-ort. române, 1907, p. 5-6

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 6

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 6

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 7



posturilor care rămâneau vacante prin decesul preoților sau prin transferul acestora în alte parohii rămase vacante.

În numele sinodului eparhial, deputatul dr. George Popa i-a mulțumit episcopului, în numele său și al colegilor săi, „pentru energia, cu care s-a întrepus întru apărarea intereselor autonomiei bisericii și a școlii noastre confesionale”<sup>9</sup>.

Raportul general al senatului școlar bihorean pe anul precedent a fost prezentat, din partea Consistoriului greco-ortodox din Oradea, în cadrul ședințelor sinodului diecezan, de vicarul Vasile Mangra. Au fost trecute în revistă inspecțiile efectuate de protopopi, în calitatea lor de inspectori școlari districtuali. De reținut e faptul că, pe baza unei hotărâri a sinodului eparhial, *școala de repetițiune* era transformată, la sfârșitul anului 1906, în curs practic de economie și agronomie. În raport erau identificate cauzele care împiedicau, în opinia membrilor senatului școlar bihorean, progresul învățământului confesional:

- a) „sărăcia poporului din acele părți agravată prin sarcinile publice la care este supus poporul, din care urmează apoi că poporul în mare parte este constrâns prin necețitățile subzistenței în lunile de vară a folosi pruncii obligați la școală pentru păstorirea vitelor, iar în timpul de iarnă grea, în lipsă de îmbrăcăminte, a-i ținea acasă;
- b) lipsa de învățători cvalificați și conștii de chemarea lor, de altă parte în lipsa absolută de învățători multe stațiuni învățătorești rămân vacante, ori sunt provăzute numai interimal cu indivizi fără pregătiri;
- c) mult împedecă progresul învățământului și indeferentizmul ori averziunea organelor administrative față de școalele confesionale”<sup>10</sup>.

Vicarul Vasile Mangra mai anunța că, după îndelungi așteptări, guvernul aprobase statutele Reuniunii învățătorești din Bihor. Pe baza statutelor fusese constituită asociația învățătorilor, în adunarea generală din 21 septembrie (4 octombrie) 1906, și reuniunea își începuse activitatea.

### **Articolul de lege XXVII/1907. Date generale**

Legea școlară din anul 1907, elaborată de contele Albert Apponyi, în calitate de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice (1906 – 1910), atinge apogeul politicii de maghiarizare prin școală în

---

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 11

<sup>10</sup> *Ibidem*, p. 134

Regatul Ungariei. Legea, cunoscută și sub denumirea de “Articolul de lege nr. XXVII din 1907” sau legea apponyană, a fost sancționată de împăratul Francisc Iosif la 2 iunie 1907 și a fost pusă în aplicare de la 1 iulie, în același an. Între anii 1867 și 1918, adică de la crearea Imperiului dualist austro-ungar și până la destrămarea lui, timp în care Transilvania a fost încorporată în Ungaria “Mare”, autoritățile de la Budapesta au adoptat o serie de legi școlare reacționare, antinaționale, prin care se urmărea maghiarizarea forțată a românilor, ștergerea identității lor naționale. Prin legile școlare XVIII din 1879, XXX din 1883, legea Csáki Albin din 1893, legea XXVII din 1907 - vestita lege Appony - și legea Zichy din 1913 s-a încercat transformarea treptată a școlilor în instrumente ale politicii de maghiarizare forțată a românilor, iar învățătorii români au fost amenințați permanent cu arestarea, concedierea și întemnițarea. Autoritățile de la Budapesta au încălcat, astfel, paragraful al 20-lea din legea XXXVIII/1868, care garanta autonomia deplină a școlilor confesionale românești <sup>11</sup>.

Scopul, deloc ascuns al acțiunii legislative, a fost desființarea școlilor confesionale românești, slovace, sârbești și a altor naționalități, înlocuirea lor cu școli de stat cu limba de predare exclusiv în cea maghiară. Potrivit legii lui Apponyi, "fiecare școală și fiecare învățător, indiferent de caracterul școlii, are datoria să dezvolte și să întărească în elevi spiritul de atașament față de patria ungară și conștiința că aparține la națiunea ungară (art. 17)" <sup>12</sup>. Articolul 19 din lege prevedea că un elev de limbă maternă nemaghiară trebuia să-și poată exprima, după terminarea anului al patrulea de școală, gândurile în limba maghiară, atât cu graiul, cât și în scris.

Unul din scopurile clare ale legii lui Apponyi a fost acela de a-i atrage pe învățătorii de la școlile confesionale la școlile de stat cu predare în limba maghiară. Legea fixa, pentru învățătorul din școala confesională, un salariu minim de 1.000 de coroane pe an, iar comunitățile parohiale erau obligate să asigure acest salariu. În cazul în care comunele bisericești nu aveau posibilitatea să o facă, salariul învățătorului putea fi întregit cu sume primite de la stat. Pentru obținerea acestei întregiri de salariu, învățătorului i se cerea să cunoască bine limba maghiară și să predea elevilor la nivelul cerut de

<sup>11</sup> Onisifor Ghibu, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*,

București, Institutul de Arte Grafice “Carol Gobi”, 1915, p. 22 -26

<sup>12</sup> www.tarahalmagiului.ro (Istoricul școlii)

art. 19. Mai mult, toate registrele școlare urmau să fie redactate în limba maghiară, iar numirea învățătorului urma să se facă de către minister.

După apariția legii școlare din 1907, Mitropolia Ortodoxă de la Sibiu a tipărit un îndrumar de aplicare a actului legislativ, intitulat: **„Instrucțiune pentru executarea articolului de lege XXVII din 1907, despre referințele de drept și salariile învățătorilor de la școalele populare comunale și confesionale”**<sup>13</sup>. Documentul, semnat la final de mitropolitul Ioan Mețianu și de secretarul mitropolitan, dr. V. Bologa, a fost prezentat în ședința plenară a Consiliului mitropolitan, ținută la 21 august 1907. Consistoriul mitropolitan apela, prin intermediul documentului amintit mai sus, la simțul de jertfă al credincioșilor din mitropolie, apreciind condițiile pentru obținerea ajutorului de stat ca fiind foarte grele și jignitoare pentru bunul mers al învățământului confesional. Credincioșii erau îndemnați, în perspectiva noilor obligații care decurgeau din legea școlară a ministrului Apponyi, să susțină învățământul confesional ortodox, în interesul lor și al învățătorilor.

Potrivit *instrucțiunii*, condițiile pentru obținerea ajutorului de stat, care să completeze salariul învățătoresc, erau multe și stufoase. Conducerea bisericească de la Sibiu indica următoarele acte care trebuiau depuse la dosarul ce însoțea cererile pentru ajutor înaintate de comunele bisericești:

- a) „Au să producă preliminarul comunei bisericești din anul ultim aprobat de Consistoriul eparhial competent. (...) În legătură cu aceasta să producă și preliminarul special al școlii și încât din acest preliminar nu s-ar vedea ivzoarele din cari se acopere donațiunea, să adnezeze și protocolul luat pe baza articolului de lege XXVI din 1893 în afacerea regulării salariului învățătoresc.
- b) Au să producă actul oficios dat de comitetul parochial și aprobat de Consistoriul eparhial, despre donațiunea sistemizată și prestată din partea comunei bisericești.
- c) Atestat de la antistia comunală, vidimat și de proprietare eventual de primarul orașului, despre starea materială a comunei bisericești. În acest atestat să se dovedească suma

---

<sup>13</sup> *Instrucțiune pentru executarea articolului de lege XXVII din 1907, despre referințele de drept și salariile învățătorilor de la școalele populare comunale și confesionale*, Sibiu, Tiparul Tipografiei arhidiecezane, 1907

dării de stat, care cade pe credincioșii bisericii noastre din comună și să se constate: după darea de stat cu câte procente contribuiesc credincioșii bisericii noastre la susținerea școlii confesionale.

- d) Au a produce testimonial de cvalificațiune și decretul învățătorului pentru care să cere ajutorul, precum și atestatele despre serviciile prestate și atestat despre aceea, că învățătorul e cetățean ungur.
- e) Declarațiunea comitetului parohial, prin care comitetul garantează, că învățătorul posedă corect în vorbire și în scris limba maghiară și că este capabil a o propune conform cerințelor legii.
- f) Atestat oficios dela antistia comunală despre lărgămintea (mărimea) școlii, respective a salelor de învățământ, expusă în măsuri, lungimea, lărgimea și înălțimea aceleia.
- g) Extras din matricula școlară despre elevii înscriși la școala de toate zilele, autentificat de antistia comunală.
- h) Declarațiunea de la inspectorul școlar regesc de școale, în care să se recunoască – dovedească – că școala este provăzută cu recvisite și aparatele prescise, cari recvisite sunt înșirate în instrucțiunea ministerială și costă cel puțin 175 K (coroane-n.n.).
- i) Atestat dela antistia comunală despre aceea, dacă sunt înscriși la școală elevi cu limba maternă maghiară, sau de aceia ai căror părinți sau titori poftesc ca limba de propunere pentru ei să fie limba maghiară.
- j) Conspect, respective consemnarea corectă despre elevii cu limba maternă maghiară înscriși la școală.
- k) Declarațiunea Consistoriului ca superioritate școlară, în care să-și dea învoirea pentruca să poată reflecta la ajutor de la stat.
- l) Atestat comunal despre aceea, dacă mai există în comună și altă școală, de ce caracter, cu câți învățători, câți elevi o cercetează? Care este limba de propunere și dacă are ajutor de stat? Deosebi dacă este școală de stat, cu câți învățători și cu câți elevi.
- m) Consemnarea autenticată de antistia comunală despre toți pruncii din comună obligați la școala de toate zilele”<sup>14</sup>.

---

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 6-7

O condiție nouă era introducerea învățământului elementar cu șase clase. În plus, limba maghiară trebuia introdusă necondiționat în învățământul confesional, în proporția prevăzută de lege. Se cerea, în mod expres, studierea următoarelor materii: limba maghiară, aritmetica, geografia și istoria patriei, drepturile și datorințele cetățenești, „după un plan de învățământ aprobat și din partea ministrului, în număr de ore stabilit (stabilit- n.n) de ministru și pe lângă exclusivă întrebuințare a manualelor și mijloacelor de învățământ admise de ministru”<sup>15</sup>. Legea mai prevedea să se întrebuințeze în școlile confesionale exclusiv cărți de citire cu conținut patriotic și rechizite aprobate de ministru.

Potrivit dispozițiilor legii lui Apponyi, învățătorii puteau fi doar *definitivi* sau *supleanți*. Odată cu începerea anului școlar 1907-1908, școlile confesionale pierdeau dreptul de a funcționa cu învățători *provizori*. În acest context, comitetele parohiale erau îndemnate să anunțe concursuri pentru ocuparea posturilor de învățător vacante sau ocupate *provizor*. Consistoriul era împuternicit să numească supleanți în comunele bisericesti în care posturile rămâneau neocupate din lipsă de concurenți sau pentru că sinodul parohial nu voia să uzeze de dreptul său de a-și alege învățătorul. Numirile erau valabile doar un an școlar, la începutul celui următor alegerea învățătorului urmând să fie făcută de membrii sinodului parohial, chiar minoritari, care voiau să uzeze de dreptul lor.

Supleanții trebuiau să fie absolvenți ai învățământului pedagogic. Odată cu intrarea în vigoare a noii legi, învățătorii fără calificare își pierdeau dreptul de a mai preda în școlile confesionale. Învățătorii definitivi erau obligați, în momentul instituirii, să dovedească inspectorului regesc școlar că sunt cetățeni unguri. Mai mult, învățătorii români aveau obligația de a depune jurământul în limba statului, limba maghiară, în fața inspectorului regesc. Învățătorii care primeau ajutor de la stat trebuiau să îndeplinească această obligație în cel mult trei luni de la intrarea în vigoare a legii, iar ceilalți – în cel mult un an.

Învățarea intensivă a limbii maghiare era decretată prin lege. Se urmărea includerea elevilor într-un sistem care prevedea limba maghiară ca obiect de studiu încă din primul an de școală primară. La sfârșitul anului al patrulea de școală, elevii trebuiau – așa cum arătam mai sus – să stăpânească limba aspiritorilor, scris și vorbit. Principalul

---

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 8

motiv era acela că în anii V și VI de școală era necesară, într-o măsură mai mare, cunoașterea limbii maghiare. În școlile „de repetiție”, limba maternă mai putea fi folosită ca limbă auxiliară. Mai presus de toate, în școală trebuia să domnească spiritul patriotic.

Legea mai prevedea că „protocoalele pentru înmatricularea elevilor, listele de absenții, consemnarea celor obligați a cerceta școala, cronica, protocolul de calificări și atestatele”<sup>16</sup> urmau să fie întocmite după formulare primite de la minister. Învățătorii – indiferent că primeau sau nu ajutor de la stat - răspundeau disciplinar, în continuare, în fața Consistoriului eparhial, pe baza unui regulament disciplinar existent la acea dată. Totuși, învățătorii beneficiari ai ajutorului de la stat puteau fi cercetați, în anumite cazuri, de comisia administrativă a comitatului. Delictele disciplinare erau următoarele:

1. „Purtarea nemorală și nesănătoasă;
2. Tractare brutală cu elevii;
3. Neascultare față de autoritatea superioară;
4. Neglijență în împlinirea oficiului său, ori fapte contrare statutului învățătoresc”<sup>17</sup>.

Noua lege dădea dreptul ministrului pentru Culte și Instrucțiune Publică să introducă cercetarea disciplinară a învățătorilor și în următoarele alte cinci cazuri, indiferent dacă aceștia primeau sau nu ajutor de stat:

1. „Pentru neglijență în învățarea limbii maghiare;
2. Folosirea cărților și revizitelor oprite;
3. Tendințe contra statului, cari se manifestă contra constituției patriei, contra caracterului național, contra integrității teritoriale și independenței, mai departe contra aplicării limbii statului în înțelesul legii cum și contra folosirii și aplicării emblemei și steagului maghiar;
4. Agitații contra confesiunilor, contra naționalităților, contra claselor sociale, contra dreptului la proprietate, contra instituțiunii căsătoriei și manifestări pentru împărțirea averilor publice și private, precum și expresiuni vătămătoare față de religiunea elevilor din clasă;
5. Propagandă pentru promovarea emigrării cetățenilor contra legii din 1903, art.IV, lit.18”<sup>18</sup>.

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 10

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 11

<sup>18</sup> *Ibidem*, p. 11-12

Procedura disciplinară pentru aceste ultime delikte putea fi demarată și în cazul preoților, care dețineau și funcția de directori de școală confesională. Protopopul rămânea pe mai departe inspector districtual școlar pentru învățătorii confesionali. Pentru cele cinci delikte enumerate mai sus avea competență de control, pe lângă autoritatea bisericească, și comitetul administrativ comitatens, prin organele administrative ale comitatului.

Legea școlară stabilea și modul de încasare a salariilor de către învățători. Aceștia urmau să primească salarii în rate lunare sau trimestriale anticipate. Dacă salariul consta și în produse, acestea trebuiau să fie de bună calitate și urmau a fi livrate până la 30 noiembrie, în fiecare an. Învățătorul era obligat să dețină o carte de evidență în care urma să fie trecută fiecare operațiune de achitare a unei rate salariale de către președintele comitetului parohial, ca președinte al senatului școlar, sau de locțiitorul acestuia. Pe baza cărții de evidență, învățătorul avea obligația de a raporta inspectorului școlar regesc, la sfârșitul fiecărui an școlar, dacă și-a primit salariul complet. Dacă existau restanțe, inspectorul trebuia să trimită dispoziții pentru a recupera banii. Învățătorii nu mai aveau, însă, dreptul de a încasa direct banii sau plata în produse de la săteni. Strângerea dării culturale cădea în sarcina epitropilor și a altor organe împuternicite să administreze averea bisericii. Veniturile cantorale ale învățătorilor intrau în categoria veniturilor salariale și erau luate în evidență la fondul de pensii, alături de celelalte venituri. Inspectorul regesc trebuia notificat de către președintele comitetului parohial, în termen de 15 zile, pentru orice schimbare în ceea ce privește salarizarea învățătorului. Nerespectarea acestei dispoziții era pedepsită cu amendă.

La finalul instrucțiunii, Consistoriul mitropolitan își dădea consimțământul ca în comunele mixte, cu români ortodocși și greco-catolici, să fie susținută financiar, în comun, o singură școală poporală.

### **Acțiuni pentru apărarea drepturilor naționale**

În Bihor au fost înregistrate, în primăvara anului 1907, mișcări ale românilor pentru apărarea drepturilor naționale. La îndemnul liderilor politici și spirituali, dar și datorită presei de limbă română<sup>19</sup>, au fost organizate numeroase manifestații împotriva inițiativei legislative a ministrului Apponyi. Starea de spirit a populației românești devenea tot mai radicală și se făcea apel pe față la

---

<sup>19</sup> Articole cu caracter militant au apărut în ziarele *Tribuna*, *Lupta*, *Gazeta Transilvaniei* și *Telegraful Român*.

experiența pașoptistă, percepută ca un eveniment excepțional, cu efecte pozitive. Clerul românesc - ortodox, cât și greco-catolic – s-a reunit în numele cauzei naționale, constituind un singur front politic ce amintea de mișcarea memorandistă. La refuzul categoric al contelui Apponyi de a ține cont de obiecțiile lor privitoare la proiectul de lege școlară, liderii celor două biserici naționale au mers împreună până la *Coroană*, care era factorul suprem de decizie în statul dualist<sup>20</sup>.

Prima acțiune a fost organizată de biserica ortodoxă din Bihor. La sinodul din 7 martie 1907 al Protopopiatului de Oradea, care s-a desfășurat în școala confesională de pe lângă Biserica cu Lună, avându-l ca președinte pe protopopul Toma Păcală, au fost formulate proteste „în contra acelor dispozițiuni din proiectul de lege, cari alterează autonomia bisericeii”<sup>21</sup>. Sinodul făcea apel la înalții prelați ortodocși pentru ca aceștia să intervină la forurile competente pentru a obține schimbarea acelor dispoziții din lege care aduceau atingere autonomiei bisericești. „Concluzul” a fost primit cu însuflețire de preoții prezenți la lucrările sinodului. S-a luat apoi decizia ca hotărârea să fie trimisă tuturor sinoadelor protopopești din Consistoriul orădean, pentru ca și acestea să ia în discuție problema ridicată de proiectul de lege școlară și să elaboreze hotărâri precum cea adoptată la Oradea.

Acțiunea sinodului orădean a fost urmată și de celelalte sinoade protopopești din comitatul Bihor. Următorul a fost sinodul protopopesec ortodox al Vașcăului, care a formulat un document asemănător cu cel de la Oradea. La 28 martie 1907 a votat un „concluz” aproape identic. Se urmărea, astfel, determinarea guvernanților de la Budapesta să retragă proiectul de lege școlară, considerat nedrept și tendențios.

Credincioșii celeilalte biserici românești s-au alăturat mișcărilor de protest ale ortodocșilor. Credincioșii greco-catolici din protopopiatul Vășadului au organizat o conferință „contra proiectului de lege despre salarizarea învățătorilor confesionali”<sup>22</sup>. Participanții la conferință se solidarizau cu înalții ierarhi ai bisericii căreia îi aparțineau, asigurându-i de sprijin și solicitându-le să folosească toate mijloacele legale pentru apărarea școlii românești.

După ce sinoadele protopopești au dat semnalul mișcării contra proiectului de lege școlară, s-a recurs la diverse modalități legale de

---

<sup>20</sup> Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 29

<sup>21</sup> *Ibidem*, p. 31

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 32



protest. La rândul lor, comitetele parohiale au făcut ședințe și au adoptat documente împotriva amintitului proiect legislativ. La ședința extraordinară a comitetului parohial din satul Luncoșoara, ținută în data de 23 martie 1907, a vorbit învățătorul Petru Cipou, care a arătat că proiectul pentru școlile comunale e făcut în așa fel încât, odată adoptat, va împiedica progresul cultural în rândul poporului și dezvoltarea moralității prin biserică, va distruge autoritatea învățătorilor prin plasarea acestora sub directa îndrumare a unor funcționari de stat, nespecialiști în problema școlii confesionale. Procesul verbal al ședinței se află la Arhivele Statului – Direcția Județeană Bihor. Documentul a fost semnat de zeci de locuitori din localitate, îngrijorați de viitorul sumbru al învățământului confesional românesc<sup>23</sup>. Comitetul parohial din Beiuș a organizat, în aceeași zi, o ședință în care a fost analizat proiectul de lege școlară prin care se urmărea preluarea școlilor confesionale de către stat. Cei prezenți au protestat vehement și au mulțumit conducătorilor bisericii pentru poziția inflexibilă. Comitetul se va reuni încă o dată, sub președinția dr.Gavril Cosma, pentru ca toți credincioșii să se poată pronunța împotriva proiectului de lege al ministrului Apponyi.

Comitetul parohial din Săcădat, reunit în ședință extraordinară în data de 24 martie, considera că are o datorie sfântă; aceea de a ridica glasul său îndurerat împotriva inițiativei legislative. În procesul verbal al ședinței se sublinia: „Precum din strămoși, ca sfântă moștenire ni s-a hărăzit, școala noastră în limba strămoșească vrem ca și pe mai departe la această limbă să se răsădească adevărurile luminoase în sufletul pruncilor noștri, și suntem cu toată tăria sufletului, contra oricărei întreprinderi de a pângări și nimici acest așezământ scump al nostru”<sup>24</sup>.

Întruniți în ședință în 27 martie, membrii comitetului parohial din Feneriș au hotărât să protesteze împotriva proiectului legislativ, pentru a rămâne pe mai departe români și pentru a-și păstra limba strămoșească. La Drăgoteni, în 28 martie, comitetul parohial mulțumește arhierilor pentru memorandumul înaintat împotriva proiectului de lege apponyan, îndemnându-i pe aceștia să meargă până la tronul împărătesc. Comitetul parohial din Pocola, întrunit în 29 martie, stabilea fără echivoc: „Datoria de căpetenie a fiecărui popor, ce se respectă, este să-și apere drepturile sale de existență chiar cu

---

<sup>23</sup> *Ibidem*

<sup>24</sup> *Ibidem*, p. 33

jertfirea vieții. Comitetul parohial, cunoscându-și datoria pentru apărarea drepturilor bisericii și a școlii, (...) protestează cu toată hotărârea contra proiectului ministrului Apponyi”<sup>25</sup>. La Forău, comitetul parohial a ținut ședință la 7 aprilie, iar concluzia la care s-a ajuns a fost aceea că proiectul apponyian era contra legilor naturii, motiv pentru care sătenii protestau energic împotriva lui. Tot la 7 aprilie s-a întrunit și comitetul parohial din Sânmartinul de Beiuș.

Evident, seria protestelor inițiate împotriva proiectului legislativ, care amenința să aducă știrbire autonomiei bisericești, era coordonată de bisericile românești. Poporul s-a alăturat liderilor spirituali, conștient de marea pierdere care se prefigura după adoptarea documentului în parlamentul ungar. Sinodul și comitetul parohial din Oșorhei, într-o ședință comună ținută în 14 aprilie, respingeau proiectul deus la cameră, motivând astfel: „având în vedere că în comuna noastră, noi suntem icuiți între alte două confesiuni străine de firea noastră, unde numai prin Sf. Prestol și prin școala confesională suntem în stare a ne susține graiul românesc și datinile strămoșești, venim cu toată inima a respinge acest proiect, ce nu are de scop creșterea copiilor noștri după legea firească, n-are gând deci a împlini legea, ci a o schimonosi. Ca cetățeni pașnici și împlinitori de datorințele cetățenești, fără șovăire nutrim să susținem școala noastră și pe mai departe și îmbiatul ajutor suntem nevoiți a-l primi numai la acel caz, dacă drepturile noastre autonome nu vor fi știrbite întru nimic”<sup>26</sup>.

Învățătorii din școlile confesionale românești, viitori beneficiari ai proiectului legislativ, au fost puși într-o situație-limită. Ei aveau de ales între un salariu mărit considerabil și între datoria de onoare față de poporul din rândurile căruia s-au ridicat. Fără nici o ezitare, luminătorii satelor au ales să fie alături de popor. Ei au respectat cu strictețe linia trasată de ierarhii ortodocși, care au gestionat lupta de rezistență națională împotriva intenției de confiscare a școlilor naționale.

Reuniți în conferință învățătorescă, în 11 aprilie 1907, învățătorii din protopopiatul de Oradea au hotărât să protesteze „în modul cel mai energic contra proiectului de lege al ministrului Apponyi referitor la școlile confesionale, în care proiect se suprimă libertatea personală a învățătorilor”<sup>27</sup>. Starea de spirit a învățătorilor

---

<sup>25</sup> *Ibidem*

<sup>26</sup> *Ibidem*, p. 34

<sup>27</sup> *Ibidem*, p. 35

români din Bihor, indiferent de confesiune, era una bună, în ciuda lipsurilor materiale cu care se confruntau. În ziarul *Tribuna* a apărut un punct de vedere al unui participant, reprezentativ pentru felul în care învățătorii au înțeles să se poziționeze față de noua lege școlară: „Știut este că învățătorimea din Bihor este cea mai slab salarizată și dacă se simte undeva lipsa vreunui ajutor, atunci noi, învățătorii bihoreni, o simțim aceasta mai mult; cu toate acestea, dacă este vorba ca, pentru câteva zeci de coroane oferite de guvern să înăbușim în noi orice sentiment de libertate și voință liberă, sau mai bine zis să ne facem unelte oarbe în mâna dușmanului, contra neamului nostru, din care am ieșit și noi, atunci mai bine abzicem de orice ajutor și mai preferăm a rămâne săraci ca până acuma, dar liberi în acțiunile noastre”<sup>28</sup>.

Învățătorii din depresiunea Beiuș și-au arătat și ei dezacordul față de proiectul de lege, la conferința învățătorescă din 25 aprilie 1907. Mai mult ca sigur că și învățătorii din celelalte protopopiate bihorene au avut o poziție asemănătoare, dar din păcate nu am reușit să găsim documente doveditoare. Ziarul *Tribuna* din 10 mai semnala faptul că, în Bihor, până și femeile se înrolaseră în „lupta măreață întru apărarea națională”<sup>29</sup>. Publicația făcea referire la Viora Ciordaș și Hortensia Paguba, care, în prima duminică din luna aprilie, cutreieraseră satele din jurul Beiușului și explicaseră poporenilor situația dificilă și primejdia în care se aflau.

În presa vremii se găsesc informații despre starea de spirit a românilor, alarmați de apariția proiectului legislativ apponyan. La 21 martie apărea, în ziarul *Tribuna*, scrisoarea învățătorului din Miersig, Iulian Paguba, care sublinia că proiectul nu periclita doar biserica și școala, ci chiar existența românilor. Augustin Maior din Aușeu scria, cu mare curaj, despre dreptul românilor la școală și cultură. Dând dovadă de angajament național, el sublinia că „numai prin școli (românești – n.n. N.N.) putem merge spre cărarea adevăratei culturi, și prin cultură la adevărata libertate. Libertatea și cultura sunt cele mai necesare condiții în trăinicia și dezvoltarea unui neam”<sup>30</sup>. Augustin Maior arăta, fără menajamente, că prin proiectul legislativ se urmărea punerea bazelor unui mare stat maghiar, prin nimicirea neamului românesc bimilenar.

---

<sup>28</sup> *Ibidem*

<sup>29</sup> *Ibidem*, p. 36

<sup>30</sup> *Ibidem*

Preotul Petru Popa din Oșorhei critica și el „revoltătorul proiect”. Dr. Demetriu Lascu, un avocat dedicat cauzei naționale românești, a publicat în ziarul orădean *Tiszántul* un articol despre manifestările contra proiectului școlar al contelui Apponyi, pentru a contracara seria de calomnii apărute în presa maghiară. În ziarul *Lupta* era apreciată contribuția românilor bihoreni, care se angrenaseră într-o acțiune generală împotriva proiectului legislativ. Odată votat, acesta urma să aducă atingere învățământului confesional. Era subliniată hotărârea dovedită de bihoreni în lupta pentru școala națională, când nenumărate sinoade și comitete parohiale au protestat împotriva legii nedrepte<sup>31</sup>.

Vasile Mangra, președintele vicar al Consistoriului orădean, afirma, într-un interviu apărut în ziarul orădean de limbă maghiară, *Nagyvárad*, în 19 mai 1907, că proiectul de lege apponyian prevedea, în primul rând, învățarea limbii maghiare. Vicarul aprecia că proiectul încălca grav autonomia bisericească, iar în ceea ce privește școala românească, era o adevărată jignire națională. În fine, Coriolan Pop, un temerar luptător pentru cauza românească, aflat la momentul 1907 în poziția de director al Institutului de credit „Bihoreana”, a făcut, într-un articol publicat în ziarul *Tribuna*, o evaluare a ecoului internațional provocat de manifestările românești din Transilvania împotriva politicii oficiale a Ungariei, de asimilare a naționalităților. Liderul național român făcea referire și la proiectul școlar care, în opinia sa, reprezenta un cal troian cu ajutorul căruia se urmărea distrugerea uneia dintre citadelele de rezistență națională, reprezentată de școala confesională<sup>32</sup>.

Coriolan Pop a fost una dintre cele mai importante figuri politice ale Bihorului, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Liderul român s-a implicat în mișcarea memorandistă, dar a fost prezent peste ani și la evenimentele care au culminat, în decembrie 1918, cu unirea cu patria-mamă. El evoca momentul când „vestea stării noastre asiatice și medievale a străbătut continentul, (...) s-au găsit oameni cu vază înaltă și cu inimă nobilă cari, jertfind timp și oboseală, au intrat în luptă pentru cauza noastră sfântă”<sup>33</sup>.

Coriolan Pop invoca numele marelui scriitor rus Lev Tolstoi, care și-a ridicat glasul împotriva dușmanilor neamurilor nemaghiare

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 37

<sup>32</sup> *Ibidem*, p. 37-38

<sup>33</sup> *Ibidem*

din Ungaria. Era prezentat și dramaturgul Bjornstjerne Bjornson<sup>34</sup>, care dovedise că era animat de sentimente asemănătoare cu cele ale clasicului rus. Bjornson îi atacase virulent pe liderii unguri care culegeau aplauze la congresele internaționale de „pace obștească”, dar odată întorși acasă introduceau legi menite să anihileze naționalitățile, cum era faimoasa lege de instrucție din 1907. Coriolan Pop făcea și o referire la cartea „Viitorul Austro-Ungariei și puterile mari”, semnată de Scotus Viator (pseudonimul lui R.W. Seton Watson<sup>35</sup>), în care autorul combătea politica mioapă a șovinilor unguri, cărora le atrăgea atenția să nu alerge după visuri deșarte, cum ar fi asimilarea forțată a naționalităților<sup>36</sup>.

### **Manifestații împotriva proiectului de lege**

Forma principală de protest a bihorenilor au fost adunările populare. Organizate în satele și târgurile în care românii erau majoritari, întrunirile publice au avut ca efect propulsarea bihorenilor în centrul atenției publice. Seria manifestărilor a început cu adunarea de la Sânicolau Român, din 24 martie 1907. Au fost prezenți lideri ai românilor bihoreni, dar și un redactor de la ziarul *Tribuna*, care a scris despre eveniment. Deplasarea de la Oradea a liderilor români s-a făcut cu trenul. La gară s-au prezentat, în dimineața zilei amintite, dr. Teodor Mihali, președintele Clubului Național Român, împreună cu soția sa, tânărul avocat dr. Dimitrie Lascu, Vasile Babi, funcționar la Institutul de credit „Bihoreana”, dr. Nicolae Zigre și mai mulți studenți de la Academia de Drept: Ștefan, Bugnariu, Găvrus, Deciu, T. Popa, Maior și Popea<sup>37</sup>.

În gara din Cefa, orădenii au fost întâmpinați de o mulțime de *poporeni* care cântau „Deșteaptă-te române”. Cuvântul de primire a fost rostit de preotul Albu, căruia i-a răspuns dr. Teodor Mihali. După ceremonia de primire, toți cei prezenți s-au îmbarcat în căruțe și au pornit spre Sânicolau Român. În localitatea Berechiu, aflată în drum,

---

<sup>34</sup> Bjørnstjerne Martinus Bjørnson (n. 8 decembrie 1832 - d. 26 aprilie, 1910, Paris) a fost poet, prozator, dramaturg, ziarist și om politic norvegian, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în 1903, supranumit “Victor Hugo al Norvegiei”, cel mai de seamă reprezentant al literaturii scandinave moderne, după Ibsen.

<sup>35</sup> Robert William Seton-Watson (20 august 1879, Londra, Anglia – 25 iulie 1951, Skye, Scoția), cunoscut sub pseudonimul de Scotus Viator, a fost un politician și istoric britanic, preocupat de destrămarea imperiului austro-ungar.

<sup>36</sup> Flaminia Faur, *op. cit.* p. 38

<sup>37</sup> *Ibidem*, p. 40

convoiul a fost întâmpinat de o mulțime care striga: „Să trăiască!” T. Mihali și D. Lascu au ținut cuvântări înălțătoare, care i-au determinat pe localnici să se alăture convoiului și să pornească - cu mic, cu mare - spre locul adunării din satul vecin. La destinație, oaspeților li s-a făcut o primire călduroasă. În Sânicolau Român veniseră, în număr mare, săteni din Cefa, Roit și, desigur, Berechiu. Adunarea a fost deschisă la ora 13,00 de Teodor Eleneș, țăran fruntaș din localitate. A vorbit apoi D. Lascu, în calitate de „modest fiu al locului”, mulțumind sătenilor pentru impresionanta prezență. Vorbitorul a enumerat umilințele pe care trebuiau să le îndure reprezentanții românilor din parlamentul de la Budapesta din partea deputațiilor unguri. El a semnalat un fenomen aflat atunci în plină desfășurare, respectiv migrația masivă a românilor din imperiu, care alegeau să plece în America pentru a câștiga bani pe care să-i trimită acasă familiilor, ca să fie plătite dările care-i îngrașau pe cei care-i umileau. T. Mihali a vorbit și el despre lupta dusă în parlament de aleșii românilor, apoi a prezentat programul Partidului Național Român, a vorbit despre necesitatea introducerii votului universal și a înflăcărat asistența subliniind nevoia ca marile domenii ale grofilor și ale instituțiilor eclesiastice să fie împărțite țăranilor. La sfârșitul adunării, după ce au luat cuvântul și alți vorbitori, D. Lascu a prezentat o moțiune de protest adresată Partidului Național Român și arhierilor români, cerând organizarea unei mari adunări populare la care să participe „reprezentanții poporului român de prin toate ținuturile țării”<sup>38</sup>, pentru a se pronunța în legătură cu proiectul de lege școlară al ministrului Apponyi. Aceasta a fost prima mare adunare populară antigubernamentală dintr-o serie de manifestări publice de protest determinate de intenția vădită a autorităților de a desființa școlile naționale și de a restrânge autonomia bisericească.

Adunarea politico-națională de la Sânicolau Român a luat prin surprindere autoritățile locale, care nu se așteptau la o participare masivă a locuitorilor români din zonă. Pentru viitor, reprezentanții stăpânirii au avut grijă să fie cu un pas înaintea organizatorilor. Următoarea adunare a fost anunțată pentru ziua de 31 martie, la Girișu de Criș, și avea pe ordinea de zi cinci puncte, printre care figura introducerea votului universal și a dării progresive, dreptul de liberă instruire și asociere, precum și o analiză de conținut a proiectului de lege școlară aparținând contelui Apponyi. Adunarea a fost amânată

---

<sup>38</sup> *Ibidem*, p. 41

pentru 7 aprilie, la rugămintea solgăbirăului din Oradea, care a invocat dorința de a petrece sărbătorile de Paște în liniște, cu familia. Pentru a-i lămuri pe localnici în legătură cu motivul amânării cu o săptămână a datei de desfășurare a adunării, un grup de tineri români orădeni s-a deplasat la Giriș, la îndemnul avocatului Demetriu Lascu. Cei cinci tineri au fost întâmpinați la destinație, cu mare însuflețire, de tineri și tinere care i-au dus în sat intonând cântece naționale. Tinerii orădeni au observat că în localitate se aflau o mulțime de jandarmi, trimiși să împiedice adunarea, dacă s-ar fi încercat ținerea ei, în ciuda interdicției dictate de autoritățile din Oradea<sup>39</sup>.

Adunarea de la Girișu de Criș s-a ținut până la urmă în duminica stabilită de autorități, respectiv 7 aprilie 1907. La ora 14,00, în gara din localitate soseau intelectuali și studenți din Oradea. Aceștia au fost întâmpinați de întreaga suflare a satului. Potrivit ziarului *Tribuna*, de față erau și autoritățile, respectiv fibirăul (primarul – n.n.) Nagy Márton, solgăbirăul (viceprimarul – n.n.), notarul și 14 jandarmi<sup>40</sup>.

Deloc impresionați de prezența forțelor de represiune, sătenii i-au întâmpinat cu urale pe orădeni. Preotul Romul Mangra a rostit o cuvântare de bun venit, acestuia răspunzându-i Ioan Russu-Șirianu, după care toată adunarea s-a pornit - cu trăsurile, dar cei mai mulți pe jos – spre piața dintre cele două biserici, unde a fost organizată adunarea. Nicolae Zigre, secretar consistorial și vechi luptător pentru drepturi naționale, a fost ales președinte al adunării. Ioan Russu-Șirianu a rostit principalul discurs, el fiind întrerupt la un moment dat de notarul Köszeghi, fapt care a determinat intervenția zgomotoasă a asistenței. Primarul a detensionat situația cerând scuze, iar oratorul și-a ținut discursul mai departe, în liniște.

Următoarea adunare organizată de liderii românilor orădeni a avut loc în Ceica, la 16 aprilie 1907. Cotidianul orădean *Nagyvárad* a publicat, în paginile sale, exact în ziua adunării, o notă alarmistă în care se afirma că „scopul adunării este instigarea la revoltă a populației (românești – n.n.) împotriva proiectului legii învățământului”<sup>41</sup>. La Ceica, în ziua stabilită, s-au adunat, potrivit presei de limbă maghiară, peste 500 de locuitori, deși era marți și a plouat torențial. Administrația bihoreană din acele timpuri s-a

---

<sup>39</sup> *Ibidem*, p. 43 - 44

<sup>40</sup> *Ibidem*, p. 44

<sup>41</sup> *Ibidem*, p. 42

amestecat brutal în adunarea românilor. Astfel, primpretorul din Ceica, Ercey Zsigmond, s-a erijat în moderator al întrunirii, declarând deschisă adunarea și desemnând oratorii, fapt apreciat de ziarul *Tribuna* ca „lucru nemaipomenit”<sup>42</sup>.

Primpretorul a ținut să vorbească primul pentru a-i avertiza pe participanții la adunare - săteni, dar și preoți și învățători din mai multe localități – să se abțină de la orice fel de agitație națională. De remarcat e faptul că la locul adunării și-au făcut apariția și jandarmii unguri. Președintele de drept al adunării a fost dr. George Popescu, avocat în Ceica. Protopopul greco-catolic din Holod, Ioan Pop, a făcut precizări despre scopul adunării, ca fiind acela de a protesta împotriva proiectului de lege a învățământului. Președintele adunării a arătat că noua lege va îngreuna poporul sărac și va contribui la distrugerea școlilor românești, proiectul urmărind, de fapt, transformarea școlilor românești în școli maghiare.

Tânărul avocat orădean dr. Demetriu Lascu a protestat vehement, acuzând autoritățile că au comis un abuz atunci când au preluat conducerea adunării, uzând de sprijinul jandarmilor. El a adus acuzații grave guvernanților unguri, accentuând că aceștia vor să-i lipsească și de limbă pe românii oprimați. Primpretorul i-a retras cuvântul, iar avocatul Lascu a ales să părăsească locul adunării. În continuare, după o intervenție a preotului Vasile Pop, dr. George Popescu a citit un protest împotriva proiectului apponyan, care a fost primit cu însuflețire. După adunare, în timp ce se îndrepta spre casă, însoțit de câteva persoane, dr. Demetriu Lascu a fost bruscat de un servitor al deputatului Korda. Argatul, instigat de unguri, i-a ieșit în cale avocatului și l-a lovit cu pumnul în piept, înainte ca însoțitorii acestuia să intervină.

Pentru adunarea din Beiuș, organizată la 14 aprilie 1907, s-au făcut pregătiri intense pentru ca manifestația să fie una reușită. Principalul punct pe ordinea de zi a fost dezbaterea proiectului de lege asupra salarizării învățătorilor confesionali. Organizatorii au difuzat din timp un apel, din care cităm: „Credem a tălmăci simțămintele și dorința voastră, a tuturor, când cercăm ocaziunea pentru a vă putea înșira în tabăra luptătorilor apărării naționale, sub conducerea tuturor episcopilor și tuturor deputaților naționaliști”<sup>43</sup>.

În ziua stabilită, la adunarea care a fost ținută în piața Beiușului, au venit aproape 4000 de români din oraș, dar și din sate, în

---

<sup>42</sup> *Ibidem*

<sup>43</sup> *Ibidem*, p. 45



frunte cu preoți și învățători. Românii din Nimăiești au fost conduși de preotul Roman, cei din Pocola, de preotul Petru E. Papp, cei din Sânmartin erau călăuziți de preotul Cristea, iar cei din Feneriș se aflau sub conducerea învățătorului G. Cosma. Dr.Constantin Popoviciu a deschis adunarea și, după ce a prezentat scopul manifestației, l-a propus ca președinte al adunării pe dr.G. Cosma și ca notar pe Petru E. Papp, aceștia fiind cunoscuți ca neînfrigați luptători naționali. Pentru a împiedica desfășurarea adunării, care urma să se finalizeze cu o moțiune de protest, autoritățile locale au aruncat în luptă provocatorii. În acest sens, de la Târcaia a fost adus un grup de maghiari. Când G. Cosma a preluat conducerea adunării, el a fost întrerupt de grupul de turbulenți, care a început să cânte o melodie maghiară. Manifestanții au ascultat în liniște, fapt care i-a îndârjit pe unguri. Protopopul Augustin Antal, dr.Ioan Ciordaș și dr.G. Cosma l-au rugat pe primpretor, prezent la eveniment, să reinstaureze ordinea în piață, pentru ca adunarea românilor să poată continua în liniște. Acesta a replicat că, fiind vorba de o adunare populară, „oricine are dreptul sa dea expresiunea sentimentelor sale”<sup>44</sup>.

La acuzele celor trei, care îl făceau răspunzător pentru eventualele tulburări ce se puteau întâmpla, pretorul Márkovics, „ca scos din fire, a început să vocifereze și le-a strigat fruntașilor români să tacă, să nu mai zică un cuvânt, căci altfel îi arestează pe toți”<sup>45</sup>.

A urmat o învălmășeală, iar jandarmii au făcut un cordon în jurul manifestațiilor români, pe care au început să-i lovească violent cu paturile armelor. Potrivit presei vremii, ofițerii de jandarmi au comandat luarea la goană a romanilor, cu baionetele înainte. A început să curgă sânge, în timp ce manifestații erau scoși afară din oraș. Potrivit unui martor citat de ziarul *Tribuna*, românii s-au retras având „capete sparte și trupuri însângerate.” Ajunși la marginea orașului, manifestații au fost risipiți pe câmp de jandarmii care îi amenințau că, dacă nu se duc acasă, în satele de unde veniseră, vor fi împușcați. Printre victimele jandarmilor s-a aflat băiatul preotului din Drăgănești, căruia i-a fost spart capul, „întrucât a fost dus pe brațe la doctor”, iar un alt fiu de preot „a fost dus, tot între bătaii, la jandarmerie”<sup>46</sup>.

În urma celor întâmplate, liderii români au hotărât să trimită o telegramă de protest ministerului de interne și o alta pe adresa Clubul

---

<sup>44</sup> *Ibidem*, p. 46

<sup>45</sup> Viorel Faur, în *Beiușul și lumea lui*, vol. II, Oradea, Editura Primus, 2008, p. 213

<sup>46</sup> *Ibidem*

parlamentar al naționalităților. S-a mai stabilit ca o delegație formată din trei persoane să se prezinte la comitele suprem Glatz, pentru a protesta împotriva celor întâmplate la Beiuș. Deputatul Ștefan C. Pop a făcut o interpelare în parlament în legătură cu vărsarea de sânge de la Beiuș, făcând responsabilă pentru cele întâmplate „administrația de acolo, care – în loc să(-i) fi apărat pe cei amenințați, a îndemnat însăși pe bătaușii închiriați să tulbure liniștea”<sup>47</sup>.

Purtarea autorităților a fost cu adevărat revoltătoare la adunarea de la Beiuș. Atitudinea surprinzătoare a pretorului Márkovics a fost de natură să-i încurajeze pe ungurii din Târcaia, prezenți în piață pe post de provocatori, să arunce cu pietre în românii de pe podium și în mulțime. Liderii politici ai romanilor din zona Beiuș (dr. G. Cosma, dr. Ioan Ciordaș, Petru E. Papp) au scăpat de tirul huliganilor. Nu același noroc l-a avut preotul Cornel Foltuț, care a fost lovit în partea dreaptă a feței. Jandarmii dezlănțuiți nu s-au limitat la violențe împotriva celor prezenți la adunare. Augustin Roman, fiul preotului din Mizieș, se plimba pe stradă când a fost înhățat de trei jandarmi și stâlcit în bătaie. Mai mulți învățători - printre care s-au aflat Petru Mihuția din Câmp, Nicolau Fofiu din Hinchiriș și Ioan Danciu – au fost puși sub acuzare pentru că i-ar fi instigat pe români. Un țăran, pe nume Chira, a fost arestat pentru același motiv. Specialiștii aprecia că, din cauza intervenției brutale a autorităților, adunarea de la Beiuș nu și-a atins scopul propus, acela de a lua atitudine împotriva proiectului de lege depus de ministrul învățământului, contele Apponyi, la Parlamentul ungar<sup>48</sup>.

Mai mult, adunarea a fost în măsură să-i pună în gardă pe cei care aveau atribuțiuni în menținerea ordinii publice. E vorba de jandarmi, care au început să le acorde o atenție sporită oamenilor politici români din sud-estul comitatului Bihor. Petru E. Papp, viitorul protopop ortodox al Beiușului, era urmărit de oamenii administrației ungare pentru că era considerat un om primejdios care agita poporul român contra ungarilor. El chiar a fost căutat într-o dimineață, la Pocola, unde în acel moment 1907 era de puțin timp preot paroh, de doi jandarmi care l-au sculat din pat pentru a-l duce să fie ascultat de notar, acuzat fiind că e dușman al ungarilor și că ar fi ținut adunări secrete cu poporul<sup>49</sup>.

---

<sup>47</sup> *Ibidem*, p. 214

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 215-216

<sup>49</sup> *Ibidem*, p. 216

Persecuții au avut loc și în școli. Inspectorii școlari au dat dovadă de zel în a găsi tot felul de nereguli. Erau căutate, în special, cărți românești în bibliotecile școlare. Ziarul *Nagyvárad*, aservit celor care exercitau puterea politică, a publicat o listă cu șapte titluri de cântece revoluționare românești, însoțite de rezumate care le condamnau conținutul. E vorba de cunoscutele cântece patriotice: *Deșteaptă-te romane*, *Marșul lui Iancu*, *Hora Unirii*, *Trei Culori*, *Ah, sabia lui Traian*, *Marș Român și Calce românul plin de mândrie*. În ziar se făcea propunerea ca tipărițiile cu cântecele ale căror titluri au fost enumerate mai sus să fie depuse la procuratură, iar învățătorii asupra cărora vor fi găsite ele să fie dați afară din învățământ<sup>50</sup>.

Un protest a fost inițiat și la Vașcău, prin intermediul protopopiatului ortodox, care a organizat un sinod, prezidat de administratorul protopopesc Moise Popovici, preot în satul Seghiște. Sinodul a aprobat în unanimitate următoarea rezoluție: „Sinodul protopresbiterial, ca reprezentanță întreagă a protopresbiteratului întreg, în purtarea dreptului ce-i compete și a dorinței ce-i incumbă, în virtutea paragrafului 50, punctul 4 din Statutul organic, protestează în contra acelor dispozițiuni din proiectul de lege al ministrului de culte Apponyi, cari alterează autonomia bisericii și atentează la pașii întreprinși de forurile supreme ale bisericii noastre, rugându-i pe ceilalți prelați a interveni cu energie în locurile competente, pentru a schimba acele dispozițiuni”<sup>51</sup>.

Adunări de protest au fost organizate și în alte localități de români care luptau pentru păstrarea ființei naționale. O asemenea manifestație a fost organizată, la propunerea preotului Ștefan Făt din Apatel Român, în localitatea Chișirid din cercul electoral al Salontei Mari. Preotului i s-au alăturat mai mulți fruntași locali, dar și neobositul dr.Dimitrie Lascu. În ziua fixată, 14 aprilie 1907, la adunarea de protest au fost prezenți 2.000 de țărani, veniți din șase comune. Teodor Bodea din satul Păușa a fost ales președinte al adunării. Avocatul D. Lascu s-a remarcat printr-o cuvântare care a durat nu mai puțin de două ore. Potrivit publicației *Tribuna*, o contribuție deosebită la reușita manifestației, desfășurată fără incidente, au avut Demetriu Pap, judele satului Chișirid, preotul Ștefan Făt, Ioan Iernea, curatorul bisericii din Apatel, preotul Ioan Danciu și învățătorul Ioan Pop<sup>52</sup>.

---

<sup>50</sup> *Ibidem*, p. 217

<sup>51</sup> *Ibidem*, p. 217-218

<sup>52</sup> Flaminia Faur, *op.cit.*, p. 48

O altă adunare „poporală” a avut loc la 28 aprilie 1907, în Homorogul Român. Deși a fost vreme ploioasă, la manifestație a participat o mulțime considerabilă. Dimitrie Lascu a mers la Homorog însoțit de 15 studenți români. Oamenii ai administrației maghiare și-au făcut și ei apariția, însoțiți de jandarmi. Președinte al adunării a fost ales un sătean pe nume Costa. Avocatul D. Lascu a făcut cunoscute celor prezenți punctele programului național, a vorbit despre lupta deputaților români în parlament, precum și despre lupta poporului român contra proiectului inițiat de ministrul învățământului, contele Apponyi. Preotul local Blaga le-a vorbit ascultătorilor despre legile ticăloase ale guvernanților, cu ajutorul cărora se urmarea anihilarea sentimentului național. La final, același inimos patriot Dimitrie Lascu a citit moțiunea adunării, reușind să înfierbânte asistența, care l-a ovaționat în timp ce explica punctele din documentul adoptat cu ocazia adunării <sup>53</sup>.

Aurel Lazăr a prezidat adunarea populară desfășurată în data de 28 aprilie 1907 în comuna Săcădat, la care au luat parte locuitorii din sat, dar și săteni din așezările învecinate. Patriotul român a vorbit celor prezenți la adunare despre scopul întrunirii, explicând pe larg de ce proiectul de legea apponyian era de o gravitate covârșitoare. Un ziarist de la *Tribuna*, prezent la adunare, reținea că au fost prezenți fibirăul, notarășul și 12 jandarmi. Au mai vorbit dr. Coriolan Pop și V. Babi, iar preotul I. Tărău a citit un proiect de hotărâre, aprobat de adunare. Documentul conținea rugămintea adresată arhierilor de a combate, în Camera Magnaților, proiectul de lege inițiat de contele Apponyi. Liderilor spirituali li se mai cerea să facă în așa fel încât întreaga lume să afle de protestul românilor împotriva inițiativei legislative a ministrului instrucțiunii <sup>54</sup>.

De remarcat e și adunarea de la Tășad a românilor din cercul electoral Ceica, ținută în ziua de 12 mai 1907, în fața casei parohiale. Dezbaterea asupra proiectului referitor la salarizarea învățătorilor comunali și confesionali figura în program la punctul 5. După aprecierile publicistului care a scris o relatare de la fața locului pentru *Tribuna*, la adunarea de la Tășad au participat 2.000 de locuitori din peste 20 de așezări. Președinte al adunării a fost ales, la propunerea notarului Vasile Bica, preotul din localitate, Ștefan T. Todor. Au luat cuvântul V. Babi și Demetriu Lascu, în mare vervă și cu acea ocazie.

---

<sup>53</sup> *Ibidem*

<sup>54</sup> *Ibidem*, p. 49

Învățătorul din localitate, Pantelie Bugariu, s-a exprimat plastic față de ceea ce el numea „pomana guvernului”, făcând referire la măririle salariale promise învățătorilor prin proiectul de lege a învățământului. Bugariu a afirmat că, în schimbul cozonacului plin de otravă, prefera să rămână la pâinea neagră.

Toate adunările, cu excepția celei de la Borod, organizată de filomaghiari folosiți de autorități pentru a crea o diversiune antiromânească, au adoptat documente de protest față de proiectul de lege școlară al contelui Apponyi. În documentele adoptate la adunări au fost introduse și revendicări sociale sau politice, cum ar fi introducerea impozitului progresiv sau a votului universal. Numeroși români au participat la lupta împotriva tendinței de confiscare a școlilor naționale, de la cei din comitetele parohiale, până la episcopul de Arad sau mitropolitul de la Sibiu. Presa vremii a remarcat faptul că Bihorul a fost comitatul în care s-au ținut cele mai multe adunări populare de protest contra proiectului apponyian de lege școlară<sup>55</sup>.

---

<sup>55</sup> *Ibidem*, p. 51

# ATITUDINEA OPINIEI PUBLICE DIN VECHIUL REGAT FAȚĂ DE REALIZAREA IDEALULUI NAȚIONAL ÎN PERIOADA NEUTRALITĂȚII (1914 - 1916)

de  
Radu MILIAN

## 1. Activitatea ligilor patriotice

În vechiul regat existau numeroase societăți culturale care aveau drept scop unitatea culturală a românilor de pretutindeni. Cea mai cunoscută și cu o activitate la scară națională a fost „Liga pentru unitatea culturală a românilor” fondată în anul 1890. După izbucnirea primului război mondial și-a transformat denumirea în „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”. Alături de ea au apărut în perioada anilor 1914-1916 numeroase alte ligi cum ar fi: „Liga Ardelenilor”, „Acțiunea Patriotică”, „Asociația Bucovina”, „Liga Italo-Română”, „Liga Latină” ș.a., având scopuri convergente, adică înfăptuirea idealului național. Multe din ele și-au subordonat activitatea „Ligii Culturale”, care dădea tonul în politica naționalistă.

Alături de aceste două ligi mai acționau și cele două partide din opoziție, cel Conservator-Democrat condus de Take Ionescu și Partidul Conservator de sub președinția lui N. Filipescu (după sciziune).

După izbucnirea războiului, conducerea centrală a „ligii” urmărește cu atenție evenimentele. După ce Consiliul de Coroană de la Sinaia a adoptat neutralitatea, Comitetul Central al Ligii și-a dat acordul la această atitudine printr-un comunicat adresat opiniei publice în ziua de 9 August. Atitudinea moderată a Centrului a produs ruptura dintre acesta și secțiile locale, astfel că s-a ajuns la convocarea congresului din data de 1 septembrie 1914, când s-a afirmat „nevoia unei acțiuni imediate pentru dezrobirea ținuturilor românești din Austro-Ungaria prin eliberarea lor”<sup>1</sup>. Situația nu s-a ameliorat nici după acest congres, ba mai mult, conducerea s-a scindat în două grupuri, unul condus de Bogdan Gh.Duică și G.G.Mironescu, iar celălalt în frunte cu V.Arion, primul militând pentru acțiunea

---

<sup>1</sup> V. Netea și C. Gh. Marinescu, „*Liga Culturală*” și unirea Transilvaniei cu România, Iași, Ed. Junimea, 1978, p. 249

imediată<sup>2</sup>. În aceste condiții, Comitetul Central și-a dat demisia, urmând ca la 14 decembrie să fie ales în cadrul unui Congres Extraordinar, un alt comitet. La 14/27 decembrie, congresul extraordinar al „Ligii” a ales un comitet în următoarea componență: dr. V. Lucaciu (președinte), Barbu Delavrancea (vicepreședinte). N. Iorga (secretar), S.Mândrescu (casier general), N. Filipescu, Take Ionescu, dr. C. Istatu, Ion Grădișteanu, Octavian Goga membri, Ștefan Bogdan, George Ranetti, inginer Petru Lucaciu, cenzori<sup>3</sup>. Tot acum a fost adoptată noua denumire „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor”<sup>4</sup>. Noul program preciza că „singura politică externă pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc, e aceea care tinde la a grăbi eliberarea românilor siliți de a-și da viața în marginile monarhiei Austro-Ungare, care n-a găsit niciodată dreptate pentru dânșii<sup>5</sup>. Se propune înființarea unui ziar al „Ligii”, condus de O.Goga, intitulat „Unitatea Națională”<sup>6</sup>, care nu se va materializa, rolul său fiind luat de „Epoca” lui N. Filipescu și „Neamul românesc” al lui Iorga.

Noua conducere a „Ligii” era ferm să ducă până la capăt lupta pentru realizarea idealului național. De altfel acesta a fost și unul dintre raționamentele care l-au propulsat pe V. Lucaciu în calitatea de președinte al Ligii, în defavoarea lui N. Iorga. După alegerea sa ca președinte al „Ligii”, V. Lucaciu va declara: „Eu cred că suntem pătrunși de însemnătatea cauzei ce reprezentăm, precum și de sentimentul de răspundere ce am luat asupra noastră atât fiecare în parte, cât și în mod colectiv, sub egida mării datorii, de a conduce, spre a atinge scopul măreț ce ne stă înaintea. Prin alegerea mea, ați voit să afirmați în mod neîndoios, că ideea și sentimentul unității tuturor românilor cu puterea covârșitoare peste hotarele geografice și că sufletul românesc este unul și același”<sup>7</sup>.

În timp ce „Liga era în plină reorganizare, regele Carol trece în lumea celor dreți (27 septembrie 1917); o seamă de frunzași ardeleni, printre care viitorul președinte al „Ligii”, părintele V. Lucaciu, poetul O. Iorga, profesori și publiciști ca Onisifor Ghibu, C. Bucșan ș.a. se

<sup>2</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. nr. 158/1914; vezi și „Universul”, 4 septembrie 1914

<sup>3</sup> *Ibidem*, f.1, 10, 16, 50

<sup>4</sup> V. Netea și Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 252

<sup>5</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. nr. 158/1914, p. 89-90

<sup>6</sup> *Ibidem*.

<sup>7</sup> *Ibidem*, f. 120

refugiază în regat și alături de opoziție cer denunțarea neutralității și alăturarea României la Antantă<sup>8</sup>.

Din necesități obiective (precum conducerea luptei naționale) ia naștere, la 26 octombrie 1914, „Acțiunea Națională”. Fac parte din această organizație Take Ionescu, N. Filipescu, Ionel Grădișteanu, Delavrancea, N. Xenopol, Toma Ionescu, doctor Istrati, părintele Lucaci.

Iorga refuză participarea pretextând rivalitatea cu Lucaci la „Liga”, dar se pare că nu-l suferea pe Toma Ionescu („șeful” său de la universitate). „Acțiunii” i s-au pus bazele acasă la Victor Ionescu, și după cum nota C.Argetoianu, „aceasta se naște între păhăre și între takiști”<sup>9</sup>.

Toamna anului 1914 a fost mai mult o perioadă în care s-au făcut mai multe proiecte, s-au luat atitudini, dar nu s-a trecut la atitudini hotărâte în susținerea obiectivelor „Ligii” și „Acțiunii Naționale”. Am putea spune, mai ales o perioadă de clarificări programatice.

Prima manifestație publică la care și-au dat concursul cele două organizații este aceea prilejuită de sosirea generalului Pau la București, anunțată de presă cu multe zile înainte. O primire grandioasă i s-a făcut în Gara de Nord, în acordurile muzicii militare și în strigăte de „Trăiască Franța”. N. Filipescu a ținut să salute din partea gazdelor „gloria în trecere pe la noi”<sup>10</sup>. Dar principalele întruniri inițiate de Ligă în iarna și primăvara anului 1915, sunt cele din București (15 februarie), Brăila (10 Martie), Iași (15 Martie) și sprijinirea convocării prin S. Mândrecu, a Congresului românilor de peste hotare aflători în țară (15 Martie), primul de acest gen, de care mă voi ocupa separat în subcapitolul următor.

Întrunirea din București s-a ținut la sala „Dacia”, într-o atmosferă de mare entuziasm. Au vorbit O. Goga, Delavrancea, Filipescu, Take Ionescu, N. Filipescu, N. Iorga. Goga cerea intervenția României „ca să ne mântuiască pe noi și să se întărească pe ea”. Va încheia cerând României: „veniți să ne scăpați ... Ardealul întreg ... vă așteaptă”. Delavrancea spune că românii știu de secole că sunt o singură ființă, așadar, „să întindem mâna celor care au rămas înafara hotarelor, pentru a forma o ființă, o singură ființă, una și nedespărțită”<sup>11</sup>.

<sup>8</sup> V. Netea și C. Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 251

<sup>9</sup> C. Argetoianu, *op.cit.*, p. 135-136

<sup>10</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10088 din 11 februarie 1915

<sup>11</sup> V. Netea și Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 253



Luând cuvântul, N. Filipescu s-a adresat regelui: „... vei fi cel mai mare voievod al Țării împodobindu-te cu titlurile lui Mihai Viteazul: Domn al întreg Ardealului, al Țării Românești, și al Moldovei ... Sau, răpus în cel mai suprem avânt de vitejie a neamului, vei fi totuși sfințit ca erou național. De nu va fi nici una nici alta – grozav mă tem că praful se va alege de dinastie. De aceea mărirea ce ți-o urăm, Sire, este să te încoronezi în Alba Iulia, sau să mori pe Câmpia de la Turda”<sup>12</sup>.

N. Iorga arăta importanța ce o are pentru noi Ardealul: „... Cu Basarabia rămasă în urmă, copleșită de străini de neamul nostru, noi nu putem lua Ardealul, dar cu Ardealul liberat noi suntem în stare să îndeplinim întreaga noastră misiune istorică”. El crede că „Ar crăpa cerurile dacă din sângele miilor de morți din Ardeal, n-ar ieși semănătura de dreptate ... În fruntea celor căzuți îl văd pe Voievodul lor. El așteaptă, moaștele lui sunt acolo; un singur lucru lipsește însă: acel giulgiu care trebuie să fie cel dintâi steag cucerit în contra asasinilor săi. Tineret al României, să fii viteaz și să dai lui Mihai Viteazul singurul giulgiu în care se pot odihni rămășițele sale!” Se adoptă o moțiune potrivit căreia „singura politică externă cu putință trebuie să fie aceea care să materializeze cât mai grabnic legitimizele revendicațiuni naționale, de formare a unei Români întregite”<sup>13</sup>. Participanții s-au despărțit intonând cântecele patriotice: „La arme”, „Pe-al nostru steag”. În sufletele lor persista întrebarea ca un îndemn „De ce nu suna mobilizarea?” pusă în plenul adunării de Ion Mihalache de la Topoloveni, președintele Asociației generale a învățătorilor<sup>14</sup>.

La 10 Martie, a urmat adunarea de la Brăila, unde au ținut discursuri: Atanase Popescu, președintele local al „Ligii”, de la Centru – V. Lucaciu, V. Dumitrescu, M. Dragomirescu, E. Antonescu, C. Mille și N. Filipescu. S-a arătat că Ardealul este cetatea naturală a românismului, care trebuie să aparțină României. Un entuziasm de nedescris a cuprins întreaga adunare<sup>15</sup>.

Adunarea de la Iași s-a desfășurat concomitent cu Congresul românilor de peste munți, organizat de S. Mândrescu. Au participat V. Lucaciu, Goga, Filipescu, I. Grădișteanu, N. Iorga. Sala plină până la

<sup>12</sup> N. Filipescu, *Pentru România Mare, Cuvântări din război, 1914-1916*, București, p. 24

<sup>13</sup> „Neamul românesc”, an X, nr. 8 din 22 februarie 1915

<sup>14</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10034 din 17 februarie 1915

<sup>15</sup> *Ibidem*, nr. 1055 din 10 martie 1915

refuz, mulțimea cere imediata intrare în Ardeal. S-a adoptat o moțiune de solidaritate cu politica „Ligii culturale” și se trimit telegrame adresate regelui, șefului guvernului și Congresului refugiaților din București<sup>16</sup>.

Urmărind să-și consolideze relațiile cu patrioții italieni „Liga” trimite o telegramă ligii Italo-Române de la Roma, preconizând o acțiune comună a celor două popoare.

Între timp, în țară manifestațiile continuă. La 12 aprilie s-a organizat la Turnu Severin o întrunire urmată de manifestație, iar la 19 aprilie, la Galați, unde au participat printre alții V. Lucaciu, N. Iorga, Take Ionescu. N. Iorga a ținut unul dintre cele mai bune discursuri ale sale<sup>17</sup>.

O întrunire de răsunet a organizat „Acțiunea Națională” la Craiova, pe 25 martie 1915. Ședința a avut loc în sala „Belle-Vue” din oraș, iar după observațiile presei prounioniste, în haine de sărbătoare, toată populația orașului i-a așteptat pe delegații de la centru. N. Filipescu și I. Grădișteanu trimit telegrame. Au ținut discursuri: V. Lucaciu, E. Economu, C. Mille, Toma Ionescu, Take Ionescu etc. La 3 mai are loc o adunare publică la București, unde au vorbit N. Titulescu, E. Antonescu și C. Mille<sup>18</sup>.

O mare manifestație a fost prilejuită de vestea intrării Italiei în război. La apelul „Acțiunii Naționale”, un număr extraordinar de mare de manifestați s-au strâns cu steaguri, în strigăte de „Trăiască Italia!” și „Trăiască România Mare!” și cântece patriotice la legația Italiei.

În fruntea manifestației erau Take Ionescu, N. Filipescu, V. Lucaciu, N. Xenopol, dr. Toma Ionescu, dr. C. Istrati, dr. Lucaci. S-au rostit cuvântări, s-a mers la statuia lui Mihai Viteazul s-au scandat lozinci patriotice pe străzile capitalei. La legațiile Puterilor Centrale și a redacțiilor ziarelor germanofile, s-au făcut manifestații ostile<sup>19</sup>. De acum înainte, scenariul întrunirilor naționaliste pare stabilit. Întruniri programate în special duminica dimineața, la sala „Dacia”, anunțate în presă și prin afișe cu 3-4 zile înainte. Sala este de obicei arhiplină, deseori și culoarele. Oratorii – de obicei fruntași ai mișcărilor naționale, profesori universitari, studenți își fac apariția în aplauzele mulțimii. Când este lume multă, se țin discursuri și în curte. Se întonează cântece patriotice și marșuri la legațiile aliate și ale Puterilor

<sup>16</sup> „Neamul românesc”, an X, nr. 12 din 22 martie 1915

<sup>17</sup> *Ibidem*, nr.17 din 26 aprilie 1916

<sup>18</sup> V. Netea și V. Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 261

<sup>19</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10122 din 18 mai 1915

Centrale, se pleacă la statuia lui Mihai Viteazul, unde se țin discursuri. Nu lipsesc nici manifestațiile ostile la adresa liberalilor, a lui A. Marghiloman, ba chiar în fața palatului regal, când se pot strecura printre cordoanele de poliție. Se fac demascări de afaceri necurate, uneori au loc incidente cu forțele de rodine, sunt confiscate ziare germanofile, atacate redacțiile acestora. Totul sub privirile discrete ale agențiilor Siguranței Generale, infiltrați în mulțime<sup>20</sup>.

În afară de activitatea de la centru, în țară se organizează în mai toate orașele țării mari manifestații pro-Transilvania, sub auspiciile „Ligii” și „Acțiunii Naționale”.

Mersul războiului își pune amprenta asupra acțiunii unioniștilor români. Temerea că războiul ne va lăsa cum ne-a găsit, marchează simțămintele oamenilor. Astfel, în manifestul lansat pentru chemarea la întrunirea publică din 28 Iunie se spune: „Ni se impune să alegem. Or să rămânem cum suntem – o Românie mică – or să ne strângem cu Ardealul, cu obârșia noastră și să creăm o Românie mare și să fim punctul de sprijin și de cumpănă în Europa viitoare ... Vă chemăm, ..., ca împreună să ne sfătuim, ceea ce ar trebui să facem într-un imediat viitor”<sup>21</sup>. Mitingul, prin participarea de excepție de care s-a bucurat – nume ca: Delavrancea, Xenopol, Filipescu, V. Lucaciu, I. Grădișteanu, C. Istrate, I. Vrăbiescu – și a unui numeros public, a fost un succes pentru organizatori<sup>22</sup>.

În paralel cu aceste manifestații, „Liga” întreprinde o largă acțiune pentru ajutorarea refugiaților. N. Iorga, Secretarul „Ligii” este ajutat în strângerea de fonduri și de Barbu Știrbei. În afară de aceasta, Iorga mai ține o serie de conferințe la Ateneul Român (3 Mai), Vălenii de Munte (1 Iulie) și la Academia Română (11 septembrie, „Carpații în luptele dintre români și unguri”)<sup>23</sup>.

Se poate observa că „Acțiunea Națională” a putut organiza sub bune auspicii activitatea tuturor forțelor naționaliste. Dar, pentru a se putea trece la faza decisivă, în care să se poată pune o alternativă în fața guvernului, s-a produs o nouă regrupare a forțelor într-o nouă formațiune politică, „Federația Unionistă”.

La 18 septembrie s-au pus bazele noii organizații, care s-a născut și din calculele politice ale lui Take Ionescu și N. Filipescu,

---

<sup>20</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. nr. 315/1915, f. 1-210

<sup>21</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10160 din 25 iunie 1914

<sup>22</sup> *Ibidem*, nr. 10163 din 18 iunie 1915

<sup>23</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. nr. 315/1915, f. 102 și urm.

care voiau ca acțiunea pentru intrarea României în război să nu se bazeze numai pe elanul maselor, oricât ar fi fost acela de puternic, ci și pe o acțiune politică bine organizată, capabilă să înfrunte guvernul Brătianu ca de la o grupare politică la alta.

Președinte al noii „fедераții” a fost ales N. Filipescu, vicepreședinte Take Ionescu și S. Mândrescu, iar ca membrii în comitet din partea grupării lui N. Filipescu: B. Delavrancea, I. Grădișteanu, C. Olănescu; din partea grupării lui Take Ionescu: C. Dissescu, dr. C. Istrati, precum și dr. I. Cantacuzino, V. Lucaciu, O. Goga și N. D. Xenopol, M. Cantacuzino ș.a. Întrunirea de constituire a avut loc în localul „Ligii”, după care mulțimea a plecat și a manifestat acasă, la Take Ionescu și N. Filipescu<sup>24</sup>.

Cu toate că „Federația” își propusese să strângă în jurul ei toate forțele politice ale țării, N. Iorga rămâne pe dinafară, Colaborarea cu el părea a fi foarte complicată, nota O. Ghibu în amintirile sale<sup>25</sup>. El însă va acuza politicianismul de care se fac vinovați N. Filipescu și Take Ionescu<sup>26</sup>. Printre nemulțumiți era și I.I.C. Brătianu, care nu voia atragerea transilvănenilor în activitățile opoziției<sup>27</sup>.

Prima întrunire organizată în noua formulă a fost aceea din 11 octombrie, la București în sala „Dacia”. Sala e arhiplină. Rostesc discursuri: dr. C. Istrati, Take Ionescu, N. Titulescu, Xenopol, Delavrancea ș.a. Se cere intrarea imediată în acțiune. Paralel, în curte, are loc o adunare de stradă la care participa V. Lucaciu, N. Filipescu, principele Brâncoveanu, Leonte Moldovan, Goga ș.a. Se cere acțiunea hotărâtă pentru a forța acțiunea guvernului. După întrunire, are loc manifestația, mulțimea se îndreaptă spre palat, se produc ciocniri cu forțele de ordine. În cele din urmă mulțimea se împrăștie<sup>28</sup>; însă acum se trece de la lupta de idei la lupta politică. I. G. Duca nota în memoriile sale, că de unde opoziția se aștepta să răstoarne guvernul, s-a prăbușit în ridicol<sup>29</sup>.

Acțiunile similare se desfășoară și în țară: Turnu Severin (18 octombrie), Iași (25 octombrie), Galați (26 octombrie), Constanța (în aceeași perioadă) ș.a.<sup>30</sup>.

<sup>24</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10247 din 19 septembrie 1915

<sup>25</sup> O.Ghibu, *Amintiri despre oamenii pe care i-am cunoscut*, Cluj, Ed. Dacia, p. 174-206

<sup>26</sup> „Neamul românesc”, an X, nr. 46 din 15 noiembrie 1915

<sup>27</sup> I. G. Duca, *op.cit.*, vol. II, p. 40

<sup>28</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10230 din 13 octombrie 1915

<sup>29</sup> I. G. Duca, *op.cit.*, vol. II, p. 40

<sup>30</sup> A.N.I.C. *fond Direcția Poliției și Siguranței Generale*, dos. 315/1915, f. 1-7

Iarna anului 1915/1916 decurge liniștită, fără manifestații răsunătoare. Doar pe plan local, câteva inițiative<sup>31</sup>.

„Federația Unionistă” a relua campania de manifestații în primăvară. S. Mândrescu va lansa la 7 aprilie 1916, în „Universul”, un apel prin care populația capitalei este chemată la o conferință la Ateneu și la un parastas în pomenirea fraților căzuți pe front. Se dorea cu acest prilej să se adreseze o întrebare guvernului, ce-a făcut în perioada de liniște pe care a avut-o?<sup>32</sup> Întrunirea proiectată nu a avut loc, ea amânându-se pentru data de 12 Mai<sup>33</sup>. Următoarele întruniri programate a avea loc în capitală sunt destul de dese: 3 Iunie, 10 Iunie, 19 Iunie, 3 Iulie<sup>34</sup>. Ele se bucură de un public numeros și de un spațiu corespunzător în ziarele patriotice „Adevărul”, „Dimineața”, „Epoca”, „Universul”<sup>35</sup>. Acest lucru nu împiedica presa filogermană să le taxeze drept manifestații ridicole<sup>36</sup>.

Concomitent cu activitatea ligii patriotice și cu sprijinul moral al „Ligii culturale”, își desfășoară activitatea și organizațiile universitare – atât profesorii cât și studenții.

Mulți dintre profesori universitari se află înscriși printre membrii numeroaselor ligi patriotice, participând la manifestațiile organizate de acestea. De asemenea, mulți publică numeroase articole mobilizatoare în ziarele naționaliste. Astfel contribuie la întărirea sentimentului de încredere al țării în forțele ei. De asemenea, studenții, organizați în cercuri studențești participă la conferințe pe tema atitudinii de urmat de către România. Ei se vor opune acțiunilor germanofile ale unora dintre profesori, ca în cazul conflictului studenților bucureșteni cu Pârvan sau a celor ieșeni cu C. Stere<sup>37</sup>.

În toamna anului 1914, la câteva luni după proclamarea neutralității, studenții, organizați în grupuri mici, vor căuta să împiedice conferințele antipatriotice, răspândirea presei și broșurilor antirăzboinice<sup>38</sup>. Studenții bucureșteni se vor solidariza cu cei ieșeni împotriva profesorului Ilie Bărbulescu, de la seminarul de slavistică, care s-a exprimat de la catedră împotriva idealului național<sup>39</sup>.

<sup>31</sup> *Ibidem*, f. 72

<sup>32</sup> *Ibidem*, f. 80

<sup>33</sup> *Ibidem*, f. 86-87

<sup>34</sup> *Ibidem*, f. 104-106, 116, 131-140, 170-172

<sup>35</sup> *Ibidem*, f. 111, 116

<sup>36</sup> *Ibidem*, f. 96, 111, 115-116, 161

<sup>37</sup> *Ibidem*, f. 131

<sup>38</sup> *Ibidem*, f. 24-32

<sup>39</sup> *Ibidem*, f. 35

La 24 ianuarie 1915, studenții organizează la Universitatea București, sărbătorirea Zilei Unirii. Participă pe lângă studenți și profesorii S. Mândrescu, I. Minovici ș.a. Se exprimă speranța ca anul 1915 să aducă Ardealului ce a adus 1859 Principatelor Române<sup>40</sup>.

Președintele Consiliului Studențesc București, C. Banu, va cere relații rectorului dr. Toma Ionescu despre „Acțiunea Națională”, pentru a putea activa și studenții în cadrul acestei organizații<sup>41</sup>. La 15 mai, Centrul Studențesc București va organiza în paralel cu „Acțiunea Națională”, o grandioasă manifestație pentru Italia<sup>42</sup>. În paralel cu participarea la manifestațiile patriotice, se organizează raiduri pe la ziarele filogermane și ale legațiilor străine, capturile fiind arse la statuia lui Mihai Viteazul<sup>43</sup>. Totodată vor face manifestații de protest când vor afla de arestarea lui V. Drumar, mentorul „Gărzii Demnității Naționale”<sup>44</sup>.

Pentru a putea să își precizeze pozițiile, iau hotărârea să înființeze un ziar care să întrețină sentimentele naționale. Alături de ziarul „Fulgerul Studențesc” apare astfel ziarul „Carpați”<sup>45</sup>. Datorită propagandei filogermane dintr-o parte a presei, în întrunirea din 19 Aprilie au luat hotărârea să trimită o telegramă primului ministru și o alta prefectului poliției capitalei, pentru a retrage acele ziare de pe piață.

Raidurile de la principalele redacții germanofile se întetesc în toamna anului 1915<sup>46</sup>. La începutul lui octombrie 1915, o notă a Siguranței informa că studenții se pregătesc să arunce în aer legațiile germană și austro-ungară<sup>47</sup>.

La 24 ianuarie 1916 este convocat la București Congresul Extraordinar Studențesc. Sunt invitați studenți de la cele două universități din țară și reprezentanți ai studenților ardeleni. Sunt invitați de marcă, în cele două zile ale congresului, trecând pe la tribună: V. Lucaciu, Toma Ionescu, Ion Mihalache, B. Delavrancea, O. Goga, E. Antonescu etc. Studenții cer vorbitorilor să le împrumute din experiența lor în problemele grave care se pun în fața țării. Se

---

<sup>40</sup> *Ibidem*, f. 71-72

<sup>41</sup> *Ibidem*, f. 77

<sup>42</sup> *Ibidem*, f. 100

<sup>43</sup> *Ibidem*, f. 227

<sup>44</sup> *Ibidem*, f. 223

<sup>45</sup> *Ibidem*, f. 175

<sup>46</sup> *Ibidem*, f. 240-246

<sup>47</sup> *Ibidem*, f. 250

aprobă o moțiune potrivit căreia studenții sunt rugați să lupte pentru realizarea idealului național, să nu dezarmeze decât atunci când goarna va suna mobilizarea<sup>48</sup>. Se trimit trei telegrame, una regelui, guvernului și ministrului I. G. Duca, exprimându-și bunele intenții și încrederea că vor fi conduși spre gloria întregirii neamului.

În afară de criticile ziarelor filogermane, care îi făceau vânduți „Federației”, presa, în general, a apreciat entuziasmul studenților. După Congres, studenții se vor manifesta la fel ca înainte alături de ligile întrunite în „Federația Unionistă”, iar după izbucnirea războiului vor ști să-și facă datoria, chiar prin sacrificiul suprem față de patrie.

## 2. Propaganda ardelenilor

Existau în țară numeroși ardeleni care se stabiliseră aici de multă vreme. Ei au intervenit de multe ori pe lângă oamenii politici români să ia atitudine în favoarea românilor de peste munți. Numărul celor refugiați s-a îngroșat după izbucnirea războiului. Au venit fie din motive de siguranță, fie în scopul de a face propagandă în favoarea eliberării Ardealului.

În afară de „Liga culturală” mai existau și alte organizații care militau în favoarea Ardealului, cum ar fi „Cercul românilor de peste munți”, organizație creată în 1908, din a cărei comitet fac parte ardeleni ca S. Mândrescu, Gh. Popa-Lisseanu, I. Scurtu. Aceasta va da în septembrie 1914 o declarație în care se cerea schimbarea atitudinii României. „Credeam că e momentul suprem ca România să intervină cu forța armată spre a ocupa tot ce-i românesc în Austro-Ungaria, căci altfel s-ar putea întâmpla ca în viitor să avem de revendicat de la alții ceea ce revendicăm de atâta vreme de la Austro-Ungaria”.

La 6 august se creează o altă organizație constituită în majoritate din români de peste munți. Era „Legiunea ardeleană”. Steagul ei era tricolorul românesc având culorile așezate transversal, cu figurile lui Horia, Cloșca și Crișan. Membrii ei au crescut simțitor, cu foști soldați români din armata austro-ungară trecuți din Ardeal. În octombrie, scoate ziarul „Ardealul”, iar la 22 septembrie depun jurământ pe tricolor. „Vom muri sau vom învinge alături de brava armată a României”<sup>49</sup>.

Numărul membrilor crește de la circa 800 în septembrie, la peste 30 000 la sfârșitul anului. Această organizație va sta la baza

<sup>48</sup> *Ibidem*, dos. nr. 3/1916, f. 1-2

<sup>49</sup> Ion Bulei, *op.cit.*, p. 79

viitoarei divizii ardeleni<sup>50</sup>. Între timp se refugiază în București numeroși luptători transilvăneni în frunte cu Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Onisifor Ghibu, C. Bucșan, Ghiță Pop ș.a., care cereau intrarea grabnică a României în război<sup>51</sup>.

În contextul în care la Viena se încearcă găsirea unor soluții de compromis între români și ardeleni, încercări sprijinite și de unii oameni politici români<sup>52</sup>, O. Goga și V. Lucaci sunt categoric împotriva oricăror tratative între guvernul maghiar și fruntașii politici ai transilvănenilor. „Singura soluție a românismului primejduit e intrarea României în acțiune pentru ocuparea teritoriului românesc din monarhia de Habsburg ... Logica implacabilă a istoriei universale i-a dat generației noastre acest program. Trebuie să învingă sau să cadă cu el. Catehismul Ardealului nu mai are decât o singură poruncă: Unire sau moarte!”<sup>53</sup>.

După schimbările din Comitetul Central al Ligii, V. Lucaciu ajunge președintele acesteia. Alegerea unui transilvănean în această funcție, arată foarte clar scopurile organizației. Ardelenii sunt prezenți la toate acțiunile organizate de ligă.

Manifestațiile refugiaților erau prilejuri de a exprima simțirea vremii. Li s-au făcut facilități de a scrie remunerat la diferite ziare despre realități pe care le cunoșteau. „Neamul românesc”, „Adevărul”, „Universul” publicau zilnic articole despre realitățile din Ardeal. O. Goga se va servi în propaganda sa de ziarul „Epoca”, unde va publica și articole cuprinse mai târziu în volumul „Strigăte în pustiu”<sup>54</sup>.

Sub auspiciile „Ligii” și având colaborarea societăților patriotice „Cercul românilor de peste munți”, „Legiunea ardeleană”, „Înfrățirea”, „Carpați”, în ziua de 15c martie 1915, se desfășoară la București în sala Ateneului un congres al românilor de peste hotare. Congresul a fost convocat de S. Mândrescu, președintele „Cercului românilor de peste munți” în colaborare cu „Liga” pentru a răspunde declarațiilor guvernului de la Budapesta și ziarelor maghiare care afirmau că transilvănenii, în afară de câțiva trădători fugiți peste graniță, sunt loiali intereselor maghiare. Au luat cuvântul, vorbind

<sup>50</sup> A.N.I.C., *fond Casa Regală*, dos. nr. 11 din 1916

<sup>51</sup> V. Netea și Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 251

<sup>52</sup> Al. Marghiloman, *op.cit.*

<sup>53</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 9988

<sup>54</sup> Vezi colecția ziarelor „Neamul românesc”, „Adevărul”, „Epoca” între anii 1914 și 1915.



despre situația grea a românilor, Emilian Slușanski – avocat, care face tabloul situației din Bucovina, profesorul și publicistul Vasile Stoica – despre românii din Ardeal și Ungaria, profesorul Simion Mândrescu despre „Datoria României”.

Din partea întrunirii de la Iași se primește o telegramă de încurajare, ceea ce stârnește un mare entuziasm. De aceea se redactează o telegramă de răspuns în care se afirmă că românii vor da o dureroasă lecție dușmanilor neamului, căci „nu se pot nesocoti dorințele unui neam întreg”<sup>55</sup>.

După Congres, urmează o întâlnire la sala „Dacia” unde au vorbit Simion Mândrescu, I. Grămadă, V. Antonescu, E. Antonescu, I. Ursu, Barbu Delavrancea. La întrunire participă și ziaristul C. Mille. I. Ursu declară că „Ardealul e centrul românismului. E ca un pom cu rădăcinile acolo, crengile la noi. A sosit vremea să mutăm și gardul, să cuprindem și rădăcinile”.

În încheiere, S. Mândrescu citește o moțiunea în care sunt declarate mincinoase insinuările ungarilor cum că românii n-ar vrea unirea, cere guvernului urgentarea acțiunii pentru eliberarea fraților din Austro-Ungaria. Trimit salutul lor fraților de pe front și cetățenilor capitalei.

Manifestația se încheie cu o demonstrație la statuia lui Mihai Viteazul și un banchet dat de C. Mille, la care s-a toastat pentru România Mare, între Nistru-Tisa și mare, ca ideal complet al românilor<sup>56</sup>. Toate ziarele din capitală au relatat despre eveniment, cele de orientare filogermană dându-i valoare de diversiune pusă la cale de Rusia. În aprecierea făcută de N. Iorga se spune că „ei nu caută un ideal pe care l-au găsit, ci o răzbunare pe care trebuie să le-o dăm”<sup>57</sup>.

Campania de presă continuă și mai îndârjită. Se publică scrisori ale fraților din Ardeal, statistici V. Drumaru – redactor la „Adevărul”, ardelean venit în regat cu mult înainte scrie articole pline de vervă, participă la acțiunile „Gărzii Demnității Naționale”, fapt pentru care este și arestat<sup>58</sup>.

La 3 mai se ține o conferință la Ateneu, comemorându-se evenimentele de la 1848. Este proclamat „dreptul la libertate pe

---

<sup>55</sup> V. Netea și Gh. Marinescu, *op.cit.*, p. 259

<sup>56</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10062 din 17 martie 1915

<sup>57</sup> „Neamul românesc”, an X, nr. 12 din 22 martie 1915

<sup>58</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Naționale*, dos. nr. 23/1915

pământul strămoșesc ...”<sup>59</sup>. Manifestațiile se țin lanț. „Neamul românesc” publică câteva articole succesive preluate din „Tribuna”, care demonstrează avantajele anexării Transilvaniei (inclusiv Crișana)<sup>60</sup>.

Se găsesc și condeie care contestă dreptul ardelenilor de a veni în regat, în timp ce țara lor se află în luptă. Răspunsul nu se lasă așteptat. „De ce am venit aici ? Ca să ne salvăm o credință și să ne punem în slujba unui ideal”<sup>61</sup>, vor spune refugiații. La acuzațiile răuvoitoare că ardelenii vor să se căpătuiască cu orice preț, răspund faptele. Un caz elocvent. Din rapoartele Siguranței reiese că un anume Radu Vasile, originar din Bihor, sosit în țară pe la 1900 angajat ca rândaș la trăsuri, a scos sin leafa lui și dintr-un împrumut de 100 lei ziarul „Demnitatea națională” și afișele „Lacrimile Bucovinei” și „Jalea Moldovei”. Tirajul era limitat, doar 100 bucăți; scria, corecta, distribuia singur. Din ziar vor apare doar două numere – la 29 octombrie și respectiv 6 decembrie 1915<sup>62</sup>.

Persecuțiile ungarilor împotriva populației din Transilvania și politica de mobilizări determină mari proteste ale refugiaților din București. La sala „Dacia” – pe data de 9 noiembrie 1918 refugiații ardeleni organizează o întrunire urmată de un miting „împotriva crimelor ungurești”. Scena este împodobită cu tablouri simbolizând umulirea Ardealului și răzburarea mult așteptată a dorobanțului. Au ținut discursuri S. Mândrescu, preotul I. Moța, V. Lucaci. Discursurile, pline de tristețe, impresionează adânc. Soarta intelectualității ardeleni târâtă prin închisori nu lasă indiferenți pe ascultători. Moțiunea adoptată cere guvernului să intervină energic la legația Austro-Ungară pentru a face să înceteze persecuțiile, căci „... dacă guvernul nu-și va face datoria, ne vom face singuri dreptate”.

Spre sfârșitul anului 1915, „Federația Unionistă” și „Liga” au depus eforturi pentru a prezenta pe Goga și Lucaci ca și candidați ai idealului național la alegerile parțiale din Galați și Caracal. Campania electorală este un bun prilej de propagandă naționalistă. Opinia publică primește cu entuziasm ideea, dar guvernul este pus într-o situație dificilă<sup>63</sup>. Goga somat să nu se amestece în treburile interne

<sup>59</sup> Ion Bulei, *op.cit.*, p. 190

<sup>60</sup> „Neamul românesc”, an X, nr. 28 din 12 iulie 1915

<sup>61</sup> *Ibidem*, nr. 30 din 26 iulie 1915

<sup>62</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Naționale*, dos. nr. 1592/1915, f. 1-11

<sup>63</sup> I.G.Duca, *op.cit.*, vol. II, p. 112

ale regatului pe care nu le cunoaște, va răspunde: „... suntem candidați ai conștiinței naționale, a cărei adâncime vrem s-o scrutăm...” Ideea era să ridice problema Ardealului în parlamentul de la București. „Ai noștri tac și mor așteptând dezlegarea de la București”<sup>64</sup>.

Cu toate că cei doi candidați ai „idealului național” au căzut la balotaj, efectul candidaturilor a fost benefic deoarece reprezentanții Ardealului au dialogat în direct, în cursul manifestațiilor electorale cu reprezentanță ai mai multor categorii sociale, demonstrând justetea cauzei lor. O mare parte a presei locale s-a pus în slujba „candidaților idealului național”. În parlament au loc discuții, interpelări. De fapt, rezultatul alegerilor nu mai conta prea mult. Era previzibil, dar a adus multe clarificări de atitudine<sup>65</sup>.

Anul 1916 avea să fie anul decisiv pentru atitudinea României. Doi ani de neutralitate era deja mult. Și guvernul și opinia publică știau acest lucru. Eforturile ardelenilor aflați în regat au fost încununuate cu succes, când, la 15 august, ora 1 noaptea, trupele române intrau în Transilvania.

### 3. Opoziția antirăzboinică

Judecând după evenimentele pe care le nasc asemenea crize – care într-un secol de înflăcărare naționalistă converg toate spre realizarea aspirațiilor națiunilor implicate – am putea crede că nu a existat român care să fi pus interesele de grup, de partid, înaintea intereselor naționale. Și totuși au existat. Nu ne referim la cei care o fac din calcule politice, ci la cei care sunt convinși de justetea cauzei lor. Aceștia sunt socialiștii. Încă înainte de pronunțarea neutralității, manifestul Comitetului Executiv al Partidului Social-Democrat cerea neutralitatea, considerând războiul o crimă pentru România<sup>66</sup>. Presa socialistă „Lupta zilnică”, „România Muncitoare” publică declarațiile militanților socialiști. Dintre aceștia se detașa C. Dobrogeanu Gherea, cea mai ilustră figură a socialiștilor români. Ei țin conferințe antirăzboinice, propovăduind revoluția socială, singura în stare să schimbe soarta popoarelor. Rapoartele Siguranței ni-i prezintă făcând contramanifestații, împiedicând răspândirea sau rupând afișele Federației Unionistem înfiltrându-se pentru a provoca dezordini, în

<sup>64</sup> „Epoca”, an XXII, nr. 349/19 decembrie 1915

<sup>65</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Naționale*, dos. nr. 315/1915, f. 16-69

<sup>66</sup> Ion Bulei, *op.cit.*, p. 54

rândul acestora<sup>67</sup>. Luptau cu mijloacele specifice scopului propus: discreditarea ligilor politice. E sugestivă imaginea ce ne-o lasă N. Iorga despre întrunirile socialiste: „la întrunirile socialiste; străin e totul. Fraze hăcuite, ideea, felul de a trăi, prețioasele cuvinte de împrumut în care-și prind vederile de un sectarism neobișnuit de strâmt, de un barbar și neiertător pedantism. Cum s-a putut ca acest bulgar (e vorba de dr. Racovski), străin prin orice fibră a sufletului său să poată duce la luptă și la moarte mii și mii de muncitori români?”<sup>68</sup>. Aceasta, după ce muncitorii „exaltați de spionii nemțești și prost plătiți” după cum notează „Fulgerul studentesc” condamnă războiul și atâta pe muncitori la nesupunere civică<sup>69</sup>. Atitudinea agresivă a socialiștilor s-a ilustrat cel mai bine la Galați, cu prilejul confruntărilor cu simpatizanții candidaților naționali<sup>70</sup>. Ea se va păstra toată perioada neutralității, chiar sindicatele fiind plictisite de excesul de zel<sup>71</sup>.

Această atitudine discreditează mișcarea socialistă din țară, fiind de fapt o sinucidere încă din fașă a ideii socialiste la noi<sup>72</sup>.

#### 4. Lumea satelor oglindită în presă

Deoarece lucrarea și-a propus să trateze diversele opinii legate de realizarea idealului național, nu este lipsită de importanță perceperea în lumea satelor a divergențelor legate de această problemă.

Atitudinea țăranului român față de evenimentele în curs reiese din diverse articole publicate în presă.

Presa românească dinaintea primului război mondial era numeroasă și foarte diversificată. Între 80-100 de titluri, din cele mai diverse domenii, dintre care peste 60 conțineau și pagini politice. Acestea doar în capitală<sup>73</sup>. În general, opinia publică era bine informată. O limitare totuși exista. Aveau acces la informație doar știutorii de carte, iar în lumea satelor ziarele ajungeau mai greu sau deloc. De unde puțința ca opinia țării să fie deturnată printr-o propagandă abilă<sup>74</sup>.

<sup>67</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Naționale*, dos. nr. 3/1916, f. 7-8

<sup>68</sup> „Neamul românesc”, an X, nr. 26 din 26 iunie 1916

<sup>69</sup> A.N.I.C., *fond Direcția Poliției și Siguranței Naționale*, dos. nr. 3/1916, f. 7-8

<sup>70</sup> *Ibidem*, f. 10

<sup>71</sup> *Ibidem*, dos. nr. 558/1914, f. 1-2

<sup>72</sup> Vis-à-vis de atitudinea organizațiilor socialiste de peste hotare.

<sup>73</sup> Georgeta Răduica, George Băiculescu și Neonila Onofrei, *Publicațiile periodice românești*, Ed. Academiei, 1969, vol. II, p. 150-800

<sup>74</sup> Existau câteva mari cotidiene independente „Adevărul”, „Universul”, „Dimineața” care ofereau o imagine conformă cu „chestiunea zilei”. În paginile lor

Desigur că vocile care se aud cel mai mult sunt cele ale politicianilor, ale elitelor intelectuale. Din paginile presei răzbate însă, printre știri, comunicate, luări de atitudine ale diverselor personalități și organizații, și glasul acelor pe care politicienii îi vor trimite mai devreme sau mai târziu să dea piept cu dușmanul.

C. Argetoianu nota în amintirile sale că țăranul român nu cunoaște prea multe despre Ardeal și nici nu arde de nerăbdare să-și dea viața pentru ceea ce depășește limitele percepției lui<sup>75</sup>. Nu discutăm cele notate de memorialist la fața locului, dar avem și destule dovezi că țăranii gândeau altfel. Iată ce spune învățătorul V. I. Vasiliu – din Părăie-Mălini, Suceava: „Avem și noi românii un ideal național ... Vrem cetatea Carpaților, vrem Ardealul, pentru că Ardealul e leagănul românismului. Ardealul ne-a dat cultura națională. Acolo s-au retras bătrânii în epoca năvălirilor barbare. Acolo e tulpina neamului românesc<sup>76</sup>”.

N. Iorga pledează în „Neamul românesc” pentru o implicare în lumea satului, deoarece țăranii sunt derutați de știrile contradictorii apărute în presă, de tonul diferitelor gazete<sup>77</sup>. Pe aceeași idee merge și Teodor I. Ioan, care intrând în vorbă cu țăranii află că aceștia nu știu ce ziare să aleagă. Este contrariat că „Neamul românesc” nu are căutare, în schimb „Adevărul” este citit în mod obișnuit. De obicei, din discuții reiese că țăranii citesc ziarele care vin în comună sau s-au obișnuit cu ele. În numeroase locuri funcționarii de la primărie și învățătorii creează curente de opinie potrivit crezului lor<sup>78</sup>.

În numeroase locuri țăranii se strâneau la consătenii lor care aveau simpatii politice și discutau pe marginea celor citite din mai multe ziare. S-a format astfel în lumea satelor o convingere că războiul nu ne poate ocoli, că trebuie să ne dăm tributul de sânge, să ne batem ori cu ungurul ori cu rusul. Ion Mihalache reda în

---

se milita intens pentru realizarea idealului național. Un alt cotidian important, „Ziua”, a intrat în sfera de influență filogermană. Ziarele de partid exprimau ideile organizației și șefilor acestora. „Steagul” – marghilomanist; „Viitorul” – liberal; „Epoca” – filipescan; „Neamul românesc” – Iorga ș.a. Ziarele filogermane erau „Minerva”, „Seara”, „Vulturul”, „Libertatea” ș.a. Pe poziții de neutralitate, dar tot la fel de agresive sunt ziarele socialiste „Lupta”, „România muncitoare”, „Dreptatea” (vezi colecțiile din 1914-1916).

<sup>75</sup> C. Argetoianu, *op.cit.*, vol. II, p. 213

<sup>76</sup> „Neamul românesc”, an XI, nr. 5 din 31 ianuarie 1916

<sup>77</sup> *Ibidem*, nr. 27 din 3 iulie 1916

<sup>78</sup> *Ibidem*, nr. 12 din 22 martie 1915

„Adevărul” o discuție avută cu un țăran din Muscel. „ ... Mai bine intrăm acum în război, decât peste vreo 5-6 ani, că acum sunt încolțiți din toate părțile și tot trebuie să intrăm. Dar nu cu ungurul, rusul e puternic iar dacă vom muri copiilor poate o să le fie mai bine. E al dracului germanul, să ție piept la atâta lume, dar o să i se înfunde și lui”<sup>79</sup>.

Despre ce știe și ce face țăranul român în acele momente de cumpănă, scrie Al. Cazaban în articolul „Țăranii în fața războiului”, publicat în „Flacăra” din 9 august 1914. „Țăranul își dă bine cu socoteala că trăim „neutri” de azi pe mâine și că ... va trebui să punem și noi mâna pe armă spre a apăra țara de năvălirea vreunui „prieteni” de al României. Mai știe țăranul că de data asta o să ne „batem” cu tot dinadinsul ... Le știe toate astea și totuși nici o umbră de spaimă nu-i tulbură privirea. Duminica și sârbătoarea se duce la horă și joacă cu același foc, deși de dimineață jandarmul l-a vestit că a doua zi să se prezinte la regiment cu două rânduri de primeneli, cu un suman și cu o pereche de bocanci”<sup>80</sup>.

Indiferent de modul în care era prezentată starea de spirit de la sate, un lucru este sigur: aceștia au fost pregătiți atunci când politicienii au dat semnalul.

---

<sup>79</sup> „Adevărul”, an XXVIII, nr. 10134 din 30 mai 1915

<sup>80</sup> Ion Bulei, *op.cit.*, p. 127

# VASILE STROESCU (1845-1926) – UN MODEL DE VIAȚĂ FILANTROPICĂ

de  
Radu ROMÎNAȘU

Vasile Stroescu s-a născut în anul 1845, în satul basarabean Trinca din județul Hotin, fiind al cinsprezecelea copil al boierului Vasile Ion Stroescu.

A studiat la școlile din Chișinău, Odessa, Moscova și Sankt Petersburg, definitivându-și pregătirea științifică la Berlin. Vorbea fluent franceza, italiana, engleza și germana. După moartea tatălui său, survenită în anul 1875, a decis să administreze imensa moșie, de 25.000 de ha de pământ, la care se adăugau numeroase herghelii de cai și turme de vite și oi.

Experiența dobândită în străinătate, dublată de spiritul gospodăresc nativ al boierului, a condus la acumularea unei averi considerabile. De altfel, peregrinările sale prin lume l-au făcut conștient de faptul că fără biserică, școală, cultură și asistență socială națiunea română nu se poate ridica din obscuritate. În consecință, el s-a folosit de averea sa imensă într-o serie nesfârșită de inițiative și acte filantropice pentru concretizarea țelurilor culturale românești<sup>1</sup>.

Din memorabilele sale discursuri parlamentare, sau din corespondența purtată cu diverse personalități ale momentului, răzbate, fără echivoc, noblețea sufletului boierului basarabean: „*Carte și iar carte! Școli și iară școli! Biserici și iar biserici! Prin ele ne vom ridica sufletul și vom fi stăpâni pe cunoștințe... Eu îs cu totul la dispozițiunea țării mele cu mintea cât mi-a dat Dumnezeu, cu toată inima și cu toată averea mea... Eu țin la folosul națiunii, nu la fala mea...*”<sup>2</sup>.

După școlile și spitalele înființate în Basarabia și Moldova (numai în Moldova a înființat 30 de școli primare), în ciuda obstacolelor ridicate de oficialitățile țariste, Vasile Stroescu s-a arătat deosebit de sensibil față de greutățile națiunii românești transilvănene din monarhia bicefală, privată de numeroase drepturi și libertăți

---

<sup>1</sup> Mihaela Bucin, *Budapesta, 1912: un boier basarabean printre românii din Ungaria*, în *Foaia românească*, 14 ianuarie 2005, p. 13

<sup>2</sup> Sergiu Nucă, *În unire e țaria (III)*, în *Literatura și arta* (săptămânal al Uniunii scriitorilor din Moldova), miercuri, 21 aprilie 2010

firești<sup>3</sup>. A aflat amănunte despre românii de aici din scrierile lui Ioan Slavici, pe care le îndrăgea, și din relatările bunului său prieten Partenie Cosma. Apoi a vizitat provincia de dincoace de Carpați și a bătut cu pasul orașele și satele acesteia. În final, a afirmat că Transilvania adăpostește „cea mai viguroasă parte a poporului român”<sup>4</sup>.

Când a ajuns la București s-a arătat surprins că nu există o catedrală a ortodoxiei în capitala țării. În consecință, a pus bazele, cu câteva sute de mii de lei, ale unui fond pentru ridicarea unui astfel de așezământ religios. De altfel, Sextil Pușcariu amintea faptul că „nu era biserică care să nu fi primit de la Stroescu ajutorul cerut”<sup>5</sup>.

Ulterior, banii au intrat în administrarea Casei Școalelor, care i-a folosit pentru construirea de școli<sup>6</sup>.

Pan Halippa scria în *Amintirile sale*: „Milioanele lui Vasile Stroescu au curs într-un chip așa de neașteptat pentru lumea românească, încât a uimit pe toți politicienii și chiar pe regele României”<sup>7</sup>.

Reținem, pentru început, raporturile stabilite cu *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (ASTRA), de departe cea mai importantă asociație culturală a românilor ardeleni. Anii în care Andrei Bârseanu s-a aflat în cele mai înalte poziții de conducere ale *Astrei* au coincis cu perioada în care instituția a beneficiat de un consistent ajutor financiar din partea boierului basarabean. În 1911, acesta a înaintat o serie de propuneri Asociațiunii privind înființarea unor bănci sătești, donând, pentru concretizarea proiectului, suma de 50.000 de coroane. Prin astfel de gesturi Vasile Stroescu s-a dovedit a fi un susținător al progresului economic și cultural în lumea rurală românească.

Relația lui Stroescu cu Andrei Bârseanu a stat sub semnul unor deziderate comune, de aceea și acțiunile pe care cei doi le-au gândit și inițiat au prins un contur vizibil<sup>8</sup>.

---

<sup>3</sup> Mihaela Bucin, *op.cit.*, p. 13

<sup>4</sup> Ion Bulei, *Un om rar: Vasile Stroescu*, în *Ziarul de duminica* din 5 decembrie 2003, nr. 47, p. 8, supliment la *Ziarul Financiar*

<sup>5</sup> *Ibidem*

<sup>6</sup> *Ibidem*

<sup>7</sup> Apud Mihai Iliev, *Mecena, banii și unirea versus indiferența românească*, în *Vreme vine*, 2009, nr. 5, p. 14

<sup>8</sup> Arhivele Naționale - Direcția Județeană Sibiu (în continuare: AN-DJSb), *fond Astra, Procese verbale III*, dos. 33/1912, f. 34



Patriotul basarabean a sprijinit și eforturile *Astrei* în chestiunea cooperăției, deoarece el însuși i-a organizat pe țăranii care lucrau pământurile sale în cooperative de producție și consum. Aceasta a reclamat, din partea Asociațiunii, elaborarea unei strategii de prezentare și promovare a fenomenului în mediul rural. În consecință, la 11 mai 1912 secția economică a dezbătut problema proiectelor de statute pentru înființarea băncilor populare și a cooperativelor sătești. Pentru popularizarea acțiunii, a fost angajată o persoană cu program special care, alături de conferențiarul agronomic, urma să cutreiere satele, prezentând avantajele „însoțirilor economice”. De altfel, în paginile revistei *Transilvania* s-a inaugurat o rubrică specială destinată acestei teme, iar Biblioteca Populară a tipărit broșuri cu subiecte similare<sup>9</sup>.

Cu toată vâlva care a însoțit proiectul lui Vasile Stroescu, Andrei Bârseanu a acționat precaut, solicitând și opinia direcțiunii *Solidarității*, o uniune a băncilor românești care a funcționat ca un adevărat consilier economic național. Aceasta a îndemnat la moderație în abordarea chestiunii, deoarece „poporul nostru nu e pregătit și nici împrejurările în care trăiește nu sunt într-o toate prielnice unei acțiuni cooperative”. Sfatul instituției bancare românești a fost asumat de conducerea *Astrei*, care a pus accent, în prim-planul acțiunilor sale, pe măsurile de promovare în rândul țăranilor a cunoștințelor economice elementare și pe instruirea specialiștilor din domeniu<sup>10</sup>. Într-o scrisoare către George Moroianu, Andrei Bârseanu a mărturisit despre planul lui Vasile Stroescu următoarele: „ne trebuie studii serioase, căci, drept să spun, suntem cam agiamii în aceste lucruri”<sup>11</sup>.

În arhivele *Astrei* s-au păstrat un număr impresionant de scrisori care certifică ajutorul financiar oferit prin Andrei Bârseanu de către un „mărinimos anonim”. În spatele acestei formulări, care apare în majoritatea documentelor analizate, se ascunde de fapt fapta filantropică a lui Vasile Stroescu. Gestionarea banilor primiți de conducerea *Astrei* s-a făcut organizat. Au existat oameni de încredere, de regulă membri ai *Astrei* sau învățători și preoți, care au administrat

<sup>9</sup> *Ibidem*, f. 55; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 8

<sup>10</sup> AN-DJSb, *fond Astra, Procese verbale III*, dos. 33/1912, f. 36; Vasile Dobrescu, *Ion I. Lapedatu și reforma sisremului de credit românesc din Imperiul Austro-Ungar*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 2002, p. 173

<sup>11</sup> Constantin Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabean Vasile Stroescu (1845-1926)*, Editura Fundațiile Culturale Române, București, 1999, p. 39. Este vorba despre o scrisoare din decembrie 1911.

sumele primite și au întocmit tabele cu semnăturile celor ce au beneficiat de ajutor<sup>12</sup>.

În condițiile izbucnirii primei conflagrații mondiale, ajutoarele materiale primite de la Vasile Stroescu s-au diminuat. Mai mult, autoritățile maghiare, care îl considerau pe acesta un spion racolat de autoritățile țariste, au efectuat îndelungate percheziții la sediul central al *Astrei* și au confiscat un număr însemnat din scrisorile primite pe adresa Asociațiunii<sup>13</sup>. În ciuda contextului dificil, Stroescu a continuat opera sa de mecenat. Astfel, a donat 25.000 de coroane *Astrei* maramureșene, care au fost utilizați pentru înființarea a 150 de biblioteci în satele comitatelor Maramureș, Bihor și Sătmar<sup>14</sup>.

De un ajutor consistent s-au bucurat și studenții români de la Universitatea budapestană grupați în Societatea „Petru Maior”. Boierul român a participat la un bal organizat de amintita asociație studențească. *„Drept recunoștință - scria Stroescu - pentru frumoasele emoții pe care mi le-au provocat cele văzute și auzite la Budapesta, pun la dispoziția Societății „Petru Maior” o sumă de 50 de mii de coroane de aur”*. Aceasta egala veniturile realizate de instituția culturală românească din capitala Ungariei pe ultimii cincizeci de ani<sup>15</sup>.

Marele Mecena al culturii române a înțeles ca nimeni altul că trebuie să deschidă larg baierile pungii pentru salvarea culturii naționale. De mărinimia sa dezinteresată au beneficiat și numeroase așezăminte școlare din Transilvania. Se estimează cifra de un milion de coroane donate pentru supraviețuirea acestora, din care 100.000 au fost destinate continuării lucrărilor de construire a noului local al gimnaziului din Brad<sup>16</sup>.

La începutul secolului al XX-lea, Vasile Stroescu a donat pentru zidirea școlii din Valea Mare (județul Covasna) suma de 500 de

---

<sup>12</sup> B.C.U.C., 301/14

<sup>13</sup> Horia Petra Petrescu, *Astra de după război în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, p. 1324

<sup>14</sup> Pamfil Matei, *Astra și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 231

<sup>15</sup> Mihaela Bucin, *op. cit.*, p. 13

<sup>16</sup> Virginia Lucaciu, *Bănci, sponsori și mecena - sprijinitori ai școlilor și bisericilor ortodoxe din Țara Zarandului - în decursul timpului*, pe [www.taraiancului.ro](http://www.taraiancului.ro); Iancu Adrian Coploș, *Gimnaziul greco-catolic din Brad – vatra spiritualității zărândene*, pe [www.taraiancului.ro](http://www.taraiancului.ro)

coroane, iar în anul 1914 a dăruit o nouă sumă, destinată reparării bisericii din localitate<sup>17</sup>.

Tot cu sprijinul financiar al basarabeanului s-a înființat și școala confesională ortodoxă din localitatea Șipet (Județul Timiș)<sup>18</sup>.

După anul 1905, când statul dualist a lovit sistematic în școala confesională a naționalităților din imperiu, Vasile Stroescu a reușit să salveze numeroase instituții educaționale de la dispariție. În Transilvania, un partener fidel prin care s-au distribuit fondurile de ajutorare a fost și Elie Miron Cristea, viitorul patriarh al României întregite<sup>19</sup>.

Peste cinci ani Vasile Stroescu îi scria din Davos-Platz lui Ioan Mețianu, Mitropolitul ortodox al Transilvaniei: „...*Am fost bucuros să vin într-ajutor satelor românești, dând obolul meu [...] Donez 216.765 coroane. Din suma asta 200.000 se dau strict după apelul Î.P.S. voastre pentru înființarea și susținerea școalelor sătești ortodoxe din Transilvania și Ungaria, iar 16 mii cât va mai prisosi după schimb, pentru înființarea de cantine școlare, pe lângă școalele sătești dintr-aceiași localități, ca să se deie la copiii săraci hrană, straie, cărți, hârtie etc. Ambele sume de bani le donez nu pentru vecinica mea pomenire ... ci să se răspundă imediat la nevoile existente mai importante...Banu-i scump la nevoie, acu-i nevoie, acu trebuie de dat ajutor, eu țin la folosul națiunii nu la fală. Doresc din suflet ca umila mea jertfă să aducă cât de mare folos*”<sup>20</sup>.

Și instituțiile din Beiuș au beneficiat de generozitatea boierului român. Acesta a donat suma de 50.000 de coroane pentru înființarea unei școli ortodoxe de fete. Aproximativ jumătate din costul lucrărilor a fost suportat de Vasile Stroescu. Clădirea respectivă a fost ridicată din cărămidă, având numeroase încăperi folosite în scop educativ, două antreuri, pivniță, spații utilizate de consiliul parohial local. De asemenea, timp de trei ani, a acordat circa 20 de burse pentru elevii liceului din Beiuș, suma totală ridicându-se la alte 5.000 de coroane.

În ședința din 13 octombrie 1912 a consiliului parohial Beiuș, președintele a adus la cunoștința participanților faptul că Vasile Stroescu a depus la banca „Albina” din Sibiu suma de 1.000 de coroane în scopul

<sup>17</sup> [www.crestinortodox.ro/carti-ortodoxe/romanii-covasna-harghita/valea-mare](http://www.crestinortodox.ro/carti-ortodoxe/romanii-covasna-harghita/valea-mare)

<sup>18</sup> [www.enciclopediaromaniei.ro/Sipet](http://www.enciclopediaromaniei.ro/Sipet)

<sup>19</sup> Dorel Marc, *Elie Miron Cristea și implicarea Bisericii în susținerea școlilor românești din timpul dualismului austro-ungar*, pe [www.crestinortodox.ro/carti-ortodoxe/almanahul-grai-romanesc](http://www.crestinortodox.ro/carti-ortodoxe/almanahul-grai-romanesc)

<sup>20</sup> Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, *fond Episcopia ortodoxă română Oradea*, dos. 336/1910-1914, f. 65

ajutorării elevilor ortodocși săraci de la gimnaziul din localitate. Cu acest prilej, s-a decis „ să se aducă la cunoștința marelui mecenate și tată al săracilor...Ilustrității Sale Dlui Vasile Stroescu...în numele celor ajutorați, cele mai sincere și călduroase mulțumiri”<sup>21</sup>.

Pentru anul școlar următor, boierul basarabean a donat alte 2.000 de coroane, iar în anul școlar 1914/1915 a depus la banca „Albina” aceeași sumă, de care să beneficieze elevii cu posibilități materiale reduse. Toate aceste stipendii s-au îndreptat către Beiuș și la sfatul bihoreanului Partenie Cosma<sup>22</sup>. Numeroasele acte de binefacere făcute de românul Vasile Stroescu, multe concretizate la îndemnul directorului băncii sibiene, s-au răspândit pe o arie vastă, care a cuprins Blajul, Bihorul, Aradul, Banatul, documentele vorbind de importanta suma de 500.000 de coroane valută aur depusă într-o mare discreție la Sibiu, pentru subvenționarea acțiunilor naționale și culturale ale românilor transilvăneni. Mai mult, potrivit lui Sextil Pușcariu, boierul ar fi donat Asociațiunii aproximativ un milion de coroane. De altfel, cei doi bărbați români (Partenie Cosma și Vasile Stroescu) s-au așezat într-o continuare fericită a demersurilor filantropice și naționale inițiate de Nicolae Jiga și Emanuil Gojdu, toți reprezentând modele luminoase care jalonează istoria românilor, oameni ai faptelor, care au contribuit decisiv prin atitudinea lor la împlinirea dezideratului secular al națiunii române: constituirea statului național unitar<sup>23</sup>.

Așa cum îi scria ierarhului ortodox transilvănean, boierul Stroescu nu a donat pentru „veșnica lui pomenire”, ci a dorit să răspundă „nevoilor existente”. La mijloc a fost dragostea pentru neamul lui și dorința de a face binele. Alți boieri sau parveniți bogați din societatea timpului nu l-au înțeles niciodată, pentru că nu le-a trecut prin minte că banii pot fi cheltuiți și altfel decât în jocurile de noroc, în speculații bursiere sau într-o viață de lux<sup>24</sup>.

Dr. Nicolae Lupu scria, în aprilie 1926, următoarele: „*Despre Vasile Stroescu vor trebui scrise pagini ilustre spre a servi de pildă generațiilor următoare*”<sup>25</sup>.

<sup>21</sup> Titus Livius Roșu, *Un deschizător de drumuri în lupta pentru emanciparea românilor bihoreni. Mecenatele Nicolae Jiga (1740-1870)*, Editura Cogito, Oradea, 2006, p. 140

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 141

<sup>23</sup> *Ibidem*, p. 142; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 8

<sup>24</sup> Ion Bulei, *op. cit.*, p. 8

<sup>25</sup> Apud Constantin I. Stan, *Vasile Stroescu – sprijinitor al culturii românești din Transilvania*, în *Ziridava*, 1987, p. 258

Din păcate, Vasile Stroescu a fost o personalitate neglijată pe nedrept de cercetătorii elitelor românești. Avem de-a face în acest sens cu o omisiune istoriografică cel puțin ciudată. Dacă vom cerceta riguros viața și activitatea boierului român vom constata că acesta a fost o personalitate aparte a vieții culturale și politice românești de la începutul secolului al XX-lea. Pluritatea planurilor în care a activat, proiectele sale filantropice, perioada extrem de agitată pe care a traversat-o, implicarea în momente de primă mărime din istoria națională vin să susțină ideea că se săvârșește un act de normalitate prin includerea lui Vasile Stroescu în panteonul personalităților neamului românesc. Dezinteresul pentru biografia boierului din Basarabia poate fi explicat prin faptul că acesta nu a căutat aplauzele contemporanilor prin ieșiri zgomotoase la rampă, prin soluții ultimative sau prin controverse, afaceri și scandaluri politice eclatante. Banii săi nu au venit „din punga unui gălăcios..., ci din a unei firi cu totul superioare, care ține la sfințenia principiului: ce face dreapta să nu știe stânga”<sup>26</sup>.

Proiectele sale filantropice - având ca scop participarea la mișcarea de eliberare națională a românilor - s-au născut în liniștea unui suflet mare și au devenit realități palpabile fără uzitarea unor tonalități inflamate. Cazul său devine astfel simptomatic pentru cărturarul român „cuminte”, care și-a asumat total și responsabil prioritățile timpului. Nicolae Iorga l-a intuit genial pe Vasile Stroescu, despre care a afirmat: „Cine nu-i cunoaște trecutul? Viața-i de o puritate antică? Democrat sincer, de convingere adâncă..., el a știut să fie un fiu credincios al neamului său”<sup>27</sup>.

Printr-un asemenea model - Vasile Stroescu - tânărul român mai are șansa să-și păstreze identitatea și să-și regăsească stabilitatea de care are atâta nevoie pentru a-și conserva celelalte identități, de Neam și de familie.

Același mare istoric a afirmat, profetic: „Cine uită, nu merită!”. De aceea considerăm că trebuie să ne reamintim de cei care ne-au precedat și care ne-au învățat, prin exemplul vieții lor, ce înseamnă să fii cu adevărat român și patriot, ce semnifică dragostea de Neam și Țară.

Toți cei care au primit acest dar deosebit de la Dumnezeu ne îndeamnă să reflectăm la datoria vieții noastre.

---

<sup>26</sup> *Ibidem*, p.251

<sup>27</sup> Sergiu Nucă, *op. cit.*, miercuri, 21 aprilie 2010

În Vasile Stroescu regăsim sufletul românului care ne învață, poate cu ultimile puteri, să refuzăm înstrăinările, înregimentările de orice tip, minciuna, fariseismul și pervertirile.

Știm, și totodată credem cu tărie, că redeva cea mai sigură, neînvingătoare de ura lumii cosmopolite, rămâne dragostea noastră pentru Neamul românesc și viețuirea în comuniune cu modelele luminoase din trecut, care au adus până la noi, cu jertfelnicie<sup>28</sup>, ideea de Neam și Patrie.

La moartea sa, întâmplată la 13 aprilie 1926, un contemporan a formulat o serie de răspunsuri la întrebarea ridicată în sânul societății de atunci: „Cine a fost Vasile Stroescu?”

O primă opinie încearcă să justifice faptul că boierul basarabean nu a fost un „mare român” deoarece expresia sună vag și apos. *„Un mare român e astăzi orice șef de minusculă organizație politică, un mare român e o monedă depreciată și o banalitate cotidiană. Marii români de astăzi se măsoară după gama de bălcuț a vocii lor, după raportul de pumni cu cari își maltratează pieptul”. Vasile Stroescu nu a fost așa. El a fost un om tăcut dar „tăcerea lui răsuna mai triumfal decât cadența sunetului de fanfară... A fost asemenea unui anonim binefăcător care sapă o fântână pentru călătorii trudiți și setoși și înalță o troiță pentru reculegere”<sup>29</sup>.*

Un alt om care l-a cunoscut făcea următoarele aserțiuni: *„În graiul său arhaic basarabean, cu înfloriri de stil și totuși de o simplitate clasică, el a biciuit slăbiciunile ardelenilor și a arătat lacunele culturale... a dat avertismente care n-au fost totdeauna pe placul tuturor. Vasile Stroescu a fost un idealist...și cu sufletul lipsit de orice vanitate”<sup>30</sup>.*

Personal, consider că nu pot vorbi prea multe despre Vasile Stroescu dacă nu am învățat mai întâi să lăcrimez. Pentru că doar în

<sup>28</sup> Versurile poetului creștin Traian Dorz, fiu și martir al Bihorului, sunt reprezentative în acest sens: *Căci iubirea-adevărată este zilnică jertfire -/numai cel ce dă viață dă dovadă de iubire.* (Traian Dorz, *La izvoarele luminii*, Editura „Oastea Domnului”, Sibiu, 2010, p. 233). Iar părintele arhimandrit Arsenie Papacioc de la Mănăstirea „Sfânta Maria” din Techirghiol (jud. Constanța) este de părere că „un neam se menține prin cei care țâșnesc...care stau pe cruce și nu spun nimic, luptă și nu cedează”.

<sup>29</sup> M. Gh. Carpeu, *Se aude pe stradă: cine-i Vasile Stroescu?*, în *Cosânzeana*, 1926, nr. 17, p. 174

<sup>30</sup> Horia Trandafir, *Moartea lui Vasile Stroescu*, în *Societatea de mâine*, 1926, nr. 16, p. 306

lacrimă se vedește curăția unui ochi sincer și iubitor de strămoși. Tocmai de aceea ochii înaintașilor au fost și au rămas întotdeauna luminoși pentru că au știut, într-adevăr, să verse multe lacrimi și să se sacrifice dezinteresați pentru pământul, limba, cultura și neamul lor. Vasile Stroescu a lăcrimat la vreme, când românul o ducea cel mai greu. Altfel nu se explică lumina din puținii ochi care l-au văzut așa cum a fost el: un suflet curat, sincer și modest.

# VIORA CIORDAȘ – PERSONALITATE A VIETȚII CULTURALE BIHORENE

de  
Diana IANCU

Viora Ciordaș s-a născut la 30 aprilie 1880 în orașul Beiuș<sup>1</sup>. Ea a fost fiica cunoscutului memorandist Vasile Ignat și a Herminei. În tatăl său, Viora a găsit un model vrednic de urmat. Acesta a desfășurat o vastă activitate pentru apărarea ființei naționale a românilor de dincoace de Carpați. Are o contribuție însemnată în desfășurarea mișcării memorandiste și un rol important în fondarea Casinei Române din Beiuș și a despărțământului beiușean al “Astrei”. Mama Viorei, Hermina, a sprijinit acțiunile politice majore ale istoriei națiunii române, un exemplu concludent fiind și întocmirea listelor de subscripție pentru ajutorarea soldaților români răniți în războiul purtat pentru obținerea independenței naționale. Viora a moștenit de la părinții săi puternice sentimente patriotice, care i-au dat tăria de a se implica, alături de soțul ei, dr. Ioan Ciordaș, în lupta pentru apărarea drepturilor firești ale românilor transilvăneni.

La 30 iunie 1902, Viora se căsătorește cu Ioan Ciordaș, un veritabil animator al vieții politice, culturale și sociale beiușene. Prin această căsătorie s-au unit două suflete mari, care „și-au luat nobila misiune de a transforma în rai pământesc Bihorul”<sup>2</sup>. Împreună au militat pentru emanciparea culturală și deșteptarea conștiinței naționale a românilor din vechea provincie istorică a Crișanei. Astfel, ei au atras nu doar simpatia românilor, ci și a personalităților de altă etnie. În acest sens, cronicarul teatral L. Paukerow făcea următoarea afirmație: „Sunt câțiva români la Beiuș, foarte activi, foarte însuflețiți, care își dau silințele pentru afirmarea permanentă a sufletului românesc, a culturii românești la Beiuș. În primul rând trebuie să-l cităm pe dr. Ioan Ciordaș, avocat cu mare reputație, figura cea mai populară din Beiuș, bun gospodar și bun român, care împreună cu soția sa – Viora din Bihor – o femeie distinsă, delicată, cu suflet de poetă, lucrează cu mult zel la întărirea sentimentelor românești la Beiuș”<sup>3</sup>.

---

<sup>1</sup> Al. Cistelecan, *O ardeleancă de ispravă*, în *Familia*, 2009, nr. 11-12, p. 13

<sup>2</sup> Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Doina, Tipografie și Librărie, Beiuș, 1928, p. 49

<sup>3</sup> Viorel Faur, *Rememorări: Viora din Bihor*, în *Familia*, 1980, nr. 5, p. 10



Pe Viora o întâlnim atât în activitățile cu caracter cultural, cât și în cele politice, desfășurate cu scopul de a consolida conștiința națională a românilor.

Viora Ciordaș s-a implicat și în combaterea proiectului școlar al contelui Appony. Împreună cu Hortensia Paguba, Irina și Valeria Ciurdariu a străbătut satele românești pentru a face cunoscut localnicilor marea primejdie în care se aflau.

Contribuie la bunul mers al campaniei electorale din 1907. În casa familiei Ciordaș se afla biroul electoral, fapt care atrage furia autorităților ungurești. În timp ce Viora dialoga cu candidatul român Vasile Lucaciu, a fost lovită în piept cu o piatră. La acest gest necugetat, Viora a făcut următoarea remarcă: “Să știi părinte, când dușmanii atacă femeile, cauza lor e pierdută”<sup>4</sup>. Acest fapt s-a adeverit, Vasile Lucaciu câștigând alegerile.

După pierderea alegerilor din 1910 de către dr. Vasile Lucaciu, Viora Ciordaș îi adresează o scrisoare, publicată în ziarul *Lupta*, în care îi cere părintelui V. Lucaciu îndurare pentru românii care “văzându-se singuri prada volniciilor s-au clătinat și căroră potrivnicul nostru li-a pus hoțiș lațul de gât, de nu s-au mai putut nici mișca”<sup>5</sup>. Reiese din rândurile următoare revolta provocată de trădarea vicarului Vasile Mangra: “... Dar să nu ierți părinte, pe acei păstori sufletești ai acestor trudnici frați, cari având darul înțelepciunii și al învățaturii au știut prea bine ce fac! Și mai ales nu ierta pe instigatori, pe mai marii lor, cari s-au făcut de-a dreptul vânzători de neam ...”<sup>6</sup>.

Motivat de faptul că în Bihor nu exista nici o gazetă românească, dr. Ioan Ciordaș, alături de Petru E. Papp și Constantin Pavel, plănuia să tipărească o revistă. În această chestiune a solicitat și părerea soției sale. Aceasta a susținut editarea unei reviste de factură literară-socială, și nu politică, deoarece “ne-ar pune ușor bețe în roate, cei ce ne dușmănesc. Sub mantia lit. soc., ah, câte lumini nu poți aprinde, cari se incendieze zidurile întunecului, ce împrejmuiesc conștiința națională”<sup>7</sup>.

Viora Ciordaș a fost și viceprezidentă a *Reuniunii Femeilor Române din Oradea și împrejurimi*<sup>8</sup>, constituită la 8 iunie 1914.

<sup>4</sup> Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848-1918*, Ediția a-II-a, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 2006, p. 410

<sup>5</sup> Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 93

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 93-94

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 114

<sup>8</sup> *Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*, dos. nr. 388, f. 161

Această asociație avea drept obiectiv promovarea culturală și economică a femeii române și ajutorarea văduvelor și orfanilor<sup>9</sup>.

După acest se model s-a constituit și *Reuniunea Femeilor Române din Beiuș și jur*, la 27 noiembrie 1918 (vezi și *Anexa documentară*). Statutele asociației s-au aprobat la 5 ianuarie 1919. Potrivit acestora, Reuniunea urmărea promovarea culturii sufletești și sociale a femeii române, organizarea și sprijinirea acțiunilor sociale cu caracter caritabil și filantropic, înființarea unui orfelinat în oraș, organizarea muncii populației rurale și susținerea produselor acesteia, răspândirea cunoștințelor practice în mediul rural, pentru un trai igienic. Aceste obiective transpar chiar din cuvântul de deschidere al Reuniunii, rostit de Viora Ciordaș, în ziua de 27 noiembrie 1918. Sub impulsul marelui act istoric ce se pregătea, când „conducătorii neamului românesc asemenea unor apostoli ... nu cunosc odihnă în înfăptuirea idealului nutrit de secol: desrobirea pământului strămoșesc și unirea tuturor românilor”, femeile române nu stau deoparte, ci se alătură acestei mișcări naționale, „muncind fiecare la locul său, pentru mărirea și norocul marelui neam românesc”<sup>10</sup>.

Ca organisme de conducere, Reuniunea avea o Adunare generală, care vota bugetul anual, modifica la nevoie statutele și se preocupa de înființarea unui orfelinat, și un Comitet, care îndeplinea sarcinile promovate de Adunare, încasa taxa membrilor și alcătuia listele pentru înscrierea de noi membri. Aceste organisme erau secondate de casierie, secretariat, notariat și bibliotecă, fiecare având atribuții specifice, care contribuiau la buna gestionare a Reuniunii<sup>11</sup>.

Viora Ciordaș are meritul de a fi numită președinta Reuniunii. Din comitetul de conducere mai făceau parte: Livia dr. Cosma și Angela Selăgian Butean – vicepreședinte, dr. Ioan Ossian – secretar, Elisa dr. Pavel Ștefănică și Veturia Butean – notare, Elena Ardelean – casieră, Elena dr. Muntean și Aurelia Rațiu – bibliotecare, 12 „membre de încredere”, 6 „membre suplente” și 3 „consilieri” (dr. Ioan Ciordaș, dr. Cornel Nyes și Moise Popoviciu<sup>12</sup>. Patroana Reuniunii era regina Maria.

---

<sup>9</sup> *Ibidem*, f. 193 verso

<sup>10</sup> Gavril Hădăreanu, *Torțe arzând în țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 518

<sup>11</sup> Radu Romînașu, *Asociații culturale românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, 2008, p. 345

<sup>12</sup> Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 519

La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Reuniunea a trimis pe doamnele Elena Muntean și E. Ardelean. Viora Ciordaș a rămas la Beiuș, unde, însoțită de Livia dr. Cosma și Eufemia Ștefănică, au pregătit sfințirea steagurilor naționale pentru ziua de 1 decembrie 1918<sup>13</sup>.

Pe fondul luptelor din primăvara-vara anului 1919, *Reuniunea femeilor române din Beiuș și jur* se dedică sprijinirii armatei române. În timpul luptelor de pe Tisa, când spitalele din Oradea erau aglomerate cu răniți, la inițiativa Viorei dr. Ciordaș, s-a colectat suma de 2.370,90 coroane, din care s-au procurat țigări, cărți de rugăciune și 399 volume de cărți, parte împărțite bolnavilor, parte destinate constituirii unei biblioteci permanente la spitalul central.

La propunerea izvorâtă din inima adânc cuprinzătoare și pururea încălzită de înalte sentimente patriotice a d-nei presidente Viora dr. Ciordaș, un grup de zece membre ale Reuniunii s-au deplasat la Oradea unde, timp de trei săptămâni, „au obosit să aline durerile și suferințele celor răniți în luptă pentru apărarea noastră”<sup>14</sup>. Pentru a veni în ajutorul răniților, membrele Reuniunii au organizat colecte. Drept răsplată, forurile militare au decorat pe unele dintre ele cu Crucea Regina Maria cl. a II-a și cl. a III-a. Distincțiile au fost înmânate de Viora Ciordaș, „cu prilejul unei înălțătoare festivități, aranjată de Reuniune în acest scop”<sup>15</sup>.

Reuniunea s-a preocupat și de fondarea unei biblioteci. Aceasta își avea sediul într-o cameră pusă la dispoziție de Viora Ciordaș. Gestul Viorei este de apreciat, deoarece camera dăruită Reuniunii fusese tocmai biroul avocațial al martirului Ioan Ciordaș<sup>16</sup>.

O altă acțiune remarcabilă a Reuniunii este aceea de a înființa fundații, după modelul celor înființate în sprijinul școlilor. O astfel de fundație este *Fondațiunea dr. Ioan Ciordaș*, înființată în luna iulie 1921, având ca punct de pornire donația de 5.000 lei, oferită de Viora Ciordaș. Această fundație era făcută „din dragoste și simț de jertfă față de tot ce este românesc”<sup>17</sup>. O altă fundație poartă numele marelui militant național, este vorba despre „Fondațiunea dr. I. Ciordaș” – pentru înființarea unei școli profesionale<sup>18</sup>.

<sup>13</sup> Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 215

<sup>14</sup> Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 520

<sup>15</sup> *Ibidem* p. 521

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 358

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 522

<sup>18</sup> *Ibidem*

Reuniunea a desfășurat o intensă activitate pe teren cultural. S-au organizat conferințe, care aveau drept scop luminarea țăranilor, în special a femeilor.

La propunerea Viorei Ciordaș s-a hotărât ca începând cu data de 16 noiembrie 1918, tot în a doua zi de duminică, să se organizeze câte o șezătoare cultural-artistică.

În adunarea generală din 1923, văduva Viora, copleșită de marea pierdere prin care a trecut, a pierderii soțului ei drag, se retrage din președenție. În scrisoarea prin care-și făcea cunoscută demisia, Viora motivează gestul ei: „Plec, pentru că simt cum greul vieții îmi împuținează forțele trupești”<sup>19</sup>. Este ales un nou comitet, în frunte cu Angela Sălăgeanu, Viora fiind numită presidentă de onoare.

Pe Viora o întâlnim și în manifestările culturale organizate cu diferite ocazii. Spre exemplu: la serata dedicată adunării generale a „Astrei” la Beiuș, 27 august 1898, când Viora interpretează un rol în comedia „Soare cu ploaie”, scrisă de Iosif Vulcan, sau la manifestarea muzicală din 25 februarie/10 martie 1910, organizată de „Hilaria”, unde Viora deschide serata cu poemul *Deșteptarea Bihorului*, o creație proprie<sup>20</sup>.

Împreună cu Veturia Papp, Angela Butean și Elena Fabian, Viora Ciordaș formează un club femeiesc, numit „Trifoi în patru foi”<sup>21</sup>. Acest club le oferea cadrul necesar pentru a-și perfecționa preocupările artistice. Era un club modest, fără statute, dar cu plăcute îndeletniciri. Membrele discutau despre literatură și muzică. Învățau poezii, pregăteau piese teatrale, cu care delectau publicul la concertele din localitate și din Oradea<sup>22</sup>.

Din anul 1901 Viora devine membră a despărțământului beiușean al Astrei<sup>23</sup>, iar din 1905 a Reuniunii de cântări *Lira*.

Alături de soțul ei, Viora din Bihor, a susținut necondiționat mișcarea pentru *Fondul de teatru român*<sup>24</sup>, sprijinind astfel cu mare interes filiala beiușeană a Societății amintite.

Așa cum o caracterizează C. Lungulescu, Viora este „una dintre cele mai senine și inspirate figuri feminine din Ardeal”<sup>25</sup>.

---

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 524

<sup>20</sup> Radu Romînașu, *op. cit.*, p. 284

<sup>21</sup> Petru E. Papp, *Legături sufletești dintre Beiuș și Sibiu*, Tipografia și Librăria Doina, Beiuș, 1937, p. 26

<sup>22</sup> *Ibidem*

<sup>23</sup> *Transilvania*, nr. 39, 1901, p. 7

<sup>24</sup> Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 165

Viora a fost și un talent în ceea ce privește mânuirea condeiului. La 17 ani a debutat în revista *Familia* cu schița *Cele două viorele*<sup>26</sup>. A scris poezie și proză, diferite articole, comunicări, corespondențe, publicate în *Familia*, *Tribuna*, *Lupta*, *Timpul*, *Tribuna Literară*, *Unirea*, *Cele Trei Crișuri*, *Cosânzeana* etc. Activitatea literară s-a manifestat prin două forme de exteriorizare: proză și vers<sup>27</sup>.

În 1910 a tipărit un volum de schițe intitulat *Viorele*. Adrian G. Lazariu, în prefața acestui volum, a formulat unele aprecieri critice afirmând: „La început avea erori de limbă pe care le-a înlăturat repede și azi a ajuns datorită puternicului său talent și înclinății firi spre tot ce e gingaș, frumos și impresionează, la o perfecțiune ireproșabilă”<sup>28</sup>.

Acestui prim volum îi urmează *Din Cetatea Sfântă*, apărut în 1926, la tipografia „Doina” din Beiuș. În acest op de proză „zace multă efervescentă patriotică”. În 1927 publică *Poezii și Mozaic: poeme în proză*<sup>29</sup>. Scrierile literare ale Vioarei îmbogățesc literatura română. Eugen Potoran consideră scrisul Vioarei ca fiind „călăuzitor și animator”<sup>30</sup>. În volumul *Mozaic*, Viora publică poemul „Copiii mei”, prin care arată însemnătatea martiriului lui Ioan Ciordaș, așa cum reiese din versurile: „Sărmanii mei copii ... copii ai unei jertfe supreme ... voi – scump cuvânt rostit de buze zdrobite în cele mai grozave schingiuri ... lumină din lumina lui, ce-a luminat învierea unui neam”<sup>31</sup>.

Semnificative sunt și următoarele rânduri semnate de Viora: „Am visat mult – și-am trăit puțin, am luptat viguros – și-am suferit mult. Iubind frumosul am dorit binele și am căutat adevărul. Iată cuprinsul vieții mele”<sup>32</sup>.

<sup>25</sup> Lungulescu, C., *Apostolatul și martirul luptătorilor bihoreni. Doctorii: Ion Ciordaș și Nicolae Bolcaș*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1935, p. 13

<sup>26</sup> Viorel Faur, *op. cit.*, p. 10

<sup>27</sup> Ioan Bradu, *Poezii și prozatorii bihoreni*, Tipografia Doina, Beiuș, 1948, p. 121

<sup>28</sup> *Ibidem*

<sup>29</sup> Eugen Potoran, *Poezii Bihorului*, Editura Societății de lectură „Sf. Ioan Gură de Aur”, Oradea, 1934, p. 82

<sup>30</sup> *Ibidem*

<sup>31</sup> Viora dr. I. Ciordaș (Viora din Bihor), *Mozaic*, Tipografia „Doina”, Beiuș, 1927, p. 169-170

<sup>32</sup> Idem, *Gânduri răzlețe în Cele Trei Crișuri*, 1922, nr. 5-6, p. 73

**Anexă documentară:**

*Domnule Ministru,*

*Cu onoare Vă rog, să binevoiți a prezenta adresa omagială a Reuniunii Femeilor Române din Beiuș și jur Maiestății Sale Regina Maria, Augusta Sa Patroană, în care dă expresiune profundului său devotament cu prilejul Adunării generale a III-a de la înființarea ei.*

*Primiți expresiunea distinsei mele considerațiuni.*

*Beiuș 28 Mai 1922*

*Prezidenta Viora dr. Ioan Ciordaș*

([*Scrisoare adresată de Viora Ciordaș unui ministru*] : [data]  
28 mai 1922

cota: S.30/MCIX, Biblioteca Academiei Române)

# ASPECTE PRIVIND INTEGRAREA PROVINCILOR ALIPITE ȘI A MINORITĂȚILOR ÎN CADRUL STATULUI NAȚIONAL ROMÂN

de  
Ion ZAINEA

În anul 1918, valorificând conjunctura internațională creată prin prăbușirea celor două imperii – habsburgic și țarist – România a obținut dreptul (istoric, juridic, politic și național) de a uni toate părțile separate ale națiunii române. Acest drept îi fusese recunoscut (mai puțin asupra Basarabiei) de statele Antantei (Anglia, Franța, Rusia) prin tratatul încheiat între acestea și România (august 1916)<sup>1</sup>. În baza dreptului popoarelor la autodeterminare, românii din Basarabia, Bucovina și Transilvania au înlăturat vechile autorități și au preluat efectiv puterea politico-administrativă în aceste teritorii. În cadrul adunărilor plebiscitare de la Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia – unele din cele mai largi și democratice organisme naționale din Europa anului 1918 – s-a decis în deplină libertate, unirea acestor provincii cu România. Conferința de Pace de la Paris, care a pus la baza deciziilor sale principiul naționalităților, a recunoscut desființarea dublei monarhii și procesele revoluționare care avuseseră loc pe teritoriul fostului imperiu în cursul anului 1918, respectiv unirea Bucovinei și Transilvaniei cu regatul României. Tot aici s-au stabilit frontierele României cu Regatul sârbo-croato-sloven, Ungaria, Cehoslovacia și Polonia, urmărindu-se ca noile granițe să includă în cadrul noilor state naționale un număr cât mai mic de minorități<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> România a plătit foarte scump acest deziderat. În Primul Război Mondial au căzut aproape 300 mii de soldați, ofițeri și populație civilă. A pierdut întregul tezaur, confiscat de conducerea Rusiei sovietice. Pierderile economice ale României s-au cifrat la apoximativ 12 trilioane de lei aur. Câștigul a fost unul – unirea neamului românesc.

<sup>2</sup> Acest lucru n-a putut fi realizat pe deplin, deoarece de-a lungul evoluției istorice, popoarele, mai apoi națiunile, s-au amestecat pe arii geografice întinse, motiv pentru care toate statele noi apărute pe harta Europei după Primul Război Mondial – Polonia, Austria, Ungaria, România, Cehoslovacia, Regatul sârbo-croato-sloven, Estonia, Letonia, Lituania – aveau în componența lor minorități naționale. Analizând cazul românilor, nu mai puțin de 576.000 au rămas, după 1918, în statele vecine: Rusia (250.000), Jugoslavia (230.000), Bulgaria (60.000), Ungaria (23.000), Cehoslovacia (13.000). Se adăugau românii din S.U.A. (200.000), Canada (70.000),

Ca urmare a unirii din 1918, România a trecut din categoria statelor mici în rândul celor de mărime medie din Europa (suprafața sa a crescut de la 137.000 km<sup>2</sup> la 295.049 km<sup>2</sup>, ocupând locul 10 între cele 38 de state ale continentului; populația a crescut de la 7,9 milioane la 14,7 milioane, ocupând locul 8 în Europa). Provinciile alipite din fostul Imperiu austro-ungar, respectiv Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, i-au adus României o suprafață de 112.724 km<sup>2</sup> și o populație de 6.413.465 de locuitori.

Componența etnică a noii României, potrivit datelor recensământului din 1930 (făcut după etnie, nu după limba vorbită) însemna 71,9% români și 28,1% minorități (din care 7,9% maghiari<sup>3</sup>, 4,1% germani, 4% evrei, iar 12,1% ruteni, ucrainieni, ruși, bulgari, romi, turci, găgăuzi, cehi, slovaci, sârbi, croați, sloveni, polonezi, greci, tătari, armeni, albanezi). Minoritățile naționale se aflau în toate provinciile istorice românești, cu o pondere mai mare în Transilvania, Bucovina și Dobrogea. Din cei 18 milioane locuitori, peste 13 milioane erau de confesiune ortodoxă, 1.427.391 greco-catolică, 1.234.151 romano-catolică, 756.930 mozaică, iar 710.706 reformat calvină. Urmau, în ordine, confesiunile evanghelică-lutherană (398.759), mahomedană (185.468), unitariană (69.257), baptistă (60.562), lipoveană (57.288), adventistă (16.102), armeano-gregoriană (10.005) și armeano-catolică (1.440). Provincia cea mai mozaicată era Transilvania, unde se întâlneau aproape toate confesiunile.

Integrarea minorităților din punct de vedere psihologic s-a dovedit o problemă extrem de complexă. Cei mai adaptabili s-au dovedit a fi germanii (sași și șvabi). Aceștia au avut și înainte de 1918 statutul de minoritari, astfel că apartenența lor la România a fost acceptată fără rezerve. În adunările de la Mediaș (ianuarie 1919) și Timișoara (august 1919) sașii și respectiv șvabii au susținut unirea cu România. Evreii au avut o situație mai complicată, cei din Bucovina având o cultură germană (austriacă), cei din Transilvania fiind educați și formați în spirit maghiar (cei din Basarabia aveau o cultură rusească). În general, evreii au aderat la actele de unire, acceptând să se integreze în cadrul statului român. O mențiune specială în ceea ce-i

---

Australia (100.000) și Albania (40.000), în total rămânând în afara granițelor peste 1 milion de români.

<sup>3</sup> Cifra dată de Recensământul din 1930 este de 1.353.276. Dacă adăugăm pe cei care au plecat în Ungaria, se poate estima că la 1920 erau 1.550.311 minoritari maghiari pe teritoriul României (Nicolae Edroiu, Vasile Pușcaș, *Maghiarii din România*, Cluj-Napoca, FCR-Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 21).



privește pe evreii din Transilvania: o mare parte a lor a continuat să aibă o identitate dublă, evreiască și maghiară; iar indiferent de identitate și de orientările politice, majoritatea evreilor ardeleni și-au păstrat limba și cultura maghiară.

Cei mai afectați au fost maghiarii, care din națiune dominantă au devenit minoritate națională. Schimbarea de statut, de la cel de națiune dominantă la starea de minoritate, a determinat pe maghiarii transilvăneni să privească cu ostilitate intrarea autorităților românești în provincie. Cei mai mulți unguri din Transilvania n-au acceptat să se integreze în cadrul statului român. Ei au adoptat tactica „rezistenței pasive” sperând că la Conferința de Pace nu se va recunoaște unirea Transilvaniei cu România. Au existat însă și unii intelectuali unguri care, înțelegând realitatea, au acceptat unirea ca un fapt împlinit și au căutat să găsească forme adecvate pentru promovarea intereselor maghiare în noul context.

Procese de integrare politică și administrativă a Transilvaniei și Bucovinei (plus Basarabia) în cadrul statului unitar român s-a desfășurat prin organisme special constituite în acest scop (Consiliul Dirigent, Secretariatele de Serviciu, Directoratele Ministeriale), prin activitatea guvernamentală (la care au participat și reprezentanții provinciilor unite), prin legăturile directe stabilite între diferitele asociații, fundații, prin contacte directe între cetățenii de pe întreg cuprinsul României.

Organismele provinciale s-au ocupat de problemele locale privind administrația, învățământul, sănătatea, taxele și impozitele, aplicând vechea legislație (austriacă, maghiară) sau modificând-o în funcție de noile realități. În același timp, ele au elaborat proiectele de lege privind reforma electorală (bazată pe votul universal) și cea agrară (prin exproprierea marii proprietăți arabile și împroprietărirea țăranilor). Afacerile străine, armate, căile ferate, poșta, telegraful, finanțele, vămile, siguranța statului intrau în atribuțiile guvernului României.

În guvern, reprezentanții provinciilor erau consultați, având chiar un cuvânt hotărâtor atunci când se adoptau măsuri vizând teritoriile respective. Obiectivul principal era acela de a nu brusca desfășurarea evenimentelor, și de a se realiza o integrare armonioasă și gradată a provinciilor, ținându-se seama de tradițiile și mentalitățile create de-a lungul timpului.

Procesul de integrare nu a fost totuși simplu, apărând și unele disfuncționalități și contradicții. Astfel, statul român avea nevoie de funcționari care să fie loiali, să cunoască limba și legile statului.

Vechii funcționari au avut, de regulă, o atitudine ostilă, motiv pentru care cei mai mulți au fost înlocuiți, în speță cei care au refuzat depunerea jurământului de fidelitate față de statul român.

Reforma electorală din noiembrie 1918, care a legiferat votul universal, egal, direct și secret pentru bărbații de la 21 de ani în sus, fără deosebire de limbă, rasă, religie sau naționalitate - alături de noua stare de spirit din țară – a contribuit la crearea unei efervescente politice în primii ani de după război. Porțile vieții publice s-au deschis pentru milioane de cetățeni, inclusiv minoritari, care-și căutau forme adecvate de exprimare politică<sup>4</sup>. Dacă în vechiul regat al României greutățile războiului au creat o stare de spirit ostilă vechilor guvernanți, în provinciile unite cea mai mare influență o aveau partidele care au condus lupta pentru unire: Partidul Democrat al Unirii din Bucovina, P.N.R. din Transilvania (și Partidul Țărănesc din Basarabia). Partidele social-democrate din aceste provincii au început să colaboreze încă din 1918, cu P.S.D. din vechea Românie, astfel că în mai 1919 au adoptat un program electoral comun.

Minoritățile naționale și-au creat noi organizații politice: în septembrie 1919 s-a elaborat programul minorităților germane din România. Deoarece nu exista timpul necesar pentru organizarea noului partid, s-a convenit ca în alegeri să se prezinte o Grupare a Sașilor și o alta a Șvabilor. De asemenea, în perspectiva alegerilor parlamentare (noiembrie 1919), s-a constituit Gruparea Maghiarilor și Secuilor, care a depus liste proprii.

Primele alegeri parlamentare pe baza votului universal din România și totodată cele dintâi la care au participat cetățeni din toate provinciile, s-au desfășurat în noiembrie 1919, încheindu-se cu victoria P.N.R. din Transilvania (Partidul Țărănesc din Basarabia s-a situat pe locul 3, iar Partidul Național al Unirii din Bucovina pe locul 6). Deoarece nici un partid n-a întrunit majoritatea s-a constituit un Bloc parlamentar alcătuit din P.N.R. din Transilvania, Partidul Țărănesc din Basarabia, Partidul Național al Unirii din Bucovina, Partidul Țărănesc și Partidul Național-Democrat (ambele din vechiul regat). În fruntea noului guvern al României a fost desemnat un ardelean, Alexandru Vaida-Voevod<sup>5</sup>.

---

<sup>4</sup> Chiar dacă, în strădania de a contracara pătrunderea în Transilvania a elitei politice și economice liberale din vechiul Regat, s-a încercat constituirea unui anumit „transilvanism” politic.

<sup>5</sup> cel care a citit în Parlamentul de la Budapesta Declarația de autodeterminare a românilor, la 18 octombrie 1918, care a reprezentat Consiliul Dirigent din Transilvania la Conferința de Pace de la Paris și a condus delegația română după ce primul ministru I.I.C. Brătianu a demisionat

În contextul în care provinciile istorice aveau reprezentanți în guvern și în parlament, iar procesul de integrare făcuse pași decisivi, în aprilie 1920 au fost dizolvate organismele regionale de conducere (Consiliul Dirigent din Transilvania, Secretariatele din Bucovina și Directoratele din Basarabia).

În anii 1920-1921 s-au făcut noi pași pe calea integrării partidelor din provinciile unite, în cadrul unor organisme la scara întregii țări. În octombrie 1920 a fost adoptat Statutul Partidului Socialist Român, care se aplica în toate organizațiile socialiste de pe întreg cuprinsul României. În același timp, s-a înregistrat o anumită activizare a liderilor politici maghiari, care au realizat că se află în interiorul granițelor unui alt stat și se află în minoritate. În ianuarie 1921 s-a constituit Uniunea Maghiară, având ca scop de a reprezenta minoritatea maghiară în relațiile cu statul român și cu Liga Națiunilor<sup>6</sup>, apoi Partidul Popular Maghiar, ce grupa pe adepții activismului politic; în iulie 1921, cele două organizații au fuzionat sub numele de Uniunea Maghiară.

În septembrie 1921 a avut loc congresul de unificare a organizațiilor germanilor din România în cadrul unei comunități conduse de un Consiliu, din care făceau parte reprezentanți ai acestei minorități din Transilvania, Banat, Bucovina (plus Vechiul Regat și Basarabia).

Anul 1922 a adus noi elemente în privința integrării partidelor politice. În iunie, Partidul Țărănesc din vechiul regat a fuzionat cu Partidul Democrat al Uniunii din Bucovina (gruparea condusă de Vasile Bodnărescu), act ce marca extinderea acestui partid în provincia unită în noiembrie 1918. Câteva luni mai târziu, în noiembrie 1922, P.N.R. din Transilvania fuziona cu Partidul Conservator-Democrat, mutându-și sediul de la Cluj la București. Un eveniment important pentru viața politică s-a înregistrat în decembrie 1922, când a luat ființă Partidul Maghiar din România<sup>7</sup>, care se va dovedi o organizație temeinică, cu largi influențe în rândul minorității maghiare, mai ales în județele Ciuc, Odorhei și Mureș.

În ziua de 15 octombrie 1922, regele Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen s-a încoronat ca rege al tuturor românilor

---

<sup>6</sup> Toth Szilárd, *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2008, p. 25

<sup>7</sup> În prealabil, la 15 ianuarie 1922 se înființase, la Cluj, Partidul Național Maghiar; în decembrie 1922 cele trei formațiuni politice maghiare (Uniunea Maghiară, Partidul Popular Maghiar și Partidul Național Maghiar) fuzionează în Partidul Maghiar

la Alba Iulia. Cu acest prilej, la coroana regală s-au adăugat trei pietre prețioase semnificând Transilvania, Bucovina și Basarabia.

În ianuarie 1923 s-a realizat fuziunea Partidului Democrat al Unirii din Bucovina (gruparea condusă de Ion Nistor) cu Partidul Țărănesc din Basarabia și P.N. Liberal. În urma acestor fuziuni, de pe scena politică dispăreau partide românești regionale.

În februarie 1923 Uniunea Evreilor Pământeni (care exista din 1909) și-a luat numele de Uniunea Evreilor din România; în 1931 s-a creat Partidul Evreiesc din România, care nu s-a bucurat de o largă susținere din partea acestei minorități.

Tactica adoptată de aceste organizații a fost diferită. Partidul German s-a prezentat în cartel electoral cu guvernul (indiferent de coloratura lui), în 9 din cele 10 alegeri parlamentare din perioada interbelică. Uniunea Evreilor Români a încheiat înțelegeri electorale cu P.N.L. și P.N.Ț., prezentând candidați pe listele acestora. La alegerile din anii 1931 și 1932, Partidul Evreiesc a obținut 2,38%, respectiv 2,26%, trimitând de fiecare dată 5 deputați în parlament<sup>8</sup>. Uniunea Maghiară, apoi Partidul Maghiar a depus de fiecare dată liste proprii, exceptând anul 1927 când a făcut cartel electoral cu Partidul German, fiind o prezență activă în Parlamentul României interbelice (1922-1926 cu 3 deputați și 3 senatori; 1926-cu 15 deputați și 12 senatori; 1927-cu 8 deputați și 1 senator; 1927-1931-cu 10 deputați și 2 senatori; 1932-cu 14 deputați și 3 senatori; 1933-1937-cu 9 deputați și 3 senatori; 1937-obține 13 locuri de deputat și 3 de senator, dar acest parlament nu s-a mai reunit<sup>9</sup>). Parlamentarii maghiari au fost foarte activi în forul legislativ al României, ridicând cu prioritate problemele specifice lor, respectiv includerea drepturilor minorităților în constituția României, problema cetățeniei, a reformei agrare, învățământului, cultelor și funcționarilor publici, problema legii administrației și a utilizării limbii minorităților în administrație.

În discursul elitelor minorității maghiare, dominante sunt apelările la reglementările problemei minoritare. În anii □20 dominant a fost discursul politic axat pe argumente care accentuau existența unor conflicte izvorând din presiunile centrului statal

<sup>8</sup> Attila Gido, „Cadrele instituționale ale reprezentării intereselor politice evreiești din Transilvania interbelică (Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania și Partidul Evreiesc)”, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Sibiu: Techno Media, 2009, p. 90

<sup>9</sup> Alex. Ghișa, „Maghiarii din România-Români în sec. XX. O analiză comparativă”, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, p. 72

național asupra regiunilor, presiuni exercitate în vederea unificării. Același discurs reproșa neîndeplinirea, de către noile elite național-politice, a hotărârilor și promisiunilor făcute înainte sau în timpul schimbării puterii. Se comparau scopurile politice manifest declarate în momentul destrămării monarhiei austro-ungare, cu situația ulterioară constituită de fapt. Se compara politica națională liberală din Ungaria de dinainte de 1918, cu politica maghiară a statelor beneficiare ale tratatelor de pace<sup>10</sup>.

Tactica electorală s-a reflectat și în atitudinea față de politica oficialităților române. Partidul German a urmărit să obțină ratificarea revendicărilor specifice prin intermediul guvernului, o atitudine oarecum similară adaptând Uniunea Evreilor din România, care pe lângă intervențiile la autoritățile române, a apelat și la sprijinul comunităților evreiești internaționale. De multe ori, Partidul German, Partidul Evreiesc și Partidul Magiar au acționat împreună pentru obținerea de sprijin financiar pentru școli, biserici sau instituții culturale minoritare<sup>11</sup>.

Partidul Maghiar a avut o atitudine critică și chiar ostilă guvernelor României; acesta a adoptat tactica adresării de memorii și reclamații către Societatea Națiunilor<sup>12</sup>. Treptat, tactica aceasta și-a

---

<sup>10</sup> Nándor Bardi, „Sistemul instituțional și strategic de politică maghiară a guvernelor din Budapesta”, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, p. 64-65

<sup>11</sup> Marcel Varga, „Activitatea reprezentanților partidelor minorităților etnice în Parlamentul României (1934-1937)”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, Serie Nouă, vol. VII, București, 2008, p. 27

<sup>12</sup> Dintre multele reclamații adresate Societății Națiunilor se detașează cele ale „optanților” unguri. Este vorba de 367 de moșieri maghiari din Transilvania care optaseră pentru cetățenie maghiară, dar au fost expropriați de statul român prin reforma agrară din 1921. Aceștia s-au plâns la Societatea Națiunilor, iar guvernul maghiar i-a sprijinit cu fermitate, susținând că statul român a încălcat tratatul privind minoritățile. În timp ce guvernele Cehoslovaciei și Iugoslaviei, confruntate cu o problemă similară, au declarat că reforma agrară constituia o problemă internă, asupra căreia nu au admis nici un fel de discuții, oficialitățile de la București au intrat în tratative cu delegații optanților. Reprezentantul României în procesul cu optanții a fost Nicolae Titulescu. Acesta susținea că statul român a procedat corect. Reforma agrară privea întreaga țară și nu doar Transilvania, au fost expropriați toți cei care aveau peste 100 ha de teren arabil, indiferent de naționalitate, pe baza acestei legi au fost împrăștiți țărani care aveau mai puțin de 5 ha, între care și peste 46.000 de maghiari, 25.000 de germani, 35.000 de ruși, 13.000 de bulgari etc, în total fiind împrăștiți peste 200.000 de țărani aparținând minorităților naționale. Procesul „optanților” a durat aproape 10 ani, iar când Conferința de la

pierdut din eficiență, deoarece „experții” trimiși să analizeze situația concretă au ajuns la concluzia că cele mai multe reclamații nu erau întemeiate. De exemplu, în anii 1930-1935, Partidul Maghiar a adresat Societății Națiunilor un număr de 204 petiții, dintre care doar 73 au fost declarate admisibile.

În general, oficialitățile române au adoptat o atitudine pozitivă față de minorități, pentru că acestea să se acomodeze cu noua situație și să se integreze în statul român. Unele legi favorizau în mod vădit minoritățile. Astfel, legea electorală din 1926 prevedea că dacă o grupare politică obține peste 51% din totalul voturilor dintr-o circumscripție, câștigă toate mandatele din respectiva circumscripție; această prevedere favoriza în mod evident Partidul Maghiar, care obținea, de regulă, majoritatea absolută în județele Ciuc, Odorhei și Mureș, realizând astfel un număr mai mare de mandate decât alte partide. De exemplu, în alegerile parlamentare din 1926, Partidul Maghiar a înregistrat 6,08% din totalul voturilor pe țară, obținând 16 mandate, mai mult decât P.N. Liberal căruia, cu un procent de 6,55% din voturi, i s-au repartizat 13 mandate; în alegerile din 1932, Partidul Maghiar, cu 4,75% din voturi a primit 14 mandate, în timp ce Partidului Țărănesc (Lupu), cu 5,72% i-au revenit 12 mandate.

Reprezentanții minorităților au deținut și importante funcții executive. În perioada aprilie 1931-octombrie 1932 a funcționat un Secretariat de Stat pentru Minorități, în fruntea căruia s-a aflat Rudolf Brandsch, fruntaș al Partidului German din România. Pe parcursul întregii perioade interbelice, în consiliile comunale și județene din zonele în care locuiau minorități naționale au fost aleși reprezentanți ai acestora; de asemenea, în fruntea unor mari orașe – Sibiu, Brașov Bistrița, Tg. Mureș, Cernăuți etc., au fost aleși pentru lungi perioade de timp primari aparținând minorității germane, maghiare etc.

Prin adoptarea constituției din martie 1923, procesul de integrare a noilor provincii în cadrul statului românesc poate fi considerat încheiat; pe baza ei vor fi adoptate legile de unificare administrativă, a învățământului, justiției, legile economice etc.

Unificarea economică a fost dificilă. Pe lângă pagubele pricinuite de război și greutățile întâmpinate pentru reluarea

---

Haga a decis, în 1932, ca optanții să fie despăgubiți și din cota parte pe care guvernul Ungariei o datora ca reparație de război României, agitația acestora a încetat subit, ceea ce arată că, în fapt, nu era vorba despre o chestiune financiară, ci de una politică.

producției, întreprinderile industriale din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina s-au confruntat cu probleme ce țineau de schimbarea cadrului geopolitic, de raportarea la o nouă legislație, cea românească, de întreruperea legăturilor cu vechile centre coordonatoare și orientarea lor spre București. O perioadă de timp, legislația maghiară și austriacă au fost în parte menținute, peste care s-a suprapus legislația românească, introdusă fie prin extensiunea unor legi din vechea Românie, fie printr-o legislație nouă. Se adăugau, în unele cazuri, insuficiența legăturilor cu Bucureștiul și dificila colaborare a autorităților române cu populația maghiară, a cărei ostilitate, înțeleasă până la un punct, era alimentată atât din interior, cât mai ales de dincolo de graniță.

În teritoriile alipite, industria a funcționat cu capital în majoritate străin, conducere tehnică, comercială și administrativă minoritară și cu un personal muncitoresc minoritar. Majoritatea întreprinderilor industriale și comerciale (magazine, ateliere, fabrici, bănci) au aparținut minorităților. O naționalizare a economiei nu s-a putut realiza, deoarece etnicii români nu au dispus de finanțele necesare pentru a-i concura cu succes pe minoritari. Situația s-a menținut până la sfârșitul perioadei interbelice. În 1938, românii, care aveau o pondere de 71,9% din populație, dețineau 48,49% din totalul firmelor individuale – industriale și comerciale, iar minoritățile, cu o pondere de 18,1% din populație posedau 51,51% din aceste firme; semnificativ este faptul că evreei (cu o pondere de 4% din totalul populației) erau proprietarii a 31,14% din totalul firmelor individuale din România. O analiză mai detaliată arată că majoritatea firmelor românești își desfășurau activitatea în sate și la periferia orașelor, având ca principal obiect de activitate cârciuma și băcănia, în timp ce aproape întregul mare comerț de la orașe se afla în mâna cetățenilor români aparținând minorităților naționale.

Accesul minorităților la învățământ și cultură a fost asigurat. Dincolo de disputele politice, stau date concrete (Anuarele Statistice ale României). Astfel, spre exemplu, în anul școlar 1936/37 grădinițele erau frecventate de 6.640 copii unguri, 4.943 germani, 6.035 evrei. La școlile primare erau înscriși 76.430 elevi unguri, 57.914 germani, 45.614 evrei. În școlile secundare se aflau 13.729 unguri, 10.058 germani, 27.863 evrei. În universități erau înscriși 917 studenți unguri, 553 germani, 3317 evrei. Cifrele arată că minorităților naționale nu li s-au pus piedici în frecventarea diverselor forme de învățământ. Menționm însă, că o mare parte a intelectualilor maghiari

s-au retras în enclave de autonomie culturală reprezentate de bisericile calvine, unitariene și romano-catolice, de școlile confesionale subordonate acestora, iar un număr important a părăsit România, stabilindu-se în Ungaria<sup>13</sup>.

Presa a fost un domeniu în care minoritățile s-au manifestat plenar. În cei 22 de ani ai perioadei interbelice s-au tipărit în România circa 9.000 de titluri de lucrări în limba maghiară, depășind cu mult tot ceea ce publicaseră etnicii unguri din Transilvania între 1867 și 1918. În 1934, spre exemplu, apăreau în România 273 periodice în limba maghiară, 170 în germană, 27 în idiș, 13 în ucraineană, 5 în armenă, 2 în sârbă, 2 în turcă. De asemenea, apăreau publicații bilingve: 9 în română și maghiară, 6 în română și germană, 1 în română și idiș, 1 în maghiară și germană; existau 27 de publicații trilingve (româno-maghiaro-germane). Presa, atât de numeroasă și diversificată, a constituit o expresie a libertății cuvântului, a regimului democratic, de care au beneficiat cetățenii români indiferent de originea etnică.

Știința, cultura și arta din România s-au dezvoltat și prin contribuția cetățenilor români aparținând minorităților (literatură – Tristan Tzara; arte – Iosif Iser; medicină – Iosif Rainer; matematică – Octav Mayer; istorie – Ferenczi Sandor; tehnică – Hermann Oberth etc.).

În România, ca și în alte state europene, s-au dezvoltat, după primul război mondial, cercurile extremiste, de stânga și de dreapta, care au promovat, fie internaționalismul, fie naționalismul. În timp ce internaționaliștii puneau un accent exagerat pe rolul minorităților naționale, naționaliștii șovini vizau marginalizarea și chiar excluderea minorităților naționale din viața publică. Partidul Comunist din România – care exprima extrema stângă, internaționalistă și antinațională – era dominat de minoritari. Potrivit datelor statistice, în 1933, P.C.R. avea 1.665 membri, dintre care 440 maghiari, 375 români, 300 evrei, 140 bulgari, 100 ruși, 70 ucrainieni etc. Acest partid milita pentru lichidarea regimului democratic și desprinderea Transilvaniei, Bucovinei, Basarabiei și Dobrogeei din cadrul statului român, obiectiv urmărit și de unii „radicali” ai minorităților naționale. De aceea el a fost scos în afara legii (1924). Din 1934, mișcările de stânga ale minorității maghiare s-au reunit în Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSZ), care va avea un rol activ

---

<sup>13</sup> Între anii 1918-1924, numărul acestora este estimat la 197.035 persoane (Toth Szilárd, *op. cit.*, p. 203)



în instaurarea comunismului în România, după al doilea război mondial.

Ca o replică la extremismul de stânga a apărut extremismul de dreapta, care viza instituirea unui regim autoritar și eliminarea minorităților din viața publică (Garda de Fier). În România, naționalismul a fost, cel mai adesea, identic cu antisemitismul.

În concluzie, experiența perioadei interbelice, arată că problema integrării provinciilor alipite și a minorităților a fost complexă și contradictorie, dar că, în general, acest proces s-a desfășurat fără sincope majore. Au existat o seamă de aspecte pozitive privind legislația, spiritul de toleranță al românilor, conlucrarea cetățenilor străini, participarea minorităților la activitățile economice, politice, culturale. În același timp, s-au înregistrat unele deficiențe în funcționarea regimului democratic, care au alimentat extremismul politic, au amplificat stările de tensiune, atât în rândul populației majoritare, cât și a etniilor minoritare.

Problema minorităților, în general, a minorității maghiare în special, a avut un grad sporit de sensibilitate, fiind privită de elita politică românească drept un pericol la integritatea statului român. Această atitudine era determinată de mai multe cauze: minoritățile, cea maghiară îndeosebi, avea o pondere demografică și economică însemnată, controla viața culturală, socială și economică a majorității orașelor transilvănene și era așezată în grupuri compacte, inclusiv la granița cu Ungaria. La acestea se adaugă politica revizionistă declarată a Ungariei, și altor state revizioniste - Uniunea Sovietică, Bulgaria – care au folosit problema minorităților pentru a justifica politica lor vizând dezmembrarea României. Revizuirea granițelor din vara anului 1940 nu numai că nu a fost o soluție pozitivă, ci, din contră, a amplificat și mai mult stările de tensiune în această parte a Europei, iar victime au fost popoarele: român, maghiar, evreu, ucrainean, rus, bulgar etc.

# PRESA BRITANICĂ ȘI ASPECTELE EI EVOLUTIVE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

de  
Monica POP

„Obiectul presei este greu de delimitat”<sup>1</sup>. Ca și alte ramuri ale istoriei în general, ca de exemplu, ale literaturii, economiei sau mișcărilor sociale, istoria presei nu se poate construi și nici înțelege fără o constantă referire la evoluția în ansamblu a societății. Poate că, dintre toate subiectele de cercetare istorică, ziarul este cel care are raporturile cele mai strânse cu starea politică, cu situația economică, organizarea socială și nivelul cultural din țara și din epoca pe care o reflectă.

Limitele domeniului presei periodice au fost dintotdeauna și au devenit din ce în ce mai imprecise, atât în raport cu alte producții tipărite, apărute înaintea lor încă de la mijlocul secolului al XV-lea, cum au fost broșurile, cărțile, foile volante, cât și prin raport cu alte mijloace de informare, ținând de progresul tehnic, ca cinematograful, la sfârșitul secolului al XIX-lea, radioul în anii ‘20 ai secolului al XX-lea și televiziunea în anii ‘30. Nici noțiunea de periodicitate pentru primele, nici cea de suport imprimat pentru celelalte, nu permit stabilirea de diferențe fundamentale între funcțiile și conținutul literaturii de actualitate, ale jurnalismului scris sau audio-vizual.

O altă dificultate a scrierii istoriei presei ține de diversitatea formelor sale. Încă din secolul al VII-lea, noțiunea de presă periodică acoperea o masă puternic dispartă de publicații, iar în secolele următoare, tipurile și categoriile lor s-au divesificat într-o asemenea măsură, încât varietatea și multiplicitatea titlurilor ascunde cel mai adesea unitatea ansamblului.

Dincolo de caracteristicile comune tuturor publicațiilor, de statutul juridic în principal, datele tehnice ale fabricației, și economice ale exploatării, ca și dincolo de aspectul formal al atitudinii, originalitatea conținutului și specificitatea audienței fiecărui titlu constituie un obstacol în fața studiului global al presei. Istoricul presei trebuie să încerce să concilieze studiul individualizat al fiecărui titlu cu prezentarea lumii presei în ansamblul său. În plus, față de alții, el este confruntat cu dificultatea „de a descrie copacii și pădurea în același timp”<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Pierre Albert, *Istoria presei*, Institutul European, Iași, 2002, p. 8

<sup>2</sup> *Ibidem*, p. 9

Istoria presei este, și mai mult decât o arată sensul, o știință auxiliară a istoriei moderne și contemporane. „Arhive ale cotidianului”<sup>3</sup>, jurnalele constituie sursa cea mai completă și, în diversitatea lor, sursa cea mai obiectivă a istoriei generale. Ziarele constituie documente de o bogăție considerabilă, dar dificil de utilizat. Funcției sale principale, care este aceea de a reda viața jurnalelor și de a preciza rolul pe care acestea l-au jucat în evoluția societăților, istoria presei îi adaugă un fel de funcție derivată: cea de a-i ajuta pe istorici în a utiliza documentele oferite de ziare. Unul din scopurile majore ale istoriei presei este acela al „contactului regăsit, dincolo de trecerea timpului, în paginile vechilor colecții de ziare, cu evenimentele unei actualități împietrite, cu preocupările cotidiene ale generațiilor trecute și cu pasiunile ziariștilor”<sup>4</sup>.

După primul război mondial, diversificarea crescândă a categoriilor și tipurilor de publicații face dificilă prezentarea generală a unei evoluții care se caracterizează prin propria complexitate. Succesul publicațiilor gen magazin ilustrat de informații generale sau specializate face din periodicele de acest tip concurenți direcți ai presei cotidiene. Existau de acum înainte două piețe ale presei. Creșterea rapidă a interesului pentru radio în anii ‘30 începe să pună probleme presei scrise, care se vor dovedi a fi redutabile, mai ales privind cel de-al doilea război mondial<sup>5</sup>.

Pentru a atrage și reține clientela mai exigentă, marile ziare, accelerând o evoluție deja începută în primii ani ai secolului al XX-lea, și-au mărit numărul de pagini, și-au amplificat aria de informare și și-au diversificat conținutul pentru a satisface toate gusturile. Ziarul nu mai însemna o simplă lectură, ci o opțiune pentru o lectură și spera să atingă, prin varietatea articolelor sale, cel mai mare număr și, mai cu seamă, să intereseze toți membrii familiei, inclusiv femeile. În aceeași măsură, diversificarea conținutului a fost un motor al evoluției presei. Aceasta a fost, la nivelul marilor reportaje romanțate și a paginilor de tip magazin (pagini de spectacole și în special de cinema, pagini

---

<sup>3</sup> *Ibidem*

<sup>4</sup> *Ibidem*

<sup>5</sup> În fiecare țară, organizațiile patronatului au încercat să interzică sau cel puțin, să frâneze dezvoltarea „jurnalelor vorbite”. În Anglia primul buletin de știri a fost emis în 1923, însă presa obține dreptul ca știrile să nu poată fi difuzate decât după ora 19. Magazinul cu programele posturilor de radio aveau un succes considerabil (*Radio Times* al B.B.C. avea un tiraj de 3 milioane în 1937). În 1939 existau 9,8 milioane de receptoare în Anglia. Apud: Pierre Albert, *op. cit.*, p. 77

literare, pagini de modă și sfaturi pentru femei, pagini de jocuri și divertismente, pagini automobilistice, pagini sportive a căror importanță era foarte mare), mult mai amplă decât paginile de informare din actualitatea imediată, a faptelor diverse, sau din marea actualitate internă și externă, miză pe care juca concurența.

Unul din rezultatele acestei evoluții a fost relativa depolitizare a ziarului de mare tiraj, pentru că informațiile și articolele politice aveau de acum înainte un loc proporțional redus și rețineau mai puțin atenția ce era atrasă de alte rubrici. Raporturile cititorului cu ziarul „său” se găsesc modificate fără ca fidelitatea lui să fie în aceeași măsură afectată. În multe țări, mai ales în Germania și Franța, presa a pierdut mult din prestigiu în ochii cititorilor în timpul războiului din 1918 pentru că a servit drept instrument de propagandă. Aceștia nu au renunțat totuși să citească revistele de genul „canard”<sup>6</sup>, dar atașamentul lor nu mai era susținut de o adeziune relativă la ideile politice ale ziarului lor, ci pur și simplu de satisfacerea curiozității, de gusturile sau obișnuințele străine politicii sau civicii. Politica era înfățișată din ce în ce mai mult în marile ziare „dincolo de cerințele presei”<sup>7</sup>. Benzile desenate jucau într-un fel, de pe acum, rolul vechilor romane foileton, asigurând continuitatea cumpărării de către cititorii curioși.

Presa, care rămâne o autoritate, deja nu mai este o putere. Ea poate încă să influențeze modurile de viață și de gândire, însă este incapabilă, în perioada amintită, să formeze și să conducă opinia publică.

Diversificarea publicațiilor și adaptarea lor din ce în ce mai precisă la gusturile și curiozitatea cititorilor au accentuat diferențele naționale. Evoluția politică, de acum divergentă, a țărilor occidentale, a condus la creșterea numărului publicațiilor în proporții enorme. Nașterea regimurilor autoritare, iar în democrații contestarea regulilor liberalismului clasic, reimpuneau principiile libertății presei. „Doctrinile noilor partide totalitare de extremă stângă sau de extremă dreaptă renegau în aceeași măsură însele principiile democrației, iar riscurile pe care le crea libera difuzare a propagandei lor puneau probleme speciale”<sup>8</sup>.

---

<sup>6</sup> *Canard* în franțuzește este numele speței rață; aplicat apoi la gen, înseamnă rățoi. Pe lângă aceste înțelesuri proprii, cuvântul *canard* mai are și un al treilea, figurat, atunci când înseamnă: o știre de senzație născocită, o scornitură gogonată a unui jurnal.

<sup>7</sup> Pierre Albert, *op. cit.*, p. 88

<sup>8</sup> *Ibidem*

Guvernul Blum a depus un proiect de lege care înăsprea pedepsirea delictelor de presă, în numeroase cazuri ajungându-se chiar la cazuri penale: acesta a prevăzut și un statut original rudimentar pentru instituțiile de presă și în special substituirea girantului responsabil cu șeful instituției, legal însărcinat cu funcția de director al publicației. Proiectul nu a fost însă votat de Senat în 1937.

Concentrarea prin dispariția sau, de fapt eliminarea publicațiilor cu tiraj mic, prin concurența ziarelor cu tiraj mare, exista deja încă înainte de 1914. La acea dată, existau, de asemenea, în cea mai mare parte a țărilor occidentale grupuri importante de presă. „Noile condiții al jurnalismului în cazul cotidienele, ca și al periodicelor, obliga, din păcate, la mijloace tehnice și umane destul de importante pe care numai instituțiile de presă de talie mare le puteau asigura publicațiilor proprii”<sup>9</sup>.

Concentrația accentuată prin concurență a fost precipitată de crizele economice. Devalorizarea monedelor a obligat ziarele, în cele mai multe țări, să crească prețul de vânzare. Aceste creșteri au fost cu regularitate urmate de o diminuare a vânzărilor și numai cele mai solide întreprinderi puteau rezista la aceste lovituri.

În anul 1920 tirajele cotidienele londoneze treceau de la 5,4 milioane la 8,5 în 1930, și 11,5 milioane în 1935. Presa de provincie cunoaște o dezvoltare asemănătoare, trecând de la 2,5 la 6 milioane, predominând ziarele de seară. Cât privește presa de duminică, dezvoltarea sa a fost frânată, în timp ce tirajele sale globale au rămas, constant, la 13 milioane de exemplare.

Grupurile de ziare *Press Lords* au ieșit din război mai puternice. Lordul Northcliffe, cel mai mare editor de ziare din Anglia, proprietar al ziarelor *The Times*, *Daily Mail* și o mulțime de altele, a jucat împreună cu toată presa un rol de seamă în timpul războiului mondial, mai ales în ultimul an al războiului, când el a organizat Departamentul de propagandă la începutul anului 1918. Acest departament era un minister aparte, absolut independent de toate celelalte ministere, în afară de cel de Război, cu care lucra solidar, și în care singura și cea mai mare notorietate era Lordul însuși. De altfel, Lordul Northcliffe refuzase portofoliul Aviației pe care i-l oferise Lloyd George, preferând să organizeze și să conducă cu o dibăcie rară Departamentul de propagandă, care a adus în ultima perioadă a războiului imense servicii cauzei Aliaților.

---

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 89

La Departamentul de propagandă (pe atunci celebra Crew-House) se lucra de dimineața până seara târziu cu o metodă și cu o însuflețire admirabilă sub conducerea Lordului Northcliffe, „spre a arunca descurajarea și demoralizarea în rândurile inamice”<sup>10</sup>. Lordul Northcliffe avea în jurul său o serie de colaboratori dintre personalitățile cele mai eminente din publicistica engleză. Erau acolo, pe lângă Henry Wickam Steed<sup>11</sup> și Seton Watson, Sir H. Campbell, dl. Allen Leeper de la Ministerul de Externe și unul din secretarii primului ministru, Lloyd George, Guest, fost director al unei societăți petrolifere din România, apoi colonelul Lord Onslow și colonelul Baker ofițeri de legătură între misiunea militară britanică și misiunile militare aliate etc. Se mai aflau acolo și câțiva reprezentanți ai națiunilor oprimite din Austro-Ungaria. Lordul Northcliffe care mergea zilnic la Crew-House nu era văzut aproape de nimeni, în afară de Steed, care era mâna lui dreaptă, și alți câțiva intimi, prin care răspândea tuturor programul de muncă ce trebuia să fie îndeplinit în fiecare zi. Ura de moarte a germanilor față de Lordul Northcliffe s-a tradus prin publicarea ziarului *Anti Northcliffe Mail* și prin baterea unei „medalii a urei”<sup>12</sup> pe care era reprezentat Lordul Northcliffe în chipul uriașului din mitologie – mâncător de copii.

Aliații, a căror cauză a servit-o cu o credință nestrămutată, cu pricepere și cu patriotism, au păstrat o vie recunoștință memoriei ilustrului Lord Northcliffe. Aceasta s-a manifestat îndată ce s-a auzit de moartea lui, prin numeroase manifestații de dureroasă simpatie și adânci regrete trimise guvernului din Londra și văduvei lui Northcliffe, din toate părțile lumii.

Presa românească și-a manifestat atunci toată recunoștința și pietatea față de memoria acestui nobil, fiu al Marii Britanii, care a fost și un neclintit prieten și călduros susținător al cauzei neamului românesc. Într-adevăr, într-un articol – manifest, publicat în nr. din 3 noiembrie 1918 al ziarului *Le Matin* din Paris (cu 8 zile înainte de armistițiul german) articol ce a făcut atunci înconjurul pământului, Lordul Northcliffe, cu o intuiție profetică, scoate în evidență condițiile pe care aliații urmau să le impună Puterilor Centrale în pacea ce se

---

<sup>10</sup> George Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj, 1923, p. 73

<sup>11</sup> H. Wickham “Stickum” Steed, jurnalist și istoric britanic, cu numele său complet Henry Wickham Steed, s-a născut la 10 octombrie 1871 la Long Melford, Anglia și a murit pe 13 ianuarie 1956.

<sup>12</sup> George Moroianu, *op. cit.*, p. 79

instala după năruirea armatelor lor. În punctul cinci al expunerii lui Northcliffe, autorul preciza textual: *Asigurarea pentru toate popoarele Austro- Ungariei de a-și avea locul lor printre națiile libere ale lumii, și dreptul lor de-a se uni cu frații lor de sânge de peste frontierele prezente ale Austro-Ungariei. Aceasta implică întemeierea Statelor cehoslovac și iugoslav independente, reducerea Ungariei în limitele etnografice ale rasei maghiare și unirea tuturor românilor cu Regatul actual al României etc.*<sup>13</sup>. Moartea lui Northcliffe în 1922 modifică fizionomia presei de mare tiraj. *The Times* a fost, după multe peripeții, vândut lui Astor (ce devine în scurtă vreme Lord) pentru 1,58 milioane de livre. Acesta a creat un „board of Trustees” (consiliu de supraveghere) compus din personalități eminente ale *establishment*-ului, însărcinat, între altele, să vegheze la independența ziarului. Redactorul șef, Geoffrey Dawson, îl orientează spre conservatorism și, prin anticomunism, spre politica de concesiuni făcute Germaniei hitleriste. Tirajele rămân mai mici de 200.000 de exemplare.

Lordul Rothermere<sup>14</sup> preia moștenirea fratelui său, Alfred (Lord Northcliffe)<sup>15</sup>. În publicațiile grupului, *Daily Sketch*, *Evening*

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 80

<sup>14</sup> Harold Sidney Harmsworth, Primul Viconte Rothermere (n. Anglia 1868, m. Bermuda 1940) a fost un aristocratic britanic, proprietar împreună cu fratele său Alfred (Lord Northcliffe) al unui trust de presă ce includea *London Mail* și *Daily Mirror*. A fost un pionier al presei populare. Descendenții săi direcți controlează încă *The Daily Mail* și *General Trust*. În timpul celui de-al doilea război mondial a fost, pentru un timp, membru în guvernul Lloyd George. În România este cunoscut mai ales ca susținător fervent al cauzei iredentiste maghiare. A rămas celebru, în această direcție, articolul său *Hungary's Place Under the Sun* din 1927 (publicat în *London Daily Mail*). În 1928, Rothermere a luat parte, împreună cu Iuliu Maniu, în complotul ratat ce viza aducerea pe tron a lui Carol Caraiman. Între altele, el a fost cel care a organizat imprimarea în Ungaria a manifestelor conținând proclamația lui Carol către țară, și care au fost împrăștiate în timpul mării adunări organizată de Maniu la Alba Iulia. Anticomunist fervent, Rothermere a promovat în ziarele sale politica de conciliere cu Germania Nazistă (Appeasement). În 1934, ziarele sale au promovat Uniunea Fasciștilor Britanici (BUF), fiind singurele ziare importante care au făcut-o. Documente secrete britanice, devenite publice în 2005, arată că Rothermere i-a scris lui Hitler pentru a-l felicita pentru anexarea Cehoslovaciei (în 1938), și pentru a-l încuraja să invadeze România. Unele dintre activitățile sale au fost pro-fasciste.

<sup>15</sup> În Marea Britanie primii magnați ai mass-media au fost Alfred Harmsworth și fratele său Harold, în 1888 au fondat săptămânalul *Answers (Răspunsuri)*, adresat clasei muncitoare, combinând articole ușoare cu relatări competiționale. În 1896, prin *Daily Mail* frații Harmsworth au introdus stilul cotidianelor conținând titluri mari și imagini. Mai târziu, Alfred Harmsworth a înființat *Weekly Dispatch*, *London*

*News* și, mai ales *Daily Mail*, el apără o politică foarte favorabilă Germaniei naziste. Succesul lui *Daily Mail* scade tocmai din acest motiv și, în consecință, în 1937 nu se mai tipăresc decât 1,6 milioane de exemplare. Grupul Rothermere eșuase în tentativa sa de a lansa o rețea de ziare de seară. Rothermere a fost nevoit ca la începutul anilor '30 să abandoneze *Daily Mirror* a cărui politică îi compromisese succesul. El a fost preluat de redactorul său șef, Harry Bartholomew și de Cecil King. Tirajul de până atunci era de 730.000 de exemplare; sub noua conducere ajunge la 1,3 milioane în 1940, dar succesul său devine evident în timpul războiului, când ajunge unul din cei mai severi critici ai acțiunii lui Churchill. În 1944, tirajul său era de două milioane de exemplare.

Lordul Beaverbrook conduce cu succes *Daily Express*. Această publicație conservatoare scotea în 1937 până la 2,2 milioane de exemplare. Din grup mai făceau parte și *Evening Express* și *Evening Standard*.

*Daily Standard*, pe care războiul îl condamnase să devină hebdomadur, recapătă o oarecare vigoare în 1922, în momentul în care ajunge, cu sprijinul publicației *Trade Unions*, organ al Partidului Laburist. Dificultățile financiare l-au determinat să încheie un acord cu grupul *Odhams Press* care a achiziționat 51% din acțiunile noii societăți, 49% rămânând la *Trade Unions*. Sub conducerea lui J.S. Elias – viitor Lord Southwood, care în 1929 îl înlocuiește pe Lansbury la conducere, rămâne, fidel liniei lui *Labour Party* – ziarul a atins două milioane de exemplare în 1937.

Presa literară și-a recăpătat forța prin *News Chronicle*, născut în 1930 din fuziunea bătrânului *Daily News*, a lui *Daily Chronicle* și a venerabilului *Westminster Gazette*. În 1939, a depășit tirajul de 1,4 milioane de exemplare. Cât despre *Daily Telegraph*, el a fost cumpărat în 1928 de către frații Berry ce făcuseră avere cu presa de provincie și presa ilustrată. Primul a devenit Lord Camrose și a cumpărat *Financial Times*; cel de-al doilea a devenit Lord Kemsley separându-se de fratele său în 1937. Lord Kemsley a reprimis o parte din vechile ziare ale Lordului Rothermere, printre care *Daily Sketch*.

În provincie, dezvoltarea tirajelor presei naționale nu a împiedicat constituirea de grupuri de ziare, adesea unite cu cele din Londra.

---

*Evening News* și *The Times*. Astfel, Harmsworth deținea nu doar ziarele populare ci și primul ziar „de calitate”. El a primit titlul nobiliar de Lord Northcliffe și a devenit un personaj puternic și influent.



Această extraordinară dezvoltare a presei britanice nu s-a făcut fără o scădere a calității. Concurența acerbă a ziarelor și grupurilor între ele a condus la exploatarea senzaționalului care a îndepărtat cea mai mare parte a acestor publicații de tradițiile jurnalismului englez.

# ASPECTE PRIVIND CONTRIBUȚIA LUI CONSTANTIN DAICOVICIU LA SUSȚINEREA ACTIVITĂȚII MUZEALE DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT

de  
Mihaela GOMAN

Un aspect important al activității științifice a profesorului Constantin Daicoviciu l-a constituit implicarea sa deosebit de activă în ceea ce privește apariția și ținuta științifică a unor importante publicații transilvănene interbelice. Avem în vedere cele două *anuale* ale unor importante instituții din Transilvania, arondate primei Universități românești de aici, respectiv Comisiunea Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania și Institutul de Studii Clasice.

Cu toate acestea însă cele aproape două decenii în care a îndeplinit funcția de secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania, la care se adaugă propriile săpături arheologice, au trezit în mintea istoricului și arheologului clujean interesul pentru păstrarea și îmbogățirea continuă a patrimoniului național. În acest sens Constantin Daicoviciu a fost printre ctitorii primului muzeu *in situ* din Transilvania, cel de la Ulpia Traiana (aici au existat practic două muzee: cel vechi, din anul 1924, amenajat într-o casă din localitate, cumpărată încă în anul 1921 de Muzeul din Deva<sup>1</sup> și cel nou, construit în perioada postbelică<sup>2</sup>), dar în același timp a susținut și activitatea muzeelor de la Timișoara, Reșița, Caransebeș, Deva, Alba-Iulia, Oradea, Arad, Sibiu, Brașov etc. Activitatea muzeală a demarat în forță, mai ales după al doilea război mondial, odată cu reluarea pe scară largă a săpăturilor arheologice la nivelul întregii țări, sub patronajul Academiei Republicii Populare Române. Practic fiecare muzeu regional prezenta, ca și azi, în cuprinsul anuarului său principalele preocupări științifice din anul respectiv.

Colaborarea lui Constantin Daicoviciu cu Muzeul din Deva, mai exact cu directorul acestuia, Iosif Mallász, a început încă în anul

---

<sup>1</sup> Constantin Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa I-er Compte-rendu*, în *Dacia*, I, București, 1924, p. 233

<sup>2</sup> Sever Dumitrașcu, Florin Sfrengeu, *Constantin Daicoviciu: o biografie*, Editura Universității din Oradea, 2008, p. 59

1924, odată cu debutul săpăturilor de la Ulpia Traiana și ea va continua tot mai intens, după ce la conducerea Muzeului amintit va fi numit director Octavian Floca, elev și colaborator apropiat al lui Constantin Daicoviciu. În anul 1937, în primul volum al buletinului acestui muzeu intitulat *Sargetia*, Constantin Daicoviciu publica, în colaborare cu acesta, una din principalele sale descoperiri de la Ulpia Traiana și anume *Mausoleul Aureliilor*<sup>3</sup>. Această colaborare va continua și la cetățile dacice din Munții Orăștiei, respectiv la Grădiștea Muncelului<sup>4</sup>.

Relațiile lui Constantin Daicoviciu cu lumea muzeelor au fost mult mai complexe, pe lângă susținerea edificării și modernizării unora dintre acestea (Alba-Iulia<sup>5</sup>, Deva, Timișoara, Caransebeș, Arad, Satu Mare, Oradea – fiind unul din „mentorii și ctitorii” edificării Muzeului Țării Crișurilor în anii 1955-1965<sup>6</sup>), a fost și o autoritate în domeniu (mai ales pentru secțiile de arheologie și istorie veche a muzeelor) multe dintre acestea cooptându-l ca membru al consiliilor lor științifice sau ca membru de onoare.

Înainte de al doilea război mondial, respectiv în anul 1934, arheologul și istoricul Constantin Daicoviciu era numit membru de onoare al *Societății de Istorie, Arheologie și Etnografie* din Târgu Mureș<sup>7</sup>, iar în anul 1941 devenea primul membru de onoare al Muzeului regional din Alba-Iulia<sup>8</sup>, statornicindu-se astfel o relație științifică de durată cu Ion Berciu. Amintim de asemenea și colaborarea sa cu Muzeul Bănățean, respectiv cu directorul acestuia, Ioachim Miloia. Împreună aveau să întreprindă cercetări arheologice în sudul Banatului, publicate în revista Muzeului din Timișoara intitulată *Analele Banatului*<sup>9</sup>. În perioada postbelică, la recomandările

---

<sup>3</sup> Constantin Daicoviciu, Octavian Floca, *Mausoleul Aureliilor de la Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, I, 1937, p. 1-23

<sup>4</sup> În campaniile arheologice din anii 1956, 1957 și 1958 directorul Muzeului din Deva, Octavian Floca, a îndeplinit funcția de responsabil adjunct conform *Rapoartelor preliminare de săpături* publicate în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Editura Academiei R.P.R., vol. V (1959), p. 379-402; vol. VI (1959), p. 331-358; vol. VII, p. 301-320

<sup>5</sup> Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (în continuare MNIT), *Fondul C. Daicoviciu...*, C2611

<sup>6</sup> Sever Dumitrașcu, Florin Sfrengeu, *op. cit.*, p. 53-59

<sup>7</sup> MNIT, *Fondul C. Daicoviciu...*, C2609

<sup>8</sup> *Ibidem*, C2611

<sup>9</sup> Constantin Daicoviciu, Ioachim Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de Sud*, în *Analele Banatului*, III, 4, 1930, p. 10-25

profesorului Constantin Daicoviciu a fost trimis la muzeul amintit unul din foștii săi studenți, Marius Moga, care ulterior va deveni directorul acestei reputeate instituții. În anuarul Muzeului din Timișoara, apărut în anul 1970, *Tibiscum*, același neobosit profesor semna un *Cuvânt înainte*, după cum poate fi considerat printre fondatorii anuarului Muzeului din Reșița, *Banatica*<sup>10</sup>. Un cuvânt de salut trimitea acesta și pentru primul număr al anuarului Institutului Pedagogic de trei ani din Oradea, *Crisia*<sup>11</sup>.

În anul 1961, Constantin Daicoviciu era numit membru în Comitetul Național al Consiliului Internațional al Muzeelor, cu sediul la Paris<sup>12</sup>, iar din anul 1968 făcea parte din noul comitet național român al amintitei instituții<sup>13</sup>. Din această postură s-a interesat îndeaproape de activitatea muzeelor din întreaga țară, interes care s-a materializat fie în intervenții la forurile superioare (Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, Direcția Muzeelor și Monumentelor din București) pentru sprijinirea muzeelor sătești, tradiționale<sup>14</sup>, fie în participarea sa la manifestări organizate de acestea (sesiuni științifice, simpozioane etc.)<sup>15</sup>, respectiv trimiterea de studii și articole ale sale pentru a fi publicate în paginile anuarelor acestora<sup>16</sup>. La aceste

<sup>10</sup> Constantin Daicoviciu, *Banatul antic (Probleme și perspective)*, în *Banatica*, I, Reșița, 1971, p. 11-15

<sup>11</sup> MNIT, *Fondul C. Daicoviciu...*, C<sub>2</sub>2237

<sup>12</sup> *Ibidem*, C<sub>2</sub>720

<sup>13</sup> *Ibidem*, C<sub>2</sub>617

<sup>14</sup> În acest sens amintim intervenția sa pentru muzeul etnografic sătesc din Lupșa, în care cerea premiarea „directorului” acestuia, Pamfilie Albu, pentru munca depusă. *Ibidem*, C<sub>2</sub>3856

<sup>15</sup> Dintre acestea amintim: invitația de a participa la sesiunea științifică organizată de Muzeul regional de arheologie din Constanța din anul 1964 (*Ibidem*, C<sub>2</sub>2817); invitația de a participa la sesiunea științifică prilejuită de împlinirea a 75 de ani de existență a Muzeului regional din Arad (*Ibidem*, C<sub>2</sub>1019); invitația de a participa la sesiunea științifică organizată de Muzeul Județean Brașov în anul 1970 (*Ibidem*, C<sub>2</sub>2327); invitația de a participa la simpozionul intitulat „*Dacii, istoria și civilizația lor*” organizat de Institutul Pedagogic din Oradea în anul 1971 (*Ibidem*, C<sub>2</sub>1078) etc.

<sup>16</sup> De exemplu, pentru volumul omagial al anuarului Muzeului regional din Alba-Iulia, *Apulum*, VII, din anul 1967, Constantin Daicoviciu a trimis articolul *Romanizarea Daciei* (*Ibidem*, C<sub>2</sub>4136), după cum în anul 1970 avea să fie solicitat să trimită un alt articol pentru volumul VIII al aceluiași anuar, volum dedicat profesorului Ion Berciu (*Ibidem*, C<sub>2</sub>2879); în anul 1962 a fost invitat să colaboreze, la un volum de studii și comunicări privind arheologia și istoria Transilvaniei de sud-est, de către Nicolae Lupu, directorul Muzeului Brukenthal din Sibiu (*Ibidem*, C<sub>2</sub>1124).

inițiative ale sale și muzeele au răspuns afirmativ, unele dintre ele trimițându-i acestuia anuare, reviste, culegeri de materiale etc.<sup>17</sup>. Un rol important a avut profesorul clujean și în organizarea Muzeului Național de Istorie a României din București<sup>18</sup>.

Un loc aparte în preocupările sale a revenit însă Muzeului de Istorie a Transilvaniei, al cărui director a fost (1945-1973), reorganizat ca instituție de sine stătătoare în anul 1963. Încă în anul 1953, Constantin Daicoviciu a fost ales membru în Sfatul Științific al Muzeului Istoric - Etnografic al Transilvaniei<sup>19</sup>.

Muzeul de Istorie al Transilvaniei este continuatorul primei asociații muzeale din Transilvania, *Societatea Muzeului Ardelean*, înființată în anul 1859. Sub oblăduirea acesteia s-a constituit o bogată colecție de antichități (de aici și numele, Muzeul de Antichități), care în anul 1872 a fost preluată de universitatea clujeană, iar din 1929 aceasta a trecut la Institutul de Studii Clasice (de menționat biblioteca de specialitate a Institutului, cu peste 20000 de volume și reviste<sup>20</sup>). Lipsa unui spațiu adecvat a fost rezolvată abia în anul 1937, când muzeul se deschidea pentru public în incinta actuală. Colecția etnografică și respectiv colecția de artă (inclusiv Pinacoteca de artă românească „Virgil Cioflec”) au stat la baza înființării altor două muzee clujene, Muzeul de Etnografie și Muzeul de Artă.

Legat de Muzeul de Istorie trebuie să menționăm faptul că profesorul Constantin Daicoviciu și unii colaboratori de-ai săi au locuit în clădirea Muzeului. Biroul său se afla la parterul Muzeului, astăzi „Sala Constantin Daicoviciu”. „Acest om a locuit o viață întreagă în două odăi modeste, în care și-a crescut doi fii. Și nu oricum, căci unul din ei s-a numit Hadrian Daicoviciu. Nu s-a despărțit de această locuință dintr-un motiv de o simplitate dezarmantă: pentru că era în imediata apropiere a cabinetului său de

---

<sup>17</sup> Așa de exemplu, în anul 1965, Constantin Daicoviciu primea primul număr al *Revistei muzeelor* (*Ibidem*, C<sub>2</sub>3934); în anul 1966, Carol Göllner îi trimitea acestuia, în numele comitetului de redacție, primul număr al revistei *Astra*, care apărea la Sibiu (*Ibidem*, C<sub>2</sub>2988); în anul 1967, Muzeul regional de istorie din Galați îi trimitea primul număr din culegerea de materiale intitulată sugestiv *Danubius* (*Ibidem*, C<sub>2</sub>3503); în anul 1970, directorul Muzeului de Arheologie din Constanța, Alexandru Rădulescu, viitor doctorand al profesorului clujean, îi trimitea acestuia volumul II al anuarului acestui muzeu, *Pontice* (*Ibidem*, C<sub>2</sub>2203).

<sup>18</sup> Filmoteca Sever Dumitrașcu, filmul 2b, pozițiile 58-64

<sup>19</sup> MNIT, *Fondul C. Daicoviciu...*, C<sub>2</sub>694

<sup>20</sup> Mihail Macrea, *Institutul de Studii Clasice: o scurtă prezentare a activității și a colecțiilor sale*, Extras din *Gazeta ilustrată*, Cluj, 1937, nr. 9-10, p. 5-11

lucru, de fapt o bibliotecă mobilată cu somptuoase piese de mobilier vechi, unde, cu adevărat, Constantin Daicoviciu arbora și avea o alură de mare senior al cugetării istorice”<sup>21</sup>.

Constantin Daicoviciu a fost și fondatorul anuarului Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca - *Acta Musei Napocensis*, respectiv primul număr al acestuia a apărut în anul 1964 și apare și azi, după cum strada pe care se află Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei a primit numele ilustrului arheolog și istoric<sup>22</sup>.

Cele câteva aspecte prezentate de noi în cele de mai sus scot în evidență interesul manifestat de Constantin Daicoviciu și față de acest segment al cercetării cultural-științifice din țara noastră, conturând totodată polivalența personalității sale profesionale. Aportul său la susținerea activității muzeale din Transilvania și Banat cu precădere avea să fie recunoscut și după trecerea sa la cele veșnice prin organizarea de simpozioane și expoziții comemorative<sup>23</sup>, de către discipoli, în onoarea „magistrului” lor.

---

<sup>21</sup> Ioan Chindriș, *Clujeanul Constantin Daicoviciu*, în *Memoriale 100*, Cluj, 1998, p. 440

<sup>22</sup> De menționat că din anul 2004, în cadrul Universității de Vest din Timișoara funcționează Centrul de Studii de Istorie și Arheologie “Constantin Daicoviciu”.

<sup>23</sup> Dintre acestea amintim: în ciclul „Seri clujene” manifestarea cu tema „Istoricul Constantin Daicoviciu” organizată la Muzeul de Artă din Cluj-Napoca la 23 mai 1975; Simpozionul organizat în amintirea lui Constantin Daicoviciu la Caransebeș în perioada 13-14 martie 1976; Simpozionul omagial *Constantin Daicoviciu 1898-1973. Centenar* organizat la Cluj Napoca în perioada 26-27 iunie 1998; Expoziția omagială „Constantin Daicoviciu 1898-1973” organizată la Cluj-Napoca în perioada 27 mai - 7iunie 1993; Expoziția „Constantin Daicoviciu în relațiile științifice internaționale” organizată la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea în anul 1993, etc. MNIT, *Fondul C. Daicoviciu...*, C<sub>2</sub>1361a, C<sub>2</sub>299a, C<sub>2</sub>6458



*Constantin Daicoviciu în mijlocul colaboratorilor săi de la Muzeul de Istorie a Transilvaniei în anul 1960 (MNIT, Fondul C. Daicoviciu..., C21481)*

C2618

THE INTERNATIONAL COUNCIL OF MUSEUMS  
 CONSEIL INTERNATIONAL DES MUSÉES  
 UNESCO, 6 rue Franklin, Paris 16e

**ACTIVE MEMBER**  
**MEMBRE ACTIF**

Name }  
 Nom } M. Constantin DAICOVICIU

Institution }  
 Institution } Musée d'Archéologie - CLUJ -

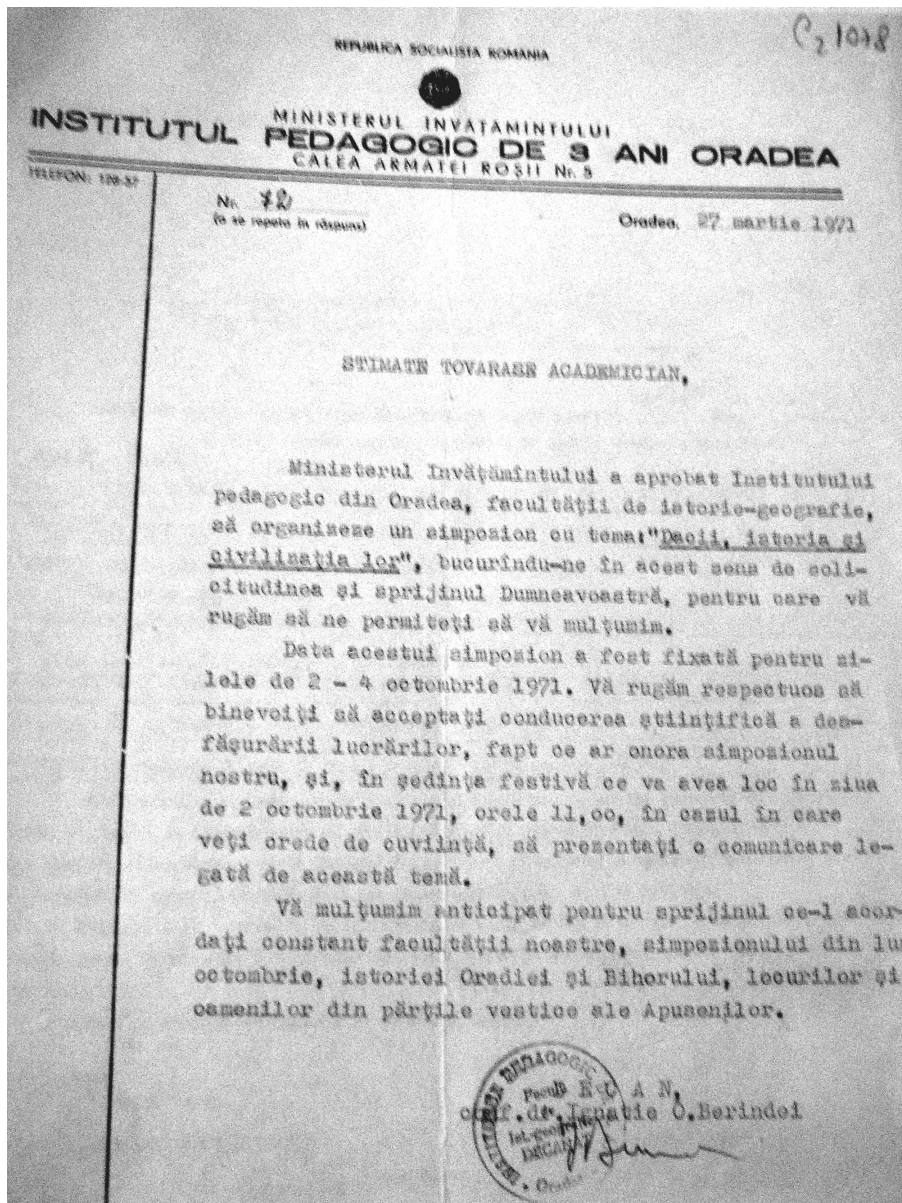
Official position }  
 Titre } Directeur

Country }  
 Pays } ROUMANIE -

No. 2738

It is requested that every facility, including whenever possible free entry to museums and exhibitions, be granted to all members of ICOM and their representatives.  
 Prière de bien vouloir accorder toutes facilités, y compris si possible l'entrée gratuite dans les musées et expositions, à tous les membres de l'ICOM ou à leurs représentants qualifiés.

*Legitimația lui Constantin Daicoviciu de membru activ al I.C.O.M. pe anul 1963 (MNIT, Fondul C. Daicoviciu..., C2618)*



Invitația decanului Facultății de istorie-geografie din cadrul Institutului Pedagogic de 3 ani din Oradea adresată academicianului Constantin Daicoviciu pentru a participa la simpozionul "Dacia, istoria și civilizația lor" organizat în anul 1971 (MNIT, *Fondul C. Daicoviciu...*, C<sub>2</sub>1078)



# RAPORTUL CONSULULUI GENERAL ROMÂN DIN ORADEA DESPRE SITUAȚIA EVREILOR DIN TRANSILVANIA DE NORD (1944)

de  
Antonio FAUR

Acum trei decenii și jumătate, consulul general dr. Mihai Marina – de la Consulatul General Român din Oradea (care a funcționat în perioada 1940-1944) – a dat publicității, într-o revistă de istorie de mare popularitate<sup>1</sup>, un material memorialistic referitor la acțiunile pe care le-a organizat, împreună cu alți membri ai Consulatului din Oradea, pentru salvarea unor evrei din Transilvania de Nord și Ungaria de la o moarte sigură, pe care i-au trecut clandestin granița din Ungaria în România. Despre această realitate a scris, într-o carte de memorialistică, și publicistul orădean Katona Béla<sup>2</sup>.

Disponem, deci, de cel puțin două relatări cu privire la evenimentele dramatice din nordul Bihorului în primăvara și vara anului 1944, când autoritățile administrative locale (primăria, jandarmeria și poliția) au strâns, în câteva zile și cu metode din cele mai barbare, aproape toți locuitorii evrei din partea de nord a județului Bihor, în număr de aproximativ 35.000 de oameni. Aceștia au fost internați în două ghetouri din Oradea, cel mai mare dintre ele fiind, de altfel, al doilea ca mărime din Ungaria și Transilvania de Nord.

Cum istoricul acestui ghetou orădean constituie o temă de cercetare separată (cunoscută, într-o oarecare măsură, din memoriile unor victime<sup>3</sup> ale Holocaustului), ne vom referi, în prezentul studiu, la un *document de o valoare istorică excepțională*, care a fost elaborat la Oradea și a aparținut Consulatului General al României din Oradea,

---

<sup>1</sup> Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili !*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 39-41

<sup>2</sup> Katona Béla, *Vărad a vihraban (Oradea în furtună)*, Oradea, 1946. Un capitol din acesta a fost reprodus în același număr al revistei *Magazin istoric* (1976, nr. 6, p. 38).

<sup>3</sup> Vezi Eva Heyman, *Am trăit atât de puțin*, Editura Alex, București, 1991; Katona Béla, *op. cit.*; Leitner Sándor, *A nagyváradi zsidók tragédaja (Tragedia evreilor din Oradea)*, Schön, 1991; Oliver Lustig, *Jurnal însângerat*, Editura Militară, București, 1987; Tereza Mózes, *Decalog însângerat*, Editura Ara, București, 1995; Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, Ion V. Ranca, *Drumul Holocaustului. Calvarul evreilor din nord-vestul Transilvaniei sub ocupația Ungariei (5 IX 1940-25 X 1944)*, Editura Ciubăncan, Cluj-Napoca, 1995; Gh. I. Bodea, *Tragedia evreilor din nordul Transilvaniei (1944)*, Editura Hiparion, Cluj-Napoca, 2001.

îndeosebi consulului general Mihai Marina. Revenim, aşadar, asupra acestuia, cu intenția de a-i sublinia însemnătatea și de a reconstitui împrejurările în care a fost scris, precum și de a face câteva referiri utile la conținutul său.

Înainte de a ne referi la *raportul* în discuție, considerăm necesare câteva mențiuni despre raporturile consulului general dr. Mihai Marina cu locuitorii din Oradea, atitudinea acestuia față de manifestările antisemite tot mai arogante și jignitoare, primele știri despre organizarea ghetourilor în Oradea (și alte așezări din Transilvania de Nord), preocupările Consulatului din Oradea pentru cunoașterea cât mai exactă a acestor realități dramatice și informarea Centrului de la București despre toate aspectele de natura celor enumerate.

Memorialistul Katona Béla consemna în cartea sa o întâmplare interesantă, în care personajul principal a fost consulul general Mihai Marina. După introducerea „semnului distinctiv pentru populația evreiască din Ungaria”, dr. Mihai Marina a dezavuat această măsură înjositoare, după cum relatează publicistul amintit: „Arătând spre oamenii cu stea galbenă, dr. Mihai Marina, consulul român de la Oradea, a făcut – în fața ziariștilor unguri - următoarea observație: „Și actualul regim maghiar mai vorbește despre superioritatea culturală ?”<sup>4</sup> (subl.ns.-A.F.). La remarcă unui gazetar ungar, cum că această situație s-a datorat unei „porunci a germanilor”, dr. Mihai Marina a dat o replică zdrobitoare: „Lăsați, vă rog, la noi în România sunt mai demult și mai mulți hitleriști și totuși nu au putut impune așa ceva”<sup>5</sup>.

Referindu-se, la rândul său, la episodul evocat de Katona Béla, consulul general Mihai Marina preciza faptul că el nu s-a exprimat în termenii respectivi, cu prilejul unei conferințe de presă (pentru că nu a „organizat o astfel de întâlnire”), ci a avut unele discuții la o „frizerie”, unde mergea aproape zilnic și, cu această ocazie, se „întâlnea” cu unii ziariști unguri. Folosind un asemenea prilej, el a intenționat „să marchez[e] poziția noastră, a românilor” față de purtarea obligatorie, de către evrei, a stelei galbene, pentru a „nu se crede” că ei ar fi de „acord cu astfel de măsuri”<sup>6</sup> discriminatorii. Deci, s-a folosit de posibilitatea unor contacte cotidiene cu ziariști unguri, ca să le transmită anumite mesaje, unele de factura celui evocat.

<sup>4</sup> Apud Mihai Marina, *op. cit.*, p. 39

<sup>5</sup> *Ibidem*

<sup>6</sup> *Ibidem*

Au fost, fără îndoială, și ecouri ale declarațiilor sale, evident nu numai în rândul ziariștilor, ci și al autorităților locale, care au luat act de afirmațiile consulului general Mihai Marina. Unul dintre cei care și-au dezvăluit receptivitatea față de cele întâmplate a fost dr. Hlatki Endre, prefectul orașului Oradea, care i-a dat un telefon, solicitând o întrevedere la sediul Consulatului General al României de la Oradea, care funcționa în fosta casă a dr.-ului Aurel Lazăr (actualmente muzeu memorial al acestuia ca personalitate proeminentă a evenimentelor din anii 1918-1919, un autentic ctitor al României Mari). „La discuția pe care am avut-o - își reamintea dr. Mihai Marina (prefectul municipiului-n.n.) mi-a împărtășit faptul că și el este de acord cu ceea ce spusesem în fața ziariștilor. Era un om cu concepții avansate, care, de altfel, nu peste mult timp, și-a și dat demisia și a părăsit Ungaria”<sup>7</sup>, arătându-și astfel inaderența la politica fascistă antisemită a autorităților ungare, chiar repudierea acesteia.

Consulul general Mihai Marina a reținut și alte momente legate de viața evreilor din Oradea, care au avut implicații decisive asupra acestora. El nu ignoră ședința de la Prefectura din Oradea, convocată la finele lunii aprilie 1944 de către László Endre (subsecretar la Ministerul de Interne al Ungariei) și la care au fost prezenți reprezentanții autorităților locale: subprefectul, ajutorul de primar Gyapay László (participant la „acțiunile criminale împotriva populației evreiești” din Oradea, condamnat la detenție „grea pe viață”<sup>8</sup>), șeful poliției și inginerul șef al orașului. Această ședință s-a „încheiat noaptea târziu, cu hotărârea ca – din 3 mai [1944] – să se înființeze un ghetou în Oradea”. Decizia a fost transmisă, cu promptitudine, la Budapesta, pentru a „se lua măsuri de trimitere a unor detașamente de jandarmi”<sup>9</sup>.

După ce a aflat, chiar a doua zi, despre sinistra întrunire de la primărie, consulul general Mihai Marina, impacientat pe bună dreptate, le-a comunicat „*mai multor familii de evrei*” (subl.ns.-A.F.) din Oradea, cu care se afla în relații bune, că îi așteaptă o cumplită nenorocire, aceea de a fi internați în ghetou: „*Unii dintre ei – preciza diplomatul român – au luat atunci hotărârea să se refugieze în România*”<sup>10</sup>.

---

<sup>7</sup> *Ibidem*

<sup>8</sup> Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, Ion V. Ranca, *op. cit.*, p. 177-178

<sup>9</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 39

<sup>10</sup> *Ibidem*

Privind retrospectiv, putem afirma că au și început să caute refugiu în România. Documentele publicate de noi<sup>11</sup> confirmă această realitate, în sensul că la 28 aprilie 1944 au fost surprinși, în comuna Ginta, patru evrei (Katz Iosif, Kahan Marta, Krakorschi Jan și Pauker Isac), care au trecut „fraudulos” granița, din Ungaria în România, declarând jandarmilor că „au fugit din Ungaria din cauza persecuțiilor” contra lor. Cei patru refugiați au fost „conduși” în localitatea Ginta de către două „călăuze” (Teodor Ticrat și Mihai a Petrii Dărabului), care au plecat după ei până la Oradea, unde aveau o legătură (în acest sens) cu un evreu, cu care au organizat „trecerea clandestină a evreilor din Ungaria în România”<sup>12</sup>. După ce i-au „preluat de la Oradea”, cele două „călăuze” i-au „trecut peste frontieră printre comunele Sântelec-Felcher[iu], la Tășad, de unde au venit la Ginta, unde au fost prinși evreii”<sup>13</sup>.

Iată, deci, o adevărată „filieră” de salvare a evreilor, alături de atâtea altele (unele identificate, altele în curs de a fi stabilite prin cercetări de arhivă). Și aici este vorba de o tipologie clasică a unei asemenea acțiuni: existența unor călăuze, apoi a unei legături a acestora cu un om important din Oradea (pentru a pregăti grupul de evrei care urma să fie trecut granița), ca și a unui punct la graniță, prin care să nu poată fi prinși, apoi transportarea (până într-o localitate apropiată, aceasta fiind, cu deosebire Ginta, deoarece aici se aflau mai mulți evrei, aduși din Bihorul de Sud) pe teritoriul României.

Ghetozarea evreilor în Oradea (în cele două ghetouri) s-a realizat – după opinia lui Mihai Marina – „în condiții dramatice”, descrise, de altfel, și de către Eva Heyman în *Jurnalul*<sup>14</sup> său, care a fost un document contemporan cu evenimentele. Este cea mai autentică reflectare, în conștiința și sufletul unei tinere (de numai 13 ani), a unei tragedii trăite, ea fiind una din victimele Holocaustului.

În primele zile de organizare a ghetoului central<sup>15</sup> a fost „permisă vizitarea celor închiși”. Consulatul General al României de la Oradea, conform mărturiei consulului general Mihai Marina, a primit „dispoziții” de la Ministerul Afacerilor Străine din București ca

<sup>11</sup> Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie – august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare*, Editura Universității din Oradea, 2010, p. 87-89

<sup>12</sup> *Ibidem*

<sup>13</sup> *Ibidem*

<sup>14</sup> Eva Heyman, *op.cit.*, p. 97-112

<sup>15</sup> Vezi Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, p. 193-213

să se intervină „pentru scoaterea evreilor (foști-n.n.) *cețățeni români*”<sup>16</sup> (subl.ns.-A.F.) din ghetouri, după care să fie trimiși „în țară”, adică în România.

Prin urmare, „mai mulți salariați ai Consulatului” – sub pretextul că „aveau de rezolvat unele probleme” – “*au mers zilnic în ghetou, stabilind contacte cu cei internați*”<sup>17</sup> (subl.ns.-A.F.). Această precizare merită o atenție specială, deoarece are valoarea unei informații importante cu privire la faptul că membrii Consulatului român au comunicat, cel puțin în perioada inițială, cu evreii din ghetoul orădean. Pe parcurs, ei au primit – în permanență – „știri referitoare la *viața de infern a celor din ghetouri*”<sup>18</sup>.

Desigur, consulul general și colaboratorii săi nu au rămas „impasibili” la situația îngrozitoare în care au fost aduși mii de locuitori evrei, ci au organizat o „filieră” de salvare a acestora. Mai mult, aveau cunoștință despre acțiuni similare realizate de alți conaționali de ai săi, din Oradea, și întreaga circumscripție consulară. În „acele zile – afirmă Mihai Marina – multe familii de români din Oradea și-au asumat riscul adăpostirii evreilor în casele lor, în special a copiilor”<sup>19</sup> (de pildă, Gheorghe Mangra, administratorul Seminarului Greco-Catolic din Oradea; profesorul Virgil Maxim de la aceeași instituție; țăranul Timiș Nicoară Pomuț, din comuna Borșa). De un interes științific real a fost și mențiunea diplomatului român: „*Nu am ținut o evidență strictă a situațiilor de acest fel*”<sup>20</sup>, deoarece ele s-au produs spontan, fără nici un alt gând decât acela de a veni în ajutorul unor oameni aflați în suferință”<sup>21</sup> (subl.ns.-A.F.).

Cel mai important demers în direcția *cunoașterii adevărului despre ghetourile din Transilvania de Nord*, cu deosebire cele din

---

<sup>16</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

<sup>17</sup> *Ibidem*

<sup>18</sup> *Ibidem*. Nu este exclusă ipoteza ca dr. Mihai Marina să fi trimis Centralei de la București rapoarte și note despre ghetourile din Oradea, pentru că erau de cea mai mare însemnătate și, din punct de vedere profesional, aveau prioritate. Autoritățile române trebuiau ținute la curent cu toate aceste măsuri de aplicare a „soluției finale”, fără cruțare, de reprezentanții locali ai administrației horthyste.

<sup>19</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

<sup>20</sup> Salvatorii evreilor nu se gândeau, pe atunci (când trebuiau să acționeze, nu să întocmească documente cu cine, pe unde și cum i-au ascuns sau i-au trecut clandestin granița, în România), că li se va imputa, ulterior, faptul că n-au conceput acte care să conțină informații cuprinzătoare și exacte despre evreii pe care i-au scăpat de la moarte. Consulul general român de la Oradea le dă acestor contestatari un răspuns de bun simț.

<sup>21</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

Oradea, le-a întreprins consulul general român în vara anului 1944. Prin urmare, sunt de reconstituit circumstanțele în care a fost conceput un raport, care a fost transmis Crucii Roșii Internaționale la Geneva (în Elveția). Aceasta a fost informată cu privire la ceea ce i se întâmpla populației evreiești de pe teritoriul Ungariei.

Despre acest document *nu s-a scris prea mult*, nu i-au fost relevate semnificațiile, așa cum s-ar fi impus, datorită valorii sale excepționale.

De aceea, am considerat că este necesar a fi reactualizate eforturile consulului general Mihai Marina de a furniza unui factor internațional informații despre aplicarea, de către administrația ungară, a „soluției finale”, cu exemplificări revelatorii despre calvarul îndurat de evreii din Oradea și din alte regiuni ale Transilvaniei de Nord, care au fost internați în ghetoari.

După ce i-au parvenit „știri referitoare la viața de infern din cele două ghetoari” din Oradea, consulul general Mihai Marina și colaboratorii săi apropiați s-au decis să întreprindă „*ceva, pentru a veni în ajutorul lor, sesizând unele foruri internaționale*”<sup>22</sup> (subl.ns.-A.F.). Pentru a-și concretiza intențiile, devenea imperioasă procurarea de „cât mai multe date” despre ghetourile organizate de autoritățile locale în toată Transilvania de Nord.

Soluția practică era aceea de a fi trimiși prin județele din acest teritoriu unii membri ai Consulatului General Român din Oradea. Au și fost repartizați, pentru realizarea acestor investigații de teren, următorii membri ai Consulatului: Ion Isaiu (la Cluj și Năsăud), Ion Romașcan (în secuime), Mihai Bologa (la Sighet și la Satu Mare), Vasile Hossu (la Sălaj și Someș) și Alexandru Olteanu (în Mureș)<sup>23</sup>.

Inițiativa la care ne-am referit a avut rezultate notabile, printre care și constatarea – din surse directe (rămase anonime, din motive lesne de înțeles) – că s-a manifestat un sprijin „unanim” al locuitorilor români pentru evreii „prigoniți”<sup>24</sup> de fasciștii unguri. De asemenea, au avut surpriza să afle că în ghetourile din Transilvania de Nord au fost internați peste 150.000 de evrei<sup>25</sup>.

---

<sup>22</sup> *Ibidem*

<sup>23</sup> *Ibidem*

<sup>24</sup> *Ibidem*

<sup>25</sup> Este, totuși, menționată împrejurarea că publicistul orădean Katona Béla (care era pe jumătate evreu) a fost lăsat „liber”, dar era supravegheat îndeaproape, pentru a nu putea „întreprinde” ceva în ajutorarea evreilor (*Ibidem*). Până la urmă, el a reușit să facă acest lucru (de care le era frică autorităților horthyste din Oradea), publicând în

După încheierea operației de adunare a „datelor” despre realitățile menționate, membrii Consulatului au aflat „știrea” despre evacuarea ghetourilor, fără să cunoască „destinația trenurilor cu vagoane de marfă încărcate cu oameni până la refuz”<sup>26</sup>. A fost pus în circulație zvonul că vor fi transportați în Ungaria, dincolo de Dunăre, spre a fi „concentrați într-un singur loc toți evreii din țară”<sup>27</sup>. A funcționat, și în acest caz, diversiunea bine pusă la punct, pentru că evreii nu s-au opus îmbarcării, cu toate că au fost înghesuiți (câte 70-80 de persoane) într-un vagon de transport animale.

Consulul general Mihai Marina mărturisește că a fost interesat de ceea ce se întâmplă cu evreii urcați în trenurile amintite. A și avut discuții cu un „feroviar român” care, întâmplător, „însoțise un astfel de tren”, de la care a aflat că destinația acestuia a fost orașul Košice (în Slovacia de sud-est), de unde trenurile plecau mai departe.

Dornic să elucideze această chestiune, de o însemnătate deosebită, a hotărât să verifice cum stau lucrurile. Prin urmare, a plecat la Budapesta, însoțit fiind de Ion Isaiu și Mihai Bologna.

De aici, cu propria mașină (care avea un număr german, ca să nu atragă atenția), s-au îndreptat spre Košice, unde au intrat într-un restaurant din apropierea gării. Reproducem un pasaj din relatarea consulului general Mihai Marina: „ne-am așezat la masă cu câțiva feroviarilor unguri, înjghebând o discuție cu ei. Pe măsură ce paharele se goleau, limbile se dezlegau. Am aflat astfel că unul dintre feroviarilor își aștepta un frate care plecase de câțiva zile cu un tren cu evrei. După un timp, a sosit și cel așteptat, care a luat loc la masa noastră, împreună cu alți doi colegi ai săi. Ne-au povestit cum au mers cu trenul acela până la Auschwitz (Oswiecim în Polonia), unde au fost debarcați evreii. *Din povestirile lor am reușit să aflăm ce se petrecea cu evreii care luau drumul Auschwitz-ului*”<sup>28</sup> (subl.ns.-A.F.).

---

1946 un remarcabil text memorialistic, care descrie teroarea din ghetourile orădene și alte aspecte ale monstruoasei aplicări a „soluției finale”.

<sup>26</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

<sup>27</sup> *Ibidem*. Această intoxicare propagandistică a avut efecte, pentru că apare și în *Jurnalul Evei Heyman*, care nota – în ziua de 30 mai 1944 – următoarele : „toți spun că vom rămâne în Ungaria, că pe toți evreii din țară îi adună undeva, lângă Balaton și acolo vom munci” (Eva Heyman, *op. cit.*, p. 115). Tânăra Eva Heyman, cu o surprinzătoare maturitate, conchide că „degeaba spun toți că pe noi nu ne duc în Polonia, ci la Balaton” (*Ibidem*, p. 115-116).

<sup>28</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

Profund impresionat de cele aflate despre Auschwitz cu prilejul cercetărilor efectuate la Košice, consulul general Mihai Marina, după ce s-a întors la Oradea, s-a decis să informeze cercurile internaționale „asupra sfârșitului tragic al evreilor deportați”<sup>29</sup>. Unul dintre procedeele practice în această direcție putea fi elaborarea unui document în care să cuprindă toate constatările sale, ca și cele ale colaboratorilor din cadrul Consulatului, la care să adauge și alte informații, provenite de la dr. Miksa Kupfer, care fusese internat în ghetoul orădean. De fapt, după transportarea evreilor orădeni în lagărele morții din Polonia, dr. Miksa Kupfer și Alexandru Balint – care scăpaseră vii – s-au prezentat la Consulatul General Român din Oradea, de unde au fost transportați (împreună cu familiile lor), cu mașina consulului general din Oradea, „spre locul unde-i așteptau oamenii care i-au trecut frontiera”<sup>30</sup> (subl.ns.-A.F.), prin apropierea comunei Șauaieiu. A doua zi a fost trimis viceconsulul Ion Isaiu să ia contactul cu dr. Miksa Kupfer, de la care a primit un valoros „material informativ, privind atrocitățile din ghetou”<sup>31</sup>. Era o sursă de primă mână care poate fi apreciată ca una dintre cele mai veridice și concise relatări despre dramele trăite de evrei în ghetoul din Oradea.

Dacă evreilor din ghetourile din Transilvania de Nord, care fuseseră, până la jumătatea lunii iunie 1944, transportați la Auschwitz, nu le „mai putea servi materialul adunat”, el constituia, totuși, o puternică și incontestabilă „mărturie documentară a unor întâmplări

<sup>29</sup> *Ibidem*

<sup>30</sup> *Ibidem*

<sup>31</sup> *Ibidem*. În legătură cu modul în care a intrat consulul general Mihai Marina în posesia documentului amintit, scris de dr. Miksa Kupfer, există și o altă variantă, furnizată de publicistul Katona Béla. O reproducem: „Într-o după amiază, primind permisiunea să iasă în oraș, acesta (dr. M. Kupfer-n.n.) a făcut o vizită medicului român Ignatie Terțan. După ce i-a prezentat situația dramatică a evreilor din ghetou, l-a întrebat dacă nu s-ar putea ca prin intermediul Consulatului Român din Oradea să se facă cunoscute Crucii Roșii Internaționale atrocitățile comise în ghetoul orădean” (subl.ns.-A.F.) (Katona Béla, *op. cit.*, p. 38). Medicul Ignatie Terțan s-a întâlnit cu consulul general Mihai Marina și a discutat despre o asemenea eventualitate. Dr. Mihai Marina „s-a arătat dispus să acționeze în sprijinul evreilor”, astfel că „peste câteva zile”, a primit – în casa aceluiași doctor - un „memoriu de 16 pagini, redactat de dr. Kupfer, pe formulare de „rețete” (*Ibidem*). Deci, cunoaștem și faptul că textul memoriului s-a extins pe cele 16 pagini de „rețete”, care au fost preluate de consulul general Mihai Marina. Documentul acesta se „referea, în special, la torturile la care erau supuși medicii din ghetou, împinși astfel la sinucidere. Era o ilustrare concludentă a modului în care erau tratați și ceilalți internați din ghetouri” (subl.ns.-A.F.) (*Ibidem*).



dramatice care au avut loc în primăvara anului 1944, pe teritoriul unui stat (Ungaria horthystă) din Europa Centrală”<sup>32</sup>. Exista, așadar, o rațiune pentru declanșarea acțiunii de informare a unor „cercuri internaționale” despre această realitate tragică, pentru ca personalități cu roluri decisive – în cadrul unor state și instituții - să procedeze la adoptarea de măsuri urgente, pentru stoparea efectelor aplicării, de către nașiști și acoliții lor, a „soluției finale”.

Consulul general Mihai Marina a recurs la elaborarea unui *raport*, întemeiat pe mai multe surse documentare:

1. informațiile de la feroviarilor unguri, care s-au „dovedit riguros exacte”;

2. de la dr. Miksa Kupfer, care a prezentat „tratamentul la care erau supuși evreii în ghetourile” orădene;

3. despre numărul aproximativ al evreilor care au fost închiși în ghetourile din Transilvania de Nord;

4. referitoare la „datele culese” de membrii Consulatului General Român din Oradea, cu prilejul cercetării realizate în acest teritoriu, conform planului stabilit;

5. „cu privire la condițiile inumane în care au fost înghesuiți în vagoane de marfă și transportați evreii din Transilvania de Nord „spre Auschwitz”, „pe baza relatărilor unor feroviarilor români și membrii ai poliției”<sup>33</sup> ungare.

Raportul era, în concepția consulului general Mihai Marina, o lucrare cât mai temeinică și cu evidente tendințe de a sintetiza informațiile care au fost adunate, pentru a fi credibil și a determina reacțiile scontate.

El nu s-a rezumat la conținutul memoriului medicului Miksa Kupfer, cum credea publicistul Katona Béla<sup>34</sup>. De fapt, sunt două documente separate:

1. *memoriul* conceput de dr. Miksa Kupfer;

2. *raportul* consulului general Mihai Marina, care a inclus memoriul medicului Miksa Kupfer, la acesta asociindu-se alte informații despre problematica la care ne referim, obținute în urma

---

<sup>32</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

<sup>33</sup> *Ibidem*

<sup>34</sup> Memoriul medicului Miksa Kupfer este, în acești termeni, apreciat de Katona Béla: „Datele din memoriu constituiau *primele informații demne de încredere și relativ amănunțite asupra celor ce se întâmplau în ghetouri* (subl.ns.-A.F.). Căci, deși în străinătate se știa că în Ungaria fuseseră înființate ghetouri, nimeni nu și-a putut închipui ce grozăvii se petreceau între zidurile acestora și, în special, la Oradea” (Katona Béla, *op. cit.*, p. 40).

unor activități de cercetare (la Košice, în Transilvania de Nord și Ungaria) desfășurate de membrii Consulatului Român din Oradea.

Aceste disociații au fost necesare, deoarece s-a manifestat tentativa nejustificată, din perspectivă științifică, de a confunda – până la identitate - cele două importante documente. *Raportul* consulului general Mihai Marina nu numai că a *absorbit conținutul memoriului amintit*, ci a adus completări substanțiale la acesta, îndeosebi cele referitoare la celelalte ghetouri din Transilvania de Nord, apoi la transportarea evreilor la Auschwitz și, bineînțeles, la existența acestui monstruos ghetou în inima Europei Centrale.

De menționat împrejurarea că însuși Mihai Marina a oferit unele explicații utile restabilirii adevărului : „Desigur, nici dr. Kupfer, care pe atunci (mai exact în momentul când a fost elaborat raportul-n.n.) se afla în România și care, la revenirea în Oradea (după 12 octombrie 1944-n.n.), l-a informat pe Katona Béla, și nici acesta din urmă n-au avut de unde să cunoască conținutul raportului”<sup>35</sup>.

În momentul finalizării raportului, a trecut prin Oradea, în drumul său spre Elveția, profesorul universitar Vespasian Pella, ambasador al României în Elveția, pe care consulul general Mihai Marina îl cunoștea din anii anteriori, deoarece s-a mai oprit la Oradea. Având încredere în acesta, Mihai Marina i-a înmănat raportul, rugându-l să-l citească. V.V. Pella a „rămas uimit”, după lectura documentului, astfel că l-a întrebat pe consulul general Mihai Marina de unde are informațiile „pe care le prezintă atât de impresionant în raport. I-am arătat *referatele colegilor care fuseseră prin județe* – precizează, în textul său memorialistic consulul general Mihai Marina -, precum și *materialul primit de la dr. Kupfer și cele povestite de feroviari*”<sup>36</sup> (subl.ns.-A.F.). Ambasadorul V.V. Pella a apreciat raportul și l-a asigurat pe consulul general Mihai Marina de faptul că a doua zi după sosirea sa în Elveția va preda documentul acolo unde trebuie<sup>37</sup>, mai exact Crucii Roșii Internaționale.

Peste o săptămână, acesta i-a trimis lui Mihai Marina „o ilustrată” cu un text care cuprindea și „mulțumiri din partea tuturor”,

<sup>35</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 40

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 41. Tot dr. Mihai Marina a făcut o mențiune necesară cu privire la întâmplarea că Miksa Kupfer și publicistul Katona Béla au fost informați după „eliberarea Oradiei” (la 12 octombrie 1944), de către Ion Isaiu, despre inițiativa trimiterii (cu ajutorul ambasadorului V.V. Pella) a unui raport (memoriu) de către consulul general Mihai Marina, Crucii Roșii Internaționale din Elveția.

<sup>37</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 41

ceea ce constituia o confirmare a faptului că raportul consulului general român din Oradea ajunsese la Crucea Roșie Internațională, care fusese, astfel, informată „despre cele ce se petrec” la Auschwitz. Consulul general Mihai Marina nota cu satisfacție în materialul memorialistic, pe care l-a publicat, că „*prima denunțare a crimelor în acest sinistru lagăr*” s-a făcut prin memoriul (raportul-n.n.) expedit de noi, de diplomații români”<sup>38</sup> (subl.ns.-A.F.).

În stadiul actual al cercetării problematicei de care ne ocupăm, considerăm că afirmația consulului general Mihai Marina referitoare la însemnătatea demersului său diplomatic este credibilă, mai ales în ceea ce privește informațiile despre ghetourile din Oradea și Transilvania de Nord, fiind vorba, neîndoielnic, de cea dintâi denunțare a atrocităților comise asupra evreilor care au fost internați în acestea. *Raportul* poate fi așezat alături de *Jurnalul* Evei Heyman, în care se regăsesc pagini emoționante despre suferințele acelorași locuitori evrei ai Oradei (și, în sens mai general, ai Bihorului de Nord). Sunt două documente de excepție, cronologic informate și scrise aproape în același timp, unul în termeni obiectivi, iar celălalt cu amprenta subiectivității ultragiante, însă ambele de o valoare istoriografică incomparabilă. În urma suferințelor populației evreiești din partea de nord a județului Bihor au rămas, ca niște mărturii remarcabile, aceste două documente, care ar merita să fie readuse în circuitul istoriografic contemporan.

Atât consulul general Mihai Marina, cât și publicistul Katona Béla, a susținut că *raportul* trimis Crucii Roșii Internaționale a fost nu numai primit de aceasta, ci s-a trecut și la demersuri imediate. Astfel, s-a constituit o „comisie neutră” din reprezentanți (proveniți din Elveția, Portugalia și Spania) ai Crucii Roșii Internaționale, care au descins „fără întârziere” la Budapesta, unde au solicitat cel puțin două lucruri: copiii evrei de până la 14 ani să fie „dați în grija părinților” și înființarea în capitala Ungariei a așa-numitelor „case protejate”<sup>39</sup>, fiind în acest fel atenuate măsurile de aplicare în Budapesta a „soluției finale”. Conform opiniei lui Katona Béla, prin relatarea la Geneva (unde funcționa Crucea Roșie Internațională) despre „chinurile îndurate de evreii” din Oradea și Transilvania de Nord s-a „făcut un serviciu”<sup>40</sup> evreilor din capitala ungară.

---

<sup>38</sup> *Ibidem*

<sup>39</sup> Katona Béla, *op. cit.*, p. 38

<sup>40</sup> *Ibidem*

În timpul desfășurării procesului intentat căpeteniilor fasciste care au dus la extrem politica antisemită a administrației statului ungar, unul dintre martorii care lucraseră la Crucea Roșie Internațională de la Geneva a declarat că „deportările în Ungaria au fost oprite la intervenția acestei instituții internaționale”, care a fost informată în legătură cu soarta evreilor din ghetouri și lagărele morții de la Auschwitz<sup>41</sup> și Birkenau. Aceasta a fost o confirmare a faptului că raportul consulului general Mihai Marina a determinat o reacție promptă a Crucii Roșii Internaționale în favoarea evreilor din Budapesta și de pe întregul teritoriu al Ungariei.

După discursul regelui Mihai, la postul de radio, din noaptea de 23 august 1944, în care anunța „ruperea relațiilor” cu Germania nazistă, jandarmii unguri au primit ordinul să ocupe clădirea Consulatului General al României din Oradea, să aresteze toți membrii Consulatului (și familiile lor) și să confişte toate mașinile personalului acestei instituții<sup>42</sup>. Diplomații români din Oradea au fost „ținuți” forțat în incinta Consulatului General timp de 30 de zile, după care au fost internați într-un lagăr din Budapesta. După aceasta, au fost deportați în Germania. Documentele Consulatului General Român, care ar fi fost de o mare utilitate pentru o cunoaștere cât mai cuprinzătoare a tuturor acțiunilor membrilor acestuia în sprijinul populației evreiești, nu au mai ajuns la Ministerul Afacerilor Străine.

Drept urmare, la 10 aprilie 1946, dr. Mihai Marina solicită Ministerului Afacerilor Străine să declanșeze o anchetă în cazul dispariției documentelor de la consulatele României din Oradea și Cluj, lăsate – în momentul deportării personalului acestora în Germania – la Legația României din Budapesta<sup>43</sup>. Ministrul a dispus, la 28 mai 1946, formarea unei comisii de anchetă (în componența căreia a intrat și dr. Mihai Marina), care să cerceteze condițiile în care au dispărut de la Legația Română din Budapesta<sup>44</sup> documentele aparținătoare celor două consulate (Oradea și Cluj). Nu cunoaștem care au fost rezultatele activității acestei comisii.

Încercând o încheiere în legătură cu *raportul* elaborat de consulul general dr. Mihai Marina, împreună cu unii dintre membrii Consulatului din Oradea, care nu este identic cu *memoriul* scris de dr.

---

<sup>41</sup> Mihai Marina, *op. cit.*, p. 41

<sup>42</sup> Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 66

<sup>43</sup> A.M.A.E., *fond Problema 77/Dosare penale*, M 157, vol. I, f. 128-129

<sup>44</sup> *Ibidem*

Miksa Kupfer, ci constituie un document complet (care conținea și alte informații despre celelalte ghetouri din Transilvania de Nord și despre realitatea, necunoscută până atunci, a deportării evreilor în lagărul de la Auschwitz), putem concluziona că acest document, (care se află în arhiva Crucii Roșii Internaționale de la Geneva), a tras un semnal de alarmă în legătură cu condiția tragică a evreilor din Ungaria horthystă, a căror exterminare în masă era proiectată prin această odioasă „soluție finală”, gândită de naziști.

# DOI MARTIRI ORĂDENI: ANDREI SILVIU ȘI RAJKOVIČ NICOLAE

de  
Sever DUMITRAȘCU

Muzeograful orădean Ioan Marinescu a publicat în 1974 (*Crisia*, IV, p. 333-345) un set de documente păstrate în *Colecția de documente a Secției de Istorie de la Muzeul Țării Crișurilor* (Inv. 199-206).

În lumina acestor *documente oficiale*, cercetătorul orădean stabilea următoarea *REALITATE ISTORICĂ*: „Recent, colecția secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor s-a îmbogățit prin achiziționarea câtorva mărturii documentare – pe care le reproducem în anexele lucrării de față (v. *Crisia*, Anexele 1, 2, 3, 4, 5) –, referitoare la activitatea patrioților orădeni (conduși de Andrei Silviu, Rajkovič Nicolae și Papp Tiberiu – n.a. I.M.), desfășurată în lunile septembrie-octombrie 1944, pe teritoriul orașului ocupat de administrația și trupele horthysto-hitleriste, activitate apreciată de tribunalul militar horthyst, drept *organizare de partizani în spatele frontului*, fapt pentru care i-a judecat și condamnat la moarte, executându-i pe Andrei Silviu și Rajkovič Nicolae în ziua de 9 octombrie 1944”<sup>1</sup>.

## A.

În *Declarația* dată la 5 iunie 1950 de către *dr. Tiberiu Papp*, participant la acțiune, funcționar al Comitetului provizoriu urban Oradea, se specifică:

„După aceste preliminări, Andrei Silviu, luând de tovarăș în munca de organizare pe frizerul Rajkovič Nicolae din Oradea, au început să recruteze oameni pentru acțiune. Spre a putea selecționa mai bine pe cei care se prezentau, l-a designat pe un oarecare Erdei Ioan, om în vârstă, cu cunoștințe multilaterale, tatăl lui Erdei Ioan, care în prezent este mecanic la Căminul de ucenici din str. Ciorogariu, Nr. 26. În prezența acestuia, eu am fost acela care am notat pe o hârtie numele și cupațiunea celor care s-au prezentat. După ce oamenii au fost conșcriși, li s-a dat

---

<sup>1</sup> I. Marinescu, *Documente privind activitatea patrioților orădeni, în lunile septembrie-octombrie 1944*, în *Crisia*, IV, Oradea, 1974, p. 333-345; cf. și A. Dauer, *Lupta formațiunilor patriotice la Oradea*, în *Familia*, V, 7 (107), 4 (68), aprilie 1971; Idem, *Mărturii despre lupta formațiunilor patriotice la Oradea, august-octombrie 1944*, în *Semicentenarul P.C.R. în Bihor*, Oradea, 1971, p. 146-153

îndrumarea din partea lui Andrei Silviu, să staționeze în jurul Primăriei, pentru ca la orice eventualitate să fie în apropiere. Am conșcris pe listă – după cum îmi amintesc – cam 40-45 persoane, dintre care, subsemnatul am cunoscut numai foarte puțini. Îmi aduc aminte că s-au prezentat printre alții: Matolay Oliver, azi funcționar la careva minister din R.P. U(ngară), Maszlay Vasile, dr. Chivari Iosif, Soran Augustin, funcționari și azi la Comitetul provizoriu urb(an) Oradea, precum și Erdei Ioan, mecanic la Căminul de ucenici din localitate.

Andrei Silviu, cu alți câțiva cunoscuți de-ai lui, și îndeosebi (împreună) cu ajutorul lui - Rajkovič Nicolae – între timp au umblat prin subsolurile unde a fost poliția maghiară refugiată și, gășind niște arme vechi și muniții, le-au adus (pe) acestea în biroul meu, spunând că sunt în loc mai bun a(i)ci (...). Această acțiune de organizare a durat 2 zile (...)<sup>2</sup>.

„După o săptămână de activitate, după respingerea vremelnică a trupelor eliberatoare și revenirea unora dintre autoritățile maghiare, colectivul și-a sistat activitatea. Prin *denunțare* (s.n.), activitatea colectivului condus de Andrei Silviu, a ajuns la cunoștința poliției maghiare, care, imediat, a procedat la arestarea conducătorilor acestei mișcări și anume: Andrei Silviu, Rajkovič Nicolae și declarantul (Dr. Tiberiu Papp – n.n. S.D.). Întreaga activitate a numiților a fost calificată ca tentativă de infidelitate la adresa statului maghiar și numiții conducători, după grele și brutale schingiuiuri în beciurile poliției, au fost trimiși în fața judecății Curții marțiale de front. Această Curte marțială, după niște cercetări sumare, pentru organizare de trupe (de) partizani, armate a condamnat pe toți trei conducători ai mișcării, la moarte; grațiind, în urmă, în baza unor considerente necunoscute, numai pe dr. Papp Tiberiu a cărui pedeapsă a fost comutată în 15 ani temniță grea. Andrei Silviu și Rajkovič Nicolae, la data de 9 octombrie 1944, au și fost executați prin împușcare, în șanțurile cetății din Oradea...<sup>3</sup>”

## B.

Decizia Primarului orașului cu drept municipal Oradea (Nr. 11522/1945) dă următoarea *Decizie* în 22 mai 1945:

„Stabilesc că fostul funcționar orașenesc Andrei Silviu și Rajkovič Nicolae, în octombrie 1944, au fost condamnați la moarte prin glonț și au fost înmormântați în șanțul cetății.

<sup>2</sup> I. Marinescu, *op.cit.*, p. 343

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 341

Stabilesc că, atât Andrei Silviu și Rajkovič Nicolae și-au depus activitatea pentru salvarea bunurilor orășenești și a ordinii publice, motiv pentru care este legală cererea familiilor celor decedați, pentru asigurarea cheltuielilor de exhumare.

Ca urmare a situației de mai sus precum și pe baza propunerii contabilității, dispun repartizarea sumei de 250000 lei, adică două sute cincizeci de mii de lei – văduvei lui Andrei Silviu – sub titlul de cheltuieli de exhumare, sumă ce se va încadra la cheltuielile pentru «înmormântarea săracilor»<sup>4</sup>.

### C.

Procesul verbal încheiat la 15 martie 1946, de către Biroul I.O.V.R. comunal al municipiului Oradea, specifică:

„În acest interval de timp [între prima și cea de a doua, definitivă, eliberare a Oradei – n.n. S.D.] domnul Andrei Silviu, (...) dr. Papp Tiberiu și Rajkovič Nicolae, au fost deținuți și trimiși în fața Tribunalului militar, care (i-)a condamnat(:) pe ANDREI SILVIU și RAJKOVIČ NICOLAE la moarte, iar pe dr. PAPP TIBERIU la muncă silnică pe 15 ani.

Cei doi condamnați la moarte: ANDREI SILVIU și RAJKOVIČ NICOLAE, au și fost executați prin împușcare, în Oradea, în ziua de 9 octombrie 1944.

Subsemnații, am luat parte la ședința Tribunalului militar și avem nemijlocită cunoștință de condamnarea și executarea domnului ANDREI SILVIU”<sup>5</sup>.

### D.

În Decizia Nr. 31917 din 5.IV.1946, Președinte: d-l g(enera)l mag(istrat) C. Manoliu; Membri: d-l col(onel) M. Ciocănescu și d-l col(onel) I. Popescu, din Comisiunea de pensii (I.O.V.R.): „Având în vedere certificatul eliberat (de) Prim(ăria) Oradea (...), în care se arată că soțul petiționarei a decedat la data de 9 octombrie 1944, fiind împușcat de autoritățile maghiare”, stabilesc „o pensie de 2904, bruto lunar, cu începere de la 9 octombrie 1944 (...)”<sup>6</sup> (sumă modică, suntem în vremea teribilei inflații din 1946!).

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. 336

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 338

<sup>6</sup> *Ibidem*, p. 339-340



**E.**

În deceniul opt al secolului trecut, prin demersurile Muzeului Țării Crișurilor s-a discutat în Comisia municipală a denumirilor de străzi, numirea unei străzi cu numele lui ANDREI SILVIU.

Membrii Comisiei municipale – într-o ședință la Primărie, condusă de secretarul acesteia, Chivari, au respins propunerea.

MOTIVUL: „*Are rude în străinătate.*”

REPLICA: „Dar și-a dat viața, *sacrificiu suprem*, pentru Oradea.”

Nu s-a aprobat.

Am părăsit pentru totdeauna o asemenea comisie. Mă gândesc că azi, poate mai luminați, mai calmi, noi orădenii vom numi o stradă, două, cu numele celor doi MARTIRI ai neamului românesc: *ANDREI SILVIU* și *RAJKOVIČ NICOLAE*.

Orice s-ar întâmpla numele lor rămâne înscris cu litere de foc în istoria municipiului de pe Crișul Repede.

Dumnezeu să ne ajute să ne înțeleptăm și noi, ca ROMÂNI, odată!

# DATE INEDITE PRIVIND ACTIVITATEA ANTICOMUNISTĂ A LUI ADRIAN MIHUȚ ÎN PERIOADA 1948-1956

de  
Gabriel MOISA

Adrian Mihuț s-a născut în data de 24 septembrie 1922 în comuna Măderat, județul Arad. Fiu de țaran, el a urmat cursurile școlii primare în satul său natal. Primele 6 clase liceale le face la Liceul „Avram Iancu” din Brad, iar ultimele 2 la Liceul „Decebal” din Deva<sup>1</sup>. Înzestrat cu o inteligență deosebită, foarte doritor de învățătură și cu o înclinație specială spre matematică, Adrian Mihuț a terminat ca șef de promoție Liceul „Decebal” din Deva. Ulterior a urmat Facultatea de Electromecanică din cadrul Institutului Politehnic din Timișoara.

În copilărie a fost liniștit, poate prea cuminte pentru vârsta sa, ponderat și amabil cu toată lumea cu care venea în contact. Era parcă un copil maturizat precoce, preocupat excesiv de învățătură. Asta nu însemna că neglija activitățile sportive specifice vârstei, fiind apreciat pentru asta de profesori. În anul 1943 regele Mihai I-a felicitat personal pentru că obținuse la bacalaureat cea mai bună



ANDREI SILVIU — în uniformă de ofițer de rezervă al armatei române (august 1940).

---

<sup>1</sup> Corneliu Cornea, *Jurnalul detenției politice în județul Arad 1945-1989*. Editura Mirador, Arad, 2000, p. 136

medie pe țară. Tot în perioada liceului i-a meditat și pe băieții lui Petru Groza<sup>2</sup>.

Potrivit mărturiilor celor care l-au cunoscut Adrian Mihuț a fost un om cu totul ieșit din comun, un luptător extraordinar pentru dreptate, pentru tot ce este normal și adevărat, pentru tot ceea ce unui om trebuie să i se dea, atât pe plan material, cât și spiritual. Avea un curaj, o voință, o putere de sacrificiu, o abnegație și o predispoziție permanentă de a-și da viața pentru binele neamului românesc, dar și o inteligență care determina admirația și invidia multora. Nu putea admite nedreptatea, față de care lua întotdeauna o poziție cu totul categorică<sup>3</sup>.

După examenul de bacalaureat, nici nu a ajuns bine acasă de la Deva că a și fost arestat și condamnat de Tribunalul Militar Sibiu la 10 ani de închisoare corecțională pentru activitate legionară. Aceste lucruri se întâmplau în vara lui 1943. După un an de închisoare, a fost eliberat. Odată ajuns acasă s-a pregătit pentru examenul de admitere la Politehnica din Timișoara, Facultatea de Electromecanică. Chiar dacă a fost declarat admis, în iulie 1944 a fost recrutat în armată și trimis la Școala de Ofițeri de Artilerie din Craiova<sup>4</sup>. După 23 august 1944 a fost lăsat la vatră, reușind astfel să-și reînceapă studiile începând din noiembrie 1945.

În contextul evenimentelor din luna mai 1946 de la Cluj, Adrian Mihuț s-a consacrat ca lider al studenților timișoreni care s-au solidarizat cu cei din Cluj, agresați în propriul cămin Avram Iancu de muncitorii de la Dermata, incitați de autoritățile comuniste. După acest moment, viața și-a urmat cursul firesc până în luna mai a anului 1948, când au început arestările în rândurile foștilor reprezentanți ai Mișcării Legionare<sup>5</sup>.

Devenind unul dintre liderii studenților timișoreni, Adrian Mihuț a fost printre cei mai vizați de noul context, cu atât mai mult cu cât activase în cadrul „Fraților de Cruce”. Văzând că arestările din rândul studenților nu sunt o glumă, și-a luat o serie de măsuri de

---

<sup>2</sup> Gabriel Moisa, *Rezistența anticomunistă în Arad și Bihor, Grupul Adrian Mihuțiu în mărturia lui Gheorghe Poenaru*. Editura Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 2008, p. 59

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 63

<sup>4</sup> Cicerone Ionițoiu, *Victimile terorii comuniste, arestați, torturați, întemnițați, uciși*. *Dicționar M*, Editura Mașina de scris, București, 2004, p. 63 (în continuare: C. Ionițoiu, *Victimile terorii...*)

<sup>5</sup> Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 137

precauție sperând că va evita arestarea. Mai întâi a plecat de la gazda la care locuia pe strada Diaconovici Loga, nr. 5, din Timișoara, mutându-se provizoriu pe strada George Barițiu, la bunul său prieten Gheorghe Poenaru<sup>6</sup>. Nici aici nu a stat prea mult deoarece după nici 2-3 zile a fost și aici căutat pentru a fi arestat.

Văzându-se înconjurat din toate părțile, a luat legătura cu Gheorghe Poenaru pentru a-l ajuta. Adrian Mihuț s-a hotărât să plece acasă la Măderat, unde urma să se ascundă pentru un timp. Mai întâi l-a rugat pe prietenul său, Gheorghe Poenaru, să se deplaseze la Măderat pentru a se informa dacă nu cumva a fost căutat și acasă. Aflând că nu s-a întâmplat acest lucru, a plecat la părinții săi însoțit pe post de avangardă de Gheorghe Poenaru, unde a și rămas o vreme. După 3 luni, în septembrie 1948, șeful de post din Măderat, Gheorghe Mangra<sup>7</sup>, s-a dus la părinții lui Adrian Mihuț spunându-le că a primit ordin din partea Securității din Arad să-l aresteze pe băiatul lor<sup>8</sup>, punându-i astfel în gardă asupra ceea ce avea să urmeze.

Din acel moment, Adrian Mihuț a fugit de acasă. A fost găzduit în mai multe locații, începând de la cele mai apropiate rudenii până la prieteni și oameni de încredere devotați luptei anticomuniste. Această stare de fapt s-a menținut până în momentul arestării, la 14 noiembrie 1956. A fost o perioadă extrem de grea fiind nevoit să-și mute ascunzătoarea dintr-un sat în altul de pe valea Crișului Alb (Măsca, Pâncota, Iermata, Moroda, Ineu etc).

În acest context, Adrian Mihuț a pus bazele unei organizații de rezistență anticomunistă, lui raliindu-i-se ulterior un număr de

---

<sup>6</sup> Gheorghe Poenaru s-a născut la 22 august 1924 în comuna Drauț, satul Arăneag, județul Arad. Mutat la Ineu, acolo termină școala primară, iar mai apoi se înscrie la Școala Gimnazială din Sântana. După doar câțiva ani, în 1938, s-a transferat la Liceul Ortodox Român „Avram Iancu” din Brad. La acest liceu l-a întâlnit pe Adrian Mihuț din Măderat, fiindu-i chiar coleg de clasă. După plecarea lui Mihuț la Deva, nu s-au mai întâlnit până când ajung amândoi la Școala de ofițeri din Craiova. După lăsarea la vatră, în 1945, prietenia lor s-a reînnoțat la Politehnica din Timișoara. Adrian Mihuț a căutat să se apropie de Gheorghe Poenaru observând în el un potențial luptător împotriva comunismului. (Cicerone Ionițoiu, *Victimile terorii comuniste, arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar P-Q*, Editura Mașina de scris, București, 2006, p. 150)

<sup>7</sup> Gheorghe Mangra din comuna Sâmbăta, județul Bihor, era plutonier al Jandarmeriei din Măderat. A fost arestat în ianuarie 1956 pentru sprijinirea lui Adrian Mihuț, iar în 1957 a fost condamnat la 10 ani de munca silnică. Detenția a făcut-o la penitenciarul Gherla. (C. Ionițoiu, *Victimile terorii...*, *Dicționar M*, p. 50)

<sup>8</sup> C. Ionițoiu, *Victimile terorii...*, *Dicționar M*, p. 273

cunoscuți din zona Ineului. Unul dintre cei mai apropiați s-a dovedit, și de această dată, fostul său coleg de facultate, Gheorghe Poenaru. Adrian Mihuț a devenit un luptător înfocat împotriva comunismului. El și-a pus întreaga viață și putere în slujba libertății, după cum o vor demonstra atât faptele, cât și întâmplările până la prinderea sa din 1956.

În scurt timp, organizația s-a extins mult având membri din mai multe localități învecinate Ineului, atât bărbați cât și femei, devotați luptei anticomuniste.

Apropierea dintre Adrian Mihuț și Gheorghe Poenaru a făcut ca prima ascunzătoare a celui dintâi să fie tocmai la domiciliul celui din urmă. Acolo, la Ineu, prin intermediul lui Gheorghe Poenaru, Adrian Mihuț și-a cunoscut următoarele gazde, Gheorghe Șirian și Gheorghe Delamarian, la care a locuit ulterior în mai multe rânduri. La domiciliul lui Gheorghe Poenaru s-a pus la cale organizarea structurii de rezistență anticomunistă. În urma discuțiilor purtate, cei doi au hotărât să pună bazele unei organizații cu caracter anticomunist, având ca scop înlăturarea prin orice mijloace, chiar prin violență, a regimului comunist din țară. Elementul catalizator a fost Adrian Mihuț.

Pentru ca acest plan să funcționeze, Adrian Mihuț l-a însărcinat pe prietenul său, Gheorghe Poenaru, să recruteze oameni devotați luptei anticomuniste pentru a deveni membri ai organizației. Primul recrutat a fost Moise Sârb<sup>9</sup>. Alți noi membri au fost atrași în perioada imediat următoare. Este vorba despre Constantin Buțiu<sup>10</sup> și Pavel Bonța.

Gheorghe Poenaru, ajutat de Moise Sârb, a lărgit în permanență organizația. La domiciliul lui Sârb s-au ținut în acest sens mai multe ședințe conspirative. Alături de cei doi și de Adrian Mihuț

---

<sup>9</sup> Sârb Moise era fiu de țăran din Ineu, județul Arad. Arestat în decembrie 1954 și torturat de Securitatea din Timișoara, acesta a fost condamnat la 10 ani de muncă silnică fiind acuzat de sprijinirea *partizanilor* Adrian Mihuț, Pavel Suciș și Gheorghe Poenaru. A fost eliberat în 1964. (Cicerone Ionițoiu, *Victimile terorii comuniste, arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar S*, Editura Mașina de scris, București, 2007, p. 103)

<sup>10</sup> But(iu) Constantin – Era notar în Ineu, județul Arad. A fost arestat și condamnat în 1957 la muncă silnică pe viață de Tribunalul Militar Timișoara pentru că l-a ajutat în mai multe rânduri pe Adrian Mihuț în lupta sa împotriva regimului. (Cicerone Ionițoiu, *Victimile terorii comuniste, arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar C*, Editura Mașina de scris, București, 2002, p. 271)

au luat parte și alte persoane gata să lupte împotriva regimului, între care Gheorghe Dehelean, Moise Cismaș, Simion Văcean și Gheorghe Maniu<sup>11</sup>.

Cu ocazia acestor ședințe s-au trasat primele sarcini concrete noilor membri. Astfel, ei trebuia să procure armament și să strângă diverse sume de bani în vederea constituirii unui fond al organizației. În prima fază, responsabil de aceste activități era Moise Sârb. În foarte scurt timp el a strâns suma de 2000 lei, predând-o lui Gheorghe Poenaru, care, la rândul său, i-a transmis-o lui Adrian Mihuț<sup>12</sup>.

În această fază organizatorică, Gheorghe Poenaru era personajul cheie al structurii. Era omul în care Adrian Mihuț avea cea mai mare încredere. În scurt timp, Securitatea a ajuns pe urmele sale. Adrian Mihuț stătea ascuns, iar Poenaru era cel care ținea legătura cu membrii organizației. Simțindu-se în permanență urmărit de Securitate și pentru a-l proteja pe Mihuț, la sfârșitul anului 1949 Poenaru și-a schimbat domiciliul. Astfel, pentru o vreme s-a stabilit la Tinca, în județul Bihor, unde a lucrat ca desenator, iar mai apoi ca și tehnician constructor. Peste mai puțin de un an, în vara lui 1950, de la Tinca a fost transferat pe un post similar la Salonta<sup>13</sup>. Scopul Securității era acela de a-l îndepărta de zona Ineului pentru a nu mai păstra legătura cu membrii organizației. Acest lucru nu s-a întâmplat, cu Adrian Mihuț reușind să mențină relațiile prin intermediul lui Constantin Buțiu și Ileana Ardeleanu, aceasta din urmă fiind logodnica lui Adrian Mihuț<sup>14</sup>. Cei doi s-au întâlnit de mai multe ori, atât în comuna Măsca, județul Arad, la domiciliul Ilenei Ardeleanu, cât și în comuna Agrișu Mare, același județ, în casa lui Ioan Crișan<sup>15</sup>.

---

<sup>11</sup> Maniu Gheorghe s-a născut în 28 noiembrie 1920 în Ineu. Este arestat în 1957. Torturat în timpul anchetei la Securitate a fost condamnat de Tribunalul Militar Timișoara la 9 ani de închisoare pentru *uneltire contra ordinii sociale* în baza unui dosar contrafăcut de anchetatori. A fost grațiat în 1963. (C. Ionițoiu, *Victimele terorii...*, Dicționar M, p. 53)

<sup>12</sup> Gabriel Moisa, Gheorghe Poenaru, *Adrian Mihuțiu în rezistența anticomunistă din Arad și Bihor*, Editura Primus, Oradea, 2009, p. 158

<sup>13</sup> Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 71

<sup>14</sup> Ileana Ardeleanu a fost funcționară în comuna Măsca, județul Arad. A fost arestată în decembrie 1956 datorită implicării în mișcarea de rezistență condusă de Adrian Mihuț. A fost condamnată în 1957 de Tribunalul Militar Timișoara la 10 ani de muncă silnică. (Cicerone Ionițoiu, *Victimile terorii comuniste, arestați, torturați, întemnițați, uciși*. Dicționar A-B, Editura Mașina de scris, București, 2000, p. 78)

<sup>15</sup> Ioan Crișan s-a născut la 26 iulie 1919 la Pâncota, județul Arad. A fost preot paroh în comuna Agrișu Mare. Arestat împreună cu soția sa, Aurelia, la 8 decembrie 1956,

Adrian Mihuț a căutat să-și extindă în permanență organizația, încercând să atragă cât mai mulți oameni doritori să lupte împotriva noului regim instituit în România îndreptându-și privirea spre satele învecinate. În urma vizitelor clandestine pe care le-a efectuat noaptea în satul său natal, Măderat, a reușit să-l atragă de partea sa și pe Iacob Opreț<sup>16</sup>, un personaj cu influență în zonă, care, la rândul său, până în primăvara anului 1952, a reușit să recruteze mai mulți localnici ca elemente de sprijin pentru Adrian Mihuț. Cu toate că Securitatea era pe urmele lui Adrian Mihuț, organizația mergea mai departe, întărindu-se cu noi membri.

În această perioadă, între Adrian Mihuț și forțele represive au avut loc mai multe ciocniri armate. Prima s-a întâmplat în Ineu de Arad, în primăvara anului 1951. Milițienii din această localitate au aflat detalii despre locul unde Adrian Mihuț se ascundea în momentul respectiv începând urmărirea acestuia. În cele din urmă au reușit să-l încercuiască. A avut loc un schimb de focuri între el și milițieni, dar datorită calităților sale de bun ochitor Adrian Mihuț a reușit să scape de cei 3 milițieni care erau pe urmele lui. Cu prilejul altei ciocniri armate l-a împușcat în picior pe sergentul-major Andrei Constantin. În noaptea de 1/2 mai 1951, în timp ce respectivul era în patrulare l-a oprit pe Adrian Mihuț dorind să-l legitimeze, fără să știe cine este. Simulând că scoate actele Mihuț a scos pistolul „Parabelum” din dotare trăgând asupra milițianului.

După incident Adrian Mihuț a fugit din Ineu la Măderat, unde a stat ascuns o perioadă la rudeniile sale. De acolo a luat legătura cu membrii organizației din Ineu, dar și cu bunul său prieten Gheorghe Poenaru, care între timp a ajuns profesor de „matematici” în satul Inand, comuna Cefa, județul Bihor, supravegheat la rândul său îndeaproape de Securitate.

Adrian Mihuț a luat legătura cu Iacob Opreț și și-a pus în gând să plece din Măderat spre Moroda și Iermata. Securitatea era pe urmele lui Adrian Mihuț, iar schimbarea localității în care era ascuns

---

și torturat în timpul anchetei. Condamnat de Tribunalul Militar Timișoara, în aprilie 1957, la muncă silnică pe viață pentru sprijinirea grupului de partizani conduși de Adrian Mihuț. A fost eliberat în 1964. (C. Ionițoiu, *Victimile terorii...*, Dicționar C, p. 271)

<sup>16</sup> Iacob Opreț era un țăran din localitatea Moroda, dar lucra pământ la Măderat unde la și cunoscut pe Mihuț Adrian. (Cicerone Ionițoiu, *Victimile terorii comuniste: arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar N-O*, Editura Mașina de scris, București, 2005, p. 223)

era mai mult decât binevenită. Ajuns în Moroda prin intermediul lui Iacob Opreț, a luat legătura cu preotul localității, Florian Rațiu<sup>17</sup>, cu Gheorghe Mihuț, zis Văguleasa, și cu Gheorghe Morodan, ambii țărani. În casa preotului Florian Rațiu au fost făcuți noi recruți. Primul a fost cantorul bisericii din Moroda, Gheorghe Morodan<sup>18</sup>, urmat de Gheorghe Mihuț<sup>19</sup>. În casa preotului au avut loc mai multe întâlniri ale membrilor grupului, unde s-a discutat deschis împotriva regimului politic din România. Aici, cel mai mult a stat ascuns Adrian Mihuț în casa lui Gheorghe Morodan, devenit în foarte scurt timp unul dintre cei mai de încredere oameni. Adrian Mihuț l-a introdus adânc pe acesta în tainele organizației, tot acolo redactând o scrisoare amenințătoare adresată episcopului de Arad<sup>20</sup>, o contrapastorală cum o numea<sup>21</sup>, în care i se cerea neimplicarea în acțiuni de sprijinire a regimului comunist. După episodul Moroda, Adrian Mihuț a plecat spre Măderat. Pe drum, la Pâncota, a avut loc o ciocnire cu forțele de Securitate, care au deschis focul asupra sa fiind la rândul său nevoit să tragă și răbind mortal pe plutonierii de Miliție Ioan Vereș și Szócs Aron<sup>22</sup>. Ciocnirea a avut loc în noaptea de 14/15 mai 1952, la hotarul satelor Pâncota și Mâsca. După acest incident, Adrian Mihuț s-a reîntors în Moroda și Iermata unde, în vara anului 1952, a reînnoțit legătura cu Iacob Opreț. Este foarte posibil ca prin intermediul acestuia Adrian Mihuț să-l fi cunoscut pe Pavel Suciu, un personaj care a marcat puternic activitatea grupului din acel moment.

Pavel Suciu era un țăran din Iermata, extrem de revoltat de ceea ce se întâmpla în lumea satului, la fel ca mulți alții<sup>23</sup>. În lipsa lui Gheorghe Poenaru, „exilat” la Inand, județul Bihor, Pavel Suciu a devenit în foarte scurt timp mâna dreaptă a lui Mihuț. Domiciliul său a

<sup>17</sup> Ioan (Florian) Rațiu s-a născut la 7 aprilie 1901 în localitatea Șicula, județul Arad. După ce a absolvit Academia Teologică din Arad, a funcționat între anii 1927-1928 ca pedagog și profesor suplinitor la școala normală din Arad și mai apoi ca preot în cadrul Episcopiei Aradului. (Vasile Manea, Cicerone Ionițoiu, *Martiri și Mărturisitori ai Bisericii din România (1948-1989)*, Biserica Ortodoxă, Editura Padmos, București, 2000, p. 149)

<sup>18</sup> Gheorghe Morodan s-a născut în 14 februarie 1911 în localitatea Moroda. (C. Ionițoiu, *Victimile terorii...*, *Dicționar M*, p. 372)

<sup>19</sup> Arhiva Tribunalului Militar al Regiunii a-III-a Militară Cluj, *Dosar nr. 648/1957*, f. 1 (în continuare A. T. M. R. M. C. ...)

<sup>20</sup> *Ibidem*

<sup>21</sup> *Ibidem*, f. 55

<sup>22</sup> Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 139

<sup>23</sup> Cicerone Ionițoiu, *Victimile terorii...*, *Dicționar S*, p. 492



fost transformat într-un adevărat sediu al organizației, unde s-au ținut întâlnirile conspirative. În casa acestuia s-au conceput și două dintre manifestele redactate de Adrian Mihuț, „Apelul” și „Crezul meu de luptă”, adresate locuitorilor din zonă, în care era expus planul conform căruia se va acționa în vederea răsturnării regimului democrat popular din țară, stabilindu-se și numele conspirativ al lui Adrian Mihuț, „colonel Ticu Pădureanu”<sup>24</sup>.

Principala misiune a lui Pavel Suciu era de a căuta să recruteze noi membri din sat, cărora să le facă cunoscută existența organizației și scopurile urmărite de acesta. Majoritatea celor care au acceptat propunerea erau țărani nemulțumiți de regimul comunist. Devenit principalul locotenent al lui Adrian Mihuț, Pavel Suciu l-a însoțit pe acesta în activitatea sa „contrarevoluționară și teroristă”, primind de la el, în 1953, o armă militară Z.B. și 50 de cărușe<sup>25</sup>.

În 1954 au loc primele acțiuni concrete deschise împotriva regimului. În primăvara aceluiași an, în cadrul unei ședințe conspirative la domiciliul lui Pavel Suciu, au plănuit și au hotărât împreună să-l asasineze pe președintele Sfatului Popular al comunei Moroda, care se dovedea mai mult decât dur în aplicarea legislației legate de cotele impuse țăranilor. Pavel Suciu și Adrian Mihuț l-au așteptat într-o seară pe președintele Sfatului Popular în apropierea casei lui și, în urma unei altercații în care s-au proferat amenințări de ambele părți, președintele Sfatului Popular a fost împușcat. După acest eveniment cei doi au dispărut de la locul faptei pentru a li se pierde urma<sup>26</sup>.

În scurt timp a avut loc o acțiune îndreptată împotriva primarului comunist din Moroda, care teroriza populația în vederea înscrierii în noile structuri agrare comuniste. Celor care nu acceptau li se lua totul sub pretextul unor datorii imaginare către stat. Astfel, într-o noapte, Adrian Mihuț și Pavel Suciu s-au apropiat de casa primarului și se pregăteau să tragă un glonț prin fereastră cu intenția de a-l omorî. Exact în acel moment s-a stins lampa și nu au reușit să-l rănească. În aceste condiții cei doi au spart fereastra și au intrat în casă. Adrian Mihuț a sărit să-l prindă de picior, dar până la urmă acesta i-a scăpat, lăsându-i doar papucul în mână. Primarul a reușit să fugă, dar sperietura l-a făcut să-și piardă mințile pentru tot restul

---

<sup>24</sup> Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *fond Informativ, Dosar nr. I 4146*, f. 8 (în continuare C. N. S. A. S...)

<sup>25</sup> *Ibidem*, f. 9

<sup>26</sup> C. N. S. A. S., *fond Informativ, Dosar nr. I 4146*, f. 9

vieții. A fost imediat înlocuit din funcția de primar și, astfel, locuitorii nu au mai avut de ce să se teamă de el.

Faptele pe care le săvârșea în apărarea lumii satului supusă colectivizării au făcut din Adrian Mihuț o figură de legendă în această regiune. După comiterea acestor acte de revoltă anticomunistă, Adrian Mihuț s-a ascuns acasă la Pavel Suciu, care și-a canalizat eforturile pe strângerea unor fonduri necesare acțiunilor viitoare<sup>27</sup>.

Până în anul 1955, majoritatea timpului l-a petrecut în localitatea Iermata încercând să atragă și alți oameni de partea sa.

În vara anului 1956 a avut loc ultima ciocnire dintre Adrian Mihuț și forțele de Securitate înainte de a fi prins, chiar la domiciliul lui Pavel Suciu, unde era găzduit. Cei doi reușesc să scape pentru moment din încercuire, însă au pe urmele lor forțe importante ale Miliției și Securității<sup>28</sup>. Se presupune că cineva din Iermata, aflând despre prezența lui Mihuț la domiciliul lui Pavel Suciu, a transmis această informație Securității. Din datele existente se pare că șeful de post din Iermata, Amăriuță, l-a chemat pe Pavel Suciu și l-a atenționat că urmează să fie asaltat de Securitate și Miliție pentru prinderea lui Mihuț. Pavel Suciu nu a luat în serios spusele șefului de post, astfel că la sosirea milițienilor cei doi au fost surprinși. Au reușit totuși să scape fugind pe câmp, iar de acolo în pădurea dintre Iermata și Pâncota.

După cea de-a patra ciocnire, cercul s-a strâns tot mai mult în jurul lui Adrian Mihuț, iar deznodământul era aproape. Fusese localizat într-un perimetru foarte restrâns din care cu greu putea ieși. Timp de aproape două luni de la incidentul pomenit mai sus importante forțe de Miliție și Securitate i-au căutat pe cei doi la toate rudenile lui Pavel Suciu din Iermata și din Moroda.

O bună perioadă de timp s-au ascuns la domiciliul preotului Ioan Crișan din Agriș (localitate ce este situată la 8-9 km de Pâncota, foarte aproape și de Măderat). Soția preotului, Aurelia Crișan, a fost cea care i-a hrănit pe aceștia cât au rămas aici. Prin preotul Ioan Crișan, care era de asemenea un luptător împotriva regimului comunist, au reușit să se adăpostească la cramele viilor aparținătoare

---

<sup>27</sup> *Ibidem*.

<sup>28</sup> Gheorghe Poenaru, *Cea mai puternică organizație de rezistență din județul Arad în perioada 1948-1956. Figura luminoasă a neînfricatului ei conducător, studentul Adrian Mihuțiu*, în *Memoria ca formă de justiție*, în *Comunicări prezentate la seminarul de la Sighetul Marmației (10-12 iunie 1994)*, Editura Făt-Frumos, București, 1994, p. 245

comunei Agriș, unde și-au construit un adăpost subteran sperând că vor face față iernii anului 1956-1957<sup>29</sup>.

În vara și toamna anului 1956, până la începutul lunii noiembrie 1956, Adrian Mihuț și Pavel Suciu au făcut mai multe deplasări în comunele Mâsca, Măderat, Pâncota, Agriș pentru a relua legătura cu membrii organizației. Toți erau însă atenți supravegheați și timorați de forțele represive. Cei doi erau într-o situație fără ieșire<sup>30</sup>. În consecință, nu au mai reușit să petreacă prea mult în libertate întrucât în noaptea de 12/13 noiembrie 1956, în timpul unei deplasări în Măderat, trădați fiind, cei doi au fost surprinși și somați să se predea. Se presupune că cel care l-ar fi trădat pe Adrian Mihuț ar fi fost chiar un văr de al său. S-a declanșat un schimb violent de focuri între milițienii din comună pe de o parte și Adrian Mihuț și Pavel Suciu pe de alta, în cadrul căruia Adrian Mihuț l-a împușcat mortal pe plutonierul de miliție Sabin Bulz, el fiind la rândul său rănit în piciorul drept obligându-l, după ce și-a terminat gloanțele, să se refugieze într-o căpiță de porumb de la marginea localității. După aproximativ 2-3 ore, la fața locului au sosit întăriri de la Securitate, dotate cu câini dresați<sup>31</sup>. În scurt timp Mihuț a fost prins. Pavel Suciu a reușit să fugă, refugiindu-se în pădurea din apropiere. Ulterior s-a ascuns pentru scurt timp în apropierea comunei Agrișul Mare, în adăpostul de pământ pe care l-a construit împreună cu Mihuț.

În perioada în care a rămas singur fugar, Suciu a fost adăpostit de o mătușă de-a sa din Șicula, unde a plecat odată cu venirea iernii. Ca să nu fie găsit așa de ușor, Suciu și-a făcut în pardoseala grajdului un adăpost, un fel de ascunzătoare pentru orice eventualitate. Cu toate acestea, la 7 ianuarie 1957 a fost la rândul său prins și arestat<sup>32</sup>.

Din momentul prinderii lui Adrian Mihuț au început și arestările restului membrilor organizației, în total 69 de persoane. Toți au fost duși la Securitatea din Timișoara, unde urmau să fie anchetați. Cei care s-au ocupat direct de aceștia au fost colonelul Negrea<sup>33</sup> și

<sup>29</sup> Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 74

<sup>30</sup> C. N. S. A. S., *fond Informativ, Dosar nr. I 4146*, f. 10

<sup>31</sup> Gabriel Moisa, *op. cit.*, p. 71

<sup>32</sup> C. N. S. A. S., *fond Informativ, Dosar nr. I 4146*, f. 10

<sup>33</sup> Colonelul Vasile Negrea a fost în anii '50 șeful Securității din Timișoara. Ulterior a acces în funcții importante în cadrul Securității. În anul 1961 era general maior, adjunct al Ministrului Afacerilor Interne. El s-a ocupat în prima fază de cazul Goma. La 2 noiembrie 1961 a semnat decizia nr. 16.285 prin care se fixează acestuia

maiorul Schnellbach<sup>34</sup>. În cele din urmă, Tribunalul Militar din Cluj a aplicat condamnări între 2 ani și închisoare pe viață, iar Adrian Mihuț și Pavel Suciu au fost condamnați la moarte și executați în toamna lui 1957 în „Valea Plângerii” de lângă fortul 13 din Jilava. Șeful completului de judecată a fost colonelul Paul Finichi<sup>35</sup>.

Întregul grup de 69 de persoane a fost împărțit în 3 loturi mai mici a câte 20 de persoane fiecare. Primul grup din care făcea parte Adrian Mihuț și Pavel Suciu era considerat cel mai important, fiind primul judecat. Din el făceau parte:

- 1- Mihuț Adrian, din comuna Măderat, județul Arad, condamnat la moarte în primăvara lui 1957. Executat la Penitenciarul Jilava la 10 decembrie 1957.
- 2- Suciu Pavel, țăran din localitatea Iermata, fiul lui Ion și al Sofiei, condamnat la moarte și executat la 20 noiembrie 1957<sup>36</sup>.
- 3- Crișan Ioan, născut la 26 iulie 1919 la Pâncota, paroh în Agriș, a fost condamnat la muncă silnică pe viață. A fost închis în perioada 1958- 1964.
- 4- Buțiu Constantin, notar în orașul Ineu, condamnat la muncă silnică pe viață.
- 5- G(r)lida Elisabeta, asistent medical în Iermata, condamnată la muncă silnică pe viață.
- 6- Opreț Iacob, țăran din comuna Moroda, condamnat la 25 de ani la muncă silnică.
- 7- Poenaru Gheorghe, profesor din orașul Ineu, condamnat la 20 de ani la muncă silnică<sup>37</sup>.
- 8- Rațiu (Florian) Ioan, născut la 7 aprilie 1901 în localitatea Șicula. Preot în comuna Moroda, condamnat la muncă silnică pe viață. A fost eliberat în 1964 și va lucra din nou ca preot în parohia Clopodia din județul Timiș<sup>38</sup>.

---

domiciliu obligatoriu pe timp de 24 de luni în comuna Lățești, raionul Fetești, reg. București. (Doina Jela, *op. cit.*, p. 194)

<sup>34</sup> Martin Schnellbach a fost șeful serviciului de anchetă al Securității din Timișoara în vremea respectivă. Este prezentat de toți cei care au fost anchetați de către acesta drept un personaj extrem de dur. (Doina Jela, *op. cit.*, p. 249)

<sup>35</sup> Finichi Paul a fost maior de Justiție și președinte de tribunal. (Doina Jela, *op. cit.*, p. 177)

<sup>36</sup> Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, Editura Albatros, București 1994, vol. IV, p. 124

<sup>37</sup> *Ibidem*, vol. V, p. 124

<sup>38</sup> Vasile Manea, Cicerone Ionițoiu, *op. cit.*, p. 60

- 9- Mihuț Gheorghe Vâguleasa, țăran din comuna Moroda, condamnat la muncă silnică pe viață.
- 10- Ardelean Ileana, funcționară în Măsca, condamnată la 10 ani de muncă silnică.
- 11- Ignișca Pavel, contabil șef în comuna Șiria, condamnat la 20 de ani de muncă silnică<sup>39</sup>.
- 12- Nica Ioan, țăran din localitatea Iermata, condamnat la 20 de ani de muncă silnică.
- 13- Sărb Moisă, țăran din orașul Ineu, condamnat la 10 ani de muncă silnică.
- 14- Lorincz Andrei (Francisc), morar din localitatea Mocrea, condamnat la 15 ani de muncă silnică.
- 15- Caba Ioan, țăran din Șicula, condamnat la 15 ani de muncă silnică.
- 16- Mangra Gheorghe, plutonier la Jandarmeria din comuna Măderat, condamnat la 10 de muncă silnică.
- 17- Baciș Gheorghe, morar în comuna Agriș, condamnat la 3 ani de muncă silnică.
- 18- Momacu Gheorghe, plutonier din comuna Agriș, condamnat la 2 ani de muncă silnică.
- 19- Beraru Ioan, țăran din localitatea Iermata, condamnat la 3 ani de muncă silnică.
- 20- Bunaciu Floare, casnică din Șicula, condamnată la 5 ani de muncă silnică.

---

<sup>39</sup> Cicerone Ionițoiu, *Victimle terorii comuniste, arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar H, I, J, K, L*, Editura Mașina de scris, București, 2003, p. 113

# DISCURSUL MASCULULUI DOMINANT

de  
Corneliu CRĂCIUN

În spațiul creat prin dezvăluirile crimelor staliniste de către N. S. Hrușciov și prin reformele pe care același voia să le impună, dintre țările și partidele est-comuniste cea mai recalcitrantă s-a arătat conducerea de la București, respectiv liderul acesteia, Gheorghe Gheorghiu-Dej, și grupul de susținere. Spre deosebire de situația din Polonia sau Ungaria, unde s-au produs reacții care exprimau receptivitate, la București efectul a fost invers: elita (nucleul) de partid s-a adunat<sup>1</sup> ca sub amenințarea unui pericol mortal. Cum controlul sovietic asupra situației din România era afectat de divergențele de la nivelul conducerii sovietice, elita românească de partid a putut să-și interpreteze propriul rol, urmărind interese personale și de grup restrâns, insistând pe stalinism, dogmatism, denaturare și diversiune. Aici nu a avut loc procesul de destalinizare, promotorii acestei tentative: Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu au fost anihilați cu complicitatea celorlalți activiști comuniști români<sup>2</sup>; a fost echivalat stalinismul cu activitatea grupului adversar – la nivelul autorității de partid – lui Gh. Gheorghiu-Dej; componenții acestuia: Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu – au fost făcuți vinovați de abuzurile și crimele comise pe teritoriul României, iar eliminarea lor a fost prezentată ca eliminare a reprezentanților stalinismului. În același așazis spirit antistalinist se prezentau și execuțiile unor lideri comuniști: Lucrețiu Pătrășcanu și Remus Koffler.

În tactica și motivarea comuniștilor de la București, realitatea era prezentată ca irealitate, iar irealitatea substituia realitatea. Folosindu-se de atitudinile sovieticilor, pe care le copiaseră, de limbajul politic al acestora, de modelul organizării congreselor sovietice, comuniștii români, departe de a se fi gândit la posibilitățile de reformă, au practicat, una după alta, diversiuni cu un mare grad de eficiență.

---

<sup>1</sup> Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948-1965*, Humanitas, București, 2006, p. 143

<sup>2</sup> *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi (1956-1961)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Alina Tudor și Dan Cătănuș. Postfață de Dr. Florin Constantiniu, Membru corespondent al Academiei Române, Editura Elion, București, 2001

Între acestea, punctul maxim de regizare și reușită l-a reprezentat Plenara C. C. al P. M. R. din 30 noiembrie – 6 decembrie 1961<sup>3</sup>, care a exprimat aderența formală la tezele sovietice, dar, în fapt, a menținut și ridicat stalinismul la cele mai ridicate cote, la care nu mai funcționa în altă țară europeană comunistă (exceptând Albania), iar Gh. Gheorghiu-Dej a fost consacrat, prin toate luările de cuvânt, drept liderul perfect și providențial, căruia Partidul îi datora acțiunea continuă pentru respectarea normelor leniniste ale vieții de partid (aceasta însemna intangibilitatea nucleului de partid), pentru protejarea normalității și datorită căruia nu a fost nevoie, în România, de nici un proces de reabilitare (la șapte ani de la această dată, succesorul său și unul dintre susținătorii lui din Plenară, Nicolae Ceaușescu, a dezvăluit tocmai crimele dejiste și a reabilitat victimele: Ștefan Foriș, Lucrețiu Pătrășcanu etc., ca și victimele terorii staliniste din anii '30, militanți ai mișcării comuniste din România, autoexilați în U. R. S. S. ).

**Zoologie și politică.** În grupurile de animale există ierarhii bine stabilite, instituite prin experiență, prin vârstă, îndemnări. Cercetările de etologie<sup>4</sup> au pus în evidență că viața unor comunități de animale (insecte, păsări, mamifere; intenționat, noi am ales exemplele din viața carnivorelor, pentru că sunt mai evidente: lupi, câinii sălbatici) prezintă inegalități în ceea ce privește statutul membrilor lor. Indivizii care le compun nu dețin aceeași statut în cadrul grupului; inegalitatea ca fenomen social este perpetuă, dar pozițiile indivizilor se pot schimba. Există indivizi care domină, cât timp ceilalți sunt dominați, dar, la rândul lor, pot domina pe alții. La unele grupuri de animale, individul care domină este mascul, la altele este femelă. În primul caz, se numește mascul dominant sau mascul alfa; în al doilea caz, femelă dominantă sau alfa. Poziția lor de indivizi dominanți este relevantă de comportament, inclusiv de semne, care se referă (în cazul carnivorelor) la poziția coamei, urechilor, a cozii.

---

<sup>3</sup> Consiliul Național pentru Studiarea Arhivelor Securității, *Dosarul Ana Pauker*. Volumul 1. *Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*. Selectarea și editarea documentelor, studiu introductiv și note: Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa. Cuvânt înainte acad. Florin Constantiniu, Nemira, 2006. (Pentru citatele din acest volum, vom indica în text paginile, pentru a nu amplifica – în mod inutil - textul care cuprinde notele.)

<sup>4</sup> *La faune*. Tome 6. *L'Eurasie et l'Amérique du Nord*. Alpha Éditions, S. A. Paris, Grammont Lausanne, Érasme Bruxelles-Anvers, p. 285-288

Într-o haită de lupi există o ierarhie clar precizată, în care fiecare individ își are locul său, cunoscut și respectat de ceilalți. În primul rând, există masculul dominant; poziția sa de lider se manifestă prin posturi caracteristice: coada în sus, urechile drepte, coama zbârlită. Al doilea rang al ierarhiei este ocupat de femela dominantă, care formează un cuplu cu masculul dominant. Dominarea sa se manifestă asupra femelelor din haită. Studiarea în detaliu a comportamentului social în comunitățile de animale (ne referim exclusiv la carnivorele indicate mai sus) au arătat că, de fapt, sunt mai multe relații de dominare și supunere: fiecare lup domină unul sau mai mulți indivizi, până la cel din urmă, care este dominat de toți și nu domină pe nimeni. Masculul dominant nu se supune nimănui; prerogativele sale nu sunt încălcate de nimeni. Când ajung în apropierea unui mascul dominant, ceilalți indivizi dau semne exterioare de supunere: au urechile atârdate, coboară coada sau o introduc între labe, se lasă la sol.

Dacă de o haită se apropie un lup străin, el trebuie să accepte sistemul de relații existent, să accepte dominanța masculului dominant și să se resemneze cu ocuparea ultimului loc în ierarhia grupului.

Fără a comite vreo exagerare, considerăm că unele relații din interiorul grupurilor de animale: dominare - supunere pot fi regăsite în structurarea elitelor și a nucleelor elitiste în societățile de tip totalitar. Acestea se caracterizează printr-o ierarhie strictă; liderul maxim se consideră deasupra tuturor: este intangibil, orice atentat sau, mai puțin grav, critică – chiar justificat/ justificată - la adresa sa se consideră trădare; dacă are urmași, este îndreptățit să fie succedat la putere sau în zona puterii de unul dintre aceștia – în funcția unică și dominantă - sau de către câți mai mulți dintre aceștia, care vor constitui păienjenișul social prin care se asigură stabilitatea dominanței și a moștenirii; urmează serii întregi de dominați, fiecare serie dominând o altă serie, până se ajunge acolo unde dominarea nu se mai poate exercita.

Ceea ce unește masculul dominant de liderul politic din sistemul totalitarist este poziția supremă, ocupată de unul prin forță fizică și experiență în conducerea haitei în expediții de vânătoare, care asigură acesteia supraviețuirea, ocupată de celălalt din întâmplare, calcul, conspirație, crime și încheindu-se prin identificarea totală cu locul și rolul deținut, prin eliminarea oricăror posibili sau inventați rivali. Ceea ce-i deosebește este ceea ce deosebește animalul de om: primul își apără dreptul la existență și, implicit, specia, al doilea apără



locul în care a fost propulsat sau a ajuns, chiar împotriva – până la distrugerea fizică – a celor care l-au propulsat sau pe care ar trebui să-i reprezinte.

În lumea animală, masculul dominant are drepturi care-i revin exclusiv lui: să țină coada sus, spre exemplu; în lumea totalitarismului, liderul sau masculul dominant ori femela dominantă are, de asemenea, prerogative, pe care nimeni altcineva nu le are. Iar dacă altcineva și le îngăduie și nu-și dă seama că a săvârșit un sacrilegiu, este eliminat.

Plenara la care ne referim ilustrează mai mult decât clar poziția de dominanță a lui Gh. Gheorghiu-Dej; își eliminase adversarii rând pe rând, și acum ocupa locul cel mai înalt în ierarhie, caracterizat nu numai prin altitudine, dar și prin pericolozitatea maximă pentru oricine ar fi aspirat să-i conteste poziția sau să-i atenueze imaginea de sine. Gh. Gheorghiu-Dej este singurul care are discursul autocentrat, care combină stilurile (direct, indirect și indirect liber) – nimeni nu mai face la fel ca el -, care intervine ori de câte ori vrea, întrerupe pe oricine vrea, face apel la memoria vreunui dintre cei prezenți, când mărturia acestuia i-ar putea fi utilă, nu are limite temporale în discurs. Ceilalți sunt centrați pe lider, tot ceea ce spun trebuie să facă plăcere acestuia. Nu interesează adevărul, interesează felul în care va fi primită declarația sa de loialitate.

**Pragmatică instinctivă.** Sugerează existența unui conflict între minoritatea care s-a adăpostit, în timpul războiului, în U. R. S. S., recurgând la diminutivarea unui substantiv colectiv (care, îndeobște, indică un număr nu prea mare de oameni): „grupuleț”, și o majoritate evidentă prin opoziție cu termenul anterior, deși nici acest din urmă termen nu exprimă ceva apropiat de totalitate: „activul”: „...s-a întâlnit un grupuleț de cadre care a fost în emigrație și activul care a luptat, care a desfășurat activitate în timpul ilegalității, în timpul războiului și după aceea”. (p. 165) Relevăm și inferiorizarea primului grup în raport cu al doilea, prin conținutul verbelor care le determină tipul de manifestare: cel dintâi „a fost”, cel de-al doilea „a luptat”.

Pe parcurs, opoziția se realizează și prin utilizarea diferențiată, specializată, a pronumelor personale: „ei”, care se explică contextual, prin raportare și la enunțurile anterioare: „Ei probabil își spuneau...”; „... ei s-au înțeles încă în emigrație asupra acestei acțiuni antipartinice, de acaparare a conducerii” și „noi”, „activul de partid” (p. 164) și cei rămași, în perioada războiului în țară: „Noi aveam această orientare, să realizăm un front care să cuprindă toate partidele și grupările, toate forțele democratice ale țării”. (p. 166)

Construcția relatării evenimentelor care au premers Conferința Națională din 1945 este făcută cu abilitate, cu gradarea informațiilor, cu integrarea lor ulterioară într-o imagine unitară. Structural, rememorarea se bazează pe două elemente divergente: „eu” și „ei”: „Eu am spus: măi tovarăși, dar de ce să fac eu asta? M-am gândit, ei conduceau, ei au luat în mână frânele conducerii. A trebuit să iau, desigur, până la urmă, nu puteam amâna lucrul acesta, am chemat și eu pe cine am considerat că mă poate ajuta și am întocmit cunoscutul raport la Conferința Națională...”; „...ei militau să dea Hunedoara la particulari ș. a. m. d. Ei mi-au tăiat lucrul acesta”. (p. 173) Opozițiile discursive sunt frecvent utilizate de vorbitor.

În cursul cuvântării, practică – cu abilitate - interferarea planurilor temporale, prin aducerea trecutului în prezent

Scena desemnării persoanelor care trebuiau să facă parte din forurile de partid (Secretariat, Biroul Politic) excelează prin realitatea penibilă proiectată asupra a ceea ce ar fi trebuit să fie și un moment fundamental, și un moment simbolic din istoria postbelică a Partidului Comunist; de fapt, se arată a fi existat „un comunism de tarabă” (fără implicații tragice în acel moment); Gheorghiu-Dej accentuează câteva opoziții: în loc ca ședința de propuneri să fi fost a Comitetului Central, a fost întâlnirea unui „grupuleț” (p. 174); în loc să se fi desfășurat într-un spațiu al Partidului, toți au fost chemați „acasă la Ana”; în locul unei comisii formate din oameni cu trecut în Partid, revendicau drepturi și responsabilități „Ei”. Derizoriul situației în care se ajunsese – mai precis, insinuarea faptului că acordau prea puțin respect față de ceea ce însemna Partidul – este accentuat și prin denumirea unei piese de mobilier (acceptabilă, firească într-un spațiu intim, în care se poartă discuții amicale, fără nici un fel de implicare gravă): „Așa m-am pomenit și eu acolo, la o măsuță din astea...” Menținerea în derizoriu, superficialitatea și desconsiderarea sunt reconfirmate printr-un alt diminutiv: „A scos (Ana Pauker – n. n.) o hârtiuță din buzunar, a citit-o și a făcut câteva propuneri” (lipsa de semnificație majoră a momentului, a actului care ar fi trebuit să fie de o deosebită importanță pentru noul curs al Partidului, în condițiile în care ieșise din 20 de ani de ilegalitate, este relevată tocmai de dimensiunea minoră, peiorativă a obiectului în care fuseseră notate propunerile).

Invocarea momentului verificării membrilor de partid e un alt prilej pentru Gheorghiu-Dej de a accentua diferența dintre cele două grupuri, realizată prin mai multe procedee gramaticale: opoziția pronominală „noi”/ „ei”, consacrarea pentru ceilalți a verbelor la

imperfect (acțiune trecută, dar nefinalizată în momentul vorbirii; în acest caz, ceva ce plutea în indefinit, fără capacitatea de a se fixa), pentru grupul susținătorilor potențiali ai lui Dej, perfectul compus: „ne făceau”/ „au trecut”; comunicarea a atins apogeul prin schimbarea persoanei a III- plural în persoana I plural a perfectului compus, adică, la urma urmelor, se sugera că Dej vorbea în numele celor trecuți prin experiența ilegalității și a luptelor din acei ani – celorlalți nu li se recunoștea această calitate, în pofida anilor reali de detenție, în direcția lor nu era trimis nici un semn de recunoaștere a serviciilor sau a unor sacrificii; numai primilor experiența închisorilor le-a imprimat o anumită duritate, absentă în cazul celorlalți, ca și când aceștia n-ar fi avut nici o experiență carcerală; teoretic, aceleași condiții ar fi trebuit să genereze aceleași conduite, dar lor nu li se recunoșteau condițiile ca egale cu ale celorlalți: „Ei ne făceau pe noi sectari, pe toți cei care au trecut prin închisori și lagăre, că am trecut prin vâltoarea greutăților ilegalității și ne-a imprimat un anumit gen de asprime, de rigiditate, că ne făceau sectariști și răspândeau lucrul acesta, și ne batjocoreau”. (p. 181)

**Ducerea realității în absurd.** Consemnând dezacordul moscoviților (Ana Pauker și Vasile Luca) față de acțiunea din interior de la 23 august 1944 (motivată, așa cum reiese mai târziu, de calculul acestora că ocuparea militară a țării de către Armata Roșie ar fi permis luarea directă a puterii de către comuniști), Dej introduce în obiectul nemulțumirii lor și o chestiune pe care Ana Pauker și Vasile Luca n-ar fi avut cum s-o gândească sau s-o rostească, și n-ar fi avut vreun motiv s-o conteste, pentru că și-ar fi periclitat poziția politică și chiar viața: „Să vedeți, tovarăși, ce idee criminală, înfăptuirea actului istoric de la 23 August și alăturarea Armatei Române forțelor armate ale Uniunii Sovietice, în lupta împotriva hitlerismului ar fi fost o greșeală”. (p. 165) Introducerea unei componente noi în acuzație: lupta comună alături de sovietici ar fi fost o greșeală, este pură invenție a lui Gheorghiu-Dej și care-i servea să-i acuze pe cei doi de antisovietism, cu atât mai mult cu cât, înainte de anul acela, 1961, Dej înlocuise sovietismul cu ceea ce a fost numit „stalinism național”<sup>5</sup>.

Urmărind discursurile comuniste – inclusiv ale acestui lider -, constatăm prezența unui fenomen pe care l-am numi al distorsionării,

---

<sup>5</sup> Termen utilizat în ultimul timp în istoriografie, când se vorbește despre perioada de după moartea lui Stalin. Îl considerăm nepotrivit: „stalinismul” putea fi dejist sau ceaușist, dar nu „național”.

al deraierii complete: se fac apropieri forțate, similitudini fără nici o bază în realitate, ilogice, se distorsionează o realitate evidentă și interpretabilă într-un singur sens, pentru a impune un numitor comun al unor atitudini și reacții care, în realitate, nu-l aveau și nici nu puteau să-l aibă. Reproșurile Anei Pauker în legătură cu actul de la 23 august 1944 este relaționat cu cererea lui Hitler și cu angajamentul lui Antonescu de a recurge la mobilizarea generală pentru a stopa ofensiva sovietică. Chiar dacă Gheorghiu-Dej admite, la un moment dat, că a împins lucrurile prea departe, asocierea a fost lansată, suspiciunea circulă, transformând-o pe Ana Pauker într-un camarad de idei cu Hitler și Antonescu (ceea ce femeia n-a fost): „...să dorești sau să consideri actul de la 23 August ca o greșeală, vederi ce se apropie de sarcinile cu care a venit Antonescu de la Comandamentul lui Hitler pentru mobilizarea totală. Deși nu trebuie să confundăm lucrurile, s-o socotim un agent al lui Antonescu, fapt este că părerile lui Ana Pauker coincideau și, dacă s-ar fi realizat, uite cu ce preț s-ar fi realizat ceea ce dorea. Este un gând, ca să spun așa, de om nebun”. (p. 168)

**Obsesie și atac postum: Ana Pauker.** Gheorghiu-Dej reconstitua în fața unui auditoriu - în general obișnuit cu practicile discreționare de la conducerea Partidului - un spectacol pe care-l organizează crescendo (toată scena desemnării secretarului general i-a apărut și îi reappare atât de elaborată, de premeditată, încât are impresia unui spectacol teatral, cu un regizor deasupra și cu o însușire perfectă a rolurilor protagoniștilor („parcă aveau rolurile împărțite”, p. 175): când s-a ajuns la această chestiune: cine va fi secretarul general al Partidului, totul a decurs într-o succesiune de secvențe prestabilite: Ana Pauker a exprimat regrete că, în Partidul Comunist din România, nu există un lider de talia unui Dimitrov, Rákosi, Thorez, Togliatti, Pieck, ceea ce, în subsidiar, transmitea că nimeni dintre ilegaliști n-ar avea dreptul să aspire la această demnitate, pentru că toți erau lipsiți de anvergură politică europeană (la o abordare chiar sumară, se putea ajunge ușor la concluzia că Ana Pauker era singura asemenea personalitate din Partid); a intervenit Vasile Luca, printr-o contestare a aserțiunilor anterioare ale Anei Pauker, în sensul că 1. exista un asemenea lider în P. C. d. R., fără să-l nominalizeze; 2. conturează profilul acestui lider, adică concentrează într-o expunere sintetică trăsăturile caracteriale ale acestuia, de o manieră mai mult decât transparentă și 3. o desemnează pe Ana Pauker ca fiind liderul firesc. Momentul următor i-a aparținut Anei Pauker: nici n-a protestat, nici nu a temperat zelul tovarășului ei moscovit; după acest moment de suspans, tot ea a soluționat situația,

printr-o justificare a faptului că nu poate aspira la această funcție (era femeie și evreică): „...ei, ce să faci...” Ce rost a avut acest scenariu, doar în aparență gratuit? E greu de crezut că Ana Pauker și Vasile Luca nu discutaseră anterior despre chestiunea desemnării secretarului general, că Ana Pauker ar fi descoperit tocmai în timpul întâlnirii că era femeie și evreică. Probabil că, regizând acest spectacol, au vrut să-i transmită lui Gheorghiu-Dej cât de aproape fusese ea de dobândirea oficială a funcției, cât de mult îi datorează același Gheorghiu-Dej accesarea în funcție, că persoana dominantă în Partid este ea și că pe această bază se va construi viitorul Partidului și relațiile dintre ei doi.

Rememorând scena, Gheorghiu-Dej interferează planurile temporale: ce a spus Ana Pauker, în finalul discuției, respectiv acordul ei pentru alegerea lui în funcția de secretar, alături de care sunt plasate propriile comentarii asupra faptelor trecute, adresate celor prezenți, realizând transferul stărilor motivabile în trecut, al întrebărilor trecute în prezent și convocându-i pe actorii prezenți să exprime un punct de vedere interiorizat: „Așa este, tovarășe, ai dreptate, dar nu putem și de aceea, spune ea, după ce a spus toate, eu aș propune pe tov. Gheorghiu-Dej.

Vă închipuiți ce discuție penibilă, dar de ce să mă propună ea, de ce să nu mergem la plenară”. (p. 175)

Secvențele din discurs relative la Ana Pauker sunt formate din mai multe straturi: rememorativ, explicativ și apreciativ. Percepției generale cu privire la ea: „...am auzit, am citit despre ea, i s-a făcut o mare propagandă, de mare luptătoare și așa mai departe...” (p. 159), îi opune propria percepție, deposedând-o de orice aură: „Am văzut cât de superficială este, ce lipsă de spirit de observație are. În general, când treceam la aprecieri politice, nu era în stare să-și ducă până la capăt ideea, sărea de la o idee la alta”. (p. 161) Funcția și dimensiunea politică ale Anei Pauker le tratează în absența oricărei referiri la contextul politic care a propulsat-o: nici o legătură cu Uniunea Sovietică, cu intrarea Armatei acesteia în România. Iar absența vreunei reacții negative din partea sa în relație cu Ana Pauker este motivată printr-o atitudine corectă față de oameni, în general: „Dar puteam eu oare, după primele impresii, să-mi fac o părere, ar fi fost pripit, greșit din partea mea, a trebuit să aștept. Cum poți cunoaște, cum poți să-ți dai seama de capacitatea unui om? Când îl vezi la muncă...” (p. 162)

Chiar fără a desemna factorul determinant al aspirațiilor politice ale Anei Pauker în România, insinuează că aceasta ar fi avut un sprijin ocult – bineînțeles sovietic, la reîntoarcerea ei în țară -: „A

venit cu pretenția și chiar afirma, nu tuturor, dar la cei care considera necesar, că a venit cu misiunea să ia frânele conducerii partidului în mână și le-a luat”. (p. 163)

**Ucenicii diavolului.** Grupul desemnat prin termenul „antipartinic” reprezenta încarnarea diavolului. Partidul Comunist a avut dintotdeauna vocația și a fost irepresibil dominat de pornirea diabolizării: identifica diavolul sau îl identifica creându-l, care nu era numai ținta atacurilor dintr-un anumit moment istoric, ci și recipientul în care se absorbeau, de-a valma, umorile dominanților. Nici un partid politic, de-a lungul istoriei, nu a avut – practic și metaforic vorbind – atâtea relații ombilicale cu diavolul câte a avut Partidul Comunist din România/ Partidul Muncitoresc Român. Grupul de mai sus era vinovat pentru toate relele: pentru nerespectarea principiilor statutare ale partidului, pentru că au fost date dispoziții care contraveneau liniei partidului, i-a aparținut ideea transformării partidului comunist într-un partid de masă, nu era preocupat de destinul partidului, s-a opus procesului de verificare a membrilor de partid demarat în 1948.

Ca să acționeze, Ana Pauker a avut nevoie de susținere. Iar susținătorii ei sunt identificabili pentru Gheorghiu-Dej: nu se uită ucenicii Anei Pauker, cum nu pot fi uitați ucenicii diavolului. Resentimentele lui (personajul era un resentimentar atroce) față de Vasile Luca – în urma cărora acesta ajunge și moare în închisoare - trebuie să fi fost alimentate și de poziția acestuia în acele circumstanțe; după ce conveniseră asupra desemnării lui Gheorghiu-Dej ca secretar general, Luca adăugase: „...Luca spune: da (ca să vedeți ce aranjament), eu sunt de acord cu propunerea tovarășei Ana, cu o condiție, ca tov. Dej să înțeleagă că adevăratul secretar general este tovarășa Ana Pauker”. (p. 176)

Pentru a-l reprezenta pe Luca drept un corp străin, în desemnarea lui, utilizează prenumele maghiar, în locul echivalentului românesc, cu care acesta era cunoscut în cercurile politice ale Partidului și în opinia publică: „Laszlo”.

Gheorghiu-Dej proclamă, inițial, gestul unui refuz organic de a fi acceptat un rol de fațadă, adresându-se atât poziției și concepțiilor sale din trecut, cât și celor din prezent; era exprimarea a ceea ce credea despre el în trecut și a ceea ce se cuvenea să accepte toți că este în prezent: „... eu în viața mea n-am purtat rol de paravan, unde m-am priceput am muncit, unde nu m-am priceput n-am muncit”. (p. 176)

Unii dintre adversarii politici cărora le-a iertat viața – spre deosebire de felul cum a procedat cu alții -, dar i-a umilit, obligându-i să

treacă prin furcile caudine comuniste ale autocriticii, au fost Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu. Primul este portretizat caricatural, cu trimiteri inferiorizante, în zona fiziologicului: „Însă pe câți nu a înșelat, că ea se pricepea să-i influențeze mai ales pe Chișinevschi, când zicea Ana ceva îi curgeau balele, parcă mânca alviță”. (p. 177)

În pofida declarației de demnitate – sau, măcar a unui sentiment de demnitate ultragiatic, avut pentru moment – realitatea (ceea ce Dej recunoaște, deși motivează prin solicitarea lui în domeniul activității de stat) pe care vrea el s-o impună a fost că lucrurile au decurs cum programaseră Ana Pauker și Vasile Luca: „Dar ei, tovarăși, au fost proști, ei mai bine nu spuneau, că în practică ei au și făcut asta. Chiar după alegerea lui Dej ca secretar general, el era așa de ocupat cu probleme de stat că, în continuare, au deținut pârghiile principale ale partidului în mână”. (p. 177) Afirmația este, evident, polivalentă și perversă, dar profitabilă pentru Gheorghiu-Dej: semnifică separarea lui de greșelile ori ilegalitățile comise anterior, conținea transferul unor vini asupra unor culpabili identificabili, persoane reale, iar acestea erau în imposibilitatea de a se justifica sau apăra. Că a urmărit disocierea de adversarii săi și învinovățirea extremă a acestora se vede în mod evident din seria de imputări la adresa acestora: au încălcat principiile de funcționare a Partidului (această aserțiune era făcută la mai puțin de un deceniu de la condamnarea la moarte și executarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, de la cruzimile comise împotriva celor din „lotul Pătrășcanu”, pentru a le smulge declarații false, acțiuni orchestrate de el, cu complicitatea unora, între care a lui Iosif Chișinevschi, de care acum se despărțea cu oroare): „Se poate afirma fără greș că întreaga perioadă din septembrie 1944 până la înlăturarea lor, în mai 1952, nu putea fi vorba de norme leniniste în conducerea de partid, erau călcate în mod grosolan, nu putea fi vorba de o conducere colectivă în Comitetul Central, în Biroul Politic și în Secretariat”. (p. 177-178)

Un alt inamic revitalizat prin retrăirea resentimentelor față de Ana Pauker, și pe care, automat, îl asociază cu aceasta, a fost Miron Constantinescu, pe care-l reținea, totuși, nu atât pentru partizanatul său față de Ana Pauker, cât pentru că avusese îndrăzneala, împreună cu Iosif Chișinevschi, să creadă că era posibilă și necesară și destalinizarea în România și că degetul acuzator putea fi orientat în direcția lui. Vina lui ar fi constat în susținerea fără rezerve a poziției adoptate de Ana Pauker de a dezvolta cantitativ Partidul, prin primiri fără calcul și simț al realității. După ce-l plasează pe Miron

Constantinescu în relație de obediență totală față de Ana Pauker („Aici Miron Constantinescu, care se ocupa, de problemele organizatorice, el îi meșterea pe primii-secretari de la județene, activul de partid din orașe, dădea exemple de muncă pozitivă celor care nu aveau rezultate... și îi îndemna, arătându-le ce directive, ce indicații a dat tov. Ana... (p. 179)

Finalul acestei secvențe este construit pe două componente; prima este dominată de numele propriu „Ana Pauker”, până la crearea unei stări de suprasaturare, și de substantivele cu conținut verbal evident legate de aceasta; a doua, pe baza ipotezei reținerii în memoria ascultătorilor a primei componente, arăta cum a fost desființată ceea ce ar fi trebuit să fie esența problemei: loialitatea față de Partid: „... și că dispozițiile tov. Ana Pauker, indicațiile tov. Ana Pauker sunt lege pentru noi. Nu Comitetul Central, nu linia partidului, nu Biroul Politic sunt lege, ci directivele și indicațiile tovarășei Ana Pauker”. (p. 179). Ceea ce nu se considera fi fost obligatoriu de spus era în ce măsură ceea ce provenea de la Ana Pauker era în concordanță cu linia Partidului de la acea vreme, o conținea sau chiar era împotriva (ceea ce ar fi fost imposibil!)

Dacă în continuare se referă la politica promovată de Ana Pauker și Teohari Georgescu de a deschide porțile Partidului pentru intrarea legionarilor era fiindcă li se putea adăuga încă o vină de neiertat: coalizarea cu criminalii, cu asasinii<sup>6</sup>.

**Tipul comunicării.** Comportamentul comunicativ practicat de Gheorghiu-Dej este unul autocentrat<sup>7</sup>. El se dezvăluie celorlalți vorbind despre el însuși, dar, în discursul unui om politic,

<sup>6</sup> Dacă se examinează logic această chestiune (din punct de vedere moral nu are sens să discutăm, pentru că moralitatea este un incident în politică, iar în cazul comuniștilor este o absență totală), vom constata că Partidul Comunist, prin această deschidere, marcuse două puncte esențiale în favoarea sa, care contau enorm în impunerea lui pe planul scenei politice naționale: în primul rând, micșora numărul legionarilor care s-ar fi putut grupa, organiza și riposta și, ceea ce era mai important: mărirea numărul membrilor de Partid, cu atât mai mult cu cât legionarii oportuniști sau cei care doreau să ștergă petele trecutului lor (vorbind despre înscrieri individuale la comuniști, și nu despre o hotărâre a forurilor legionare, care i-ar fi privit pe toți legionarii, să se înscrie în Partidul Comunist) deveneau, automat, conform principiului că nofiiții sunt întotdeauna mai teribili decât cei la care aderă, activiști ai Partidului care făceau servicii importante.

<sup>7</sup> Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 796



autodezvăluirile trebuie considerate cu foarte multă prudență, pentru că vorbitorul comunică celor prezenți o anumită imagine despre sine, pe care o negociază de-a lungul raportului de comunicare, pentru a obține ceea ce dorește: participanții să aibă imaginea pe care a dorit-o el. Într-un asemenea caz, există riscurile provocate de posibilul impact negativ al dezvăluirilor asupra celor prezenți: însă fără efect material, concret, în cazul discursurilor politice rostite din poziția liderului și există practica inventării, a intoxicării cu neadevăruri, pe care cei prezenți sunt obligați să le accepte, să clameze încrederea în ele, pentru că, altfel, riscă să fie eliminați. De altfel, nici nu aveau posibilitatea de a verifica adevărul. Mărcile discursive specifice comportamentului autocentrat sunt frecvente la Gheorghiu-Dej: formele verbale și pronomiale de persoana I: „Eu ascultam, doar mi-am propus, când m-a oprit atunci cu întrebarea... „ (p. 175); determinările circumstanțiale: „În jurul meu grupasem un număr de tovarăși care mă ajutau”; „Într-o zi vine la mine tovarășul...” (p. 178); autocitarea: „Dar ce ne trebuie, spuneam eu, o forță politică mare? Nouă ne trebuie aceasta din punct de vedere al opticii interne și externe”. (p. 170); „Așa cum am spus...” (p. 181); modalizatorii subiectivi: „Consider că trebuie realizată...” (p. 171); mărci ale afectivității: „Credeți că a fost adunat un activ, ferit-a sfântul... „ (p. 174); „Atunci ce dracu să le spun ăstora...” (p. 176).

Dej știa că este în poziție dominantă și, ca atare, practica înglobarea celorlalți (a celor prezenți la Plenară, de care era sigur că nu vor îndrăzni să se opună lui) în aceeași sferă cu el: „noi” reprezintă pe toți aceia care îl susțin și pe ale căror exprimări de adeziune conta – de fapt, era sigur de ele -, le provoca și ele nu întârziiau. Chiar dacă sunt exprimate eliptic, chiar dacă rolul lor era diferit în circumstanța de comunicare, erau suficient de clare pentru a-i transmite lui și celor prezenți solidarizarea cu el. Uneori sunt întrebări care certifică interesul pentru ceea ce spune și-l întăresc pe el în convingerea că este ascultat. (1) Alteori sunt servite informații în caz de lapsus memoriae, și care denotă aceeași atenție constantă la discurs. (2) Sunt cazuri în care afirmația liderului este justificată de către persoane credibile și care o confirmă de față, prin reluarea ei în altă structură lingvistică. (3) Informația este degradantă pentru cel vizat ca reprezentând personalul rău, malefic, și reprezintă, prin intermediar, o susținere a liderului. (4) Să exemplificăm, în ordinea în care am enunțat intervențiile de susținere.

„**Tov. N. Ceaușescu:** După conferință?

**Tov. Gh. Gheorghiu-Dej:** După conferință, după conferință. (p. 174)

**Tov. Gh. Gheorghiu-Dej:** ...de altfel nici nu erau cărțile lui, le scrisese agentul acela de la Intelligence Service.

**Tov. Nicolae Ceaușescu:** Zilber.

**Tov. Gh. Gheorghiu-Dej:** Zilber, da! (p. 182)

**Tov. Gh. Gheorghiu-Dej:** (referindu-se la campania de înscrieri în partid, care ar fi fost provocată de Ana Pauker și de susținătorii ei, ajungându-se la formele aberante ale întrecerilor și ale șantajului la locul de serviciu – n. n.) Ei, dacă vrei să rămâi (în serviciu – n. n.) fă bine și înscrie-te în Partidul Comunist.

**Tov. Chivu Stoica:** Semnează adeziunea!” (p. 179)

**Tov. Ceaușescu Nicolae:** (...) Nu puteai să discuți o problemă, Chișinevschi era la tovarășul Gheorghiu, fie că avea, fie că nu avea probleme.

**Tov. Fazekaș Ianoș:** Avea bancuri, trebuia să fie responsabil la „Urzica”. (p. 303)

Discursul implică certificări din partea celor prezenți, dar de un tip aparte: simpla invocare a numelui cuiva care ar putea servi ca martor este suficientă pentru a-i acorda vorbitorului garanție de credibilitate; în același timp, transmite și cum ar trebui să funcționeze confirmarea: „probabil tovarășul Pârvulescu...” (p. 158)

Într-o secvență a rememorării întâlnirii cu Ana Pauker, când ajunge să reamintească istoria Partidului („în toată această perioadă până la eliberare și după eliberare”), intră într-o stare de autoextaziere la imaginile declanșate de propriile cuvinte: „Aveam complet tabloul, așa, prin fața minții, era ca un film de cinematograf, ca un roman, în cea mai frumoasă descriere posibilă”. (p. 159)

Dacă analizăm secvența, constatăm că nu fusese reprezentată, de fapt, istoria Partidului, ci impresia produsă asupra lui de propria relatare; elementul inițiator și organizator ale secvenței de discurs îl reprezintă verbul „Aveam”, adică persoana vorbitorului, ceea ce modifică toate structurile comparativ-superlative în pure proiecții ale lui, convertibile în proiecții ale ascultătorilor, care vor privi realitatea cu ochii celui care le vorbește și care o vede într-un anumit fel, și exact felul acesta va fi însușit de cei prezenți.

**Falsa destabilizarea a ierarhiei.** Un procedeu utilizat frecvent de Gheorghiu-Dej a fost acela al raportării la sine ca persoana a III-a, integrat acest procedeu într-un proces de

autodemitizare. Să ne imaginăm desfășurarea acelei Plenare și statutul uman și politic al celor prezenți (masa prezidiului, scaunele sau fotoliile rezervate acestuia, acordarea cuvântului, timpul nelimitat rezervat conducătorului): ascultătorii aveau în fața lor liderul de necontestat al Partidului; unii îl cunoscuseră mai de aproape, fuseseră cu el în anii de detenție de la Doftana sau Caransebeș sau de internare în Lagărul de la Târgu-Jiu; era imposibil ca o bună parte să nu fi cunoscut adevărul în legătură cu Ștefan Foriș, cu Lucrețiu Pătrășcanu, Remus Kofler și Emil Calmanovici (pentru unii, activitatea din ilegalitate se împletise cu aceste nume). Jocul/ spectacolul autodemitizării este actul conștient al liderului politic; el știe că va câștiga din acesta, pentru că are impact psihologic asupra celor prezenți. În ochii lor le apare, ca o persoana similară lor, despre care cineva (e adevărat că el însuși) vorbește fără deferența obligatorie și obișnuită, le creează iluzia că ei înșiși ar fi putut proceda la fel, se coboară de pe pedestalul funcției și se plasează în lumea celorlalți.

Într-o secvență de autoimputare, introduce o expresie livrescă, provenită din Caragiale („O scrisoare pierdută”), nu știm dacă cunoștea acest lucru sau nu, dar este autopersiflantă și primită, desigur, bine de cei prezenți, care constatau că liderul mai are scăpări: „Am început s-o iau de la '48...” (p. 159)

O scenă de autodemitizare, de captare a bunăvoinței celorlalți, s-a construit în jurul atribuirii numelui său (procedeu obișnuit în epocă de a da diferitelor întreprinderi numelor unor fruntași comuniști, dar de primă mărime și atâta timp cât aceștia erau în vogă): „Zilele trecute tovarășii de la Cluj mureau și doreau nu știu la ce cartier să pună numele Gheorghiu-Dej. Mi-a adus la cunoștință tovarășul Răutu. Dar ce i-a găsit, nu sunt destule, e caraghios la urma urmei, pe cămăși, pe izmene – să mă scuzați – se pune „Gheorghiu-Dej”. Dacă e lucru prost, nu înjură fabrica, pe cel care a lucrat, mă înjură pe mine. (râsete) (p. 196)

De aici, comentariul său s-a extins asupra unui alt subiect, conex acestuia, dar neavenit din punctul de vedere al conduitei morale, chiar comuniste, pentru că era vorba de istoria Partidului Comunist. Dacă el – liderul maxim al comuniștilor români – a abdicat de la un asemenea privilegiu, înseamnă că se poate institui regula care-i elimină pe toți. Ceea ce este de neașteptat este că Gheorghiu-Dej îi elimină tocmai pe ilegaliștii a căror moarte tragică nu putea fi

contestată. După ce terminase victorios războiul cu ilegaliștii vii<sup>8</sup>, acum se angajează într-un război cu ilegaliștii morți – și nimeni nu protestează împotriva unui asemenea gest, care, comis de altcineva, ar fi fost o impietate condamnabilă. Nu este vorba de o demitizare a istoriei propriului partid, cât o răfuială cu trecutul, anularea lui pentru a se instala el însuși (într-un spațiu golit de statui, este așezat cel prezent, material și sensibil real). Îl vom lăsa deoparte pe Vasile Roaită, pentru a discuta cazurile a două femei consemnate de Gheorghiu-Dej în acest moment al intervenției sale: „În ce privește (pe) acelea care poartă numele unor personalități ce nu mai sunt în viață, să se procedeze la reexaminarea actualelor denumiri. Și aici s-a făcut un abuz. Cu Vasile Roaită, parcă ar fi Marx sau nu știu cine. Tot felul de statui. Dar ce e asta. În toate părțile și peste tot Donca Simo<sup>9</sup>, Elena Pavel<sup>10</sup>, Donca Simo. Dar ce a făcut, era o fetișcană care ducea și ea activitatea și, dacă te gândești, cum s-ar zice, a lucrat de la măr și până la păr, adică s-a mutat în jurul umbrei să n-o ardă soarele. A adus

<sup>8</sup> Dan Cătănuș, *A doua destalinizare. Gh. Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*. Prefață de Florin Constantiniu – Membru corespondent al Academiei Române, Editura Vremea, București, 2005

<sup>9</sup> Născută în 1910, în preajma Bazargicului. Venită la București, la vârsta de 17 ani. S-a încadrat în U. T. C. d. R. Arestată și condamnată la un an închisoare, unde naște copilul. Eliberată, reia activitatea ilegală: organizează o tipografie ilegală în cartierul Grivița, pe fosta stradă General Cernat, deasupra unei băcănii. La 14 iulie 1935 a fost arestată; condamnată la 10 ani de detenție. Deținută la Dumbrăveni, dusă la spitalul închisorii Văcărești, de nou la Dumbrăveni și, în final, internată la spitalul Colțea, unde a murit în 1937. A făcut parte din Panteonul ilegalist românesc; Marcel Breslașu a scris în memoria ei „Cântec de leagăn al Doncăi”. Așadar, anihilarea acestuia nu a început cu Nicolae Ceaușescu, ci cu Gh. Gheorghiu-Dej. (Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă C. C. al P. M. R., *Luptători pentru pace, socialism și fericirea poporului*. Volumul I, Editura Tineretului, 1955, p. 133-143).

<sup>10</sup> Născută Elena Sârbu, la Soroca, în 1915. Studentă la medicină, apoi la agronomie la Iași. În 1937 se afla arestată la Dumbrăveni. La sfârșitul anului 1938, Gh. Gheorghiu-Dej a întreprins demersuri pentru a i se permite căsătoria cu ea; aceasta nu a mai avut loc, probabil să fi fost doar o acțiune în vederea stabilirii unor contacte de interes pentru mișcarea comunistă. În 1939, s-a căsătorit cu Ștefan Pavel, ceferist; lider comunist după război, a intrat în conflict cu Gheorghiu-Dej și epurat de acesta la Plenara din iunie 1958. În 1942 a fost din nou arestată și condamnată la 25 de ani muncă silnică și închisă la închisoarea pentru femei de la Mislea. A decedat la 3 august 1943, în cursul unui bombardament american asupra Ploieștiului, unde ea se afla în tranzit. Soră cu Victoria Sârbu, tehnica și soția lui Ștefan Foriș, condamnată în procesul Pătrășcanu; soră cu Maria (Marusia) Sârbu, după război, amanta oficială a lui Gh. Gheorghiu-Dej, pentru câțiva ani. (Stelian Tănase, *Clienții lu'tanti Varvara. Istorii clandestine*, Humanitas, București, 2005, p. 324-325).

aportul ei, asta este datoria unui comunist”. (p. 197) Dacă a existat un panteon comunist inventat, nu este mai puțin adevărat că au fost cazuri reale de oameni care s-au jertfit în numele ideilor în care au crezut – indiferent cum le-am aprecia din punct de vedere politico-ideologic. Iar cele două femei - batjocorite chiar de Gh. Gheorghiu-Dej au murit din cauza opțiunii lor politice.

**Discursul raportat.** Discursul raportat este un tip de discurs care permite unui enunțator să citeze cuvintele altcuiva. De fiecare dată distingem un enunțator principal (care este naratorul) și un enunțator secundar (care este personajul, deoarece cuvintele lui sunt citate într-o povestire). Orice discurs raportat angajează două planuri, cel al enunțatorului principal: enunțul citant și cel al enunțatorului secundar: enunțul citat. Toți vorbitorii, fără excepție, îl citează pe Gh. Gheorghiu-Dej: Petre Borilă: „...tovarășul Gheorghiu între altele a spus...” (p. 258); Vasilichi Gheorghe: „Tovarășul Gheorghiu într-o intervenție a sa propunea pe bună dreptate...” (p. 312) etc.

Există două tipuri de discurs: discursul direct și discursul indirect. Primul presupune reproducerea exactă sau aproximativ exactă (dacă a trecut timp de la consumarea întâmplării). În cuvântarea lui Gh. Gheorghiu-Dej, se relatează despre una dintre deplasările la Moscova: „...am fost chemat de Susaikov deoparte: „Uite, tovarășe Gheorghiu, nu vreau să vă influențez, dar vă rog un lucru, să prezentați în mod obiectiv și complet cele două poziții”. (p. 171) Discursul indirect rezumă cuvintele sau gândurile cuiva, fără a fi vorba de o reproducere exactă. În această construcție apar cuvinte cu rol subordonator: pronume, adverbe relative, conjuncții. De exemplu: „Ei susțineau că, totuși, trebuia ca cineva să ia inițiativa”. (p. 174)

Mănuiește foarte bine – cu simț al efectelor – citarea unor secvențe dialogate. Relatează că, înainte de a o întâmpina pe Ana Pauker la revenirea din U. R. S. S., se pusese problema cine să o informeze despre evenimentele derulate în mișcarea comunistă din România (Ana Pauker plecase din țară în 1940): „Tovarășul Pârvulescu spunea, pentru că el făcea parte din conducerea nouă – tovarășul Pârvulescu, Rangheț și Bodnăraș, fă tu informarea aceasta și eu am să te completez.” (p. 159) Nu a simțit nevoia să comunice de ce Ana Pauker trebuia întâmpinată și de ce trebuia informată (două acțiuni care n-ar fi fost posibile dacă nu i se recunoștea valoarea de lider și, mai cu seamă, dacă nu se știa protecția sovietică cu care venea în țară).

Discursul indirect liber se aseamănă cu discursul indirect, dar lipsesc mărcile de subordonare; cuvintele sunt înscrise fără ghilimele. Când aceeași Ana Pauker i-a spus de hotărârea administrației închisorilor de a muta deținutele politice de la Caransebeș la Mislea și el s-a opus (din motive de moralitate și eficiență politică!), în relatare revin în dialog amândoi vorbitorii, încât numai dacă urmărești cu atenție îți dai seama când vorbește unul și când celălalt: „Atunci mi-a spus... Noi ne-am hotărât să protestăm și cerem ca femeile să fie lăsate aici. Păi de ce? Cum de ce? Nu-ți dai seama ce important este, ce stimulent o să fie pentru fetele noastre...” (p. 161)

**El vs intelectuali.** Pentru prea mulți dintre cei ajunși în primele rânduri ale conducerii de partid, la auzul cuvântului „intelectual” reacția era aceea de a pune mâna pe revolver. Gheorghiu-Dej a excelat în a face publică aversiunea lui față de această categorie; când nu mai putea să-i execute, îi batjocorea. Lucrețiu Pătrășcanu reprezenta o alternativă la conducerea de partid; și Miron Constantinescu, la un moment dat era agresat de sovietici, în cazul unei schimbări de lider la București.

Antiintelectualismul său este evident dintr-o scenă de închisoare, greu credibilă, dar spusă cu umor. Un deținut cu diplome universitare nu știa să rezolve o prea simplă problemă gospodărească: să scuture salteaua. Enunțul lui Gheorghiu-Dej începe astfel: „Am cunoscut eu unul, săracul, care avea două diplome...” (p. 162) Pronumele nehotărât: „unul” îl lipsește pe cel evocat de individualitate, de semnificație umană, este un anonim care nu contează; cuvântul incident „săracul” conține mai mult decât compasiunea, transmite disprețul pentru cineva atât de neinițiat, față de o nulitate. Plasarea acestor două elemente: „unul” și „săracul” anulează orice recuperare umană a individului care „avea două diplome”.

Sub aceeași privire minimalizatoare și disprețuitoare este plasat, într-o evocare, a unei episod din închisoare și de la o plenară de partid, Miron Constantinescu. Satisfăcut, Gheorghiu-Dej comunică ascendentul său asupra „intelectualului” (despre care nici măcar nu știa dacă este sau nu licențiat și pe care-l plasează în postura de a-și anula propria semnificație intelectuală): „Pe el l-am criticat foarte tare la această plenară. Cine a luat parte atunci își aduce aminte cât de tare l-am criticat, cu exemple și cu fapte, încât eu, după critica aceasta, m-am gândit probabil că am fost prea tare, mă temeam să nu se demoralizeze. (...) l-am criticat și la închisoare, și la un moment dat a

spus acolo: Tovarăși, am învățat, am diplomă – mi se pare el este licențiat – a ajuns până acolo încât să spună: pentru mine este clar, din tot ce am învățat eu nu face nici doi bani”. (p. 184) Posibilitatea de a jigni intelectualii trebuie s-o fi trăit Gheorghiu-Dej cu frenezie. Nicolae Ceaușescu l-a urmat îndeaproape.

Un studiu ar putea fi consacrat luărilor de cuvânt ale participanților. Se va vedea, în alte forme lingvistice, coordonarea perfectă pentru manifestarea supunerii în jurul masculului dominant. Și, totodată, perfect motivată: interese personale, crime de ascuns, poziții privilegiate de apărat, inerție, conștiința vulnerabilității. Și, uneori, teamă de ceea ce s-a mai întâmplat în Partidul Muncitoresc Român, încă de când se numea Partidul Comunist din România. Pe de altă parte, manifestarea lor indica faptul că aveau conștiința a ceea ce recepționau în acel moment: un discurs fondator<sup>11</sup>. De acum înainte, așa vor spune istoria Partidului lor: vor renunța și la ceea ce au știut și la ceea ce au crezut că s-a întâmplat. Plecau de la această Plenară (cei care voiau să reziste și să beneficieze), ca de la o altă naștere. Se împărțiseră din sacralitatea spuselor liderului și aflaseră cum s-au întâmplat faptele, în viziunea lui, care, din acel moment, trebuia să devină și a lor.

---

<sup>11</sup> Daniela Rovența-Frumușani, *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, Tritonic, București, 2005, p. 80

# „GENIUL MILITAR” DIN MUNȚII ORĂȘTIEI

de  
Laura ARDELEAN

În deceniul nouă al secolului trecut s-a luat hotărârea publicării unei serii de monografii arheologice ale obiectivelor dacice din Munții Orăștiei, sub egida Academiei Române, Institutul de istorie și arheologie din Cluj. Au apărut următoarele volume:

Vol. I: *Cadrul geografic și geologic, Istoricul cercetărilor și Repertoriul antichităților dacice și romane din Munții Șureanului*; Bibliografie selectivă;

Vol. II: *Cetatea și așezarea de la Costești*;

Vol. III: *Cetatea dacică de la Costești-Blidaru*;

Vol. IV: *Sarmizegetusa Regia*;

Vol. V: *Cetatea de la Luncani-Piatra Roșie și fortificațiile de la Cioclovina-Ponorici*;

Vol. VI: *Așezările civile dacice din zona Sarmizegetusei*;

Vol. VII: *Fortificațiile romane din Munții Șureanului și*

Vol. VIII: *Istoria statului dac cu centrul în Munții Șureanului*<sup>1</sup>.

Specialiștii arheologi din România au publicat încă începând din a doua jumătate a secolului al XX-lea *monografii* din mai multe provincii istorice românești: *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*<sup>2</sup> (1954), *Sarmizegetusa*<sup>3</sup> (1942), *Cetățile dacice din sudul Transilvaniei*<sup>4</sup> (1966), *Cetățile dacice din Moldova*<sup>5</sup> (1969), *Așezări getice din Muntenia*<sup>6</sup> (1966), *Ziridava*<sup>7</sup> (1978), *Căpâlna*<sup>8</sup> (1989),

---

<sup>1</sup> Acad. Ștefan Pascu, Directorul Institutului de istorie și arheologie, Șeful catedrei de istorie de la Universitatea din Cluj-Napoca, *Cuvânt introductiv*, în H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1989 (în continuare H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice...*), p. 8

<sup>2</sup> C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954

<sup>3</sup> C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1962

<sup>4</sup> M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetățile dacice din sudul Transilvaniei, I*, București, 1966

<sup>5</sup> N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova*, București, 1969

<sup>6</sup> R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966

<sup>7</sup> I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978

<sup>8</sup> I. Glodariu, V. Moga, *Căpâlna*, București, 1989



*Tilișca*<sup>9</sup> (1989), *Cetatea dacică de la Marca*<sup>10</sup> (1974), *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*<sup>11</sup> (1976), *Buridava dacică*<sup>12</sup> (1981), *Dava de la Sprâncenata*<sup>13</sup> (1986), *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*<sup>14</sup> (1995). Așadar exista o preocupare în rândul lumii științifice de a publica monografiile arheologice dedicate cetăților dacice din vremea regilor Burebista-Decebal, din cuprinsul provinciilor românești: Transilvania, Muntenia, Oltenia, Moldova, Crișana și Banat, deci de pe un întins areal.

În anul 1989 apare primul volum al amintitei serii de monografii referitoare la cetățile din Carpații Meridionali: *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei. I*, de Hadrian Daicoviciu, Ștefan Ferenczi și Ioan Glodariu (v. *Anexe*, Fig. 48). Acest prim volum are următoarea structură:

*Capitolul I: Cadrul geologic și geografic*, p. 17-86 scris în întregime de Șt. Ferenczi;

*Capitolul II: Istoricul cercetărilor*, cu subcapitolele:

1. *Primele știri referitoare la cetățile dacice* scris de Șt. Ferenczi (p. 21-124);
2. *Descoperirea tezaurului și urmările ei* scris de Șt. Ferenczi (p. 124-132);
3. *Cercetările dintre 1806-1914*, scris de Șt. Ferenczi (p. 132-137);
4. *Cercetările dintre 1921 și 1944*, scris de Șt. Ferenczi (p. 137-149);
5. *Cercetările dintre 1949 și 1984*, scris de Hadrian Daicoviciu și Ioan Glodariu (p. 149-174);

*Capitolul III: Repertoriul antichităților dacice și romane din Munții Șureanului*, cu subcapitolele:

*Zona I-a. Valea Apei Grădiștii*, scris de H. Daicoviciu și I. Glodariu (p. 175-195);

*Zona II-a. Teritoriul de la vest de Apa Grădiștii*, scris de Șt. Ferenczi (p. 195-205);

<sup>9</sup> N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cătănaș*, București, 1989

<sup>10</sup> S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Cluj, 1974

<sup>11</sup> M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976

<sup>12</sup> D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981

<sup>13</sup> C. Preda, *Geto-dacii din bazinul inferior al Oltului. Dava de la Sprâncenata*, București, 1986

<sup>14</sup> V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995

*Zona III-a. Teritoriul de la est de Apa Grădiștii*, scris de H. Daicoviciu și I. Glodariu (p. 205-211);

*Zona IV-a. Teritoriul de la sud de Apa Grădiștii*, scris de Șt. Ferenczi (p. 211-217);

*Zona V-a. Regiunea estică a Munților Șureanului și regiunea nordică a Munților Cibinului*, scris subcapitolul de H. Daicoviciu și I. Glodariu (p. 224-228), și

*Înceiere*, capitol scris de I. Glodariu (228-263).

Cunoscând poate ca nimeni altul dintre arheologi, încă din copilărie munții pe care-i cutreiera, familiarizat cu cercetările geologice și geografice încă de timpuriu, datorită tatălui său, arheologul Sándor Ferenczi, dar și unchiului său, geologul István Ferenczi, acumulând cunoștințe pe care și le-a perfecționat mereu, datorită și a bibliografiei geologice și geografice, Ștefan Ferenczi ne dă în subcapitolul intitulat *Bazele geologico-geografice ale formării puterii centrale dacice în aripa de nord-vest a Munților Șureanu*<sup>15</sup>, chiar cheia înțelegerii fenomenelor istorice care s-au petrecut în antichitatea dacică. La care se adăugă descoperirile de excepție a urmelor de ateliere de extras și prelucrat metalele. Cercetările sale se adaugă și explică pe ale altor cercetători, ca I. Glodariu<sup>16</sup>, E. Iaroslavschi<sup>17</sup> și V. Wollmann<sup>18</sup> și chiar cercetările sale privitoare la acest aspect al civilizației dacice. Sarmizegetusa Regia a fost, cum caracteriza E. Iaroslavschi<sup>19</sup>, un important centru metalurgic al Antichității. O contribuție semnificativă a avut-o și István Ferenczi la cercetările referitoare la acest aspect important al civilizației dacice<sup>20</sup>.

<sup>15</sup> H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice ...*, p. 17: *condițiile naturale*

<sup>16</sup> I. Glodariu, *Un atelier de făurărie la Sarmizegetusa dacică*, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 107-134

<sup>17</sup> I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979

<sup>18</sup> V. Wollmann, *Minele, salinile și carierele de piatră în Dacia romană*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1983; Idem, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996, p. 11-15

<sup>19</sup> <http://www.Revistaclipa.com/375/201005>

<sup>20</sup> I. Ferenczi, *Premisele naturale ale metalurgiei fierului în Munții Orăștiei*, în *StCom Caransebeș*, II, 1977, p. 299-309; Idem, *Importanța unor metale neferoase și a unor minerale în procesul de formare a puterii dacice din Munții Sebeșului*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 93-101; Idem, *Die Voraussetzungen für die Verarbeitung des Eisens im Gebirge südlich von Orăștie*, în *Dacia*, NS, XXIV, 1980, p. 151-156; cf. Idem, *Contribuții la soluționarea problemei formării orașului la daci*, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 48-64; Idem, *Contribuții la problema formării*

„În concluzie putem spune că Munții Șureanului dispun de o serie de bogății ale subsolului care reprezintă tot atâția factori geologici, în măsură să aibă un rol de seamă în procesul de formare a centrului puterii dacice din secolele I î.e.n.-I e.n. tocmai în colțul de nord-vest al Transilvaniei”<sup>21</sup>.

Și în *Problema amplasării cetăților dacice din Munții Sebeșului* se relevă că: „Din cele ce cunoaștem până astăzi în legătură cu complexul cetăților dacice din Munții Șureanului reiese clar că toate căile de acces spre cetatea cea mare de la Grădiștea Muncelului erau barate de niște obstacole naturale foarte serioase. Dinspre sud și sud-est piscurile înalte, în mod practic aproape inabordabile pentru o armată, ofereau destule siguranță unei așezări ce le avea în spate și se reazămă oarecum pe ele. Această condiție lipsea în cazul Masivului Poiana Ruscăi. De aceea, probabil, Burebista a preferat să-și întemeieze reședința sa, apărată de semicercul imperfect al fortificațiilor, tocmai la «poalele» muntelui Godeanu, într-o poziție ascunsă, ferită, și nu undeva în împrejurimile vârfului cel mai înalt al Munților Poiana Ruscăi”<sup>22</sup>.

După părerea sa (v. *Observații geomorfologice privind așezarea naturală a complexului cetăților dacice de pe Platforma Luncanilor*), cercetările anterioare ale lui D. M. Teodorescu<sup>23</sup> și C. Daicoviciu<sup>24</sup>, aceste condiții „originale”, de teren, geomorfologice, au „impus” amploarea așezării centrale la Grădiștea Muncelului: „*Geniul militar* (s.n.) care a conceput construirea sistemului de apărare din Munții Sebeșului, bazându-se pe cunoștințe geografice cu caracter

*așezărilor cu caracter protourban la daci (cu privire specială la Sarmizegétusa to Basileion)*, în *Apulum*, XXV, 1988, p. 127-159 (I); XXVI, 1989 p. 99-134 (II)

<sup>21</sup> H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice ...*, p. 50

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 73

<sup>23</sup> D. M. Teodorescu, M. Roska, *Cercetări arheologice în Munții Hunedoarei*, Cluj, 1923, p. 3, 23-24

<sup>24</sup> C. Daicoviciu, *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, seria Bibliotheca Musei Napocensis, I, Cluj, 1969, p. 28, preciza următoarele: „După felul cum sunt așezate cetățile și fortificațiile reiese neîndoieinic că scopul lor era acela de a apăra și ocroti un *punct central*, o așezare importantă cum e Cetatea cea Mare de la Grădiștea Muncelului. Aria, apăsat de brăul de cetăți și turnuri ce o înconjoară, se afla [...] cel mai întărit loc [...]. Credem că nu greșim când presupunem că în așezarea fortificată de la Grădiștea Muncelului trebuie să identificăm faimoasa *Sarmizegetusa, to basileion*, a lui Ptolomeu, ca și Muntele Sacru-Kogaionon al lui Strabon, prin urmare, *centrul politic și religios al stăpânirii dacice* (s.n.)”

empiric și pe o vastă experiență legată de configurația districtului geografic cu pricina și pe condițiile climatice, și-a dat seama de avantajele imense ale amplasării întregului complex de așezări fortificate și deschise în acea zonă unde îl știm”<sup>25</sup>.

Cele două subcapitole care urmează: *Disponerea așezărilor în funcție de formele de relief și Drumurile de acces posibile peste grupul central al Carpaților Meridionali în epoca dacică* sunt scrise cu competență de specialist familiarizat din copilărie cu aceste nuanțe, cu obiectivele dacice, însoțită de o cunoaștere geomorfologică și geografică a terenului, la care adaugă uneori și considerații asupra climei din Carpații „Hunedoarei”. A cunoscut fiecare înălțime, fiecare vale și toate variantele drumurilor de acces spre cetățile și așezările dacice. Nu trebuie să ne scape observația sa, care este cea reală, că nu numai înălțimile au fost cele pe care dacii și-au durat cetățile sau așezările: „Așezările dacice, aflate îndeosebi pe înălțimi, în aparență concordie întru totul cu unele afirmații ale unor autori antici, nu duc însă în mod necesar la concluzia că dacii nu au folosit luncile și terasele naturale din culoarul Mureșului, din valea afluenților lui, din Depresiunea Strei-Cerna (hunedoreană) sau din Bazinul Hațegului. Marele număr de unelte agricole, râșnițele conice, caracteristice, rezervele de grâne etc. dovedesc fără doar și poate că populația dacică cultiva pământul”<sup>26</sup>.

Întreaga amplasare, pe teren, a cetăților dacice (inclusiv a construcțiilor sacre-sanctuare) arată, scrie I. Ferenczi, „Grandoarea complexului de pe Platforma Luncanilor echivalentul pe plan material (tehnico-economic) și *spiritual* (s.n.) al grandoarei politice a formațiunilor statale conduse de Burebista și urmașii săi până la Decebal”<sup>27</sup>.

În ce privește al doilea subcapitol (*Drumurile de acces posibile peste grupul central al Carpaților Meridionali în epoca dacică*) amintit mai sus se impune să amintim că István Ferenczi le-a studiat cu mare atenție, pe teren, coroborându-le cu datele din izvoarele antice, cu amplasarea monumentelor în munți și cu cercetările colegilor săi din colectivul de la Grădiștea Muncelului,

<sup>25</sup> H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice ...*, p. 73-77, în special p. 77, unde Șt. Ferenczi afirmă un „geniu militar” în concepția construirii sistemului de apărare din Munții Sebeșului.

<sup>26</sup> *Ibidem*, p. 77

<sup>27</sup> *Ibidem*, p. 85

Hadrian Daicoviciu și Ioan Glodariu<sup>28</sup>, și chiar cu propriile sale observații anterioare<sup>29</sup>. Fundamentarea părerilor sale are mereu în grijă terenul, structura geomorfologică și geografică a Carpaților Meridionali, pe care i-a studiat îndelung, având și inițierea și pregătirea necesară, pe care a perfecționat-o în timp.

Putem să afirmăm că István Ferenczi a cunoscut din familie nu numai aproape întreaga literatură dedicată cercetărilor din Munții Sebeșului, ci uneori chiar pe viu de la tatăl său sau de la toți cercetătorii cu care a făcut săpături la Grădiștea, Costești sau a restaurat zidurile fortăreței Blidaru (vezi istoricul cercetărilor de până la 1944), după cum a cunoscut și *Repertoriul* descoperirilor dacice și romane din munți, unele făcute chiar de către el însuși.

Toate aceste cercetări asidue, bogăția informației (geologică, geomorfologică, geografică, arheologică, etnografică, istorică) sunt cuprinse în acest volum, o sumă a investigațiilor sale privindu-i pe dacii din vremea lui Burebista-Decebal.

După câte ne dăm seama este un sâmbure tare al întregului său demers topografic, istoriografic și arheologic. La multe din cercetările sale, cum e frecvent cunoscut, se pot aduce precizări, chiar observații care să definească altfel realitățile cercetate în teren.

Un fapt credem noi va rămâne mereu: dragostea și munca sa de cercetător pentru cunoașterea istoriei și arheologiei dacilor (ca și a *Daciei romane*, în cazul *limes*-ului), pentru care nu a precupețit nici timp și nici energie. Poate nici chiar propria familie și sănătate.

Încheiem adăugând că volumul, noi îl considerăm ca atare și el rămâne o sinteză *sui generis* a cercetărilor din munți, este și un omagiu adus nu numai înaintașilor, ci și colegului său mai tânăr și conducătorul o vreme a șantierului de la Grădiștea Muncelului, Hadrian Daicoviciu, trecut în neființă în acei ani ai deceniului nouă a secolului al XX-lea.

---

<sup>28</sup> I. Glodariu, *Itinerarii posibile ale cavaleriei maure în războaiele dacice*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 159-160, n. 20

<sup>29</sup> I. Ferenczi, *Considerații de ordin geomorfologic și topografic cu privire la desfășurarea campaniilor împăratului Traian pentru cucerirea complexului de cetăți dacice din Munții Sebeșului*, I, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 122-123; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 301, n. 25

## CUPRINS

### PERSONALIA

***Barbu ȘTEFĂNESCU***

Profesorul Viorel Faur la 70 de ani ..... 9

***Corneliu CRĂCIUN***

A fi contemporan cu timpul tău ..... 14

***Miron BLAGA***

Un intelectual bihorean nepereche: Viorel Faur ..... 19

***Florin ARDELEAN***

Risipitorul și umbrele ..... 21

### STUDII ȘI ARTICOLE

***Ioan Aurel POP***

DIRECȚII ȘI TENDINȚE ALE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE  
CONTEMPORANE ..... 25

***Florin SFRENGEU***

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE PREISTORICE DIN VALEA  
BISTREI (JUD. BIHOR) ..... 43

***Mihaela CIOCA***

O SCENĂ DIN VIAȚA NOBILILOR MARAMUREȘENI.  
FAMILIA VOIEVODULUI CRĂCIUN DIN BILCA ..... 50

***Mihai GEORGIȚĂ***

RELAȚIILE DINTRE MIHAI VITEAZUL ȘI POLONIA DUPĂ  
UNIREA RELIGIOASĂ DE LA BREST-LITOVSK ..... 56

***Florina CIURE***

CONTRIBUȚIA COMPANIILOR COMERCIALE DIN  
TRANSILVANIA LA DEZVOLTAREA COMERȚULUI  
EXTERIOR AL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL  
AL XVII-LEA ..... 94

**BODO Edith**

TERENURILE REMANENȚIALE (*TERRAE  
REMANENTIALES*) – PĂMÂNTURI CU CARACTER  
URBARIAL SAU ALODIAL? ..... 108

**Adrian DUME**

ASPECTE ALE COMERCIALIZĂRII VINULUI ÎN COMITATUL  
BIHOR ÎN SECOLELE AL XVIII-LEA ȘI AL XIX-LEA ..... 115

**Ionuț CIORBA**

FOAMETE ȘI MENTALITĂȚI ÎN LUMEA TRANSILVĂNEANĂ  
A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI A PRIMEI JUMĂTĂȚI  
A CELUI URMĂTOR ..... 129

**Cristian APATI**

„CONSCRIPTIA PAROCHILOR DE LEAGE GRECEASCĂ NEU.  
DIN DIȘTRICȚUL ORĂZII MARI, PE ANNUL 1821  
FĂCUTĂ” ..... 153

**Cristian Nicolaie BALAJ**

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI  
BIHOREAN: PREPARANDIA-GRECO-CATOLICĂ DIN  
ORADEA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎN  
PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI XX ..... 165

**Horațiu BOCȘAN**

ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI ȘI CONSIDERAȚII  
METODOLOGICE PRIVIND INSTITUȚIILE ECLEZIASTICE  
ORTODOXE DIN CRIȘANA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI  
AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA ..... 175

**George Ciprian ROBOTIN**

DEMETRIU RADU - EPISCOP DE LUGOJ ..... 188

**Florin N. ARDELEAN**

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMINTELOR *ASTREI* DIN BANAT  
ȘI CRIȘANA PENTRU ÎNFIINȚAREA DE BIBLIOTECI  
POPORALE (1898-1918) ..... 203

<b><i>Nicolae NISTOROIU</i></b> IMPACTUL LEGILOR ȘCOLARE DIN ANUL 1907 ASUPRA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC DIN BIHOR .....	221
<b><i>Radu MILIAN</i></b> ATITUDINEA OPINIEI PUBLICE DIN VECHIUL REGAT FAȚĂ DE REALIZAREA IDEALULUI NAȚIONAL ÎN PERIOADA NEUTRALITĂȚII (1914 - 1916) .....	245
<b><i>Radu ROMÎNAȘU</i></b> VASILE STROESCU (1845-1926) – UN MODEL DE VIAȚĂ FILANTROPICĂ .....	262
<b><i>Diana IANCU</i></b> VIOARA CIORDAȘ – PERSONALITATE A VIEȚII CULTURALE BIHORENE .....	271
<b><i>Ion ZAINEA</i></b> ASPECTE PRIVIND INTEGRAREA PROVINCIIILOR ALIPITE ȘI A MINORITĂȚILOR ÎN CADRUL STATULUI NAȚIONAL ROMÂN .....	278
<b><i>Monica POP</i></b> PRESA BRITANICĂ ȘI ASPECTELE EI EVOLUTIVE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ .....	289
<b><i>Mihaela GOMAN</i></b> ASPECTE PRIVIND CONTRIBUȚIA LUI CONSTANTIN DAICOVICIU LA SUSȚINEREA ACTIVITĂȚII MUZEALE DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT .....	297
<b><i>Antonio FAUR</i></b> RAPORTUL CONSULULUI GENERAL ROMÂN DIN ORADEA DESPRE SITUAȚIA EVREILOR DIN TRANSILVANIA DE NORD (1944) .....	304
<b><i>Sever DUMITRAȘCU</i></b> DOI MARTIRI ORĂDENI: ANDREI SILVIU ȘI RAJKOVIČ NICOLAE .....	317



***Gabriel MOISA***

DATE INEDITE PRIVIND ACTIVITATEA ANTICOMUNISTĂ  
A LUI ADRIAN MIHUȚ ÎN PERIOADA 1948-1956 .....321

***Corneliu CRĂCIUN***

DISCURSUL MASCULULUI DOMINANT ..... 333

***Laura ARDELEAN***

“GENIUL MILITAR” DIN MUNȚII ORĂȘTIEI .....351

Pentru Viorel Faur istoria nu este doar o știință care studiază devenirea umană, la care cercetătorul este chemat să se raporteze rece și obiectiv; fără a face rabat de la rigoarea științifică, de la legătura intrinsecă cu documentul de arhivă, cel ce ne înlesnește relația cu epoca la care ne raportăm, istoricul Viorel Faur este un sentimental, asumându-și subiectivismul nu în modul de tratare – riguros științific - a temelor, ci în alegerea și includerea lor într-un proiect de cercetare a strămoșilor săi cei mai apropiați, românii din Bihor în epoca modernă.

*Barbu ȘTEFĂNESCU*

De câteva decenii încoace, Viorel Faur a devenit o marcă intelectuală a orașului său – uneori spațiul acesta este lărgit -, o prezență familiară în cadrul activităților științifice, al evenimentelor aniversare sau comemorative, al inițiativelor și continuărilor culturale. Orator captivant, cu un discurs logic și argumentat, alternând enunțul exact cu dezvoltări tumultuoase, având în permanență în vedere un fir fundamental al demonstrației, el are capacitatea de a-și modela discursul după auditoriul pe care-l are în față: un public eterogen sau o grupă academică de studenți sau doctoranzi.

*Corneliu CRĂCIUN*

Spirit de luptător, lucid și ferm, tenace, a pledat numai cauze nobile, generoase, de bună conviețuire și conlucrare, pentru binele țării și al cetățenilor, în cea mai exemplară moralitate politică și civică, Viorel Faur fiind, de la Aurel Lazăr încoace, cea mai proeminentă figură politică pe care a dat-o, țării, Bihorul. Printre realizările de excepție ale lui Viorel Faur trebuie menționată și apariția unei noi serii din revista "Cele Trei Crișuri", ca și editarea unei reviste de istorie și teorie militară - "Cetatea Bihariei", în redacțiile cărora a reușit să adune cei mai buni creatori și specialiști în istorie din Oradea, cele două reviste având colaboratori de marcă în toată țara și chiar din străinătate.

*Miron BLAGA*

Este croit dintr-o stofă rară, în care spiritul și-a înțepat altoiul. De cele mai multe ori te simți intimidat lângă o astfel de prezență, poți acuza chiar o sincopă, ai senzația că orice ai spune riști un anume ridicol.

*Florin ARDELEAN*